53973

XII

N. 6425

REGNUM

EGYETEMI KÖNYVTÁR FOLYÓIRATOK SZEGED

1937

A M. KIR. HORTHY MIKLÓS-TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRA SZEGED

SZENT ERZSÉBET MINIATÜRÖK.

Szép vala orcával szép vala hittel.
Pulchra fide facie.

A mártir Szt. Erzsébet. Párizsi ábrázolás. Paris: B. N. Gr. Rés. Mss. lat. 1176. Novemberi kalendárium-rész. XV. század.

SZENT ERZSÉBET MINIATÜRÖK.

Szép vala orcával szép vala hittel.
Pulchra fide facie.

A fiatal Szt. Erzsébet barna franciskánus ruhában.
Francia iskola. Paris: B. N. Mss. Fr. 185. f° 223.
XV. század.

SZENT ERZSÉBET MINIATÜRÖK.

A nemes matróna. Matrona nobilis.
A könyörületes Szt. Erzsébet. Rajnai iskola.
Paris: B. N. Mss. Fr. 6448. fo 340 verso. XV. század.

SZENT ERZSÉBET MINIATÜRÖK.

A nemes matróna. Matrona nobilis.
Szt. Erzsébet magyar király leánya. Flamand kidolgozás.
Paris: B. N. Mss. lat. 13264 f° 21 verso. XV. század.

53973

N 6425

REGNUM

EGYHÁZTÖRTÉNETI ÉVKÖNYV

KÖZZÉTESZI:

A MAGYAR KATOLIKUS TÖRTÉNETÍRÓK
MUNKAKÖZÖSSÉGE

[2]

1937
BUDAPEST

Felelős kiadó: Dr. Ember Győző.

„Grafika“ Nyomdavállalat (Weber Gusztáv) Újpest, Jókai-utca 18. szám. — Telefón: 295-516.

Vanyó Tihamér dr. O. S. B.:

Az egyházmegye-történetírásról

Francia tervek — magyar tanulságok

Egyházi és tudományos életünk legkiválóbbjai, *Serédi* Jusztinián bíboros hercegprímástól kezdve *Szekfű* Gyula egyetemi tanárig ismételten rámutattak már *egyháztörténetírásunk elhanyagoltságára*. Az elmaradottságnak ez a vádja általános egyháztörténeti irodalmunknál még sokkal inkább érheti egyházmegyéink, püspökségeink történeti feldolgozásait. Az utóbbi időben azonban e téren többhelyütt *örvendetes haladás*, vagy legalábbis reménytkeltő megindulás észlelhelő. *Géfin* Gyula működése a szombathelyi egyházmegyében igen nagy eredménnyel járt, *Juhász* Kálmán a csanádi egyházmegyére vonatkozólag alapvető tanulmányokat tett közzé, *Pfeiffer* János és a sajnálatosan elhunyt *Lukcsics* Pál a veszprémi püspökség története megírásának lelkes fáklyavivői; *Bedy* Vince, *Mohl* Adolf és *Szabady* Béla a győri püspökség multjának feltárásához fogtak hozzá; a nehéz viszonyok közt élő erdélyi püspökség tudós papi és világi képviselői pedig már több mint egy évtized előtt szép összefüggő kötettel léptek a világ elé. Még *Pehm* Józsefnek a veszprémi, *Winkler* Pálnak a kalocsai és *Málnási* Ödönnek a váradi és kalocsai egyházmegyét illető munkásságát kell megemlítenünk. Ha kezünkbe vesszük az említett vállalkozások köteteit, akkor azt tapasztaljuk, hogy íróik nagyon különböző módszer szerint dolgoznak és az egyházmegye-történetírás természetéről egymástól eltérő felfogásaik vannak. Általában pedig az a benyomásunk, hogy a feldolgozás módszerét különösebb módon nem is öntudatosították, hanem elsősorban a körülmények szabták ezt meg. E miatt — a gyakorlati megvalósítás nehézségeit most figyelmen kívül hagyva — annál kevésbbé lehet az említett érdemes történészeket megítélnünk, mivel eddig a magyar irodalomban *a helyi egyháztörténetírás módszertanával* úgyszólván senki sem foglalkozott. A helyi egyháztörténetírás szabad portyázó terület mindmáig, és írói (itt nem az előbb említettekre gondolunk) egymástól nagyon külön-

böző értékű művekkel ajándékozzák meg történeti irodalmunkat, s balul sikerült kísérleteik a nagyon megfogyatkozott mecénásoknál nem egyszer komoly és érdemes törekvések elől zárják el az utat. Ezért gyümölcsözőnek látjuk a helyi egyháztörténetírás módszertanára vonatkozólag a jelenben legöntudatosabb törekvést, a francia egyháztörténészekét az alábbiakban ismertetni.

A francia helyi egyháztörténetírás újjászervezése

A francia (és belga) egyháztörténetírás nálunk meg nem érdemelt mostoha bánásmódra van kárhoztatva, pedig könnyedsége, művészi és az átlagember fölfogó képességéhez alkalmazkodó előadása, valamint több mint másfélezer év katolikus életének megszakítatlan folytonossága mindenképen számbavehető előnyöket biztosít számára. E mellett szervezettségben sem marad el a némettől: a maurínusok és a bollandisták páratlan tudományos együttmunkálkodásától kezdve egészen a *Société Bibliographique*, *Société d'Histoire Contemporaine*, *Société d'Histoire Ecclésiastique de France*, vagy a louvaini *Revue d'Histoire Ecclésiastique* és a meglepően nagy arányokra méretezett s igazán az egész világra kiterjedő tudós táborral dolgozó, ugyancsak louvaini *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastique* vállalkozásaiban megnyilvánuló törekvésekig és hatalmas eredményekig valóban világraszólót alkotott és alkot.[1]

Bennünket ezúttal leginkább a *Société d'Histoire Ecclésiastique de France* szépen haladó új szervező munkája érdekel, amelynek célja a maurínusoktól megalkotott, de most már természetesen bizonyos részeiben elavult nagy francia egyháztörténeti műnek, a *Gallia Christianának*, azaz a francia egyházmegyék és kolostorok történetének teljesen korszerűen való *újraírása*. Ennek elérésére szolgáló nagyarányú előkészületül az említett társaság az egyháztörténeti tanulmányokba és kutatásokba bevezető háromkötetes művet ad ki. A pompás vállalatnak eddig két kötete látott napvilágot, a második és a harmadik. A második *a helyi egyháztörténetírás módszertanával* foglalkozik a lehető legszélesebb mederben. Az ókeresztény feliratok tudományának minden fontosabb kérdése ugyanúgy bő helyet talál itt, mint az oklevelek közzétételének módja, a francia egyházi pecséttan kérdései, a Gallia Christiana bírálata és újjáalkotásának módja, a püspöki életrajzok, az egyházmegyék története megírásának mikéntje, a liturgiatörténetre

[1] L. a Korunk Szava 1936. 343—44. lapjain Egyháztörténetírásunk c. cikkünket.

vonatkozó utasítások, a plébánia-monografiák elkészítése, a szerzetes testületek és egyes házaik multjának feldolgozása, az egyházi szeretetintézmények történetírása és az egyházi vonatkozású helynevek értelmezése.[2] Az egész művet *Carrière* Viktor, a párizsi Institut Catholique tanára szerkesztette, és minden részét megfelelő szakember írta.

Sok helyi egyháztörténetíró becsületesen összegyüjti és értelmezi az anyagot, de feladatát mégsem tudja megoldani, mert mondanivalóját vagy teljesen a nemzeti történelem kereteibe erőszakolja, vagy pedig az ellenkező végletbe esvén, minden általánosabb vonatkozás mellőzésével egészen légüres térbe helyezi el. Ezeken a nehézségeken akarja a francia egyháztörténetírókat az említett vállalkozás harmadik kötete átsegíteni. Itt sorra kerülnek a francia nemzet történetének legfontosabb korszakai, s az egyes korok szakértői mindegyiknél gondos mérlegeléssel megállapítják, hogy minő fontos mozzanatok jönnek számba a helyi egyháztörténetírás számára.[3] Mindegyik kötet rendkívül bő és becses irodalommal van ellátva, s a mintaszerű művek külön is kiemelve. A még meg nem jelent első kötet a jelentősebb francia levéltárak és könyvtárak, valamint a Vatikán eddig még kiadatlan, francia egyháztörténeti vonatkozású kéziratos anyagát fogja ismertetni.

A franciák egyházi intézményeik méltó megírása végett tehát ráléptek az egyetlen észszerű és eredménnyel biztató útra. Ezt jellemzi az eddigi munkálkodás szemrevételezése és józan bírálata, a tudomány jelenlegi követelményeinek az egész kérdés minden részletére kiterjedő pontos ismertetése, s végül a hosszú időn át jól-rosszul szétforgácsolódott erőknek szervezése, egyesítése a közös nagy és szent cél érdekében.

A Gallia Christiana újraalkotása

A francia egyházi intézmények történetének e híres, hatalmas és máig is nélkülözhetetlen munkája a szerény XVII. századbeli kezdetek után a francia bencések Szent Mórról nevezett kongregációjának alkotása. A *maurínusok* szervezett és áldozatos együttmunkálkodásának is több mint 70 évre volt szüksége (1715—85. közt jelentek meg az egyes kötetek), hogy

[2] Carrière, Victor: Introduction aux études d'histoire ecclésiastique locale. Tome II.: L'histoire locale a travers les ages. Paris, Librairie Letouzey et Ané, 1934. 563 l.

[3] Tome III: Questions d'histoire générale a développer dans le cadre régional ou diocésain. U. o. 1936. 668 l.

a 13 ívrétű kötetből álló sorozatot megalkossa.[4] Munkájukat azonban teljesen így sem fejezhették be a forradalom és következményei miatt. A mű utolsó három kötetét (XIV—XVI.) egy világi ember, *Hauréau* Bertalan adta ki a XIX. század közepén. (1856—65.) Az egész munka újra való megjelentetését megint bencések, a *solesmes*-iek vették kezükbe *Piolin* Paulin vezetése alatt, s 1870-től kezdődően sorra kiadták köteteiket. De az eredetihez való túlságosan szolgai ragaszkodás miatt nem tudták elődeiknek immár több mint százéves művét a kortól kívánt tudományos színvonalra emelni. A munka egy részét szabad francia fordításban H. *Fisquet* adta ki La France Pontificale címen 1860-tól 1873-ig 21 kötetben.

A Gallia Christiana azonban a kitűzött célhoz mérten máig sem teljes, mert még az utrechti egyházmegye nincs benne feldolgozva. Tehát kiegészítésre és legfőképen *kritikai újrafeldolgozásra szorul.* Erre már szép előmunkálatok is vannak egyes francia püspökségekre vonatkozólag, így elsősorban J. H. A. *Albanès* kanonoknak a Provence-ról szóló gyűjteményes műve, amelyet U. *Chevalier* adott ki.[5] De az egész Gallia Christiana kritikai feldolgozásához a munka roppant méretei miatt eddig még senki sem merészelt hozzáfogni. Erre a nagyszabású munkára vállalkozott most a *Baudrillart* Alfréd bíboros elnöklete alatt működő Francia Egyháztörténeti Társulat.

A Gallia Christiana tévedései, hibái és hiányai megszabják a követendő utat. Elsősorban az időközben megnyilt hazai és külföldi levéltárak közzétett és még ismeretlen anyagát kell értékesíteni, illetve felkutatni. Hogy az újabb kutatások mily fontos változásokat fognak hozni az eddig kialakított képben, arra igen jó példa a provence-i püspökségek esete. Ezeknek főpapi névjegyzékéből Albanèsnek fentemlített műve szerint 150—200 nevet kell törülni. A mű korának megfelelő tárgyalási módja, azaz jobbára püspöki életrajzok keretében adni az egyes egyházmegyék történetét, nem engedte meg az egyházi élet sajátos fejlődésének, az egyházi intézmények működésének, a nagy hívő tömegek vallásosságának kellő megrajzolását. De a belső egyházi életnek eme kérdései nem is igen érdekelték a maurínusokat. Hiányzik munkájukból a püspökök és a pápák, az egyházmegyék és a római Kúria kapcsolatainak megvilágítása. S még sokkal érthetetlenebbül nem találjuk meg benne, Mabillon és Martène íly irányú kutatásainak ellenére sem, a liturgikus életnek és intézményeknek figyelemmel kísé-

[4] Gallia christiana in provincias distributa qua series et historia archiepiscoporum, episcoporum et abbatum Franciae vicinarumque ditionum ab origine deducitur et probatur ex authenticis documentis ad calcem positis... Lutetiae Parisiorum, 1715. et sequ.

[5] Gallia christiana novissima. 1899—1920. 7 kötet.

rését. Méginkább sajnálatos, hogy egyes XVII. és XVIII. századbeli főpapi személyiségeket túlságosan előnyösen ítélnek meg, sokkal nagyobb kíméletességet tanusítva az egyházi tanítás tisztasága szempontjából gyanús, sőt kárhoztatott személyek iránt, semmint ezt a baráti kapcsolatok vagy a társaság érdekei megkívánták volna.

A munka megszervezése és keretei

A hatalmas vállalkozás végrehajtására nézve a tudósok táborában nincs meg az egyetértés, de *három alapelvben mindnyájan megegyeznek:* szükségesnek látják legfelsőbb, központi irányítását; a latin helyett a francia nyelv használatát és a földrajzi keretnek a jelenlegi Franciaország határaihoz való alkalmazkodását.

Egészen világos, hogy azt a munkát, amelyet 10—12 bencés nyolcvan év alatt sem tudott befejezni, csupán valamely *tudós közösség* vállalhatja magára. Mivel az Akadémia ezt nem tette, a föladat a francia papságra háramlik. Legalábbis annyi munkatársra van szükség, ahány püspöksége, vagy legrosszabb esetben érseki egyháztartománya volt Franciaországnak a történelem folyamán. De a szervezők remélik, hogy kevés oly egyházmegye lesz, amely nem rendelkeznék e célra megfelelően képzett emberrel. Az egész szervezet élén egy kiadóbizottság állna, élén egy ügyvezető igazgatóval s egy pénztárossal. Ennek tagjait valamely tudós erkölcsi testületből szándékoznak kiválasztani, s e célra elsősorban a solesmes-i bencések jönnek számításba.

Mivel a latin megszűnt a tudósvilág nyelve lenni, azért eleve a *francia nyelv* nyomul előtérbe.. Ez azzal az előnnyel is jár, hogy az egyház multja közelebb hozható a hívőkhöz. S e törekvés helyességét igazolja az a körülmény, hogy mindazok a történetírók, akik a maurínusok után egyes egyházmegyék multját feltárták, a nemzeti nyelvet használták.

A szervezők belátják a maurínusok tervének túlságosan tágra méretezettségét, s ezért nem akarják feldolgozni a Caesar korabeli Gallia területén kifejlődött összes püspökségeket, hanem csupán *a versailles-i szerződés Franciaországának egyházmegyéit,* de ideszámítva azokat is, amelyek külföldi érsekség vagy közvetlenül a Szentszék alá tartoznak (Strasbourg, Metz, Avignon); viszont kirekesztve az egykor francia egyháztartományokhoz tartozott, de jelenleg más országban fekvő püspökségeket. (Bázel, Konstanz, Lausanne — Genf, Sion = Sitten, Aosta.)

A mű belső, tartalmi alakítása

A Gallia Christiana korszerű megírásának legnehezebb kérdése *az anyag kiválasztásának, elrendezésének és tagolásának miként*je. Vannak olyanok, akik a maurínusok beosztását szeretnék megtartani, s ezen a kereten belül végeznék el a szükségessé vált javításokat, bővítéseket, átalakításokat. De ez a felemás megoldás érthető okokból nem elégíti ki a tudós körök többségét.

Külön tervet terjesztett elő a *Revue d'histoire de l'Église de France* hasábjain (1922. 281—301. l.) *Degert* Antal, a helyi egyháztörténetnek érdemes művelője s így a kérdésnek vitathatatlan szakértője. Ő szakít azzal az eddigi gyakorlattal, hogy a munka az összes francia egyházi intézmények történetét adja, s a káptalanok és szerzetesrendek, illetve kolostorok történetének mellőzésével és egy külön mű számára való fenntartásával az új sorozatban minden egyházmegyének a püspökök kormányzása szerint, időrendben megírandó történetét óhajtaná adni. Vagyis igazában a püspökségek történetét *a püspöki életrajzok keretében* dolgozná ki. Természetesen itt érvényesítené a modern történeti kritika alapelveit, és tekintettel lenne az intézmények és a vallásos élet fejlődésére. Degert-nek itt csak nagyon röviden ismertetett tervezete ellen *súlyos kifogások* emelhetők. Így pl. nála mégis inkább a személyeken van a hangsúly, továbbá beosztása által önkényes szakaszokra bontja a történelem menetét és lényegében időrendi sorrend követésére kényszeríti az írót. Mindez jelentékeny akadálya a föltétlen érvényesülésre méltán számot tartó s az egyházmegyéről egységes képet egyedül nyujtani tudó szintézisnek.

A *Francia Egyháztörténeti Társulat* 1924-ben nagy vonalakban *tervezetet dolgozott ki az egyházmegyék történetének megírására*. Ez a tervezet számol azzal, hogy az egyháztörténetírásnak ugyanoly változáson kell átmennie, mint a politikainak, amikor megszűnt az uralkodóházak életének krónikása lenni. Minden egyházmegye történetét egy általános bevezető fejezetnek kell megelőznie. Ebben az illető vidéknek természeti, történeti és emberföldrajza kerül tárgyalásra. Ezután következik a tulajdonképeni egyháztörténet, mégpedig két részben. Az első a püspökök életrajzát tartalmazza, szorosan a lényegre szorítkozva. E biografikus részt követi a monografikus vagy szintetikus rész. Ez az egyházmegyei intézményeknek és a vallásos életnek fejlődését foglalja magában, erősen figyelemmel kísérve a fejlődés elvét s az általános egyházi, művelődési, társadalmi viszonyok alakulását. A két rész

egymástól elkülönítve tárgyalandó, de oly módon, hogy a kölcsönös ismétlés elkerülésével egymást kiegészítsék. A fontos mindíg az egésznek állandó szemmeltartása és a részekben való el nem veszés. Ez még akkor is mindenképen kerülendő, ha az adatok nagyon szegényes vagy aránytalanul bő volta kicsinyes elemző eljárásra csábítana. Ilyenkor a segítséget mindíg az egyetemes egyházi életnek a korra jellemző s az illető vidéken is föllépő jelenségeinél kell keresni. (Invesztitúra, Avignon, szeretetmozgalom Páli Sz. Vince korában stb.) Nagyon kell ügyelni arra, hogy az egyes adatok és részek ne legyenek egymástól elszigetelve, hanem kölcsönösen áthassák egymást, s egymástól való függésük kitűnjék.

A Francia Egyháztörténeti Társulat a tervezet *gyakorlati megvalósítása* felől is tájékozódott, s kevésbbé alapos érdeklődés után mindjárt kb. 12 oly egyházmegyét talált, amelyek történetének megírására megvan a megfelelő ember. Bizonyos, hogy további kutatásra újabb nevek is merültek volna fel. De addig gondolni sem lehet Franciaország és gyarmatai 85 püspökségének feldolgozására, amíg nincs biztosítva e nagy munkához szükséges pénzügyi segítség. Ezt a szervezők magától értetődően elsősorban a püspököktől várják. De a hatalmas mű nemcsak anyagi, hanem *szellemi előkészítő munkálatokat* is kíván, amelyek nélkül az egyes írók munkája aránytalanul nehézkes, sőt meddő is lehetne. Itt különösképen oly terjedelmesebb forráscsoportok tervszerű feltárásáról lenne szó, amelyeket mindenegyes püspökség történészének elengedhetetlenül használnia kell, mint például a vatikáni anyagéról. Nem szabad azt az erőpazarlást megengedni, hogy mindenki külön legyen kénytelen ezeken végigrágni magát, vagy pedig ezek elhanyagolásával megírni egyházmegyéje történetét.

Az egyházmegye történetének „tíz lényeges kérdése" Dufourcq Albert módszere

Dufourcq Albert bordeaux-i egyetemi tanár a francia egyháztörténészek legkiválóbbjai közé tartozik. Egyebek közt megírta (eddig 8 kötetben 1662-ig) *Passé chrétien* címen a kereszténység történetét. Az egyházmegye-történetírás módszertani kérdéseivel is foglalkozott, s egészen pontos útmutatást dolgozott ki. Ezt először a *Revue d'histoire de l'Église de France* 1926. január—márciusi számában jelentette meg, most pedig a a Carrière-től szerkesztett gyüjteményes munkában is részlete-

M. KIR. HORTHY MIKLÓS-TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRA SZEGED

sen foglalkozik vele.[6] Szerinte a francia egyházmegyék élete tíz fontosabb csoportba foglalható, s az egyes püspökségek kutatóinak az a feladatuk. hogy e szempontoknak a maguk területén korok szerint való érvényesülését, sajátosságait tanulmányozzák. A következőkben röviden ismertetjük Dufourcq felosztását.

1. A püspökök személyisége, közvetlen segítőik (káptalan, főesperesek, általános helynökök stb.); működési terük, az egyházmegye, főesperességek, esperesi kerületek, plébániák ; határaik és változásaik a történelem folyamán.

2. Az egyházmegye papsága, ennek kiválasztása, nevelése, reformálása ; a püspök és a papság viszonya, a papság fölött való őrködés és ítélkezés, a papság beosztása és igazgatása.

3. A püspök és a papság által bemutatott istentisztelet ; milyenek a szertartások, könyveik és forrásaik, milyen ünnepeket ül az egyházmegye ; milyenek az istentiszteleti épületek ; minő különleges ájtatosságok virágzanak.

4. A püspök és a szerzetesek viszonya : amikor még többségük laikus volt, amióta felszentelt papok ; a püspök és a kiváltságos (exemt) szerzetesek.

5. A püspök és a hívők közötti viszony ; a szentségi fegyelem, az evangélium hirdetésének módjai (hitelemzés, missziók, vallásos színjátékok), a válogatott hívők előkészítése, nevelése, testvérületek, harmadrendek, szentgyakorlatok.

6. A püspök tanító hivatala : az újítók és eretnekek elleni fellépése, szerepe a tanítás tisztázásában és fejlesztésében ; a zsidókhoz, pogányokhoz és keresztényellenesekhez való viszonya ; a püspöki inkvizíció, ennek kapcsolatai a pápaival, a koldulórendekkel és a világi hatósággal.

7. A püspök társadalmi és emberbaráti tevékenysége : az irgalmasság testi és lelki cselekedetei (betegségek és éhinség alkalmából, a bűnösökkel, rabokkal és rablókkal szemben, magánharcok és vérbosszú idején ; az ifjúság oktatása ; a püspöknek mint választott bírónak igazságszolgáltatása).

8. A püspök rendelkezése alá tartozó egyházi vagyon természete (földek, épületek, szolgáltatások, járadékok, tizedek), eredete, szervezete, fokozatos tagozódása (püspöki, káptalani, egyéni), kiterjedése, az idők folyamán bekövetkezett összezsugorodása, rendes és állandó terhei.

9. A püspök viszonya a felsőbb egyházi tekintélyekhez : az érsekhez és a tartományi zsinathoz, a prímáshoz, az egyetemes zsinathoz, a Szentszékhez.

[6] Introduction aux études d'histoire ecclésiastique locale II. 270—82 : Comment concevoir l'histoire d'un diocèse de France ?

10. A püspök viszonya a világi hatóságokhoz: a központi hatalomhoz (uralkodók, miniszterek), a helyi hatóságokhoz (város, tartomány stb.); a püspök földesúri hatósága: ennek eredete, szervezete, megszűnése; a papi kiváltságok (anyagiak, személyiek).

Dufourcq nemcsak az egyházmegyék történeti feldolgozásának legfőbb kereteit határozta meg, hanem *a francia egyháztörténet századaiban is szilárd eligazítást akart nyujtani, s ezért öt nagy kort állapított meg.* Az első a II. századtól a X. század végéig tart. Ennek főkérdései a püspökségek megszervezése, továbbá annak vizsgálata, hogy a javító kísérletek ellenére hogyan kezdődött mégis oly korán a hanyatlás, és miért mélyült el annyira. A második kor a XI., XII. és XIII. századot foglalja magában, ez a kereszténység felvirágzásának és az egyetemes művelődés újjászületésének ideje. A harmadik korban — a XIV. és XV. században — négy nagy válság hulláma érezhető a francia egyházban, egyházi és szociális válság, az egyházjavítási és a szellemi válság. A negyedik időszak — a protestantizmus fölléptétől a forradalomig — öt ellentétes mozgalomban foglalható össze: a protestantizmus kirobbanása — a katolikus megújhodás, a protestánsok és bölcselők katolikus- és kereszténységellenes támadásai — az Egyház válasza, a janzenizmus alattomos harca és a Szentszéknek gallikán fitymálása. Az ötödik kort a forradalomtól 1848-ig (ameddig általában véve a levéltárak meg vannak nyitva) számítja Dufourcq, s ebben a forradalmi nagy válságra a konkordátum után megjön az egyházi élet újjászületése. A helyi egyháztörténetíró feladata szerinte e nagy áramlatoknak helyi változatait megállapítani, azokat a különleges határokat, amelyek között ott érvényesültek.

Az előzőkben szorosan ragaszkodtunk Dufourcq tervezetéhez, s még oly helyeken sem egészítettük ki, ahol egyébként könnyen és hasznosan megtehettük volna. Rendszerének *vitathatatlan előnye*, hogy igazi egyházmegyetörténetet ad, hogy a személyi és tárgyi részt nem különíti el egymástól, nem szakítja ketté, hanem mindkettő valóban kölcsönösen áthatja egymást. Azáltal, hogy az egyházmegyei élet minden megnyilvánulását a püspökkel hozza kapcsolatba, az Egyház hittani, fegyelmi és kormányzati álláspontját mesterien érvényre juttatja és felépítésének páratlan egységet biztosít. Véleményünk szerint tíz pontjában *nem hangsúlyozza eléggé* az Egyház és a művelődés, az Egyház és a népiség közötti kapcsolatokat. Így pl. a katolikus tanító munkáját kifejezetten meg sem említi, hasonlóképen az Egyház és a tudomány közötti viszonyt. A vallásos életben megnyilvánuló népi és vidéki sajátságok, általában a vallásos néprajz sokkal fontosabbak, mintsem Dufourcq terve-

zetéből kiérezhető. Nem vagyunk hívei továbbá a szabadon, gazdagon, színesen és sokoldalúan folyó és sok-sok szállal egymásba kapcsolódó történeti élet merev és szűk skatulyákba erőszakolásának, s hisszük, hogy Dufourcq sem gondol rendszere minden téren és minden áron való érvényesítésére. Az említett előnyökön kívül azonban arra is alkalmas lesz, hogy kevésbbé önálló és alakítani tudó helyi egyháztörténészeknek megadja a biztos fonalat a kutatás helyes irányítására és a feldolgozás körültekintő, mindent kimerítő szempontjaira.

Egy mintaszerű egyházmegyetörténet

Minden módszertani utasításnál és tervezgetésnél többet ér egy megvalósított mintaszerű feldolgozás. A legutóbbi francia egyháztörténeti irodalomban két ilyen művel is találkozunk. Az egyik *de Font-Réaulx* Jakabé, a másik *Bonnefant* kanonoké.[7] Mi ezúttal az utóbbi, jóval terjedelmesebb munkát fogjuk elemezni. *Bonnefant* kanonok régi munkása a helyi egyháztörténetnek. Szűkebb hazájának, Normandiának egyházi műemlékei és multja foglalkoztatták, s két könyvét a francia akadémia is megkoszorúzta. Legfőbb munkájának, az *évreux-i egyházmegye történetének* megírásához 25 évig gyüjtötte az anyagot és végezte az előtanulmányokat. Alapelvévé tette, hogy lehetőleg mindent elsőkézből merítsen, tehát a forrásokig nyúljon vissza. Rendületlen türelemmel aknázta ki a párizsi központi levéltárakat és könyvtárakat ugyanúgy, mint a megyei, városi és egyházi gyüjteményeket. Csak a vatikáni levéltár kincseit nem tudta kielégítően tanulmányozni és felhasználni. De ez a francia anyag nagy gazdagsága miatt nincs különösen nagy kárára művének. Az összegyüjtött anyag csoportosításában és alakításában tanulsággal használta Dufourcq-nak előbb ismertetett tervezetét, de mereven nem ragaszkodott hozzá. Munkájának általában az a főerőssége, hogy mentes minden verejtékező kicsinyességtől, értelmetlen és száraz felsorolástól, oldalakat nyelő, de kevés okulással járó nyers és félnyers anyag adagolástól. A mélyből és bőségből merítő tudással építi fel hatalmas alkotását, s az állványokat eltávolítja a szellemi épület nemes művészetében és gazdag tagoltságában gyönyörködni akaró olvasó elől. Iga-

[7] Histoire religieuse du diocèse de Valence. Valence, librairie Rouet, 1930. 12⁰, 288 l. — Histoire générale du diocèse d'Évreux. Paris, Auguste Picard, 1933. 4⁰, 227+311 l. (Két kötet.)

zán ura az anyagnak, és biztoskezű alakítója. A részek és az egész közötti összhang és páratlan egység jellemzi művét.

A könyv *korbeosztása* nagyjában hasonlít Dufourcq fenti megállapításaihoz. Külön tárgyalja az egyházmegye kialakulását és gyermekkorát egészen a tizedik század végéig. Majd a XI. és XII. század, azután külön a XIII. kerül bemutatásra. Erre következik a százéves háború kora és a XV. század vége, utána a renaissance, amelyre következően a „nagy századnak", a XVII.-nek tárgyalásával befejeződik az első kötet. A második kötetben a forradalomelőtti idő, a forradalom kora és a XIX. század jut az előbbiekhez mérten sokkal bővebb kifejtéshez. Az egyes korokat általában öt vagy hat fejezetben tárgyalja, de rugalmas alkalmazkodással, akár a korszakot jellemző új és fontos jelenségeknek külön fejezetként való beiktatásával, akár egyes részek egybevonásával. *Egy-egy kor átlagos beosztása* a következő: 1. a püspökök személyi rajza rövid életrajzok keretében; 2. a papság (a káptalan, a lelkipásztorkodó papság); 3. a plébániák (alapításuk, a plébánosok kinevezése, jövedelmük stb.); 4. a szerzetesek (kolostorok alapítása, kormányzása, a világra kiható működésük, fegyelmük, gazdasági viszonyaik stb.); 5. a valláserkölcsi és liturgikus élet, a szeretet-intézmények és a karitatív tevékenység (a nép erkölcsei, testvérületek, búcsújárások, babonák; az istentiszteleti könyvek, zsinati rendelkezések; szegényházak, bélpoklosok menhelyei, emberbaráti testvérületek, pap-orvosok stb.); 6. művelődés és művészet (az Egyház az oktatás érdekében, az iskolák, eszmeáramlatok, az egyházmegye tudósai, irodalmi termékek; a zene, építészet, festészet, szobrászat, ötvösművészet emlékei, a templomi berendezés stb.) Bonnefantnak a művészet iránti érzéke külön megemlítést érdemel. Ezt dícséri könyvének sok és szép műmelléklete. Ez nyilatkozik meg könyve egész felépítésében és megfogalmazásában is, mert szemlélete és írásmódja ezt magát is műalkotássá avatja.

Goyau György, a francia egyháztörténészek fejedelme így nyilatkozott[8] Bonnenfant munkájáról: „Ezt az emlékművet, amelyet egy egyházmegye dicsőségére emeltek, mintaképnek és fölhívásnak kell tekintenünk: azon a napon, amelyen Franciaország minden egyházmegyéje hasonló, szigorú rendszerességgel elgondolt és mesteri kézzel végrehajtott feldolgozáshoz jut, a francia egyház a világ előtt oly szellemi életről fog tanuságot lenni, amely belső erejével és gyümölcseinek jóillatával csodálatot fog kelteni."

[8] La Vie Intellectuelle, 1933. május 25. 39. l.

A magyar egyházmegyék monografiái

A mi irodalmunkban a Gallia Christianához hasonló hatalmas méretű összefoglaló munkával nem találkozunk. Bár a francia mű megindulásával csaknem egyidejűleg, a maurínusokét pedig megelőzve *a magyar jezsuiták* a francia munka méltó párján igen nagy buzgósággal és eredménnyel dolgoztak, amiről az Egyetemi Könytár kéziratgyüjteménye tanuskodik, de befejezni és irodalmi alakba önteni nem adatott meg nekik. Nagy és érdemes előkészületeik után *Pray* Györgynek *Specimen Hierarchiae Hungaricae* c. kétkötetes műve kivételével, amely korának ugyan jelentős teljesítménye, de egyébként még a legszűkebb vázlatnak sem kielégítő, nálunk senki sem foglalkozott egyházi intézményeink összeségével.[9] Így tehát egy Hungaria Christiana jellegű sorozat megújításáról nem is beszélhetünk. *Egyes egyházmegyéink történeti feldolgozását ellenben mindenképen mérlegre kell tennünk, és megújításukkal, szükség esetén újraírásukkal komolyan kell foglalkoznunk.*

A tanulmányunk elején említett, viszonylag csekélyszámú, jórészt még a kezdettel küszködő, minden szempontból nem is egészen megfelelő újabb munkákat most ismételten nem említve *vegyük sorra a magyar egyházmegye-történeteket. Az esztergomi érsekség* módszeresen készült, de csak a XIV. századba nyúló háromkötetes oklevélkiadásán és *Némethy* Lajosnak a plébániákról és plébánosokról írt sajátos szempontú, vaskos kötetén kívül csak *Schmitth* Miklósnak 1758-ban, *Bartayék*nak 1847-ben és *Török* Jánosnak 1859-ben megjelent, viszonylag nagyon csekély terjedelmű és gyarló életrajzi gyüjteményeivel van képviselve a magyar történetírásban. *A kalocsai érsekségre* máig is a legkimerítőbb összefoglaló mű *Pray* Györgynek 1800-ban megjelent két latin kötete. *Eger* püspökeiről *Schmitth* Miklós adott ki 1768-ban egy háromkötetes, latinul megírt életrajzgyüjteményt. A roppant nagy kiterjedésű és fényes multú egyházmegyének ezen kívül nincs összefoglaló története, csak a különféle korokból való *Adatok* négy kötete és alkalomszülte tanulmányok. A *győri* egyházmegyéről, illetve inkább a püspökök életéről önállóan két összefoglaló latinnyelvű munka jelent meg: *Károlyi* Lőrincé 1747-ben és *Romanus a S. Venantioé* 1822-ben.[10] *Veszprém* a szép négykötetes középkori okle-

[9] Rupp Jakab éppen a püspökségekkel nem foglalkozik, hanem csak a kisebb intézményekkel.

[10] Újabb rövid összefoglalás latinul: Schematismus Dioecesis Jaurinensis. Jaurini, 1928. IX—LX. lapokon.

vélkiadáson kívül csak *Rókának* 1779-ben napvilágot látott latinnyelvű könyvével szerepel. A *pécsi* püspökség történetét *Kollernek* az 1800-as években megjelent nyolc és *Brüsztlének* az 1870-es években kinyomatott négy kötetéből merítjük; mindkettő latinul van megírva. A *váci* egyházmegyére elég jól használható a kétkötetes történeti névtár 1915- és 1917-ből. A *csanádi* püspökség összefoglaló történetének útját az óriási multbeli hiányok és *Szentkláraynak* gondos részlettanulmányai után legújabban szépen egyengeti *Juhász* Kálmán. Régi püspökségeinkhez viszonyítva jobban állnak az újabban alapítottak, így pl. a *székesfehérvári*, amelynek 1876-ból van egy, már nemcsak a személyi részt felölelő összefoglalása *Pauertől*, *Besztercebányának* *Ipolyitól* az 1876-i Schematismus Historicus, *Szatmárnak* 1904-ből való *Emlékkönyve*, *Kassának* három fényesen kiállított kötete ugyanabból az évből (két kötet történeti névtár és *Szokolszky* Bertalan műve.) A szombathelyi és váradi püspökségről már szóltunk, az erdélyivel kapcsolatosan pedig még *Temesváry* János tanulmányait kell kiemelnünk.

A fölsorolt adatok alapján megállapíthatjuk, hogy éppen legnagyobb és legősibb püspökségeink állanak legmostohábban multjuknak magukhoz méltó feltárását és feldolgozását illetőleg. *Egyházmegyéink összefoglaló történetei jórészben 80—100 évvel vagy még régebben ezelőtt készültek, s igazában nem egyebek jól-rosszul egymás mellé rakott püspöki életrajzok gyüjteményeinél. Az eddig nyert kép még jobban romlik, ha egyéb egyházi intézményeinket vesszük vizsgálat alá.* Káptalanjaink általában még a püspökségeknél is rosszabbul állanak. Önálló feldolgozásuk u. i. vagy nagyon régi, vagy egyáltalán nincs is, a püspökségek történetében pedig alig találunk róluk némi megemlékezést. Szerzetesrendjeink állapota e szempontból, egy-kettőtől eltekintve, szintén nem kielégítő. Hasonlóképen hiányzanak a papság, a plébániák, a valláserkölcsi és liturgikus életnek, valamint az egyházi vonatkozású művelődésnek és művészetnek olyan, országunk különféle részeiről és történetünk egyes korszakairól szóló feldolgozásai, amelyek nélkül egy-egy vidék egész egyházi életéről számotadó püspökségtörténet el sem képzelhető.

Egyházmegye-történetírásunk felvirágoztatásának feltételei

A hosszú tunyaság és tervszerűtlen, sokszor balul sikerült, de jóindulattal teli egyéni kísérletezések után *a rendszeres haladás első és elengedhetetlen alapja a céltudatos szervezés,*

a számbajövő erőknek igazi szakértő vezetése alatt történő összefogása. Ezt jelenleg több szerencsés körülmény találkozása nagyon előnyösen mozdíthatja elő. Ilyen a felülről való ujjmutatás, *Serédi* Jusztinián bíboros-hercegprímás bemutatkozó beszéde az egyháztörténet művelésének fontosságáról a Szent István Társulatban. Ide tartozik annak észrevétele, hogy a legtöbb egyházmegyében és szerzetesrendben található legalább *egy-egy oly képzett pap*, akiben megvannak a nagy munkában való méltó részvétel előfeltételei. De talán legmeghatóbb és legbeszédesebb példája az egyháztörténelem iránti érdeklődésnek a *Katolikus Történetírók Munkaközössége*, amelynek ifjú és tehetséges tagjai a legszerényebb anyagi viszonyok közt még áldozatok árán is kitartanak a helyesen felfogott eszmény mellett, s kevés fillérükből megjelentetik a *Regnum* egyháztörténeti évkönyvet. Sok részvétlenséggel kellett megküzdeniök, s ezért annál inkább felkarolást érdemel ez az eszmeileg beállított, fiatal és a jövőnek szép ígéreteit nyujtó csoport. Végül meg kell említenünk azt a nagy könnyebbséget, amelyet a *külföldi magyar intézetek* jelentenek a kutatás szempontjából.

A magyar egyháztörténet legalaposabb ismerőiből és tevékeny művelőiből *egy állandó bizottságot kellene alakítani.* E felállítandó központi szervezetnek *kettős feladata* volna. Egyrészt a hasonló külföldi mozgalmak figyelembevételével, a nyilvánosság előtti ismertetésével és beható megtárgyalásával megállapítaná a magyar egyházmegyék története kidolgozásának legfőbb elveit; másrészt gondoskodnék arról, hogy bizonyos központi jellegű, elsősorban külföldi gyüjtemények anyaga (így pl. a vatikáni, bécsi stb.), amelynek eredményes tanulmányozása és közzététele vértezettebb tudást és bizonyos tapasztalatokat igényel, az összes magyar egyházmegyék szempontjából egyszerre kerüljön kutatás alá és együttes forráskiadásban tétessék közzé. Nagyon kívánatos lenne továbbá, hogy e bizottság kezébe vegye a fontosabb hazai levéltáraknak a főbb tájékoztatást elősegítő átkutatását s e munka eredményének közzétételét. Így minden egyházmegye történésze könnyen rátalálna anyagára, hogy úgy mondjuk „biztosra menne." A *püspöki levéltárakban* szintén meg kellene indítani a nagy munkához szükséges rendező és előkészítő munkálatokat. Ily szempontból mintaszerűnek kell mondanunk a *veszprémi* püspöki levéltárat, amelynek anyagáról nagyszerű és világos csoportosításban még nyomtatott tájékoztató is jelent meg. A mondottakból önként következik, hogy minden püspöki levéltár élére olyan, a történelemben járatos, egészséges becsvággyal és alkotókészséggel megáldott vezetőt kellene állítani, aki az anyag elrendezésén és pontos jegyzékbe vételén kívül az egyházmegye multjának

méltó megírását élete feladatául tűzné ki. Ezeket az érdemes embereket, akikből szilárd meggyőződésünk szerint minden püspökségre akadna egy, minden jelentősebb más foglalkozástól, különösképen a léleknélküli irodai munkától fel kellene menteni. Nagy és szent ez a cél: felépíteni egy egyházmegye multjának székesegyházát. Töméntelen időt és erőt kíván; s aki fiatalos hévvel kezdte meg az első „téglák" lerakását, hálát adhat a Gondviselésnek, ha a befejezett művet megkoronázó toronykeresztet még ráerősítheti sírja szélén!

Az eddig említett, inkább szervező, külsőséges és anyaggyüjtő s közlő munkán kívül, amely nélkül azonban szilárd alap nem vethető, még nagy szükség van *elmélyülő egyháztörténeti tanulmányokra.* Mivel u. i. korszerű módszerrel megírt és terjedelmesebb magyar egyháztörténetünk jelenleg nincsen, modern szempontok szerint készült tanulmányunk pedig csupán édeskevés, az egyházmegyei életnek legtöbb kutatója hiába hordja össze mintaszerűen anyagát, azt nem fogja tudni megfelelő alakba önteni, az egyetemes egyháztörténet és a nemzeti történet helyesen megválasztott keretébe illeszteni. *Néhány ilyen, feldolgozásra váró nagy tárgykört* a példa kedvéért meg fogunk nevezni. Kevés használható tanulmányt találunk egyházi irodalmunkban az általános egyházjog és a mamagyar katolikus egyház élő jogának és jogszokásainak, továbbá az egyházjog és a magyar közjog kapcsolataira, s különösképen az elméletnek és az életnek összehasonlítására. Hasonlóképen nagyon elhanyagolt tárgykör annak a kérdésnek kutatása, mennyiben hatottak az egyetemes egyházi és az európai áramlatok főpapságunk és papságunk gondolatvilágára; más szóval itt papságunk világnézeti elemzéséről van szó. Ide tartoznék a magyar hittudományi gondolkodás és irodalom feldolgozása. Megközelítően sem ismerjük papságunk társadalmi gyökereit és hátterét. Keveset tudunk egyházi közigazgatásunk multjából s a világihoz való viszonyáról. A magyar egyház szertartásai és istentiszteleti könyvei, a magyar nép imádságai és vallásos énekei, a magyarságnak a szentekhez és különösen a magyar szentekhez való viszonya: még egytől-egyig megoldásra várnak. A testvérületek, harmadrendek pontos adatok alapján való értékelése ugyanúgy hiányzik, mint a magyar katolicizmus emberbaráti tevékenységének és művelődésbeli szolgálatának méltó megörökítése. Hiányzanak az egyes korokat minden szempontból vizsgálat alá vevő egyháztörténeti feldolgozásaink, hiányzik az egész egyházi birtokállománynak (lelkiekben és anyagiakban egyaránt) koronkint való pontos megállapítása s a nemkatolikusokkal szemben bekövetkezett nyeresége, illetve vesztesége. De nem folytatjuk tovább ezt az egyébként még hosszúra nyujtható fölsorolást.

Végül szólnunk kell még valamit *az egyháztörténetírás felől kialakítandó helyes felfogásról és az egyháztörténetíró belső, lelki alapigazodásáról.* Az olvasóknak és az íróknak is jórésze azt gondolja, hogy az egyháztörténelem célja a hitvédelem, és széles katolikus köröknek, olykor művelt és előkelő egyházi férfiaknak is borsódzik a hátuk, ha a történetíró munkája folyamán az emberi gyarlóságoknak egy és más megnyilvánulása fölött meglebbenti a kendőző fátyolt. Nem a botránykrónikák legkevésbbé sem történeti felfogásának akarjuk ezzel útját egyengetni, hanem *XIII. Leó pápa és az egyházi hagyomány józan magatartásának megfelelően* a teljes történeti igazság érvényesülését az egyháztörténetírásban. Sem hidegvérű elhallgatás, sem rózsaszínű átfestés nem szolgálja ezt a pápai trónról szentesített és az emberi természet legmélyén gyökerező eszmét. Az egyháztörténetírók leginkább a személyi rajznál jutnak e téren a legnagyobb kísértésbe. A régi íróknak ebből a betegségéből, amelynél fogva szentírási kifejezések és legendai szenttípusok sugárözönébe állítanak lehetőleg minden jelentősebb egyházi személyiséget, s az emberi tulajdonságokat túlságosan lehántva, az egyéniség rovására kényszer-egyenruhába bujtatják, sokszor mai egyháztörténészeink sem tudnak kilábolni. Az elfogulatlan, igazságos, okos és bölcs ítéletre ugyanúgy nevelnünk kell az egyháztörténetírás jövő nemzedékét, mint az anyaggyűjtés és a feldolgozás módszertani kérdéseire.

Bálint Sándor:

Népünk imádságai

A katolikus magyar nép imádságaival rendszeresen még nem foglalkozott senki sem. Szinte csak az *Ethnographia* c. folyóirat kötetei, továbbá a nagyérdemű *Kálmány* Lajos gyűjteményei tartalmaznak hasznos adalékokat. Az adatközlések hiányosak, a gyűjtők inkább az érdekességet, nem pedig a teljességet tartották szem előtt. Az imádságszövegek közül jóformán csak a ráimádkozásokat méltatták figyelemre. Pedig egyháztörténeti, szellemtörténeti, néptörténeti szempontok egyaránt bizonyítják a gyűjtés és feldolgozás fontosságát. A magyar népi imádság csodálatos tükre a magyar katolikus szellemtörténetnek. Az egyház jámborsági divatjai, újonnan kanonizált szenteknek kultusza, az ájtatosság folyton újuló, változó formái a néplélekben sokszor vernek gyökeret és hajtanak színes, eredeti virágokat.

Ismeretes, hogy népünk kultúrája milyen nagy változáson, sőt válságon megy át mostanában. Ez az átalakulás a vallásos népéletben is érezhető. Egyrészt a XIX. század kispolgári és proletári materializmusa már eljutott népünkhöz is, másfelől pedig a vallásos megnyilatkozások hagyományos élőszavas formáit, kollektív jellegét az írás-olvasás terjedése következtében kezdi kiszorítani a nem éppen neki szerkesztett imádságos és énekeskönyv hatása, magányos áhítata.

Dolgozatunk a megadott terjedelem és a kutatás mai állapota mellett nem törekedhetik még a felsorolás teljességére sem. Inkább csak problémákat, semmint eredményeket vet föl, csak a kutatási területet jelöli ki, amikor bemutatja a népi imádság gazdag változatait.

A közölt népi imádságszövegek egyrésze saját gyűjteményünkből, főképpen *Szegedről, Tápéról, Jászladányról* való. Másrészüket a birtokunkban lévő vallásos ponyvaíratokból merítettük, amelyeknek élő hatásáról személyesen volt alkalmunk meggyőződni. Mi ebben az összefüggésben a vallásos ponyva problémacsomóját nem bogozhatjuk, csak azt hangsúlyozzuk, hogy e laikus megnyilatkozásokat tévedés belső eretnekségnek minősíteni, mint némelyek vélik. Ez teljes félreismerése annak a hatalmas, bár lappangó hatásnak, amelyet a ponyvairodalom már a XVI. századtól kezdve irodalmunkra, sőt egész szellemi

életünkre, továbbá egyszerűbb társadalmi rétegeinkre az iskolás kultúra népszerűsítésével gyakorolt. Ezt a funkcióját és hivatását még az eljövendő kutatásnak kell méltóképpen kijelölnie.

I.

A vallásosság szelleme, az imádság lelke a legújabb időkig teljesen átjárta és meghatározta népünk lelkületét és életét. A *göcseji* nép munkájának megkezdésénél Isten segítségét hívja. Első szántáskor régebben az olvasót az eke szarvára akasztotta és úgy imádkozott. Szántásról hazatérve, vagy a hegyre menve födetlen fővel imádkozott. Gyermekeit mihelyt gagyogni kezdenek, az édesanya megtanítja imádkozni. Minden gyermeknek tudnia kell a Miatyánkot, Üdvözlégyet, Hiszekegyet, Tízparancsolatot, a hét szentséget, az evangéliumi tanácsokat és az asztali áldást. Harangozáskor az imádságot el nem mulasztják, bárhol is vannak. Régente, ahol a harangszó érte őket, ott térdepeltek le és végezték el imádságukat.[1]

A *matyó* gyermek este így imádkozik:

Én lefekszek kis ágyamba,
Minden testi koporsóba,
Három angyal fejem felett,
Egyik megőríz engemet,
Másik szememet bezárja,
Harmadik lelkemet várja.
Már a szép nap lenyugodott,
Egészen bealkonyodott,
És sötétbe vonta magát,
Adjon Isten jó éjszakát:

öreg apámnak, öreg szülémnek, édes apámnak, édes anyámnak, mindnyájunknak.

Ezután keresztet vetve párnáira, azt háromszor-négyszer körülkerítgeti, e szavakat mondván:

Keríts kereszt, őrizz angyal, hogy a sátán ne keringessék. Amen.[2]

A *szegedi* nép a közismert imádságok közül leginkább a Miatyánkot, Üdvözlégyet, Hiszekegyet és az olvasót szereti imádkozni. Imádságát a végén e szavakkal szokta elajánlani:

Édes Jézusom szent kezedbe ajánlom testemet, lelkemet, életemet, halálomat, ezt a kevés imádságomat, Krisztus Jézus kínszenvedéséért, a purgátéromban lévő lelkek kiszabadulásáért, édesapámért, édesanyámért, magam bűne bocsánatáért, minden megholt hívek lelkéért. Uram Jézus, Jézus. Mária, Mária, boldogságos szép Szűz Mária esedezz, könyörögj szent Fiad előtt: el ne vesszünk a te színed előtt.

[1] *Gönczi* Ferenc: *Göcsej*. Kaposvár, 1914. 129.
[2] *Istvánffy* Gyula: *A borsodi matyó nép élete*. Ethnographia 1896. 449. Technikai okokból a szövegeket nem dialektusban közöljük.

Ismer természetesen sajátos módon alakult imádságszövegeket is. Ilyen egyebek között a következő:

Jégen megy egy madár, de nem madár, szárnyas kisangyalka. Szárnya alatt szent oltár, szent oltárban igaz hit, igaz hitben Boldogasszony. Kitekint a napkeletre, ott látott egy aranyos házat: kívül aranyos, belül irgalmas. Abba jártam térdig vérben, könyékig könnyben.

A haldokló fölött, a haláltusa megkönnyítésére ezt a verses imádságot szokták elmondani:

Atyaisten légy velünk, Fiúisten mellettünk, Szentlélek Úristen fölöttünk, Boldogságos Szűz előttünk, két koronás angyal két vállunkon, Krisztus szent kenete szívünkön, Krisztus szent teste nyelvünkön, Boldogságos Szűz ereje mindenkor velünk legyen. Aki erősebb ennél, az ártson nekünk. Óh szentséges Szűz Mária, bűnösöknek pártfogója; most is viselj gondot reánk és ha eljön végóránk, mutasd anyánknak magadat, kérd érettünk Fiadat, hogy adjon boldog kimúlást, mennyben szent színed látását. Uram hallgasd meg könyörgésünk és a mi kiáltásunk jusson eléd.

A szegedi nép nemcsak a szokott időben imádkozik, hanem — főképpen az öregebbje — munkaközben is. Útközben az olvasót szokta mondani. Olvasója ugyan mindig nála van, de nem veszi elő, nehogy szenteskedéséért megszólják. Ezért úgy segít magán, hogy tíz újján számolja az Üdvözlégyeket. Ha egyet már elmondott, egy újját begörbíti. Ezt így folytatja egészen a tizedik újjáig, amikor is egy titkot elvégzett. Mielőtt munkába fogna, vagy útnak indulna, fölfohászkodik: *Uram Jézus segíts meg!* Villámláskor jobbkezét szívére téve mondja: *És az Ige testté lőn és miköztünk lakozék!*

II.

A nép vallásos életében a középkori hagyományok valamiképpen a *közösségi szellemben* még ma is élnek. A középkor a vallásosság egyéni formáit kevéssé hangsúlyozza, inkább a közös együttes ájtatosságot kedveli. Így jönnek létre már igen korán az *imaközösségek, jámbor társulatok, konfraternitások,* amelyek Isten nagyobb dicsőségére, Szűz Mária és a szentek buzgóbb tiszteletére, a mindennapi élet és munka megszentelésére, továbbá a felebaráti szeretet tevékenyebb gyakorlására tömörültek. E közösségi szellem, amely primitív gyökerekből, kollektív ösztönökből, az emberi sors azonosságából fakadt, népünk körében természetesen még ma is él és kötelez. A népi vallásosságtól ugyanis általában távol állanak az istentisztelet magányos, individuális formái, lelki alkatának inkább a kollektív kultusz (közös imádság, együttes éneklés, búcsújárás) felel meg. Így érthető aztán, hogy egyes faluknak a vérség és szellem egyezésénél fogva megvannak a maguk különösebben tisztelt szentjei, jellegzetes, örökölt ájtatosságai, a felebaráti szere-

tetnek sajátos megnyilatkozásai, egyszóval megvan a maguk lokális közösségi kultusza. A társulatok közül elég csak az *olvasós társulatokra, Szent Ferenc harmadik rendjére, fehérlányok* (Mária-lányok) *egyesületére* utalnunk. E jámbor társulatoknak mise, vecsernye előtt és után külön ájtatosságaik (imádság, ének) vannak. A körmeneteken testületként vesznek részt. Gyakorolják az irgalmasság testi-lelki cselekedeteit is: betegeket látogatnak, szükség esetén ápolják őket, a megátalkodott bűnösöket, különösen halálos ágyukon iparkodnak rávenni, hogy Istennel kibéküljenek. Halottjaik temetésén ünnepélyesen vesznek részt, a sírnál külön is imádkoznak a lelki üdvösségéért. Bizonyos időközökben az élő és meghalt tagokért misét szolgáltatnak.

Egy-egy buzgóbb, értelmesebb embernek, asszonynak szintén megvan a szomszédokból, rokonokból, kortársakból a maga szervezetlen közössége. Szombat és vasárnap délután, továbbá téli estéken összejönnek, együttesen imádkozzák az olvasót, litániát, közben énekelnek. ájtatosságot végeznek. Az ájtatosságok igazodnak az egyházi év ünnepeihez (a Szent Család szálláskeresése, Kánai menyegző, Szűz Mária eljegyzése és sok más).

Egyik ilyen *imádságos embernek*, a jászladányi *Orosz* Istvánnak († 1922.) buzgóságára jellemző, hogy naponta ezeket szokta imádkozni: fölkelés, felöltözködés után keresztet vetett magára mondván:

Uram Jézus Krisztus felkeltem ágyamból. Elkezdem a mai szent napot dicsőségedre, a Boldogságos Szűz Mária és minden szent angyalok, mennyei szentek tiszteletére, lelkemnek üdvösségére. Minden élőkért és megholtakért, a purgatóriomban szenvedő lelkekért vedd kedvesen óh megoszolhatatlan Szentháromság egy Isten.

Ezután következett a Miatyánk, Üdvözlégy, Hiszekegy. Isten tízparancsolata, közgyónás, Anyaszentegyház öt parancsa, hét szentség. Úrangyala, ismét az Úrangyala a *megholtakért*. Azután 3 Miatyánk, 3 Üdvözlégy azokért a lelkekért, akik *álmában* megjelentek, akik mintegy segitségét kérték. Utána Miatyánk Üdvözlégy, Hiszekegy *Jézus szent szíve* tiszteletére. 3 Miatyánk, 3 Üdvözlégy a *szeplőtelen Szűz Mária* tiszteletére, 3 Üdvözlégy az *angyalok királynéja* tiszteletére. 7 Miatyánk, 7 Üdvözlégy *Szűz Mária 7 öröme* tiszteletére. 7 Miatyánk, 7 Üdvözlégy a *Fájdalmas Szűz* tiszteletére. Miatyánk, Üdvözlégy *Szent István mártír* tiszteletére. Miatyánk, Üdvözlégy *Szent István király* tiszteletére. Miatyánk, Üdvözlégy az *őrangyal* tiszteletére. Miatyánk, Üdvözlégy *Szent Ferenc* tiszteletére. Miatyánk, Üdvözlégy *Páduai Szent Antal* tiszteletére. Miatyánk, Üdvözlégy *Szent Anna* tiszteletére. Miatyánk, Üdvözlégy *Mária Magdolna* tiszteletére. Miatyánk, Üdvözlégy annak a szentnek tiszteletére,

akinek nevenapján *meghal*. Miatyánk, Üdvözlégy a *minden szentek* tiszteletére. Utána misét hallgatott. Mise után 15 Miatyánkot, 15 Üdvözlégyet, a szent olvasó 15 titkával *Mária* tiszteletére, majd az öttizedes *halottak olvasóját*. Azután kétszer a *Legszentebb Szív Asszonya* olvasóját, az egyiket az élőkért, a másikat a mögholtakért. Majd *Szent Ferenc, Szentháromság* és a *purgatóriomban szenvedő lelkek* olvasóját. Délután következett *Szent József, Szent Antal, Mária Magdolna, hét fájdalmas*, vagy a *hét örömről* szóló, továbbá az *Oltáriszentség* olvasója. [3]

III.

Az imádság régen, a népnél jórészt manapság is hangos könyörgés, auditív megnyilatkozás, kollektív ájtatosság. A nép sokáig írástudatlan, lelki habitusának sem felel meg a magányos, reflexív imádság. Az érzelmek kultusza, a közösség magával sodró lendülete az, amelyben vallásos igényei és élményei teljesedni tudnak. Ezért szereti annyíra az *olvasót* és *litániát*, mint az együttes imádságnak approbált formáit. Ne gondoljuk azonban, hogy népünk megelégszik Szűz Mária elismert olvasóival. Jámbor telhetetlensége nem ismer határt, amikor Mária tiszteletérőt van szó. *Tápén* szokták a *betegek olvasóját* is imádkozni:

Hiszekegy. 1 Miatyánk. 3 Üdvözlégy, közepén: Mária, betegek gyógyítója, könyörögj érettünk! Mindegyik Üdvözlégy végén Dicsőség.

Miatyánk. Utána litániaszerűen:

Üdvözlégy Mária, süketek hallása,
Üdvözlégy Mária, némáknak szólása,
Üdvözlégy Mária, vakoknak látása,
Üdvözlégy Mária, sántáknak járása,
Üdvözlégy Mária, betegek gyógyítója,
Üdvözlégy Mária, bélpoklosok megtisztítója,
Üdvözlégy Mária, hihetetlenek fölvilágosítója,
Üdvözlégy Mária, bűnösök megtérítője,
Üdvözlégy Mária, gonosz lélek legyőzője,
Üdvözlégy Mária, minden nyomorultak, betegeknek, szívbajosoknak megorvoslója Mária, malaszttal vagy teljes

stb. végig.

Mária segíts, ó segíts mirajtunk, kik hozzád sóhajtunk, Mária segíts rajtunk, megtérhessünk, meggyógyulhassunk testben és lélekben, a mi Urunk Jézus Krisztus által. Amen.

Ezt a rövid könyörgést háromszor, az egészet pedig hétszer ismétlik meg.

*

[3] *Orosz* István kéziratos *önéletrajzából*, amely más vonatkozásban is hasznos okulásunkra szolgált. E különös kézirat sok szempontból megérdemelné a kiadást.

Egy *jászárokszállási* olvasóváltozat *Mária hét fájdalmáról* szól, amelyben imádság és ének váltakozik egymással. Az olvasó elvégzése áll hét tizedből, minden tizedben hét apróbb szemből, minden tized között egy-egy nagyobb szemmel, vagy Miatyánkkal. Elvégzése a következő:

1 Dicsőség. 1 Miatyánk. 1 Dicsőség.

1. tized.

Bánat tengerébe merült ég világa,
Elborult életed ragyogó csillaga,
Midőn Simeonnak gyászjóslatát vetted,
Hogy hét tőr veri át anyai szívedet.

Üdvözlégy Mária, fájdalmas Szűzanya, kinek szívét hét tőr átaljárta. Malaszttal vagy teljes. Úr vagyon teveled, áldott vagy te asszonyok között és áldott a te méhed gyümölcse, a szenvedő Jézus, kinek bemutatásakor Simeon megjövendölte, hogy tőr fogja átjárni szívedet. Fájdalmas asszonyunk Szűz Mária, Istennek szent anyja, imádj Istent érettünk bűnösökért most és halálunk óráján. Amen.

(Ez mondatik hét apró szemen.) *1 Dicsőség. 1 Miatyánk. 1 Dicsőség.*

2. tized.

Életed hajnala gyásszal van befedve,
Szentfiaddal üldöz gyilkosok serege
És egyedül, árván sötét éjszakába
Heródes dűhétől mentél Egyiptomba.

7 Üdvözlégy Mária stb. — Jézus, kivel te, óh fájdalmas Szűzanya, Mária, Egyiptomba nagy bánatos szívvel futottál. Fájdalmas asszonyunk stb.

1 Dicsőség. 1 Miatyánk. 1 Dicsőség.

3. tized.

Három napig érzéd a nehéz kínokat,
Amidőn kerested elveszett fiadat.
Arcodat hervasztá a könnyek zápora,
Ez volt szent szivednek harmadik fájdalma.

7 Üdvözlégy Mária stb. ... — Jézus, kit te óh fájdalmas Szűz Mária három napig nagy bánatos szívvel kerestél. Fájdalmas asszonyunk stb.

1 Dicsőség. 1 Miatyánk. 1 Dicsőség.

4. tized.

Mint zúgó vihartól öszetört rózsaág,
Úgy nézted, Szűzanya, szived gyöngyvirágát,
Hogy megtaláltad a Kálvária útján,
Midőn gyászkeresztjét vitte sebes vállán.

7 Üdvözlégy Mária stb. ... — Jézus, kit te, óh fájdalmas anya, Mária, a nagy kereszttel megterhelve a Kálvária útján nagy bánatos szívvel előtaláltál. Fájdalmas asszonyunk stb.

1 Dicsőség. 1 Miatyánk. 1 Dicsőség.

5. tized.

Kálvária hegyén a véres keresztfán
Látod, hogy haldoklik az ártatlan bárány,
Oda van szegezve szent keze és lába,
Szivét átverte a Longénus dárdája.

7 Üdvözlégy Mária stb.

... — Jézus, kit te, óh fájdalmas Szűzanya, Mária, a magas keresztre felfeszíttetni nagy bánatos szívvel láttál. Fájdalmas asszonyunk stb.

1 Dicsőség. 1 Miatyánk. 1 Dicsőség.

6. tized.

Drága szent fiadnak összeroncsolt teste
Sebekkel van rakva, vérrel van befestve,
Ott nyugszik öledben mozdulatlan, némán,
Szemed gyászkönnyet sír keserves halálán.

7 Üdvözlégy Mária stb.

... — Jézus, kinek holttestét a keresztről levétetni és szűz öledbe tétetni nagy bánatos szívvel láttál. Fájdalmas asszonyunk stb.

1 Dicsőség. 1 Miatyánk. 1 Dicsőség.

7. tized.

Gyászos sírban nyugszik életed virága,
Szemednek bús könnye hull koporsójára.
Jaj, de a kőszikla nem hallja sírásod,
Nem indíthatja meg gyászos könnyhullásod.

7 Üdvözlégy Mária stb.

... — Jézus, kit te, óh fájdalmas Szűzanya Mária, a koporsóba tétetni és a sírboltba eltemettetni nagy bánatos szívvel láttál. Fájdalmas asszonyunk stb.

1 Dicsőség. 1 Miatyánk. 1 Dicsőség.

A három utolsó apróbb szemen.

Mily sokszor ontottad könnyednek záporát
Harminchárom hosszú gyászos éven át,
Óh mennyei gyöngyök, óh drága könnycseppek
Az én üdvösségem gyöngyei legyetek.

3 Üdvözlégy Mária stb.

... — Jézus, kit te, óh fájdalmas Szűzanya, Mária, oly sok keserves könnyhullatással megsirattál. Fájdalmas asszonyunk stb.

Végül mondatik egy Miatyánk, egy Üdvözlet, egy Hiszekegy a megholt hívekért.

V. Imádkozzál érettünk óh fájdalmas Szűz Mária. R. Hogy méltók lehessünk a Krisztus igéretére. Könyörögjünk: Esedezzél érettünk, kérünk Uram Krisztus most és halálunk óráján a te kegyességednél, szent anyád, a boldogságos Szűz Mária, kinek szentséges lelkét kínszenvedésed óráján a fájdalom hegyes tőre átjárta. Teáltalad Úr Jézus Krisztus, ki az Atyával és Szentlélekkel egyetemben élsz és uralkodol, most és mindörökkön. Amen.

Üdvözlégy Mária, fájdalmakkal teljes. A megfeszített van veled, siralmas vagy te az asszonyok között és fájdalmas a te méhednek gyümölcse, a kinszenvedő Jézus. Fájdalmas asszonyunk, Szűz Mária, a megfeszítettnek anyja, adj könnyeket nekünk, fiad megfeszítőinek, aki előtt esedezni érettünk most és halálunk óráján soha meg ne szűnjél. Amen. És a hívek lelkei Isten irgalmasságából nyugodjanak békességben. Amen.

* * *

Szűz Mária olvasóin kívül *Jézus szent atyafiságának* is sok olvasót szentel a nép. Itt elsősorban *Szent Anná*-ról kell megemlékeznünk, akinek különös tiszteletét több olvasóváltozat is bizonyítja. Az egyik áll 10 Miatyánkból és 30 Üdvözlégyből. Kezdetre a Szentháromság tiszteletére elmondanak egy Hiszekegyet, utána a Miatyánkot és minden Miatyánk után 3 Üdvözlégyet, amelynek azonban szövege a következő:

Üdvözlégy Mária, malaszttal teljes, az Úr van teveled, áldott vagy te az asszonyok között és áldott legyen Szent Anna asszony, a te édesanyád, akitől te az eredeti bűnnek makulája nélkül születtél, szép Szűz Mária és tetőled születék Jézus Krisztus, az élő Istennek szent fia. Asszonyunk Szűz Mária

stb. a szokott módon. Ezt tízszer ismétlik. Az olvasó befejezéséül ezt imádkozzák:

Üdvözlégy Mária, malaszttal teljes, az Úr van teveled, a te kegyelmed legyen énvelem, áldott vagy te az asszonyok között és áldott legyen Szent Anna asszony, a te édesanyád, kitől te az eredeti bűnnek makulája nélkül születtél. Üdvözlégy Szűz Mária, Istennek szent anyja, mennyország királynéja, paradicsomnak ajtaja, a világnak Asszonya, te tiszta és kitűnő szűz vagy, vétek nélkül fogantad Jézust, szülted a világ Alkotóját és Üdvözítőjét, kiben én nem kétségeskedem. Ments meg engem minden bűntől és imádkozzál értem, bűnösért. Amen.

A másik Szent Anna-olvasó így hangzik: Hiszekegy, Dicsőség. A Miatyánk előtt ezt a fohászt kell elmondani:

Dicséret, dicsőség legyen a teljes Szentháromságnak, dicsőséges Szent Annának, szentséges Szűz Máriának, az áldott báránynak, az Úr Jézusnak. Boldog a méh, mely Máriát hordozta és áldottak az emlők, melyek az Isten szent Fiát szoptatták.

Miatyánk, Dicsőség. Az olvasó menete olyan, mint a föntebbié, csak az üdvözlet hangzik másképpen:

Üdvözlégy Mária, Szent Anna asszony leánya, malaszttal vagy teljes, Úr vagyon teveled, a te malasztod legyen énvelem. Áldott vagy te az asszonyok között és áldott a te anyád, Szent Anna, akitől te minden bűn és makula nélkül származtál, szép Szűz Mária és tőled született a Jézus Krisztus, élő Istennek áldott szent Fia. Asszonyunk Szűz Mária, Istennek szent anyja, dicsőséges Szent Anna, imádkozzál érettünk bűnösökért most és halálunk óráján. Amen. Dicsőség.

Szent József olvasója hatvan szemből áll, azon hatvan évnek tiszteletére, melyet Szent József ezen a földön eltöltött. A szemek fehérek és kékek, tizenöt táblára oszlanak olymódon, hogy egy fehér nagyobb és három kisebb kék szem tesz egy táblát. A fehér szemek jelentik Szent József szűzi tisztaságát, a kékek pedig mennyei boldogságát. Minden fehér szemre az Üdvözlégy alábbi változatát mondják úgy, hogy a közönséges olvasónak tizenöt titkából egyet-egyet a megfelelő helyre illesztenek:

Üdvözlégy Mária, malaszttal vagy teljes, az Úr van teveled, áldott vagy te az asszonyok között és áldott a te legtisztább jegyesed Szent József, nevelőatyja méhed gyümölcsének, Jézusnak (itt következik a titok, például: ki halottaiból föltámadott). Asszonyunk Szűz Mária, Istennek szent anyja, dicsőséges Szent József, imádkozzatok érettünk bűnösökért most és halálunk óráján. Amen.

A kék szemekre mindig ezt mondják:

Dicsértessék és áldassék Jézus, Mária, Szent József. Százezer üdvözlégy Jézus, Mária, Szent József. Jőjj el hozzánk és állj mellettünk Jézus, Mária, Szent József.

A legutolsó kék szemre ezt imádkozzák:

Halálunkkor állj mellettünk Jézus, Mária, Szent József. Áldottak legyenek a te szent szüleid, Joachim és Szent Anna, kiktől te szeplő nélkül fogantatál, óh legtisztaságosabb Szűzanyánk Mária. Uram, hallgesd meg a mi könyörgésünket és a mi imádságaink találjanak kegyelmet a te színed előtt. Imádkozzál érettünk boldogságos Szent József, hogy méltók lehessünk a Krisztus igéretére. Amen.

Olvasóink nem feledkeznek meg Jézus Krisztus nagyatyjáról: *Szent Joachim*-ról sem. Olvasója három szemből és három tizedből áll. Menete: Hiszekegy. Dicsőség. Miatyánk. Üdvözlete ekként hangzik:

Üdvözlégy óh Szent Joachim, Szent Annának hitvestársa, Szűz Máriának édesatyja. Áldott vagy te mennyen és földön és áldott az Úr Jézus, ki téged nagyatyjának elválasztott. Imádkozzál érettünk bűnösökért Szent Joachim édesatyánk, hogy a mennyei holdogságba tehozzád juthassunk, veled imádhassuk Jézust most és mindörökké. Amen.

A szent atyafiság olvasóiba természetesen símul nemzetsége virágának, az isteni Magzatnak, a *kisded Jézusnak olvasója*, amely szintén három szemből és három tizedből áll. A Hiszekegy, Dicsőség, Miatyánk után üdvözlete ekként hangzik:

Üdvözlégy óh kisded Jézus, Szűz Máriának szent Fia, ki a betlehemi istállóban születtél. Szentséges Szűz Mária, kisded Jézusnak édesanyja, imádkozzál érettünk bűnösökért most és halálunk óráján. Amen.

A kis Jézusnak szolgálnak a *Három szent királyok*, akiknek olvasója menetében egyezik a föntebbivel, üdvözlete természetesen más:

Üdvözlünk titeket kisded Jézusunk kedves vendégei, Gáspár, Menyhért, Boldizsár, kik a királyi palotát elhagyva, messze távolban felkerestétek a kisded Jézust, a betlehemi istállóban felleltétek, aranyat, temjént, mirhát ajándékoztatok neki. Imádkozzatok értünk bűnösökért Jézusnál most és halálunk óráján. Amen.

A hívek *szentek* tiszteletére is költenek olvasót. Bizonyára harmadrendiek körében született meg *Szent Ferenc olvasója*, amely három szem és három tizedből áll: *Hiszekegy, Dicsőség; Imádunk téged Krisztus és áldunk téged, mert a te szent kereszted által váltottad meg e világot. Miatyánk.* Utána:

Üdvözlégy Szent Ferenc édesatyánk, irgalmassággal vagy teljes. Áldott vagy te mennyen és földön és áldott az Úr Jézus, aki a te tagjaidat öt mélységes sebeivel felékesítette, hogy a bűnösöknek lennél pártfogója és szószólója. Imádkozzál érettünk bűnösökért Szent Ferenc édesatyánk, hogy a mennyei boldogságba hozzád juthassunk, veled együtt imádhassuk Jézust mindörökkön örökké. Amen.

Egyéb olvasóváltozatok közül megemlíthetjük a *Krisztus Jézus olvasóját*, amely három tizedből és három szemből áll, azaz Krisztus 33 esztendejének megfelelően 33 Miatyánkot kell elmondani, a kereszten a Hiszekegyet, a nagy szemeken Miatyánkot, az apró szemeken Üdvözlégyet. Az *örökös olvasó* egyszerű: 100 Miatyánkból, 100 Üdvözlégyből, 4 Hiszekegyből áll. *Jászladányon* ismerik.

Az olvasó végzése előtt és után az olvasó keresztjét meg szokták csókolni, miközben ezt imádkozzák: *Imádunk téged Krisztus és áldunk téged, mert a te szent kereszted által váltottad meg e világot.*

Üdvözlégy Jézusnak szent keresztfája,
Melyen szólott hétszer Jézus arany szája.
Legyen én lelkemuek vígasztalására
És sok bűneimnek megbocsájtására.

E színes olvasószövegek nagy része búcsújáró énekes-emberek szerzése, ami egyúttal rendeltetésükre is utal. Legnagyobb részük a vallásos ponyván is megjelent, ami mutatja, hogy vallásos lelki szükségletet elégítenek ki manapság is. Termőföldjük a búcsújárás, amely — különösen ennekelőtte — hosszú utat, 10—12 napos odalétet is jelent. Az ismeretes olvasós imádságok úntalan ismétlése a lélek erejét ellankasztaná. Ezért kellenek a jámbor érdeklődés, föltett jószándék ébrentartására e bizonyára laikus inspirációjú, mindenesetre kifogástalan szellemű olvasóválasztékok.

IV.

Az olvasókéhoz hasonló népszerűségnek örvendenek a *litániák* is. Ismeretes, hogy milyen kevés az akció bennük. Inkább magasztaló megszólítások ezek, folklore-értelemben voltaképpen igézéseknek tekinthetjük őket. E litániaszövegek jórészénél szintén hiányzik az imprimatur, ami megint a laikus inspiráció mellett bizonyít. E vallásos ponyvatermékek a mult században, a jozefinizmus bódulatában, amikor a pasztoráció jórészt beszorult a templomba, bizonyos missziót teljesítettek és késleltették népünknél a század immanens szellemének fertőzetét. Egész önkényesen csak kettőt ragadunk ki és mutatunk be a sok közül. Az egyik *a kisded Jézus litániája*:

Uram irgalmazz, stb. a rendes módon,

Joachim leánya, könyörögj érettünk.
Kisded Jézus anyja, könyörögj érettünk.
Mária, könyörögj érettünk.
Kisded Jézus, ki mennyből alászállottál, kegyelmezz minékünk.
Kisded Jézus, ki a Szűz Mária testéből magadra testet vettél,
Kisded Jézus, kinek Betlehemben nem adtak szállást,
Kisded Jézus, ki Betlehemben egy rongyos istállóban születtél,
Kisded Jézus, ki a hideg jászolyba helyheztettél,
Kisded Jézus, kit a városban megvetettek,
Kisded Jézus, kit az emberek nem ismertek,
Kisded Jézus, ki szénán és szalmán siránkoztál,
Kisded Jézus, ki a kemény hidegben fáztál,
Kísded Jézus, kit a Szűzanya posztóval betakargatott,
Kisded Jézus, kinek szent orcáját a sok könnyhullajtás áztatta,
Kisded Jézus, kit az ökrök, barmok melegítettek,
Kisded Jézus, kit a pásztorok nagy örömmel felköszöntöttek,
Kisded Jézus, kinek a három szent királyok aranyat, tömjént és mirhát ajándékoztak,
Kisded Jézus, ki előtt a bűnösök nem rettegtek,
Kisded Jézus, ki a szent atyákat megvigasztaltad,
Kisded Jézus, ki a bűnös emberek lelkeit megvigasztaltad,
Kisded Jézus, ki a mi bűneinket megbocsátod,
Kisded Jézus, a te Szűzanyád érdemeiért irgalmazz minékünk.
Minden gonosztól kisded Jézus őrízz meg minket.
Minden bűntől,
Minden veszedelemtől,
A te haragodtól,
Az ördögnek incselkedésétől,
Döghaláltól, éhségtől, hadaktól,
A te parancsolatodnak megszegésétől,
Mindennémű gonosztól,
A te megtestesülésed által,
E világra jöveteted által,
A te születésed által,
Körülmetéltetésed által,
Egyiptomba való futásod által,
Tizenkét esztendős korodban eltévedésed által,
A te 33 esztendeig való sok fáradságid és éhezésed által,
A te mennybemeneteled által,
A te nagy örömeid által,
A te szentséges szent neved által,
A te szentséges Szűzanyádnak örömei által,
Minden szenteknek esedezése által, kisded Jézus őrízz meg minket!

Isten báránya, stb. mint rendesen.

Miatyánk. Üdvözlet. Dícsérjétek a kisded Jézust minden nemzetségek és felmagasztaljátok az ő szent nevét most és mindörökké! Uram, hallgasd meg könyörgésünket és a mi kiáltásunk jusson elődbe!

Könyörögjünk. Ók egeknek dícsőséges királya, kisded Jézus, ki a magas mennyekből alászállottál, ne vesd meg a mi kérésünket, amelyet most töredelmes szívből hozzád bocsátunk, mert ha te nem születtél volna, mindnyájan elvesztünk volna. Azért óh kisded Jézusom, jőjj el hozzánk, nyisd meg azt a mennyei kincses zárt, melyben a te szerelmes szent Atyád és a te angyalaid örvendeznek. Óh kisded Jézusom, engedd, hogy mink is azokkal örvendhessünk, a mi Urunk Jézus Krisztus által. Amen.

Üdvözlégy óh én szívemnek édessége és lelkemnek élete, kisded Jézus: élő Istennek szent Fia, dicsőségnek királya; kisded Jézus: Szűz

Máriának egyetlen magzatja, áldott Jézus, aki érettünk megtestesülvén, Betlehemben egy rongyos istállóban születtél. Áldott legyen azért a te szentséges szent neved és áldott a te szent anyád, Szűz Mária, aki téged szűz méhében hordozott és e világra szűzen szült óh áldott, kegyes Kisdedecske! Téged is kérünk óh makula nélkül fogantatott Szűz Mária, esedezz érettünk szent fiadnál, kit e világra szültél: jöjjön el hozzánk most, de kivált halálunk óráján. Engedd meg ezt nekünk született kis Jézus, hogy ezen szép szavak legyenek ajkainkon: Jézus, Mária, József, jöjjetek segítségünkre a mi Urunk Jézus Krisztus által. Amen.

* * *

Szűz Mária számtalan litániája közül is bemutatunk egy népies változatot:

Uram irgalmazz nekünk, stb. a szokott módon.
Szentséges Szűz Mária, Jézusnak szent anyja, esedezz érettünk!
Szegények oltalma, szomorúak vigasztalója, esedezz érettünk!
Bűnösök menedéke, haldoklók segítsége, esedezz érettünk!
Menyországnak öröme, szívünk gyönyörűsége, esedezz érettünk!
Mária édesanyánk, kinek az angyalok szolgálnak,
Menyországban udvart állnak, esedezz érettünk!
Mária, ki Jézus után első helyet bírod mennyben,
Méltán magasztaljon téged minden, esedezz érettünk!
Mária, te szép aranyház, kit a szép május hó példáz,
Ki a Szentháromság előtt trónodon állsz, esedezz érettünk!
Mária, kinek a nap, hold és csillagok szolgálnak,
A rét virágai tiszteletedre kinyílnak, esedezz érettünk!
Mária, akinek öt betűből áll szent neve,
Tisztelőd májusi dalt néked zenge, esedezz érettünk!
Mária, kinek a cédrusfa zöld ággal kedveskedik,
Hegyek, völgyek anyaságodat dícsérik, esedezz érettünk!
Mária, kedves édesanyánk, tisztelünk,
Fiaid, leányaid előtted térdelünk, esedezz érettünk!
Mária tenéked szolgálunk míg élünk,
Virágokból, olvasóból koszorút készítünk, esedezz érettünk!
Mária nézz le mennyből reánk,
Fogadd kegyesen tőlünk buzgó imánk, esedezz érettünk!
Mária, karold által hív seregedet,
Áldd meg buzgó tisztelőidet, esedezz érettünk!
Mária most és halálunk óráján
És az utolsó ítélet napján, esedezz érettünk!
Óh Isten bárányának anyja, Szűz Mária,
Aki szűzen szülted Jézust e világra, vezess minket mennybe!
Óh Isten bárányának anyja, Szűz Mária,
Aki szűz tejével Jézust fenntartotta, vezess minket mennybe!
Óh Isten bárányának anyja, Szűz Mária,
Ki Jézussal vigad mennyországban, vezess minket mennybe!

Könyörögjünk. Óh boldogságos Szűz Mária, szeretetre legméltóbb, legtölségesebb királyné! Segíts engem, szegény bűnöst, ki magát néked ajánlja, ki minden bizalmát benned helyezi. Édesanyám tied vagyok, neked élek, neked halok. Néked ajánlom magamat, ezen májusi ájtatosságomat, buzgó imádságaimat. Óh fogadd el, kedves édesanyám, Szűz Mária, szentséges kezeidbe, szent Fiad dicsőségére, a te tiszteletedre, minden élők és holtak üdvére. Amen.

Ismeri népünk *a szükségben segítő 14 szentnek* litániáját is. Tiszteletük forrása úgy látszik Németország, bár középkori

liturgiánkban is vannak nyomai. *A szenvedő Jézusnak, Máriának* számtalan litániája van, nem különben a népszerű *szenteknek* (Szent Anna, Szent József, Szent Vendel, Szent Mihály, Nepomuki Szent János, Szent Antal és mások). Vallásos népéletünkben az olvasónak és litániának, a hangos imádságnak és könyörgésnek — mint jeleztük — nagy szerepe van. Ezzel jut főképpen kifejezésre az istentisztelet személytelen, kollektiv jellege.

V.

Népünk imádságai között vannak olyanok, amelyek még középkori kódexhagyományokban gyökereznek. A jámborságnak is vannak divatjai, ezeknek jórésze népünkhöz is eljutott, közben azonban jellegzetes tradíciótiszteletével a régi kultuszból is sokat megőrzött. Olyat is, amit a hivatalos egyházi gyakorlat már régen nem tart számon.

Ilyen egy *nagyheti* imádság, amely a *Thewrewk-kódexben*[4] olvasható. Ennek XIX. századi népi változata:

Ájtatosság, melyet a buzgó keresztény virágvasárnapjától kezdve húsvét első napjáig végezhet, u. m.

Virágvasárnapján 40 Miatyánkot és annyi Üdvözletet, egy Hiszekegyet Krisztus urunk 40 napi böjtölésének tiszteletére.

Nagyhétfőn 33 Miatyánkot, annyi Üdvözletet, egy Hiszekegyet annak tiszteletére, hogy Krisztus urunk harmincharmadik esztendejében ezüst pénzen tulajdon tanítványától eladatott.

Nagykedden 30 Miatyánkot és annyi Üdvözletet, egy Hiszekegyet, hogy Üdvözítőnk 30 ezüst pénzen tulajdon tanítványától eladatott.

Nagyszerdán 15 Miatyánkot, annyi Üdvözletet, egy Hiszekegyet azon iszonyú fájdalmak emlékezetére, melyet édes Jézusunk fején a töviskorona okozott.

Nagycsütörtökön 12 Miatyánkot, annyi Üdvözletet, egy Hiszekegyet annak emlékezetére, hogy Üdvözítőnk az ő legszomorúbb állapotjában apostolitul elhagyatott.

Nagypénteken 5 Miatyánkot. annyi Üdvözletet, egy Hiszekegyet Urunk öt mély sebeinek tiszteletére.

Nagyszombaton 40 Miatyánkot, annyi Üdvözletet, egy Hiszekegyet azért, hogy Krisztus urunk feltámadása után még 40 napig társalgott tanítványaival és a jó hívekkel...

* * *

A *Gömöry-kódex* egy *pápaimádságot*[5] tartalmaz, amely úgy látszik már akkor sem hivatalos inspirációból, hanem a középkori keresztény folklore talajából sarjadt ki. A népiessé vált imádság végén már kevéssé szabályos képzetek is megcsillan-

[4] *Nyelvemléktár.* II. 277. Helykímélés céljából a kódex-szövegeket nem közöljük, csak a megfelelő helyre utalunk.

[5] *Nyelvemléktár.* XI. 317.

nak, amelyek azonban inkább az imádság érdemét, a bizalom túláradását, semmint az imádkozó rosszhiszeműségét igazolják:

Vala egy időben egy igen sok bűnökkel terhelt római pápa, az Úristen halálos betegséget adott reája. Amidőn látta már a pápa, hogy neki meg kell halni, magához hívatta a kardinálisokat, püspököket és más több fölszentelt tudós atyákat, mondván nekik: „Én kedves barátim! Micsoda vigasztalást adtok ti nekem? Íme nekem már meg kell halnom és az én nagy bűneimmel a kárhozatot megérdemlettem." Senki a körüllevők közül nem felelhetett neki, egy igen ájtatos János nevű káplánon kívül, mondván. „Szentatya, miért esel kétségbe az Isten irgalmasságában?" Arra felelé a pápa: „Hát micsoda reménységet és vigasztalást adsz? Nekem meg kell halnom; félek, hogy örökre elkárhozom." Erre felelé az ájtatos János: „Én teéretted atyám három szent imádságot mondok: reménylem, hogy megvigasztalódol és az Úristentől irgalmasságot nyersz." A beteg pápa már nem szólhatván, letérdepelt a káplán és mindnyájan a vele lévők; elmondván egy Miatyánkot, felkelt és a következendő három imádságot eképpen mondotta:

Első imádság. Uram, Jézus Krisztus! Te Istennek kedvelt szent Fia! Te egy kedves fia a Szűz Máriának, Isten és ember! Ki az Olajfák hegyén miérettünk emberekért vérrel verejtékeztél, áldozd fel a te mennyei szentséges Atyádnak ezen haldokló emberért a Te szent véres verejtékedet, hogy az örök kárhozatot, amit bűnei által megérdemlett, tőle távoztasd. Adjad óh örök Atya! hogy tőled irgalmasságot nyerhessen a mi urunk Jézus Krisztus, a te egyetlen egy kedves Fiad által, aki veled és a Szentlélekkel egyetemben él és az örökkévalóságban uralkodik vég nélkül most és mindörökkön örökké. Amen.

Ezután ismét letérdepelt a káplán, egy Miatyánkot imádkozván felkelt és a másik imádságot elmondá eképpen:

Második imádság. Úr Jézus Krisztus! Ki a keserves keresztfán érettünk meghalni méltóztattál, hogy a te szent Atyádnak egész megelégedéssel bűneinkért eleget tegyél, szentséges szent lelkedet pedig Istennek, a te kedves mennyei szent Atyádnak ajánlottad: ajánljad, kérlek, a te szent halálodat e haldokló lélekért a te mennyei szent Atyádnak, minden az ő bűnei által megérdemlettek mellett is nyerj neki bocsánatot, hogy megszabadulván, veled örvendezhessen. Add ezt óh örök Atya! a mi urunk Jézus Krisztus, a te egyetlen egy szent Fiadnak érdemeiért, ki teveled és a Szentlélekkel él és uralkodik mindörökké. Amen.

Erre ismét letérdepelvén és egy Miatyánkot elmondván, így folytatá következendő imádságát:

Harmadik imádság. Úr Jézus Krisztus! Te isteni szent jóság, ki oly szeretettel méltóztattál a te bűnös embereidhez lenni, hogy a magas mennyekből méltóztattál a Szűz Mária méhébe leszállni mihozzánk, szűkölködők völgyébe, ahol harminchárom esztendeig a te embereid között fenntartózkodván, ugyanazon szeretet által adtad zálogul a Te szent tested valóságos étkét és a te szent vérednek valóságos italát, a te imádandó szeretetednek Jézus Krisztus, Istennek szent Fia, mely szeretetnek jeleiben akartál megfogattatni, egy bírótól a másikhoz hurcoltatni, a keserves halálra elítéltetni, a keresztfán meghalni, eltemettetni, valósággal feltámadni, a te kedves szent anyád Szűz Máriának és szent apostolidnak megjelenni. Jézus, Istennek szent fia, mely szeretetnek jelében a mennyekbe felmentél, ott ülsz az Istennek, a te mennyei szent Atyádnak jobbja felől, ahonnan elküldötted a Szentlelket a te apostolidnak szíveikbe és minden embereknek, kik Tebenned hisznek és benned

reménylenek; a te felséges szent szerelmed által nyisd meg a haldokló léleknek a te mennyei szent országodat, vedd magadhoz kegyelmesen a te mennyei szent Atyád országába, hogy tevéled élhessen dicsőségben mindörökké. Amen.

Ezalatt kimúlván a halálban a pápa, egyszerre megjelent az ájtatos Jánosnak a most elhalt római Szentatya, orcája fényesebb a napnál, ruhája fehér, mint a hó, így megszólalván: „Én kedves barátom! amidőn én az örök kárhozatra ítéltettem volna, íme lettem örök élet fiává, mert midőn te az első imádságot mondottad, akkor úgy hulltak el bűneim, mint az égből jövő záporeső; amidőn a másodikat mondottad, akkor úgy tisztultam, mint az aljától megtisztított érc; és midőn a harmadikat mondottad: már láttam a mennyet nyitva és az Úr Jézust Istennek jobbján, ki így szólított engem: „Jőjj el ide, meg vannak neked a te bűneid bocsátva; az én Atyám országában, itt fogsz örökké élni dicsőségben." „E szózat után váltam el testemtől és angyalok vittek az örökkévaló örömbe." Midőn a káplán ezeket hallaná, így szólott hozzá: „Szentatya! ezeket én senkinek el nem mondhatom, mivel nekem senki az emberek közül hinni nem fogja." Felel erre az üdvözlet atyja: „Igazsággal mondom neked, az Isten angyala íme itten áll mellettem, ha egy bűnös ember az egész világ vétkeit elkövette volna is, ha ezen szent imádságokat halála óráján elmondják, meg lesznek bocsátva minden bűnei és megszabadul az örök kárhozattól; azon ember, ki ezen imádságokat hallja, gonosz halálban meg nem hal; amely házban ez olvastatik, halva gyermek ott nem születik. Azért vidd ezen imádságokat a Szent Péter templomába és tedd a menybemenő Mária kápolnájába a valóságos vigasztalásra. Azon ember, aki ott lészen, ezen imádságokat hallja, vagy olvassa, 40 esztendei búcsút nyer bűneinek bocsánatjára, amelyeket a purgatóriomban szenvednie kellett volna és tudtára lészen adva neki halálának utolsó órája."

VI.

A nép a jámbor szöveget részben még ma is hallomás útján rögzíti meg. Az emlékezet pedig készségesebben fogadja be a pregnáns (rímes, ritmusos) fogalmazást, mint a kötetlen szavakat. Nem csodálhatjuk tehát, hogy az ünnepélyes próza szabad, zsoltárszerű recitatívójából még a legszentebb imádságok is (Miatyánk, Üdvözlégy, Urangyala, Hiszekegy) olyan könnyen változnak énekelhető verssé. E költői alakulásnak első állomása a prózai *parafrázis*, amelynek szép példáját, az *Üdvözlégy* díszítését olvashatjuk a *Gömöry-kódexben*. Már *Náray* György *Lyra coelestis* (1695) c. gyüjteménye a Miatyánk prózai szövegét, továbbá az Üdvözlégy, Hiszekegy, Tízparancsolat verses parafrázisát éneknótára közli, ami egyúttal az élő énekes gyakorlat mellett is bizonyít.

A mai parafrázisok is sokat megőriztek a középkor ihletéséből, aminthogy egyáltalán népünk vallásosságában igen sok „középkorias" vonás van. Valami jámbor telhetetlenség, a *divina dulcedo* halmozása, a szavak extatikus mámora a paraszti lélek misztikus izzását villantja meg előttünk:

Ilyen a *Miatyánk éneke:*

Óh egeknek királya, mi Atyánk,
Arany almát termő gyümölcsös fánk,
Ki vagy mennyben szép ékes koronánk,
Nap fényével fényeskedő fáklyánk.

Téged kérünk mennyei nagy felség,
Hogy mind mennyben s földön szenteltessék
A te neved felmagasztaltassék,
Engedd meg ezt királyi Istenség.

Hozzánk jöjjön el a te országod,
Dicsőséggel virágzó jóságod,
Közbevessed nagy irgalmasságod,
Hogy láthassuk a te boldogságod.

Cselekedje velünk nagy jóvoltod,
Hogy legyen meg a te akaratod,
Miképp mennyben hatalmad forgatod,
Azonképp a földön is tartod.

Irgalmadból a mi kenyerünket,
Mindennapi gyönyörűségünket,
Forgatod a mi életünket,
Adjad nékünk ma üdvösségünket.

És bocsásd meg a mi vétkeinket,
Ne tekintsed gyarló életünket,
Kikkel noha gyakorta téged
Megbántottunk édes Istenünket.

Esedezünk drága felségednek,
Miképpen nagy hatalmú Istennek,
Mert mi is megbocsátunk mindennek
Kik ellenünk vétettek s vétenek.

Te királyi pálcád erejében,
Mint Mózesnek az ő vesszejében,
Bízunk: ne vígy hát a kisértetbe,
De szabadíts a gonosztól. Amen.

* * *

Az *Üdvözlégy* számtalan változata közül csak kettőt említsünk meg:

Üdvözlégy Mária, az imádandó Szentháromságnak legalázatosabb szolgálója. Üdvözlégy Mária, az Atyaisten által mindenek közül kiválasztott Szent Szűz. Üdvözlégy Mária, a mi urunknak, Jézus Krisztusnak legméltóságosabb anyja. Üdvözlégy Mária, angyalok ékessége. Üdvözlégy Mária, a próféták kívánatos igérete. Üdvözlégy Mária, a pátriárkák dicsőséges királynéja. Üdvözlégy Mária, az evangélisták igaz mestere. Üdvözlégy Mária, az evangélisták gondos tanítója. Üdvözlégy Mária, a hitvallók szilárd erőssége. Üdvözlégy Mária, a hitvallók kútfeje és tökéletessége. Üdvözlégy Mária, a szűzeknek kedves dísze és koronája. Üdvözlégy Mária, az élőknek és holtaknak vígasza és üdvössége. Légy velem minden kisértetben és keserűségben, szükségben, aggodalomban. Nyerd meg nekem halálom óráján minden bűneim bocsánatát és a mennyei paradicsomnak, az örök hazának elnyerését. Amen. Felajánlom neked lelkemet, testemet, te vezéreld érzékenységeimet: fülem hallását,

szemeim látását, kezeim és lábaim minden mozdulását, legyen tied szivemnek minden dobbanása, hogy ajakam a te neved említésétől édesítse meg a lelkek keserűségét. Imádkozzál érettünk Istennek szent anyja most, de legfőképpen halálunk óráján. Amen.

Óh Mária idvezlégy, kegyelmedbe minket végy,
Idvezlégy Mária!
Idvezlégy szép ékesség, teveled az Istenség,
Idvezlégy Mária!
Ave, salve, idvezlégy Mária!

Áldott vagy te e földön az asszonyok közt örökké,
Idvezlégy Mária!
S áldott méhed gyümölcse, Jézus, lelkünk egy kincse.
Idvezlégy Mária!
Ave, salve, idvezlégy Mária!

Jézus édes dajkája, ha jön halál órája,
Idvezlégy Mária!
Ott esedezz érettünk, Jézusnál szólj mellettünk,
Idvezlégy Mária!
Ave, salve, idvezlégy Mária!

Azért téged idvezlünk, ne felejtkezz felőlünk,
Idvezlégy Mária!
Éhség, hadak, döghalál, minket kiktől megtartsál,
Idvezlégy Mária!
Ave, salve, idvezlégy Mária!

* * *

Az *Úrangyala* voltaképpen az Üdvözlégy változata:

Az Úrangyala köszönté a Boldogságos Szűz Máriát és méhébe fogadá a Szentlélektől szent Fiát. Köszöntlek Mária, köszöntlek Mária, köszöntlek Mária, köszöntött téged onnan felülről a magasságbeli Isten Gábor főangyal szavai által. Én is megköszöntlek harmincárom-milliomezerszer ezen igékkel és minden szent angyalokkal, pátriárkákkal és minden megdicsőült szentekkel. Üdvözlégy Mária, az Atyaisten leánya, üdvözlégy Fiúisten szent anyja, üdvözlégy Mária, Szentlélek Isten jegyese. Üdvözlégy Mária, a teljes Szentháromság eleven temploma. Üdvözlégy Mária. szent olvasónk királynéja. Üdvözlégy Mária, hajnali szép csillag. Üdvözlégy Mária, enyészhetetlen csipkebokor. Üdvözlégy Mária, szerető szívemnek kedves reménysége. Üdvözlégy Mária, malaszttal teljes, Úr van teveled, áldott vagy te az asszonyok között és áldott a te méhednek gyümölcse, Jézus. Asszonyunk Szűz Mária, Istennek szent anyja, imádkozzál érettünk bűnösökért most és főképp halálunk óráján, szent Fiaddal jöjj a mi segítségünkre és vígasztalásunkra. Amen.

Íme az Úrnak szolgáló leánya, legyen nekem a te igéd szerint. Köszöntlek Mária, köszöntlek Mária stb.

Az Ige testté lett és mibennünk lakozék. Köszöntlek Mária, köszöntlek Mária stb.

Imádkozzál érettünk Istennek szent anyja, hogy méltók lehessünk a Krisztus igéretére. Kérünk téged, irgalmas Úristen, öntsd a mi szegény bűnös lelkünkbe a te isteni, áldott, szent malasztodat, hogy akik ez angyali izenet által a te szerelmes Fiadnak, a megváltó, kegyes Jézus testesülését megismertük, az ő keserves kínszenvedése, keresztje által a föltámadásnak dicsőségébe vitessünk a mi Urunk Jézus Krisztus által. Amen.

VII.

Középkori hagyományokban gyökerezik *Jézus Krisztus szent tagjainak dicsérete is*, amelyet sokáig *Szent Bernátnak* tulajdonítottak és amelynek prózai szövege több kódexunkban fennmaradt.[6] A mai népi dicséret így hangzik:

Előttünk tündöklik Jézus keresztje,
Melyre felfüggesztetett Megváltónk teste.
Nem láttam oly szép gyümölcsfát,
Mint Jézus keresztfáját.
Oly szép gyümölcs függött rajta,
Szűz Mária azt siratja,
Hogy szent Fiát halva tartja.

Üdvözlégy Jézusnak szentséges feje,
Kit zsidók serege tövissel sérte.
Nem láttam oly szép gyümölcsfát,
Mint Jézusnak keresztfáját,
Kékjeivel kibimbózott,
Piros vérrel kivirágzott,
Maga Jézus szép gyümölcse,
Örök életnek szerzője.

Üdvözlégy Jézusnak szép ábrázatja,
Kit zsidók serege arcul csapdosa.
Nem láttam olyan szép stb.

Üdvözlégy Jézusnak kegyes két szeme,
Mely bűneink miatt sokszor könnyeze.
Nem láttam oly szép stb.

Üdvözlégy Jézusnak szentséges szája,
Mely ecetet, epét értünk kóstola.
Nem láttam oly szép stb.

Üdvözlégy Jézusnak áldott két füle,
Kit zsidóknak serege rút szókkal sérte.
Nem láttam oly szép stb.

Üdvözlégy Jézusnak szentséges válla,
Mely nehéz keresztfát értünk hordoza.
Nem láttam oly szép stb.

Üdvözlégy Jézusnak áldott két keze,
Kit zsidók serege fához szögeze.
Nem láttam oly szép stb.

Üdvözlégy Jézusnak szentséges háta,
Kit zsidók serege megostoroza.
Nem láttam oly szép stb.

[6] *Horváth* Cyrill: *Középkori magyar verseink.* Budapest, 1921. 189. *Peer-kódex.* Nyelvemléktár II. 81; *Thewrewk-kódex.* Nyelvemléktár II. 289; *Gömöry-kódex.* Nyelvemléktár XI. 315. és 355. Egy latin prózai változat; Irodalomtörténeti Közlemények 1896: 377.

Üdvözlégy Jézusnak drága oldala,
Kit zsidók dárdája általszaggata.
Nem láttam oly szép stb.

Üdvözlégy Jézusnak áldott két lába,
Kit zsidók serege átalliggata.
Nem láttam oly szép stb.

Üdvözlégy Jézusnak egész szent teste,
Ezerszer üdvözlégy ártatlan vére.
Nem láttam oly szép stb.

Üdvözlégy Jézusnak megsértett szíve,
Értünk bemutatott legszentebb lelke.

Üdvözlégy óh áldott, véres keresztfa,
Örök váltságunk ékes oltára.
Nem láttam oly szép gyümölcsfát,
Mint Jézusnak keresztfáját.
Áldott vagy óh szent keresztfa,
Melyen meghalt Istennek fia.

* *
*

Már a középkor ismeri *Mária tagjainak dicséretét*[7] is, melynek félnépi változatát szintén megtalálhatjuk:

Üdvözlégy Szűz Mária, rózsapiros hajnal,
Ki vígasztalásunkra teljes vagy malaszttal.
Üdvözlégy Szűz Mária, élet termő fája,
Kinek édes gyümölcse lelkünket táplálja.

Üdvözlégy Szűz Mária, Jákobnak csillaga,
Ki után feltámadott az igazság napja.
Üdvözlégy Szűz Mária, szeretetnek lángja,
Kit soha meg nem sértett a kígyó fullánkja.

Üdvözlégy Szűz Mária, mennyből szállott virág,
Kinek kedves illatát érzi egész világ.
Üdvözlégy Mária, tiszta líliomszál,
Melyre a Szentlélek gyakorta reászáll.

Üdvözlégy Máriának elválasztott szive,
A teremtő Atyának legszebb remekműve.
Üdvözlégy Máriának legnemesebb lelke,
A Szentlélek Istennek örökös kedveltje.

Üdvözlégy Máriának legékesebb teste,
Melyet a Szentháromság kezeivel feste.
Üdvözlégy Máriának dicsőséges feje,
Melyre a Szentháromság koronát készíte.

Üdvözlégy Máriának szépséges orcája,
Égi paradicsomnak gyönyörű rózsája.

[7] *Gömöry-kódex.* Nyelvemléktár XI. 307; *Festetics-kódex.* Nyelvemléktár XIII. 43.

Üdvözlégy Máriának kegyelmes két szeme,
Élet koronájának drágalátos gyöngye.

Üdvözlégy Máriának szentséges két füle,
Mely Gábriel angyalnak üdvözletét vette.
Üdvözlégy Máriának gyönyörűszép haja,
Melyből reánk szivárog irgalom olaja.

Üdvözlégy Máriának drágalátos orra,
A három szent királyok mirha-szagolója.
Üdvözlégy Máriának édességes szája,
Melytől sok csókot elvett Krisztusnak orcája.

Üdvözlégy Máriának ártatlan szent nyelve,
Mely mindenkor áldást kér minden bűnösökre.
Üdvözlégy Máriának alázatos nyaka,
Amelybe ragaszkodott az Isten szent Fia.

Üdvözlégy Máriának szelídséges melle,
A kis Jézus fejének édes nyugvóhelye.
Üdvözlégy Máriának drága két emlője,
Melyből tápláltatott menny s föld Teremtője.

Üdvözlégy Máriának mézzel folyó teje,
Melyet mennyből árasztott a Szentlélek ereje.
Üdvözlégy Máriának felséges két karja,
Amelyeken nyugodott világ Megváltója.

Üdvözlégy Máriának érdemes két keze,
Mely az ártatlan Jézust gyakran ölelgette.
Üdvözlégy Máriának szeplőtelen méhe,
Az isteni Felségnek titkos lakóhelye.

Üdvözlégy Máriának tisztaságos vére,
Melytől kölcsönöztetett váltságunknak bére.
Üdvözlégy Máriának szorgalmas két lába,
Mely az elveszett Jézust gyorsan feltalálja.

Mindenestől ékes vagy Istennek kedvese,
Kegyelmekkel tündöklő Szentlélek jegyese,
Ártatlan szűz méhednek áldott minden része,
Mert minden bűn nélkül volt és marad örökre.

Százezer üdvözlégy felmagasztalt anya,
Édes magyar hazánknak Nagyboldogasszonya.
Vedd kedvesen Mária buzgó énekünket,
Mutasd be szent Fiadnak szíves kérésünket.

Érdemeidbe ajánljuk lelkünket, testünket,
Hogy szent Fiadnak vére mossa el bűnünket.
Mézzel folyó tejeddel halálos ágyunkban.
Enyhítsd lelkünk bajait végszomjúságunkban.

A szeretet énekét nagy ájtatossággal
Neked mondjuk Mária lelki buzgósággal,
Kimúlásunk idején segíts imádsággal,
Hogy általad beteljék lelkünk vígassággal. Amen.

Különösnek tetszhetik, bár a parafrázisoknál mondottakból érthető, hogy e lírai naturalizmussal teli szövegek, amelyek annyira megfelelnek a nép lelkendező áhitatának, részletező kedvének, csöndes imádságból ma már hangos énekké alakultak át. Átalakításunkban szintén a laikus búcsúvezetőknek, a régi *licenciátusok, félpapok*[8] utódainak van nagy részük, akik már évszázadok óta szakadatlanul közvetítenek a mindenkori egyházi követelmények és a vallásos népélet között. Tudákosságukat sok esetben ellensúlyozza buzgóságuk, költői ösztönük, föltétlen jóhiszeműségék, nem különben az a helyzeti előnyük, hogy a néphez tartozván, közelről ismerik, illetőleg tudatosabb lélekkel képviselik annak vallásos alkatát és igényeit.

VIII.

Többször utaltunk már a *búcsújárásnak* a vallásos népéletben, sajátosan pedig a népi imádság inspirációjában való jelentőségére. Sajnos búcsújárásaink összefoglaló néprajza, kultúrtörténete, áhítatformája még feldolgozatlan, pedig népünk lelkét aligha lehet máshol olyan közvetetlenül megismerni, mint éppen itt. A búcsújárás kivonulás a megszokott mindennapból, az *emberi* vonatkozások kötelékéből. A keresztény katolikus léleknek színeváltozása, ünneplőbe öltözése ez. A búcsújáróhelyhez vezető út előkészület a nagy eseményre: a kegyelmi kivirágzásra. Akkor nem kell a hitüket eltakarniok, a búcsúsok jámbor közössége szárnyalóan imádkozhatik, énekelhet, nyugodtan megállhat az útszéli keresztek előtt, ahol máskor az egyénnek annyira sietős volt az útja. Ezekből az imádságokból következik itt néhány.

Az *útraindulók imádsága* tulajdonképpen a *benedictio peregrinorum*[9] magyar fordítása, egyben bizonysága az egyházi liturgia laicizálódásának:

A békességnek és vigasztalásnak útjára vezéreljen minket a mindenható és irgalmas Isten és Rafael angyal kísérjen minket útunkban, hogy békességben, üdvösségben és örömmel térjünk vissza hazánkba. — Uram irgalmazz nekünk. — Krisztus kegyelmezz nekünk. — 3 Miatyánk. 3 Üdvözlégy.

Üdvözítsd Uram a te szolgáidat és szolgálóidat, a tebenned bízókat, küldj nékünk segítséget szent helyedből és a Sionból oltalmazz minket. Légy nekünk erősségünk tornya a mi ellenségünk színe ellen. Győzedelmet ne vegyen rajtunk a mi ellenségünk és az álnokságnak fia ne merészeljen ártani minékünk. Áldassék az Úr minden napon, szerencsés útat készítsen minékünk a mi üdvözítő Istenünk. A te útaidat Uram mutasd meg nekünk és a te ösvényeidre taníts meg minket. Vajha vezé-

[8] *Juhász* Kálmán. *A licentiatusi intézmény Magyarországon.* Budapest, 1921.

[9] *Rituale Romanum.* Ratisbonae, 1929. 239.

reltetnénk a mi útainkon a te igazságaidnak bölcs vezetése alatt, a te szent angyalid vezéreljenek el és őrízzenek bennünket minden útainkon. Uram hallgasd meg a mi kiáltásunkat és a mi könyörgésünk jusson elődbe.

Úr Isten! Ki Izrael fiait száraz lábbal vezetted és ki a három mágusoknak a csillag által tehozzád mutattál útat, alázatosan kérünk, nekünk is adj szerencsés útat és csendes időt, hogy a te szent angyalod vezérlése által azon helyre, melyre igyekezünk, az örök élet partjára eljuthassunk. Úr Isten, ki Ábrahámot a te szolgádat a kaldeus Úr földjéből kihozván minden zarándokságában s útaiban megőrzötted, kérünk, hogy szolgáidat és szolgálóidat megőrizni méltóztassál. Légy nekünk előkészületeinkben tanácsadónk, útainkban vigasztalásunk, hévségben árnyékunk, esőben és hidegben takargatónk, fáradságunkban nyugodalmunk, ellenségeink ellen pajzsunk, hajótörésben szerencsés partunk, hogy a te vezérlésed által ahova igyekszünk, szerencsésen elérkezzünk és egészségesen a magunk hajlékába visszatérhessünk. Adjad kérünk mindenható Úristen, hogy a te szolgáid az üdvösség útján járjanak s előljáródnak, a Keresztelő Szent Jánosnak intését követvén, ahhoz akit megjövendölt, a mi urunk Jézushoz bátorságosan juthassunk. Induljunk békességben az Úr nevével. Dicsőség az Atya, Fiú és Szentléleknek. Amen.

* * *

A búcsúsok közös reggeli imádságukat menetközben szokták végezni, mégpedig a következőképpen:

Először ezt éneklik: *Jőjj el Szentlélek Isten...* Utána az előljáró kezdi az imádságot:

A názáreti Úr Jézus Krisztus nevében felkelek, ő legyen énvelem, őrizzen és oltalmazzon engem minden testi és lelki veszedelemtől. Szent Isten, szent erős Isten, szent és halhatatlan Isten, könyörülj rajtam, ki kereszteddel és drága szent véreddel megváltottál. Dicsőség stb.

Ihol a názáreti Jézus keresztje, fussatok ellenkező részek, meggyőzött a Juda nemzetségéből való oroszlán. Alleluja. Világ Üdvözítője üdvözíts minket, kiket kereszteddel és drága szent véreddel megváltottál. Dicsőség stb.

Örök mindenható Atyaisten leborulva imádlak tégedet és hálákat adok tenéked, hogy a te képedre és hasonlatosságodra semmiből teremtettél engem. Megváltó Fiú Isten leborulva imádlak tégedet és hálákat adok tenéked, hogy a te drága szent véreddel megváltottál engem. Szentlélek Úristen leborulva imádlak tégedet és hálákat adok tenéked, hogy a te szent kegyelmeddel megszenteltél engem. Dicsőség stb.

Áldott legyen a Krisztus Jézusnak drágalátos szent teste és vére az Oltáriszentségben.

5 Miatyánk, 5 Üdvözlégy, 5 Dicsőség *Jézus öt szent sebe* tiszteletére. Utána:

Menyországnak királynéja, irgalmasságnak szent anyja...

Imádkozzunk az *Őrzőangyalunk* tiszteletére: Miatyánk, Üdvözlégy, Dicsőség.

Imádkozzunk nevünkön lévő *patrónusunk* tiszteletére: Miatyánk, Üdvözlégy, Dicsőség.

Imádkozzunk a *mai szentnek* tiszteletére: Miatyánk, Üdvözlégy, Dicsőség.

Imádkozzunk azon szentnek tiszteletére, kinek napján fog történni világból *kimúlásunk*: Miatyánk, Üdvözlégy, Dicsőség.

Imádkozzunk *minden* megdicsőült *szentek* tiszteletére: Miatyánk, Üdvözlégy, Dicsőség.

Imádkozzunk a római szentséges *pápáért*: Miatyánk, Üdvözlégy, Dicsőség.

Imádkozzunk a keresztény *fejedelmek* között való egyességért: Miatyánk, Üdvözlégy, Dicsőség.

Imádkozzunk az *Anyaszentegyház* felmagasztalásáért: Miatyánk, Üdvözlégy, Dicsőség.

Imádkozzunk az *eretnekség* megszűnéséért: Miatyánk, Üdvözlégy, Dicsőség.

Imádkozzunk az egész *kereszténységért*: Miatyánk, Üdvözlégy, Dicsőség.

Imádkozzunk *városunk lakosaiért*: Miatyánk, Üdvözlégy, Dicsőség.

Imádkozzunk az *árvákért, özvegyekért* és egyéb *nyomorúságban lévőkért*: Miatyánk, Üdvözlégy, Dicsőség.

Imádkozzunk a szegény *rabokért*: Miatyánk, Üdvözlégy, Dicsőség.

Imádkozzunk az egész világon lévő *bűnösökért*: Miatyánk, Üdvözlégy, Dicsőség.

Imádkozzunk a halálravált *betegekért*: Miatyánk, Üdvözlégy, Dicsőség.

Imádkozzunk 5 Miatyánkot, 5 Üdvözlégyet *a purgatóriomban szenvedő öt rendbeli lelkekért*: az elsőt mondjuk azokért a lelkekért, akik legközelebb vannak a kiszabaduláshoz. A másodikat mondjuk azokért a lelkekért, akik ítéletnapjáig szenvednek. A harmadikat mondjuk vérszerint való atyánkfiai lelkéért. A negyediket mondjuk az elfelejtett lelkekért. Az ötödiket mondjuk azokért a lelkekért, akik e földön különösen tisztelték az Oltáriszentséget és a Boldogságos Szűz Máriát. Utána: *Mennynek királyné asszonya, örülj szép szűz alleluja...*

* * *

Útjukat eztán énekkel, olvasóimádkozással töltik el, miközben megköszöntik az útjukba eső kereszteket, templomokat és kápolnákat is. Rendesen a búcsú előtt való nap érkeznek a kegyhelyre, ahol Szűz Mária képét így köszöntik:

Szentsége Szűzanyám Mária, íme most leborulunk szentséges lábaidhoz mi, szegény bűnös fiaid és leányaid, akik mostan sírva és zokogva hozzád sóhajtunk. Ide zarándokoltunk óh szűzek szent Szűze, angyaloknak királynéja, a mi urunknak Jézus Krisztusnak szent anyja. Kérünk tekints le mennyei trónodról, királyi székedről ezekre a síró, nyomorult, igyös és nagy bajokban lévő szenvedőkre, árvákra, özvegyekre. Kérünk óh édes Szűzanyánk, hogy te is kérjed érettünk szentséges szent Fiadat, hogy gyógyítson meg mindnyájunkat. Óh mennyei szent Atyám,

szerelmes Jézusom, küldd el hozzánk szent angyalaidat, hogy oktassanak és tanítsanak meg mindnyájunkat, hogy megtisztulhassunk. Kérünk tégedet Úr Jézus és leborulva tiszteljük Szűzanyánkat: óh ne vessétek meg síró könyörgéseinket. Óh hatalmas asszonya a világnak és anyja az örök Igének, hallgasd meg kérésünket e siralom völgyében most és főképp halálunk óráján. Óh irgalmas, óh kegyes, óh édes Szűz Mária, bűnösök oltalma, könyörögj érettünk. Amen. Miatyánk. Üdvözlégy.

Utána elvégzik gyónásukat, ájtatoskodnak, másnap megáldoznak, körmenet után pedig haza indulnak. Előbb azonban a kegyképtől elköszönnek:

Uram irgalmazz nekünk,
Krisztus kegyelmezz nekünk.
Szentséges Szűz Mária,
Könyörögj érettünk.
Szűzeknek szent szűze,
Könyörögj érettünk.
Kegyes és irgalmas Szűz
Könyörögj érettünk.

Óh Mária édesanyánk, mivel kegyes és irgalmas anya vagy, tekints azért mireánk is bűnös fiaid és leányaidra. Óh szelíd és mézzel folyó szent Szűz vedd kedvesen könnyeinket és minden ájtatosságunkat, amelyeket eddig tettünk és amíg élünk is, tenni fogunk.

Fogadjuk itt a te csodákkal tündöklő szent képed előtt, hogy téged soha meg nem vetünk és meg nem tagadunk, sőt inkább minden bajainkban segítségül hívunk. De mivel mi gyarló, bűnös gyermekeid vagyunk, azért bocsásd meg minden fogyatkozásainkat, amelyeket vagy tudva, vagy tudatlanul mulasztottunk és a te tetszésed szerint nem tettünk. Bocsásd meg szent Szűz, Istennek szent anyja, bűnösök szószólója, szomorúak vigasztalója, könyörögj érettünk. A te áldott szent Fiadtól nyerd meg bűneink bocsánatát és a szent búcsú kegyelmét.

Mégegyszer fölsóhajtunk hozzád édesanyánk ezen drága szent képednél, hallgasd meg kérésünket, amelyet most talán utolszor bocsátunk hozzád. Ezen a szent helyen köszönjük édesanyánk hozzánk megmutatott nagy kegyelmességedet, melyekkel elárasztottál mindnyájunkat. Részesítsd búcsújárásunkban odahaza való rokonainkat, jótevőinket, a szegény betegeket, élőket, holtakat. Óh Mária édesanyánk engedd meg, hogy többször is meglátogathassuk ezen drágalátos szent képedet, de ha talán ez lenne utolsó jövetelünk, legyen meg a te szent Fiad akarata. Ha minket e világból kiszólítana, jőjj el akkor hozzánk édesanyánk, jőjj halálos ágyunkhoz Szent Józseffel, a te áldott jegyeseddel és esedezzetek érettünk a te áldott szent Fiadnál. Most pedig áldásoddal eressz el mindnyájunkat, küldd el velünk angyalaidat, hogy mehessünk békességben, utazhassunk egészségben. Hazaérkezve tiszta szívből köszönthessünk és szánk mindig azt mondja: dicsértessék Jézus, Mária.

* * *

A hazaérkezőket ünnepélyesen szokták fogadni. Így *Domoszlón* (Heves) a búcsúsokat mintegy Szűz Mária követeinek, képviselőinek tekintik az otthoniak, akik az érkezők elé vonulnak. A búcsúvezető kérdezi tőlük: *Azt kérdezi a szentkúti Boldogságos Szűz Mária, kit kerestek?* Amire ez a felelet: *Mennyországnak királynéját, irgalmasságnak szent anyját, aki élet, édesség, reménység. Üdvözlégy szép Szűz Mária!* A búcsú-

előljáró: *Azt kérdezi a Boldogságos Szűz Mária, kik vagytok?* A nép: *Évának árva fiai, számkivetett maradéki, siralminak örökösi, sok nyavalyáknak hajléki.* Búcsúelőljáró: *Hová törekedtek, azt kérdezi a Boldogságos Szűz?* A nép: *E siralomnak völgyében, kik nyavalygunk nagy inségben, hozzád sóhajtunk mennyégben, hol vagy örök dicsőségben.* Búcsúvezető: *Mit kértek a Boldogságos Szűztől?* Nép: *Azért szószólónk szemedet, fordítsd hozzánk kegyelmedet és a te bűnös népedet oltalmazzad, híveidet. Óh édes Szűz irgalmadat, mutasd meg kegyes voltodat, holtunk után szent Fiadat mutasd meg, boldogságodat.* Búcsuvezető: *Azt üzeni a szentkúti Boldogságos Szűz Mária, hogy akik nála voltak látogatáson, azok adják át az itthonmaradottaknak áldását egy csókban, ölelésben, kézszorításban.* Ez meg is történik.[10] Érdekes itt a *Salve Regina* és a megfelelő *antiphona* szövegének felhasználása.

IX.

A megváltás történetéből talán *Jézus Krisztus kínszenvedése*, passiója váltotta ki a legmélyebb élményeket. Népénekeink túlnyomó része Jézus szenvedését, Mária fájdalmát siratja. Imádságainkban is lépten-nyomon felcsillannak a szenvedés jelenetei. E gazdag anyagból most csak olyan imádságokat veszünk szemügyre, amelyek — legalább is a kutatás mostani állása szerint — meglehetős társtalanul állanak és tőrülmetszett népi hangulatukkal tűnnek ki. E ritmikus szövegeket még nemrégen is koldusok imádkozták, amiből talán régi misztériumtradíciókra is következtethetünk. A szöveg itt-ott már elkopott, elhomályosult, ez azonban az élőszavas gyakorlat mellett érthető:

Kimenvén szép Jézus paradicsomkertbe, hogy háromat lépvén, meglátják a zsidók, utána futának, botokkal, lándzsákkal kergették, bevitték Pilátus házába, a nagy törvényházba. Ottan azután nagy kínokkal kínozták, szentséges szent kezét vasszeggel luggatták, szentséges szent fejét tövissel koronázták. Meglátja szűz Anyja: Óh Fiam, szent Fiam, szentséges szent Fiam, szentséges szent lábad vasszöggel lukajtják, szentséges szent kezed vasszöggel lukajtják, szentséges szent fejed tövissel koronázzák. Óh Szűzanyám, dajkám nem egyebekért: a szegényekért, a boldogokért. Aki ezt elmondja háromszor napjában, nem hagyom purgatériomban, hanem beviszem Atyámnak házába, vélem uralkodik a paradicsomban.[11]

Ilyen imádság szintén *Szeged* vidékéről a következő is:

Terpe, terpe, paradicsom kertje. Négy szögletén négy angyal, közepében szent oltár. Gyere hozzám szent kereszt, beteg a test, kész a lélek, nyitva menyország ajtaja. A kakasok szólanak, Máriát kiáltanak: kelj föl Mária, kelj föl, megfogták Krisztus Urunkat, Pilátushoz vitették, az oszlophoz kötötték. Egy csöpp vére elcsöppent, az angyalok fölszedték, azt is tányérra tették.

[10] *Végh* Kálmán: *Domoszló ismertetése.* Adatok az egri egyházmegye történelméhez. III. Eger, 1891. 71.

Példáinkat szaporíthatnók. Az ilyen imádságok néhány öreg koldus ajkáról még ma is hallhatók. A nép a koldusokat Krisztus barátjainak tekinti, imádságuknak különös, szinte mágikus erőt tulajdonít. Az a hiedelem, hogy a Megváltó Jézus szenvedéseiről való megemlékezés a házra és lakóira áldást hoz.

X.

Az *egyházi folklore* körébe kell utalnunk azokat az imádságokat, épületes szövegeket, amelyeket valami rendkívüli mozzanattal, furcsa történettel kötnek össze, vagy különös névvel látnak el, hogy foganatosságukat a nép előtt ezzel is növeljék. E ponyván megjelent imádságokat rendesen üdvös magyarázat, tanítás szokta kisérni. Ilyenek: a *Szent levél, melyet a mi Urunk Jézus Krisztus csudálatosképpen az ő földjén lakó népéhez küldött.*[12] Hasonlít hozzá *Szűz Mária levele.* Általánosan elterjedt népünk körében *A hét mennyei szent zárok imádsága, melyet a mi urunk Jézus Krisztus keserves kinszenvedésének és öt mélységes sebeinek emlékezetére mind mostani, mind a reánk következő szerencsétlenségek eltávoztatásáért és a purgatóriumban szenvedő lelkek kiszabadításáért lehet mondani.* Szemelvényes szövege a következő:

Ti istenfélő és buzgó keresztények, a Jézus nevében kérlek titeket, hallgassátok a mennyei szent zároknak erősségét és hasznosságát, amelyeket egy istenfélő zarándok halálának utolsó óráján XII. Kelemen pápa őszentségének nyilalkoztatott, mondván: amely ember e hét zárokat imádkozván, gyakorolja, vagy hallgatja, azon embert az Isten mind rajta levő, mind reá következő testi és lelki veszedelmekben nem hagyja el, hanem segítségül lészen neki. Mert nincsen kedvesebb és hasznosabb a mennyei Atya előtt, mintha a keresztény hívek az ő szent fiának keserves kínszenvedéséről és haláláról emlékeznek. Azért az ember minden szükségben imádkozhatja, ha lelkünk üdvösségére lészen, mindennemű szerencsétlenségtől megőriz és oltalmaz. Aki pedig olvasni nem tud, az imádkozzék a szenvedő Jézus öt sebeihez öt Miatyánkot, öt Üdvözlégyet és egy Hiszekegyet, a Boldogságos Szűz Máriához és hét fájdalmához pedig hét Miatyánkot, hét Üdvözlégyet és egy Hiszekegyet. Óh szent Úr Jézus Krisztus! emlékezzél a te emberségedre, midőn az Atyaistennek és a Szentléleknek javallásából a Szűz Máriától emberré születtél. Óh Jézus, te a te szent véredet béketűréssel miéréttünk, bűnös fiaidért és bűnös leányaidért kiontottad. Óh Jézus, a te kínszenvedésed és halálod által a mennyei kaput nékünk megnyitottad. Óh Jézus, a te nagy szentségedet és üldözésedet 33 esztendeig békességes tűréssel viselted a mi bűneinkért. Óh én édes Jézusom, én megemlékezem a te Olajfáknak hegyén tett alázatos imádságodról, midőn a szent orcádról véres cseppek hullottak le. Óh én édes Jézusom, én meggondolom, midőn te megfogattattál, kötelekkel erősen megköttettél, egyik bírótól a másikhoz vezettettél és a te szent testedet ostorral keményen

[11] *Kálmány* Lajos: *Szeged népe* III. Szeged, 1891. 145.

[12] A fiktív levélre már a *Winkler-kódexben* is találunk példát. *Nyelvemléktár* II. 176.

megsértegették, szent véred egész testeden folyt, aztán tüskekoronával koronáztatott meg szent fejed, úgy hogy a tüske fejed koponyáján ment át és benne maradt. Óh én édes Jézusom, én reá emlékszem, midőn reád nagy keresztet vetettek, hogy azt a Kálvária hegyére vigyed. Óh én édes Megváltóm, te szegeztettél föl meztelenül a szent keresztre és három egész óráig elevenen függöttél azon és hathatós szót mondva, kimúltál e világból. Én édes Megváltóm, a te szent kínszenvedéseddel és haláloddal s szent hét szavaiddal én N. N. az én lelkemet és testemet örökké bezárom. Amen.

Názáretbeli Jézus, zsidóknak királya, te vagy mindeneknek királya; Krisztus légy oltalmam az ellenség ellen, légy nekem erősségem lefektemkor, vezérem felkeltemkor, amire megvilágosul, ezekkel a szent szókkal, életeddel őrizz meg engemet minden gonosztól a te kínszenvedésedért és szent véred kiontásáért, melyet kiontottál szent oldaladból. Messiás Amoniai Krisztus koporsójából föltámadott, ments meg engem mindennemű kisértetektől és minden gonosztól, ördögtől, mennykőtől és minden tűztől és harctól, a te keserves kínszenvedésedért és Szent János, ki az Úr Jézus Krisztust keresztelted a Jordán vizében, légy oltalmam, hogy meggyőzhessem ördögi ellenségemet az Atya, Fiú és Szentlélek által. Amen.

A hét mennyei zár foganatossága böjtöktől is függ, amelyeknek megtartása esetén az a hiedelem, hogy a Szentlélek a következő ajándékokkal jutalmazza a híveket: hirtelen halállal nem halnak meg, nagy szegénységbe nem jutnak, megmenekülnek az örök kárhozattól, szent angyalok szolgálnak nekik, szentség nélkül meg nem halnak, haláluk óráját tizenkét nappal előbb megtudják és lelkük egyenesen a mennyországba jut.

Ide sorolhatjuk még *Szent Albert imádságát* is, amelynek kialakulásában úgy látszik mind *Szent Albert* kármelita püspöknek, mind pedig *Albertus Magnus*-nak inspiráló része van. Albertus Magnus a középkor folyamán szokatlan természettudományos ismeretei miatt varázsló hírében állott. Igy érthetjük meg aztán azt a hiedelmet, hogy a Szentséget is megszólalásra bírta. Ponyvaszövegünk szerint: Szent Albertnak nagy kívánsága volt megtudni, hogyan szabhassa Isten akaratához magát. Egyszer egy titkos kápolnában mondott misét, amikor a Szentséget a kezében tartotta, így szólt: *Én Uram, Jézus Krisztus, én tégedet sem följebb nem emellek, sem le nem teszlek, még te nékem meg nem jelented, hogy micsoda úttal és mi móddal élhessek én a te akaratod szerint.* Az ostya így felelt neki: *Te kényszerítettél engemet, hogy meghallgassalak. Értésedre legyen tehát, hogy e jelenvaló életben kilenc olyan dolgot cselekedhetel, amely énelőttem kedves és tenéked hasznos lehet.* Ezek:

Ha te életedben egy fillért adsz az én nevemben a szegényeknek, kedvesebb, mintha holtod után egy aranyhegyet adnának énnékem teérted, amely oly magas volna, hogy az eget érné.

Kedvesebb énekem, ha te életedben csak egy könnyet hullajtasz az én kínszenvedésemért, mintsem holtod után más valaki egy egész kutat töltene meg könnyhullatásokkal éretted.

Ha te énérettem felkelvén ágyadból, imádkozni mégy, kedvesebb énelőttem, mintsem tízezer fegyverest küldenél az én nevemben a hitetlenek ellen.

Ha te felebarátodnak minden cselekedetét jóra magyarázod, kedvesebb előttem, mintsem hét esztendeig vízen, kenyéren böjtölnél.

Ha te énérettem minden ellenségnek szívből megbocsátasz, kedvesebb énelőttem, mintsem Szent Jakab sírjához mezítelen mennél és minden mérföld után megvesszőznéd magadat.

Ha te senkitől nem veszel gonosz példát, hanem az én példámat követed, kedvesebb énelőttem, mintsem minden javaidat és jószágidat a szegényeknek osztanád ki.

Ha magadat legalábbvalónak állítod minden teremtett állatok között, énnekem kedvesebb, hogysem minden útonjárókat ingyen befogadnál.

Ha énekem életedben magadért könyörgesz, az hasznosabb neked, mintsem halálod után mennyei szentek esedeznek éretted.

Ha énérettem minden világi vígasztalást elhagysz, az kedvesebb lesz, mintsem te egy oszlopon, amely a földtől az égig érne és tele volna éles tőrökkel és beretvákkal, itéletnapig fel és alá járnál.

Szent Albertnak ezt az imádságát, azaz e tanácsokat s a megfelelő buzdítást főképpen a búcsúról, mintegy lelki kalauzul szokták a hívek hazahozni és alkalomadtán olvasgatni.

Felsorolásunkat folytathatnánk, de annyi már a bemutatott szövegekből is kétségtelen, hogy itt jellegzetes folklore-megnyilatkozásokkal, egy igen régi laikus tradíció szakadatlan hatásával és újraköltésével van dolgunk. A néplélek nem elemez, nem kételkedik, hitének és bizalmának szent telhetetlenségével olyan imádságokat is felkarol, amelyeknek tartalma a hivatalos egyházi felfogás szerint itt-ott már vakmerőnek tűnik fel. Imádságainak rokonságát osztrák, német földön, továbbá a környező katolikus szlávok között is megtalálhatjuk, ami azt bizonyítja, hogy mindannyian közös forrásból, a középkori keresztény folklore-ból merítettek.

XI.

Sok *liturgikus szöveg, áldás* népünknél imádsággá vált. Egyre a búcsúról szóltunkban már utaltunk. Itt főképpen a lakodalom eláldó imádságait emeljük ki. *Udvarszékhelyen* a leánykikérést így vezetik be:

Isten ő szent felsége ugyanezen kegyelmetek szép egybegyűlt gyülekezeteket legelsőbben is válassza maga dicső szent nevének dicséretére, szűz szent Anyánknak, Máriának tiszteletére, a római keresztény Anyaszentegyháznak épületére, a mennyei karnak bételésére, atyáknak s anyáknak örömökre és sok emberséges embereknek szolgálatjára, holtok után pedig mind a két részen lévő atyafiak szép üdvösségekre...

Amikor a menyasszony vőlegényével kezet fog, a vőfély így imádkozik:

Hálát adok az Úristennek, ki ezen két becsületes személyek közi oly szeretetet méltóztatott plántálni, hogy ők egyenlő szeretetből egymás kezét a szent házasságnak bélyegéül megfogni kívánják. Én is szívemből kévánom, hogy áldjon meg tikteket az Atyaisten, ki semmiből teremtett, a Fiúisten, ki drága szent vére hullásával megváltott, áldjon meg a Szentlélek Isten, ki a szent keresztségben belétek öntetett és megszentelt, áldjon meg a teljes Szentháromság egy bizony örök Isten és tartson meg egymáshoz való igaz és állandó, tiszta szeretetben. Zabolázzon meg az Ur köztetek minden ártalmas és mérges nyelveket, kik a házassági életben megháborítanának és Isten kegyelméből elérvén azon napot, melyen a hütnek láncával elválhatatlanul egybenköttettek, élhessetek galambi páros életben Istennek dicsőségére, lelketeknek üdvösségére ...[13]

Bars-ban a menyasszonyt és vőlegényt e szavakkal áldják el:

Ábrahámnak Istene, Izsáknak Istene, Jákobnak Istene hajtsa egybe sziveteket, áldjon meg magzatokkal, áldjon meg szeretettel, hogy édesapátok, édesanyátok örömére és más emberek tisztességére, az Uristen dicsőségére élhessetek.[14]

* * *

Végére jutottunk dolgozatunknak. Minthogy célunk inkább a tájékoztatás, mint a rendszerezés volt, nem szólottunk a népi imádság lelki, világnézeti hátteréről, funkciójáról, amely egyszer külön tanulmányt fog igényelni. A bemutatott imádságtípusokat magunk is szaporítani tudnánk, de a megindulandó kutatás is bizonyára nevezetes adalékokkal fogja még kiegészíteni. A kínálkozó elvi kérdések tisztázására megfelelő előmunkálatok híján még korai volna vállalkozni. Tudatosan mellőztünk munkánkban az imádságok sajátos célzatú csoportját, a *ráimádkozásokat*. Ezekkel is önálló tanulmánynak kellene foglalkoznia. Csak jelezzük, hogy a középkori exorcista gyakorlat laicizálódott bennük, akár szellemüket, akár szövegüket tekintjük.

A népi imádság világa népünk annyi más heroikus megnyilatkozásával együtt elmúlóban van. A töretlen hitet már nála is kezdi felváltani a kételkedés, a szív lendületét az elemző értelem, az élet megszentelését, kegyelmi rendjét a naturalizmus, az immanens értékelés. E fájdalmas válságban csak egy tennivalónk lehet: a tudomány az igazság nevében, a pasztoráció az élet érdekében mentse meg mindazt, amit e süllyedő világból még meg tud menteni.

(Szeged-Alsóváros.)

[13] Ethnographia 1908 : 317.
[14] *Bars vármegye ethnographiája*, Népszokások c. fejezet.

Karsai Géza dr. O. S. B.:

A színjátszás vallásos gyökerei

Ha a jelenkor színházi élete felett szemlét tartunk, akkor könnyen arra az eredményre juthatunk, hogy a színjátszásnak egy csekély hányadtól eltekintve alig van köze a valláshoz. Ez azonban csak látszat. A valóság az, hogy a színjátszás és az azt megelőző s kísérő mimikus tánc minden népnél a vallásban gyökerezik, az istentiszteleti tényekedésekből ered. Mivel az egyes művelődési korszakok felbomlásának idején (pl. a római birodalom hanyatlásakor, a középkor végén és az újkor elején) az észelvűség és az anyagelvűség uralomrajutásakor az élet egyéb ágaival együtt a színjátszás is fokozatosan elvilágiasodott, nem könnyű dolog a színjátszás vallásos eredetét a történelmi korok adataival maradék nélkül igazolni. Vissza kell mennünk egészen az ősállapotig, melyben a vallás gyakorlása és a kultikus tánc, a színjátszás még egyet jelentett. Az európai színjátszás legrégibb adatai és a kezdetleges népek mindmáig híven megőrzött ősi szinjátszó hagyományai, melyekre az etnológiai és vallástörténeti kutatás legújabb eredményei[1] hívták fel a figyelmet, lehetővé teszik immár a feltételezett ősállapot tanulmányozását.

Ha a *dráma eredetének* kérdését fejlődéstörténeti úton tanulmányozzuk, azt látjuk, hogy a dráma belső lényege nem az irodalmi mozzanatokban (szöveg, jelenetezés, stb.) keresendő, hiszen a tánc és a pantomim megelőzi azokat. A dekoratív mozzanatok (jelmez, színpad, stb.) sem lényeges elemek, hiszen egy későbbi fejlődési állapot másodlagos járulékai csupán. Az egyetlen lényeges és éppen ezért legősibb mozzanat maga a

[1] Lásd erről elsősorban *Juhász* Vilmos kitűnő összefoglalását: Tánc és színjátszás a primitív népeknél: Szinészeti Lexikon, szerkesztette Németh Antal. II. kötet. Budapest 1930, 932—989. l. A 989. lapon Juhász a főbb irodalmat is közli. Ehhez kiegészítésül vö. még: W. *Schmidt,* Ursprung der Gottesidee. 6 kötet, Münster i. W. 1926-tól. *Kühár* Flóris, Egyetemes vallástörténet. 2 kötet, Budapest 1936 (jó irodalommal.) E. *Schertel,* Magie. Heidelberg 1923. *Semaine d'ethnologie religieuse.* Compte rendu analytique de la IIIe session tenue à Tilbourg (6—14. Sept. 1922). Enghien-Mödling 1923. (Értékes anyagot hoz tárgyunkról is!) Az egyes etnológiai és vallástörténeti folyóiratok, valamint a Jahrbuch für Liturgiewissenschaft kötetei jelentős tanulmányokat közölnek e körből és ismertetik a megjelent újabb műveket.

játszás, a *szín*-játszás, vagy egész kezdetlegesen fogalmazva: az ábrázoló testi és lelki átalakulása az ábrázolttá. Ehhez persze — a játékosban és a szemlélőben egyaránt — bizonyos szuggesztióra van szükség, melyet belsőleg a lelki felindulással, az extázissal (ez a kultikus színjátszás főcélja), külsőleg pedig az alakoskodással (taglejtés, álarc, jelmez, kifestés) idéznek elő.[2] Látjuk tehát, hogy már a színjátszás fogalmában benne rejlik az a követelmény, hogy a színjátszó látszólag teljesen feladja önmagát és egy idegen lény testi és lelki állapotának egész teljességét öltse magára. Ilyen értelemben minden taglejtés egy lelki aktusnak megfelelő természetes mozgás lesz. Mivel a paradicsomból kikerült ősember még nagyon sokáig az előtte szinte kézzelfoghatólag megjelent Istenség fönséges élményének varázsa alatt állott, minden szükségében Hozzája fordult és minden erejének megfeszítésével újra egyesűlni iparkodott Vele, azért *a színjátszás legősibb formáját* az Istennel való egyesűlés, a jó vagy gonosz szellemekkel való küszködés ünnepélyes, komoly és szertartásos formáiban kell látnunk. A kiindulópont tehát egy felsőbb lénnyel való egyesűlés vagy annak távoltartása. A külső forma pedig még nem a színészkedés, hanem inkább a hódolat, az elragadtatás vagy a félelem őszinte tükröződése. Az emberiség ősi imagesztusai a kezek összekulcsolása vagy a karok kitárása, a nézés bizonyos kultikus tárgyra, a térdelés és az arcraborulás, stb. mind erre utalnak.[3]

A kezdetleges népek egyes kultúrköreinek táncai és színjátékai — amint a modern etnológia szinte áttekinthetetlen terjedelmű anyagközléseiből és feldolgozásaiból kitűnik — majdnem kizárólag vallásos jellegűek. Már az ú. n. *őskultúrális körben* is nagy szerepe volt a vallásos táncnak (ma pl. az andamánoknál és a szemangoknál). Ez a tánctípus a lehető legkisebb mértékben érzéki: a legkevésbbé érzéki végtagoknak, a kéznek, a lábnak és a felsőtestnek igen nagy szerep jut benne. A kéz és a felsőtest gesztusainak döntő fontosságuk van az átszellemiesített, ünnepélyes színjátszás szempontjából. Az újkori színművészet legnagyobb képviselői is ezekre iparkodtak visszatérni. Az elinduló vagy támadó lábmozdulat a kezdetleges népek táncaiban az Istenség felé való elindulást, vagy pedig az ártó démonok elhárítását jelenti.

Nagyon érdekesek a kezdetleges kultikus táncok különböző formái. A pigmoid vedda férfiak jellegzetes ördögtánca

[2] Vö. Robert *Stumpfl*, Schauspielmasken des Mittelalters und der Renaissancezeit und ihr Fortbestehen im Volksschauspiel, 1931. (Sonderabdruck aus dem Neuen Archiv für Theatergeschichte, Bd. II. 1—2. l.)

[3] Az ősi imagesztusokra vonatkozólag vö. pl. Friedrich *Nötscher*, „Das Angesicht Gottes schauen" nach biblischer und babylonischer Auffassung. Würzburg 1924.

M. KIR. HORTHY MIKLÓS-TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRA SZEGED

mellett megemlítjük a busmanok és más törzsek ifjúsági avató táncait,[4] melyekben a felavatandók a legfőbb Lénnyel, esetleg a törzs istenként tisztelt állatával (páva, antilopbika, stb.) egyesülnek. A legtöbb törzsnél csak a fiúkat avatják be, míg a leányoknak alárendelt szerep jut. Ezen beavató, misztériumszerű táncjátékoknak közös vonása a legfelsőbb Lény létezésének, az eszményi tökéletességű és romlatlan első embernek, a bűnbeesésnek és a kötelező megtisztulásnak a hite. A legfőbb Lény és az eszményi ember különböző alakokat ölthet, a bűntudat is átváltozhatik a haláltól való rettegéssé. Viszont megvan annak a tudata is, hogy az új életet, a feltámadást csak a halálon át lehet elérni. Így az avatás alkalmával külön típussá válik a halál- és a feltámadás-játék (korrobori-tánc), melynél az ősi misztériumok két jellemző színével, piros és fehér gyűrűkkel festik be a táncosok testét.

A totemisztikus kultúrkörben az állatdémon az uralkodó, míg az előbbi kultúrkörben maga az ember a játék alanya. A legfőbb Lény itt a napistennel azonosul, aki nem hal meg, hanem mindig megvívja a harcát az éjjeli sötétséggel és a téli faggyal. Az állat, mint állandóan ugyanazon jellegű, szinte elpusztíthatatlan lény tűnik fel itt és sok esetben istenként szerepel. Éppen ezért a kultikus állattáncok egész tömegével találkozunk, melyeket a törzsi totemek (pl. medve, bölény, szarvas, bika, sas, varjú, daru, róka, cethal, stb.) tiszteletére jártak. Az álarccal és bőrrel együtt az állat egyéniségét is felvenni vélték, hogy így odacsalják vagy elűzzék az állatdémont. Ilyen állatmaszkok a korai középkortól kezdve a mai napig egész Európában kimutathatók.[5] A medvetánc különösen az északi

[4] A tánccal és játékkal kapcsolatos vallásos beavató szertartásokról jó anyagot közöl a fentebb idézett „*Semaine d'ethnologie religieuse*" című kötet (1923.). Vö. továbbá: W. *Schmidt* S. V. D., Die geheime Jugendweihe eines australischen Urstammes (= Dokumente der Religion, 3. k.). Paderborn 1923. C. *Clemen* (Zum Ursprung der griechischen Mysterien. Anthropos 18—19, 1923—24, 431—446. l.) még a görög misztériumokat is a primitív ifjúságavató szertartásokból akarja származtatni, de csak annál jobban bonyolítja azok eredetének amúgy is rejtélyes kérdését. A. *Durville* (Mystères initiatiques. Paris 1925.) az Osiris-misztériumot a beavatásra viszi vissza. F. *Speiser* (Die eleusinischen Mysterien als primitive Initiation: ZfEthn. 60, 1928, 362—372.) pedig az eleusisi misztériumok beavató jellegét bizonyítja primitív analógiák nyomán. A pogány germán ifjúságavató szertartásokra jó munka L. *Weiser*, Altgermanische Jünglingsweihen und Männerbünde. Bühl (Baden) 1927. (= Bausteine zur deutschen Volkskunde und Religionswissenschaft, 1. füzet.)

[5] Az állatmaszkos táncok és mimikus játékok szerepére a totemizmussal és az őstisztelettel kapcsolatban lásd R. *Stumpfl*, i. m., 4. sk. Stumpfl felhasználja a kérdés teljes irodalmát; kiterjeszkedik a középkor és az újkor álarcos alakoskodásaira is, úgyhogy az álarc és a vallásos szinjátszás összefüggéseire az ő munkája az egyik legjobb és legmodernebb útmutató.

övre jellemző. Érdekes műfaja e kultúrkörnek a főnöktánc is, melynek az a célja, hogy a főnökben, mint a nap fiában rejlő isteni erőt átömlessze a törzs többi tagjába is. Ezért a törzs tagjai táncukban utánozzák a főnököt. A főnöktánc átment a magaskultúrák istencsászár-kultuszába is. Rendkívül jellemzők továbbá e kultúrkörre a szörnyű gorgófejes (kígyókkal övezett női fejes) álarcban járt kultikus táncok, amelyek az isteni jellegtől megfosztott, magárahagyott emberi természet tombolását jelentik.

Az igazi emberábrázolás az *anyajogi kultúrkör* sajátja. A kultikus táncok itt a földanya tiszteletére folynak. Döntő szerepet játszik bennük az álarc, melyet itt is csak a férfiak viselnek. A maszkok démonokat, jó vagy rossz szellemeket, meghalt és megdicsőült, jó- vagy rosszindulatú ősöket ábrázolnak. Igen fontos szerepük van a férfiak titkos társulatainak,[6] melyek a játékokat rendezik. Az anyajogi kultúrák vallásos táncainak és játékainak legfőbb tartalmi mozzanata a halálon túli életcélra való állandó utalás, a földi élet megnemesítése. A meghaló és újjászülető isten (hold), az ősök és a démonok tisztelete, a bűntudat és a megtisztulás képzetkörei ezernyi változatban öltenek testet a különböző misztériumjátékokban. Ennek a kultúrkörnek sajátossága a nők csodálatosan légies, a megtisztult emberi természet szépségét sugárzó kéztánca is.

A *pásztornomád kultúrkör* nem annyira az előadás művészetére, mint inkább a drámai tartalom, a drámaírás későbbi

[6] A férfiak és a nők titkos társulataira lásd O. *Schade*, Über Jünglingsweihen: Weimarisches Jahrbuch 6. (1857). H. *Schurtz*, Altersklassen und Männerbünde 1902. A. V. *Gennep*, Les rites de passage 1909. A. *Becker*, Frauenrechtliches in Brauch und Sitte 1913. E. *Kohn*, Die Initiationsriten der historischen Berufsstände: S. Bernfeld, Vom Gemeinschaftsleben der Jugend 1902. c. munkájában. M. *Zeller*, Die Knabenweihen 1923. A. *Haberlandt*, Die volkstümliche Kultur Europas 1926. L. *Weiser*, i. m. 1927. A. *Jungwirth*, Die Zeche des oberösterreichischen Innviertels... eine Burschen-Altersklasse: OberdZfVk. 6. (1932). G. *Caduff*, Die Knabenschaften Graubündens 1932. R. *Thurnwald* cikkei az Ebert-féle Reallexikon der Vorgeschichte (1924-től) megfelelő köteteiben (Jünglingsweihe, Mädchenweihe). V. *Höfler*, Kultische Geheimbünde der Germanen. I. k. Frankfurt a/M. 1934. A hazai anyagot lásd: *Hajnal* Ignác és *Ernyey* József, Legénybíróságok a Körmöcbányát környező német falvakban: A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője 1910, 67—97. l. (bő irodalmi utalásokkal), továbbá szétszórtan az Ethnographia egyes évfolyamaiban. Hogy a férfiak és a nők titkos társulatainak minden időben és népnél nagy szerepük volt a vallásos színjátszó szokások megőrzésében és áthagyományozásában, az ma már egész bizonyos. Itt erre csak röviden utalhatok, mert a népi színjátszás szociológiai alapjait, köztük főként az ifjúsági szövetkezéseket és a vallásos társulatokat, más helyen már úgyis kifejtettem. Vö. J. *Ernyey* und G. *Karsai-Kurzweil*, Deutsche Volksschauspiele aus den oberungarischen Bergstädten, II. kötet, 91—93. és 153—161. l. (nyomás alatt).

kifejlődésére hatott. Fő sajátossága az égisten tisztelete, melynek tisztult szellemisége közel áll az őskultúrfok és a kereszténység kultuszához. E kultúrkör vallásos játékainak legfőbb hordozói a hős és a költő. A kettő néha azonosul és a patriarchális népi közösség vezetőjében, a fejedelemben egyesül, aki sámán is egyszersmind. A sámánlátnok maga játssza az általa alkotott játék minden szerepét. A szabad képzelettel költött darabok legnagyobbrészt vallásosak. Alapjuk teljesen lélektani: az emberi léleknek, mint az Istenség tükörképének, a nagy szellemi harcok hősének ábrázolása. A sámánista kultúrkörre jellemző a bábuk tisztelete és a bábjáték is, amely az árnyjátékkal együtt Középázsiában fejlődött ki, mégpedig teljesen vallásos alapon. A sámánizmus túlvilágjárásai, az ég örömeinek és a pokol büntetéseinek élőképszerű ábrázolásai erősen hatottak a görög misztériumok és a görög tragédia kifejlődésére. A pásztornomád műveltség sámánja és annak kifinomult jogutódja, a görög misztérium- és tragédiaköltő, tehát már igen magas régiókba jutnak el: a színjátszás egészen új tartalmi, lélektani és egyben minden előzőnél drámaibb formáját alkotják meg.

Talán felesleges is hangsúlyoznunk, hogy a fenti kultúrkörök vallásos táncai és színjátékai a maguk eredeti mivoltában ma már a föld egyetlen kezdetleges népénél sem találhatók meg. Mindegyiket külön kell megvizsgálni és benne a különböző rétegeket elkülöníteni. Ilyen irányú részletkutatásokba most nem mélyedhetünk el. Annyi azonban bizonyos, hogy a mai primitív népek vallásos táncai és játékai, valamint a *történelem-előtti időkből* ránkmaradt őskori tánc- és játékdokumentumok[7] már mind kevert formákat mutatnak. A színjátszás minden fontosabb eleme (mimikus tánc, jelképiség, taglejtés, álarc, körmenetes felvonulás, közjáték stb.) megvan már bennük és a vallással való kapcsolatuk, a vallásból való származásuk minden kétségen felül áll.

A hozzánk aránylag közelálló *görög-római* színjátszás[8] tehát már ezer régi forrásból meríthetett. Misztériumai mindig egy nemzetség vallásos istentiszteletéből fejlődtek ki, ami anyajogi eredetüket bizonyítja. A görög-római misztériumjátékok bonyolult formáiból állandóan kicsendül a lélek örök harca a

[7] Lásd erről: *Juhász* Vilmos, Tánc és színjátszás őskora: Színészeti Lexikon, II. k., 989—999. l. Juhász a főbb irodalmat is közli, amely persze az 1927 óta megjelent művekkel még kiegészítendő. Ezeket lásd a Zeitschrift für Ethnologie, az Internationales Archiv für Ethnographie, az Anthropos, a Jahrbuch für Liturgiewissenschaft, a Volkskundliche Bibliographie (1917-től) megfelelő köteteiben.

[8] Vallásos motívumainak bő kifejtését lásd: Színészeti Lexikon, II. k., 270—294. l., több szerzőtől, jó irodalommal.

bűn és a lenyűgöző anyag ellen. A sok szenvedés, önkínzás és gyász után következik a megtisztulás. Hirtelen felragyog az öröm napja és a lélek ismét úr lesz az anyagi világ felett, egyesül az istenséggel. A misztériumkultuszok[9] nem voltak államiak, csak kivételes esetekben (pl. Eleusisban) vette át őket az állam is. Főcéljuk a lélek üdvössége volt. Ezért bizonyos istenek sorsának drámai bemutatásával a beavatottakban a hasonló sors, a halál legyőzésének reményét akarták fölkelteni, eksztatikus szertartásokkal, zenével és tánccal, szent beavató szertartásokkal, fürdővel és lakomával pedig a lelki megtisztulást, kielégülést, a megváltás és a túlvilági boldogság biztosítékát akarták nyújtani nekik. A legrégibbek ezek között a már a Kr. e. 7. században kimutatható eleusisi misztériumok. Eredetük valószínűleg a görögség előtti időkbe nyúlik vissza. Híresek voltak még az ókorban a kabirok misztériumai Samothrake szigetén, továbbá Orpheus és Dionysos misztériumai is. Kisázsiai eredetű volt Attis és Kybele, perzsa eredetű Mithras, egyiptomi eredetű pedig Osiris és Isis misztérium-kultusza.[10] A Krisztus előtti 3. századtól kezdve azután egyre nyugatabbra vonultak ezek a kultuszok és meghódították a római birodalmat, melynek fővárosa a világ minden jelentős vallásának misztériumkultuszát befogadta. Itt új virágzás indult meg, amely a Krisztus utáni 3. és 4. században érte el a tetőpontját.

Az antik színház, melynek fejlődése szorosan összefüg-

[9] Vö. F. *Cumont*, Die orientalischen Religionen im römischen Heidentum 1931.[3] R. *Reitzenstein*, Die hellenistischen Mysterienreligionen 1927.[3] O. *Kern*, Die griechischen Mysterien 1927. E. *Kalinka*, Die Urform der griechischen Tragödie. Innsbruck 1924. (= Commentationes Aenipontanae X, 31—46. l.) L. *Weniger*, Theophanien, altgriechische Götteradvente: Archiv für Religionswissenschaft 22. (1923—24.), 16—57. l. Nicola *Turchi*, Le religioni misteriosofiche del mondo antico. Roma 1923. és Fontes historiae mysteriorum. Roma 1923. K. *Prümm*, Neue Wege einer Ursprungsdeutung antiker Mysterien: ZfkathTheol. 57/1933. F. *Wehrli*, Die Mysterien von Eleusis: Archiv für Religionswiss. 32/1934. és számos más munka.

[10] Vö. pl. H. *Gressmann*, Tod und Auferstehung des Osiris nach Festbräuchen und Umzügen, Leipzig 1923. Ezen dramatikus szertartás és a zsidó sátorosünnep kapcsolatait fejtegeti R. *Kittel*, Osirismysterien und Laubhüttenfest: Orient. Lit.-Ztg. 1924, 385—391. l. és vitatkozik Gressmannal. A babyloniai misztériumok értelmezése körül keletkezett nagy vitát lásd: Jahrbuch für Liturgiewissenschaft V. (1925.), 218. skk. A régi keleti kultúrák oltárairól, mint misztikus cselekmények színpadáról, lásd: Kurt *Galling*, Der Altar in den Kulturen des alten Orients. Berlin 1925. A hetita vallásos színjátszásról: Hans *Ehelolf*, Wettlauf und szenisches Spiel im hettitischen Ritual: Sitzungsbericht d. Preuss. Akad. der Wiss., Phil.-hist. Klasse 1925, 21. sz. A mexikói nahua-törzsek kultikus színjátékáról: Fr. *Lammert*, Geschichte, Spiel und hl. Handlung: Gnomon 2. (1926), 366. skk. Az indusok, malájok, kínaiak és más ázsiai népek vallásos táncairól és színjátékairól főként az angol etnológiai irodalom közöl állandóan cikkeket és képeket.

gött a misztériumokkal és amely Aischylos és Sophokles korában a hellén műveltség legszebb virága volt, a római császárság idején lassanként egészen elmerült az erkölcstelenség mocsarában. A phallos-kultusz dramatizálásainak, az antik mimus trágárságainak stb. olyan rossz hírük volt, hogy Tertullianustól kezdve a keresztény egyháztanítók egyhangúlag elítélik őket és nagyon komolyan óvnak tőlük mindenkit. A színház egyet jelentett az erkölcstelenség kultuszával. „Qui iocari voluerit cum diabolo, non poterit gaudere cum Christo": Aki az ördöggel játszik, nem örvendhet Krisztussal! A ravennai Sz. Chrysologus Péter (400—450 körül) ezen szavai[11] az első keresztény századok egységes állásfoglalását fejezik ki az erkölcstelenségbe fulladt antik vallásos és világi színjátszással szemben.

Ez a jól megérdemelt anathéma hatott tovább azután a későbbi századokban és lehetetlenné tette, hogy az antik tragédia és komédia ősrégi hagyományaiból keresztény színjátszás fejlődjék. Sőt, az antik színjátszásnak még az emléke is annyira elhomályosult, hogy a 8—9. században komolyan hitték, hogy voltaképen csak egy recitátor adta elő az antik drámai szövegeket. Még Roswitha is ezt gondolta, úgyhogy inkább csak azért írta a darabjait, hogy Terentius színdarabjainak az olvasását, nem pedig az előadását ellensúlyozza velük. Így az antik színház kihalt a pogány latin társadalommal és a kereszténység majdnem egy évezreden át színház nélkül élt. Az antik mimus, mint alkalmi mulattató, szelídebb formában ugyan az egész középkoron át megmaradt, főként a román és a germán országokban,[12] de csak mellékes elemekkel gazdagíthatta — mint alább látni fogjuk — a liturgiából fejlődött keresztény színjátszást.

Egy bizonyos: a katakombák keresztényeinek, a nagy egyháztanítóknak, a germánok, kelták és szlávok térítő apostolainak egyáltalában nem volt igényük a színház. Fontosabb dolguk is volt, mintsem hogy órákhosszat gyönyörködjenek a mítikus istenek és hősök szörnyű történeteiben, sikamlós kalandjaiban. A fiatal keresztény hitet és műveltséget kellett mindenütt megalapozniok. A helléneknek és a rómaiaknak azonban, akiknek szívét pogány vallásuk nem tudta kielégíteni, még

[11] A legrégibb egyházi játéktilalmakat lásd Heinrich *Alt*, Theater und Kirche in ihrem gegenseitigen Verhältniss historisch dargestellt. Berlin 1846, 310—327. l. Alt könyve, bár sok szempontból elavultnak mondható, még ma is legjobb és legteljesebb összefoglalása a vallás és a színjátszás belső kapcsolatainak a görög drámai misztériumoktól egészen a 19. század népi színjátékaiig.

[12] Vö. *Alt*, i. m. 400—420. l. és *Stumpfl*, i. m. 36. skk. (oklevéladatok, stb.). Továbbá Allardyce *Nicoll*, Masks, Mimes and Miracles. London 1931.

sokáig tetszettek az istenek és a hősök hatalmáról szóló drámák és karénekek. A keresztények előtt viszont a legszebb hitregék is csak halvány árnyaknak tűntek fel a kinyilatkoztatás isteni világossága és fenséges költészete mellett. Ők nem szorultak arra, hogy a misztérium-kultuszok őrült kicsapongásaiban egyesüljenek legalább képzeletben az Istenséggel, hiszen a szentáldozásban a legszentebb és legtisztább módon a valósággal jelenlévő Istent vehették magukhoz.

Így érthető, hogy Krisztus kereszthalála, dicsőséges feltámadása és Isten országának diadalmas elterjedése mellett az antik misztérium-drámák legszebb virágai is elhervadtak. Amit a pogányok csak sejteni véltek, az Krisztus fenséges tanításának napfényében szinte kézzelfoghatólag állott a keresztények előtt. Krisztusnak a próféták által megjövendölt élete és végül maga a valóság sokkal több drámai mozzanatot rejtett magában, mint Oedipus és Prometheus mondája vagy drámája. A jó és a rossz ősi küzdelme Krisztus világosságában új tragédiák lehetőségeit vetítette a keresztények szemei elé: az emberi érdekek és gyarlóságok, a bűn és a megváltás, az önmegtagadás és a szenvedés, a halál és az örökkévalóság nagy drámai csomópontjait, melyekből később a keresztény színjátszás tényleg ki is fejlődött. Az antik sorstragédiák, Dionysos-ünnepek és kultikus körmenetek kora végleg lejárt.

Az a törekvés, hogy az őskereszténység és a misztériumvallások, a keresztény liturgikus misztériumok és a pogány misztériumjátékok között bizonyos kapcsolatokat állapítsanak meg, teljesen csődöt mondott. Nem lehet a keresztséget a misztériumokba való beavatással, az Eucharisztiát a misztériumok testi kielégülésével, kultikus lakomáival belső kapcsolatba hozni, hiszen például a Dionysos- és a Mithras-kultuszban nem is volt áldozás (communio), hanem csak szent lakoma. Az újjászületés gondolata is csak nagyon későn lép fel a pogány misztériumokban, úgyhogy itt inkább a kereszténység hatása látszik kézenfekvőnek. Annyi azonban bizonyos, hogy a misztériumkultuszok fogalmai közül sok átkerült a kereszténységbe és ott tisztultabb, szellemibb értelmet nyert. Az újabb kutatás,[13] mely-

[13] Az idevágó nagy irodalomból csak a következő műveket emeljük ki: C. *Clemen*, Der Einfluss des Mysterienwesens auf das älteste Christentum 1913. F. J. *Dölger*, Mysterienwesen und Urchristentum: Theologische Revue 15. (1916). U. *Fracassini*, Il misticismo greco e il Cristianesimo. Citta di Castello 1922. F. *Gellé*, Un problème de la Communion. Communion-visite? ou Communion-mystère? Communion liturgique: La Vie et les Arts lit. 10. (1923—24), 267. skk. és 318. skk. E. *Rousselle*, Mysterium der Wandlung. Der Weg zur Vollendung in den Weltreligionen. Darmstadt 1923. (a vallásos színjátszás liturgikus gyökereire vonatkozólag sok jó adatot hoz). Ildefons *Herwegen*, Lumen Christi. München 1924. (Ebben: Das Mysterium als die Seele katholischen We-

nek hűséges tükre a Jahrbuch für Liturgiewissenschaft, egyre több példát talál erre a fontos jelentésváltozásra. Ezekből világosan kitűnik, hogy a kereszténység új bort öntött a régi tömlőbe, a régi bort pedig teljesen elvetette. A kereszténység fenséges istenfogalma és erkölcsi törvénye, szemben a pogányság alacsony istenfogalmaival, erkölcsi követelményeivel, a kereszténység történeti kialakulása és szentségeinek természetfölötti hatása, ellentétben a pogányság tisztára hitregei eredethagyományaival és az ösztönéletre építő kultuszaival egyébként már eleve a fenti tételre enged következtetni. Hogy ezen gondolatmenetnek mily nagy a fontossága a keresztény dráma szempontjából, az akkor tűnik ki, ha szemlét tartunk a liturgia drámai mozzanatai és a középkori misztériumdráma eredetével foglalkozó régibb és újabb elméletek felett.

Mint fentebb láttuk, az antik misztériumok nem hathattak a keresztény dráma kialakulására, mert kihaltak a pogány társadalommal együtt. Csak a mimus élt tovább és közvetítette az antik színjátszás egy egészen csekély töredékét a középkor és az újkor népies játékainak.[14] A germánok, kelták, szlávok és

sens). Odo *Casel*, Die Liturgie als Mysterienfeier. Freiburg i. Br. 1924.[3–5] és Die Messe als heilige Mysterienhandlung: Benediktinische Monatschrift 5. (1924), 20—28., 97—104. és 155—161. l. R. *Kittel*, Die hellenistische Mysterienreligion und das Alte Testament 1924. J. *Kramp*, Die Opferanschauungen der römischen Messliturgie. Regensburg 1924.[2] R. *Eisler*, Orphisch-dionysische Mysteriengedanken in der christlichen Antike (= Vorträge der Bibl. Warburg, hg. von Saxl, Vorträge 1922—23, II. Teil). Leipzig-Berlin 1925. R. *Guardini*, Vom liturgischen Mysterium: Di Schildgenossen 5. (1925), 385—414. l. S. *Angus*, The Mystery Religions and Christianity. New-York 1925. Odo *Casel*, Das Mysteriengedächtnis der Messliturgie im Lichte der Tradition: Jahrbuch für Liturgiewissenschaft VI. (1926), 113—204. l. (kitűnő összefoglalás nagy forrásanyag alapján). *Mysterium*. Gesammelte Arbeiten Laacher Mönche. Münster i. W. 1926. Az itt közölt tanulmányok közül különösen I. *Herwegen* (Kirche und Mysterium) és Odo *Casel* (Altchristlicher Kult und Antike, Die Messe als heilige Mysterienhandlung, Zur Idee der liturgischen Festfeier) dolgozataira utalunk. I. *Herwegen*, Kirche und Seele. Die Seelenhaltung des Mysterienkultes und ihr Wandel im Mittelalter. Münster i. W. 1926. J. *Leipoldt*, Die urchristliche Taufe im Lichte der Religionsgeschichte 1928. J. *Coppens*, Le Mystère eucharistique et les Mystères païens. Löwen 1929. O. *Casel*, Das Weihnachtsmysterium: Hochland 27. (1929—30.), II. k., 193—201. l. B. *Heigl*, Antike Mysterienreligionen und Urchristentum 1932. O. *Casel*, Das christliche Kultmysterium 1932. O. *Clemen*, Der Einfluss des Christentums auf andere Religionen 1933. — Jó magyarnyelvű összefoglalás: *Szunyogh* X. Ferenc, A szentmise, mint misztériumliturgia: Pannonhalmi Szemle X. (1935), 201—211. l. és A liturgia bemutató alanya: uo. XI. (1936), 186—195.

[14] Vö. Hermann *Reich*, Der Mimus. I. rész. Berlin 1903. Johann *Ilg*, Gesänge und mimische Darstellungen nach den deutschen Konzilien des Mittelalters. Programm Urfahr 1906. Anton *Glock*, Über den Zusammenhang des römischen Mimus und einer dramatischen Tätigkeit mittelalterlicher Spielleute mit dem neueren komischen Drama: Z. f. vgl. Litg. Új

finnugorok pogány kultikus játékai sem hatottak közvetlenül, inkább csak a karácsonyi és a farsangi játékok népies betéteiben maradt fenn az emlékük, amint azt a reánk maradt legrégibb liturgikus drámaszövegek bizonyítják. De mindezekre nem is volt szükség, hiszen a keresztény hittartalom és a liturgia annyi belső drámai erővel rendelkezett, hogy az istentisztelet aránylag hamar színszerű jelleget vett fel és azt mindmáig megőrizte. Mindez élénken bizonyítja azt az elvet, hogy a szertartásokkal egybekötött párbeszédes forma szükségképen a színjátszáshoz vezet.

Egy pillantás a misekönyvbe, melyet a drámaiság szempontjából eddig még alig méltattak,[15] mindenkit meggyőzhet arról, hogy az egész istentisztelet a szertartás misztikus cselekményének és a párbeszéd vagy a felelet összekapcsolásának drámai alapjára van felépítve. A keresztáldozat megismétlése minden szentmisében a világtörténet legnagyobb és legszentebb, a szó szoros értelmében isteni színjátékát varázsolja majdnem két évezred óta a hívő nép szemei elé. Igazi „Gesamtkunstwerk" *a szentmise*, hiszen minden emberi művészet, az építészet, festészet, szobrászat, a költészet, a zene, a mozdulatművészet stb. találkozik az oltár előtt, hogy egymással versengve érzékelhetővé tegye az újszövetség drámáját. A keret, a színpad és a díszletezés, lehet nagyon különböző: az egyszerű falusi templom mezei virággal díszített oltárától kezdve a Szent Péter templom hatalmas oltáráig; a cselekmény, a szöveg és a drámai feszültség azonban mindenütt ugyanaz. Vegyünk csak egy vasárnapi nagymisét! A harangok zúgnak, az orgona búg, megcsendül a sekrestye csengője, felzendül a nép kórusa és az oltáron fellebben a függöny: megkezdődik a szó legszorosabb értelmében vett Divina Commedia.

Introibo ad altare Dei... A lépcsőima és általában az egész előmise a dráma *első felvonása*. Krisztus kézenfog min-

folyam XVI. (1906), 25—45. és 172—193. l. Edmond *Faral*, Les Jongleurs en France au Moyen-âge. Paris 1910. Ph. Sch. *Allen*, The Mediaeval Mimus: Modern Philology VII. (1910), 329—344. l. és VIII. (1910), 1—44. l. A. *Nicoll*, i. m. London 1931. stb. A magyar mimusra lásd: *Réthei Prikkel* Marián, A régi magyar énekmondók: EPhK. 1917, 83. skk., 201. skk. és 277. skk. *Szabolcsi* Bence, A középkori énekmondók kérdéséhez: Irodalomtörténet 17 (1928), 219—236. l. és A XVI. századi magyar históriás énekek és zenéjük: Irodalomtört. Közl. 41 (1931), 285—302. l. és 423—444. l. A szétszórt magyar mimus-adatok teljes összegyűjtése és a népi színjátszás szempontjából való értelmezése még a jövő feladatai közé tartozik ugyan, de csak így juthatunk közelebb régi népi színjátszásunk valódi arcához.

[15] Vö. például H. *Alt*, i. m. 328—353. l. Alexander *Baumgartner*, Die lateinische und griechische Literatur der christlichen Völker (Geschichte der Weltliteratur, IV. k.). Freiburg i. Br. 1900, 418—432. Joseph *Gregor*, Weltgeschichte des Theaters. 1933, 133. skk.

den embert és elhoz az oltárhoz. A Confiteorban nyilvánosan megvalljuk bűneinket az egész mennyei udvar előtt és iparkodunk a bűnnel együtt saját gyarló énünktől is megszabadulni. Az oltár szent ereklyéihez való közeledéskor az első mozzanat az oltárkőben rejlő vértanú-ereklyék köszöntése. Az oltárcsókban újraéled bennünk a mártír hithősök lángoló szeretete Krisztus iránt, feltárul előttünk a katakombák, a mártíriumok világa és eszünkbe jut a vértanúdrámák hosszú sora, melyeket különösen a spanyolok kedveltek.

A jeligeszerű Introitus (Bekezdés) után az irgalmas, a kegyes Krisztushoz száll fel a Kyrie. A Glóriában megjelennek előttünk a betlehemi angyalok és mi alig győzzük velük együtt magasztalni az Istent és hálát adni neki végtelen dicsőségéért, melyet Krisztusban előttünk is láthatóvá tett. A karácsonyi játékok angyalainak, pásztorainak és mágusainak hódolata tehát mennyei távlatú drámává lesz itt. Majd az angyalseregek elviszik a hívek áhítatának kenetáldozatát a gyűjtőima szavaiban az Atya trónusa elé. De megint változik a szín: a szentleckében megjelenik előttünk a próféták és az apostolok tiszteletreméltó kara (prófétajátékok!), hogy hamarosan átadja a szót az evangéliumban magának az isteni Mesternek, aki előtt tüntető felállással és hármas keresztvetéssel hódol a hívek serege. És az előmise befejezéseként egy villanásban feltárul előttünk a hittételek acéltraverzein az egész keresztény üdvtörténet foglalata: a Credo. Látjuk az egész isteni távlatú színpadot, melyhez foghatót sem a barokk világszínház, sem a modern színháztechnika nem tud nyújtani: a hittételek fényszóróinak sugaraiban a Szentháromság legmélyebb titkai ragyognak szikrázó drágakövekként. A Credo belső drámai feszültségét az egyházi zene minden korban a legnagyobb gonddal iparkodott kiaknázni.

Az előmise ugyan még túlnyomóan imajellegű, de már tele drámai feszültséggel, megszakítva élénk betétekkel, énekekkel (Graduale, Alleluja, Tractus, Sequentia, Gloria, Credo; különböző feleletek). A tulajdonképpeni szentmise, mely az Offertoriummal kezdődik, mint a misedráma *második felvonása*, már az igazi drámai jelenetek egész sorát foglalja magában. Maga a felajánlás, melyet az ősi szokás maradványaként sok helyen még ma is felajánlási menet kísér, egyúttal az áldozatos lelkű hívek teljes önátadását is jelenti. Az Úr pedig letekint a mennyből a felajánlott kovásztalan kenyérre, a gyöngyöző borra, az áldozatos lelkekre és megigéri, hogy égi kenyér, az örök élet kelyhe és új nép, a Bárány népe lesz belőlük. A kézmosásban egy pillanatra feltűnik a pilátusi ítélet átkos fekete fellege, halljuk a tömeg „Feszítsd meg!"-kiáltásait. De ez már a mult emléke. Most csak a lélek tisztul meg jelképesen a kézmosással és utána felhangzik az Orate fratres: Imád-

kozzatok testvérek, hogy méltó legyen az áldozatunk! A csendes ima, a Secreta, felüdíti a lelkünket, s mint Dante mondja: „Immáron jobb vizek fölé evezni Emel vitorlát elmém kis hajója, S a szörnyű Tengert maga mögé veszti".[16] A Sursum corda szavaival felemeli szívét a hívősereg, s e siralom völgyének kopár infernójából és purgatóriumából a pappal együtt felszáll az örök napfény országába, Isten trónusa elé. Ott kiönti szívét a prefációban, melynek végébe már belezeng az angyali kar hozsannája és az ég harangjainak a csengése.

A misedráma *harmadik felvonása* már a hit és a hívők legmélyebb misztériuma. Széjjelválnak a trón kárpitjai és „Ez az én testem, ez az én vérem" isteni szavai nyomán megjelenik a kenyér és a bor fátyola alatt a királyok Királya és megismétlődik misztikus módon a Golgota nagy áldozata. Itt már kifogytunk a fogalmakból, csak nézni és imádni tudjuk az örök Főpapot. A nagy és titokzatos drámai cselekmény mellett most még millió külön lélekdráma játszódik le, melynek csak két szereplője van: Krisztus és az egyéni lélek. Krisztus átveszi és bemutatja az Atyának a mi életünk áldozatát is, kiegészíti annak hiányait, tökéletlenségeit a magáénak túláradó érdemeiből. És ekkor játszódik le lelkünk misztikus egyesülésének drámája az isteni Vőlegénnyel. Az imádás, a hála és a dicséret mennyegzős éneke hangzik ajkunkról: „Per ipsum, et cum ipso, et in ipso est tibi Deo Patri omnipotenti, in unitate Spiritus Sancti, omnis honor et gloria." És az élet Ura előtt megnyílnak a sírok is az átváltoztatás misztériuma után: a meghalt hívek lelkei a megemlékezés kapuján át összegyűlnek az oltár előtt. Az előttünk élt s immár üdvözült vagy még tisztuló lelkek drámái kiszakíthatatlan szálakkal vannak beleszőve az újszövetség misztériumába, az áldozó Krisztus és az áldozó hívek közösségébe. És hogy teljes legyen a drámai hatás, az egyes miseszövegek során az egész liturgikus év, benne az egész egyháztörténet és a mai élet, elvonul a trónján ülő Király előtt a maga végtelen gazdagságával, örökértékű termésével. Gondoljunk csak itt az egyes ünnepek miseszövegeire! De míg a halál eszméje elkomorít, amíg ilyen nagy távlatok között szinte szédülve járjuk és küzdjük földi életünket, már integet is felénk, mint távoli szirtfokról a világítótorony fénye, az Úr imádsága.

A misedráma *negyedik felvonásában* a Miatyánk szavaival járulunk az Atya elé, aki mennyei Kenyérrel és Itallal csillapítja le éhségünket, szomjúságunkat, hogy szemünk, szívünk és eszünk megtisztuljon a földi vágyak és szenvedélyek lázá-

[16] Dante, A Purgatórium. Fordította Babits Mihály. Budapest 1920, 11. l. (1. ének, 1—3. sor).

tól. Amikor Jézus hült tetemére ráborult a sötétség gyászfátyola, a Golgotán is lecsillapodtak az emberi szenvedélyek. „Ez valóban Isten fia volt", suttogták a megbékélt és a láztól elhagyott ajkak. A szentáldozás után a mi ajkunkat is elhagyja a láz, szívünkben elhal a földiek után esengő vágy: természetfölötti édesség, az isteni kegyelem katharsisának csodálatos kielégülése tölti el a nagy egyesülésben lelkünket. És alig győzünk hálálkodni az áldozás utáni imákban, amikor már fel is hangzik a dráma befejező akkordja: „Ite missa est". Leszáll fejünkre az áldás és meghalljuk a fönséges epilógust Szent János evangélista szavaiban: „És az Ige testté lőn, és miköztünk lakozék, és láttuk az ő dicsőségét, mint az Atya egyszülöttének dicsőségét, telve malaszttal és igazsággal".

A szentmise drámaiságára mi sem jellemzőbb, mint az a tény, hogy többízben színpadra is alkalmazták (Calderon: A szentmise titkai.[17] Nálunk legutóbb a Missa Sollemnis stb.) Az egyházi zene és a festészet minden korszakban alaposan kiaknázta a szentmise drámai mozzanatait. A misemagyarázatok között több is akad, amely a szentmisét mint misztériumdrámát taglalja, drámai szépségeit és felépítését fejtegeti.[18]

Mennyi drámaiság van pl. a *nagypénteki szertartás* befejező részében,[19] midőn a viola lepeltől fokozatosan megfosztott kereszt megpillantása Krisztus panaszaivá fokozódik a kettős kar énekében és végül egy hatalmas lendületű himnuszban (Pange lingua gloriosi lauream certaminis) csendül ki. Közben pedig körmenetben hozva megjelenik maga az Üdvözítő is. Mennyi drámaiság van a húsvéti gyertya himnuszában (Exsultet) *a nagyszombati szertartás* elején! Milyen drámai élmény *a feltámadás szertartása*, amely a középkori dráma egyik legfőbb kiindulópontja volt. A karácsonyi ünnepkör, az egyes szentségek, pl. a keresztség kiszolgáltatásának drámai mozzanataira stb. pedig éppen csak utalhatunk.

A kérdéssel és a felelettel, történjék bár az a karban, vagy a pap és a diákonus, a pap és a kar között, föltámadt a görög dráma alapelve, amely a karénektől az egyéni szín-

[17] Mint értesültem, néhány évvel ezelőtt Luzernben nagy sikerrel szabadtéri színpadon is előadták. Magyar fordítása is van (Novák János. Bp., é. n. A „Mária-kongregáció" kiadása.)

[18] Vö. például P. Fidelis *Böser,* Liturgische Kanzelvorträge. Freiburg i. Br. 1929 (utal a szentmise dráma felépítésére). Romano *Guardini,* Vom Geist der Liturgie (= Ecclesia orans, I. k.). Freiburg i. Br. 1918, 58—72. l. (Liturgie als Spiel.) D. Columba *Marmion,* Le Christ dans Ses Mystères. Paris 1932. 55. ezer. Szempontunkból is nagyon tanulságos az egyik legújabb és legjobb misemagyarázat: Pius *Parsch,* Messerklärung im Geiste der liturgischen Erneuerung. Klosterneuburg 1935[2] (magyarra is lefordították: Budapest 1936).

[19] Lásd ezt *Gregor,* i. m. 137. sk.

játszásig vezetett. Hátra volt még az Istenség misztikus jelenléte mellett az Őt körülvevő emberek megszemélyesítése. Amikor ez is megtörtént, akkor a liturgikus cselekményből már színjátszás, drámai cselekmény lett. A szentgalleni 11. századi antifonárium responsoriumai között már megtaláljuk az angyal és a sírhoz érkező három Mária énekes párbeszédét, amely a középkori liturgikus dráma legegyszerűbb formáját képviseli. Minden egyéb (ruha, taglejtés stb.) csak mellékes és magától értetődő járulék az énekelt *Quem quaeritis-párbeszéd* mellett, ami legtöbb helyen könnyen hozzáadódott a drámai maghoz. Ha rejtély a görög dráma eredete, annál világosabb a középkorié. A három Mária jelenete a sírnál, melyet a festők annyiszor megörökítettek a középkorban, a legrégibb keresztény dráma. Először Ethelwold, Winchester püspöke írja le 959-ben. Mind a négy játékos pap. Az angyal albában van, kezében pálmaágat tart. A három Mária köpenyt visel és füstölőt víve kereső mozdulatokkal közeledik a sírt jelképező oltárhoz. Még nem beszélnek, hanem csak a kar énekét kísérik kifejező mozdulatokkal, hogy érzékelhetővé tegyék a világiak előtt érthetetlen latin szöveget. Ez a törekvés szülte egyébként a nagy passió- és úrnapi játékokat[20] is, amelyek a 12—16. század folyamán mind a Quem quaeritis-párbeszéd egyszerű drámai cellájából fejlődtek ki.

Míg a húsvéti ünnepkör színjátékai majdnem minden részletükben liturgikus eredetűek, addig a *karácsonyi ünnepkör* játékainál már több beszüremkedett pogány maradványt találunk. A pogány germán vallásos ünnepségek tetőpontja ugyanis a tizenkét szent téli éj volt, amely december 25-től január 6-ig tartott. A Jul-ünnepből, a legyőzhetetlen, a földet a sötétségtől megmentő Nap ünnepéből azonban utóbb a Megváltó születésének ünnepe lett, Krisztusé, aki a bűn sötétségétől és a halál fagyától mentett meg bennünket. A tánc és az örömujjongás azonban, a pogány ünnepek maradványaként, továbbra is megmaradt a templomban, de már Jézus és a szentek tiszteletére.[21]

A karácsonyi liturgikus ünnep középpontja a 9. század közepe óta a templomban felállítani szokott jászolyszekrény volt, amely kezdetben oltár formájú, később azonban már valódi jászoly, benne a Kisdeddel. Ezt a hívek körültáncolták és allelujával körülujjongták. Ezen alleluja-énekek honi nyelvűek voltak s „hamis és ellenszenves" tartalmukkal sértették az egyháziak érzékét. Ezért a szentgalleni Notker idegen minták nyomán új és művészi szövegeket, ú. n. sequentiákat írt helyettük.

[20] Ezekről szép összefoglalás: *Dömötör* Tekla, A passiójáték (= Minerva Könyvtár 104). Budapest 1936 (gazdag irodalmi útalásokkal).

[21] Vö. Hans *Moser*, Volksschauspiel: Adolf Spamer, Die deutsche Volksstunde, I. k. (Leipzig 1934), 359. skk.

Notker sequentiáiból fejlődött ki az ugyancsak szentgalleni Tutilo tropusainak (párbeszédes evangéliumi szövegek) segítségével a karácsonyi liturgikus dráma. A népi ünneplésforma azonban, bár állandóan küzdöttek ellene az egyháziak, a bölcsőringatás, a körtánc és a párbeszédes honi nyelvű énekek formájában, erősen megszelídülve, a népi játékokban mindmáig fennmaradt. A legrégibb liturgikus szövegek világosan mutatják ezeket a pogány maradványokat (a pásztorjáték körtánca, énekei, a Heródesjáték álarcos ördögei stb.). A pogány eredetű álarcos táncok, játékok és felvonulások karácsony táján a nagyobb kolostorokban és városokban Európa-szerte szokásosak voltak a középkor folyamán.[22] A gyermekpüspök választása, a diák-mimusok szórakoztató alakoskodásai stb. mind népi eredetűek. A kolostori iskolák tanulóinak karácsonyi alakoskodásaiból fejlődött ki utóbb a farsangi játék, a gyermekpüspökválasztásból pedig a Miklós-játék és általában az ádventi megajándékozó- és betérő-játékok műfaja. A karácsonyi liturgikus ünnep első drámai szövegei a 11. századból valók. Egyes jeleneteik, pl. a pásztorok imádata december 25-én, az aprószentek meggyilkolása és Ráchel panasza december 28-án, a napkeleti bölcsek hódolata január 6-án, még ugyanazon században önálló, realisztikus színezetű színdarabbá egyesültek. Érdekes, mennyire hatott a feltámadási liturgikus dráma a karácsonyira: az angyal kérdése a jászolyt kereső pásztorokhoz és azok válasza teljesen megfelel az angyal és a három Mária húsvéti jelenetének.

A húsvéti és a karácsonyi liturgikus ünnep drámává való fejlesztése és színi kialakítása főként a kolostorok és a kolos-

[22] A vallásos táncra vonatkozó nagy irodalomból csak a következő munkákat említjük: L. *Gougaud,* Le danse dans les églises: Rev. d'hist. ecclés. 15 (1914). W. O. E. *Oesterley,* The sacred dance, a study in comporative Folklore. Cambridge 1923. *Réthei Prikkel* Marián, A magyarság táncai. Budapest 1924, 93. skk. *Balogh* József, Az „Ünneprontók". Széljegyzetek Arany balladájához: Budapesti Szemle 195 (1924), 71—80. l. G. G. *Coulton,* Mediaeval Dance: Revue of the Churches 1925, 451. skk. W. H. *Grattan Flood,* The Corpus Christi Dance in Seville Chatedral: Tablet 145 (1925), 736. skk. *Balogh* József, Az ünneprontók: Ethnogr. 36 (1925), 62. skk. és Ünnep és ünneprontás. Adalékok a középkori temetői táncok magyarázatához: u. o. 37 (1926), 113. skk. P. *Adams,* Tanz und Liturgie: J. Gentges, Tanz und Reigen (Berlin 1927), 28—35. l. B. *van Acken,* Moderne Tänze: Theol.-prakt. Quartalschrift 80 (1927), 734—748. E. *Schertel,* Magie. Heidelberg 1923 (89 skk: a mágikus táncról). *Balogh* József, Tänze in Kirchen und Friedhöfen: Niederdeutsche ZfVk. 6 (1928), l. skk. *Pálfy* György, Temetési táncok: Színészeti Lexikon, II. k. (Budapest 1930), 1007. skk. Kurt *Meschke,* Schwerttanz und Schwerttanzspiel. Leipzig—Berlin 1931. Curt *Sachs,* Eine Weltgeschichte des Tanzes. Berlin 1933. Richard *Wolfram,* Schwerttanz und Männerbund. Kassel 1936-tól. *Ernyey—Karsai-Kurzweil,* i. m., II. k., 126, 143 sk., 348—354. l. (nyomás alatt).

tori iskolák érdeme volt. Ilyenek pedig a 11. századtól kezdve nálunk is voltak. Berendezésük, liturgikus könyvanyaguk nemzetközi jellegű; a külfölddel állandóan élénk kapcsolatban voltak. Így, bár az eddigi magyar kutatás néhány apróbb adaton kívül csak a *Pray-kódex feltámadási misztériumjátékáról*[23] és a garamszentbenedeki mozgatható végtagú feltámadt Krisztusszoborról[24] tud, a számos egyházi tilalomból, továbbá a szomszédos területek fejlett liturgikus színjátszásából bátran arra következtethetünk, hogy a liturgikus templomi színjátszás a 12—15. század folyamán minden valószínűség szerint hazánkban is virágzott. Sőt inkább az lett volna furcsa, ha nálunk hiányzott volna ez a műfaj, hiszen a korai liturgikus könyvekben nálunk is megvoltak a párbeszédes drámai szövegek, amint azt a 13. századból származó Pray-kódex feltámadási szertartása bizonyítja. Bővebb források híján persze a hazai liturgikus misztériumokról csak keveset mondhatunk. Annyi azonban valószínű, hogy nem sokban tértek el az ismert külföldi változatoktól, legfeljebb kissé utóbb jelentkeztek nálunk. A számos játéktilalomból és említésből, melyek középkori zsinati határozatainkban, egyházi íróinknál stb. maradtak fenn,[25] arra következtethetünk, hogy népünk pogány eredetű kultikus játékai és táncai, melyeket a téli és a nyári napfordulókor, a tavasz beköszöntésekor, temetések, lakodalmak stb. alkalmával adtak elő, keresztény elemekkel színeződve változatlanul fennmaradtak és a liturgikus szövegekbe is beszivárogtak. Gondoljunk csak az ökör és a szamár jelenetére, a szamárdalra (Orientis partibus...), a pásztorok táncára és tréfás beszédeire a karácsonyi játékokban. A számos angol, francia és német párhuzamból legalább is erre következtethetünk. Annyi bizonyos, hogy a fennmaradt liturgikus játékszövegek csak vázlatai a tényleg előadott, rögtönzésekkel telt előadásnak. Az említett tilalmak minden valószínűség szerint ilyen népi betoldások túlkapásaira utalnak. A magyar mimus középkori történetének

[23] Lásd erre: *Zalán* Menyhért, A Pray-kódex föltámadási szertartásai és misztériumdrámája: Pannonhalmi Szemle II. (1927), 97—104. l. Továbbá *Ernyey—Karsai-Kurzweil*, i. m.. II. k., 111—152. l. (nyomás alatt).

[24] Vö. *Divald* Kornél, Magyarország csúcsíveskori szárnyasoltárai. Budapest 1909-től.

[25] Vö. *Réthei Prikkel* Marián és *Szabolcsi* Bence fentebb idézett cikkeit, melyeknek adatai azonban erős kiegészítésre és a színjátszás szempontjából másirányú beállításra szorulnak. Éppen ezért a magyar népi szinjátszás kezdeteinek, a magyar liturgikus drámának fejlődésrajzát csak egészen új adatgyüjtés és adatmagyarázat alapján lehet majd megírni. *Viski* Károly ügyes összefoglalásának (A magyarság néprajza. III. k., Bp. é. n., 327—371. l.) hiányai tehát a mondottak alapján könnyen érthetők.

felkutatása bizonyára sok értékes adatot szolgáltat majd, legalább is közvetve, a hazai liturgikus színjátszás multjához. Az újabb kutatások remélhetőleg erősebb megvilágításba heyezik majd drámatörténetünk ezen sűrű homállyal fedett első fejezetét. Viszont az is valószínű, hogy az eredmény nem fog lényegesen eltérni attól, amit három-négy évszázaddal korábbi időből a spanyol, angol, frank és a germán liturgikus és népi színjátszásról tudunk.

A *középkori vallásos színjátszás keletkezésével* gazdag nemzetközi irodalom foglalkozik, amely az elmúlt évtized folyamán igen jelentős művekkel gyarapodott. A liturgikus eredet hagyományos és ma is uralkodó elméletét Ch. *Magnin*[26] alapozta meg 1834-ben. A drámai mozzanat a húsvéti ünnepkör játékaiban szerinte a bőjti siralomból a húsvéti örömbe való hirtelen átmenetben rejlik. A liturgikus körmenetek, a ruhák, a páros- és karénekek csak fokozták az ünnepi események belső drámai feszültségét. A legrégibb angol, francia és német adatok, szövegek még csak a drámai csirákat mutatják, melyekből azonban a későbbi századok drámai akarása már valódi, nagyszabású színjátékokat fejlesztett ki. A liturgikus drámaelmélet második atyja M. *Sepet*,[27] aki 1867-ben átveszi Magnin felfogását a görög dráma keletkezésének analóg esetével együtt és azt továbbfejleszti. Ettől kezdve a kutatók hosszú sora tör lándzsát a középkori dráma liturgikus eredete mellett és emeli ki az Egyház és a kereszténység érdemét e téren. *Wilken, Petit de Julleville, Milchsack, Lange, Wackernell, Wirth, Froning, Creizenach, Chambers, G. Cohen, K. Young, Kretzmann, W. Stammler, J. Schwietering, H. Brinkmann* és sok más kiváló drámatörténész munkáiban van lefektetve és legtöbb részletében kidolgozva a liturgikus drámaelmélet.[28] Ez az irány Karl *Young*

[26] Vö. Journal général de l'Instruction publique 1834—36 és önállóan: Les Origines du Théâtre moderne, ou Histoire du Génie dramatique depuis le Ier jusqu'au XVIe Siècle. Paris 1838.

[27] M. *Sepet*, Les Prophètes du Christ. Paris 1867, 1868, 1877 és Le Drame Chrétien au Moyen-Age. 1878.

[28] J. *Wilken*, Geschichte der geistlichen Spiele in Deutschland. Göttingen 1872. L. *Petit de Julleville*, Histoire du théâtre en France au moyen âge. 1. Les mystères. Paris 1880. G. *Milchsack*, Die Oster- und Passionsspiele. Wolfenbüttel 1880. C. *Lange*, Die lateinischen Osterfeiern. München 1887. J. E. *Wackernell*, Die ältesten Passionsspiele in Tirol (Wiener Beiträge). Wien 1887 és Altdeutsche Passionsspiele aus Tirol. Graz 1897. L. *Wirth*, Die Oster- und Passionsspiele bis zum 16. Jahrhundert. Halle 1889. R. *Froning*, Zur Geschichte und Beurteilung der geistlichen Spiele des Mittelalters. Frankfurt a/M. 1884. és Das Drama des Mittelalters (Deutsche Nationalliteratur, Nr. 14, 3 rész). Stuttgart 1891. A. *d'Ancona*, Origini del teatro Italiano. 2 k. Torino 1891. W. *Creizenach*, Geschichte des neueren Dramas. Halle a. S. 1893-tól, 5 kötet. E. K. *Chambers*, The Mediaeval Stage. 2 k. Oxford 1903. és The English Folk-Play. Oxford 1933. G. *Cohen*, Histoire de la Mise en Scène dans

amerikai kutató 1933-ban kiadott monumentális művében[30] éri el tetőpontját. Young minden hozzáférhető liturgikus és félliturgikus középkori szöveget, amelyben a drámaiság valami nyoma csak megállapítható, híven leközölt. H. *Brinkmann* már némileg túlságba is ment, amikor a középkori világi színjátszás komikus elemeit is a liturgikus misztériumokból iparkodott levezetni.[31] K. *Vossler* pedig az újkori dráma, sőt még az énekesjáték és opera legfőbb tartalmi és formai mozzanatait is a középkori drámából származtatja.[32] M. *Manitius* azt bizonyítgatja, hogy Shakespeare nagy drámái, továbbá a modern szomorújátékok és vígjátékok egyaránt Krisztus élete középkori drámai ábrázolásaiból származnak.[33]

A liturgikus drámaelmélet ellen a kutatók körében alig merült fel komoly és jól megalapozott kétség. Ez az állapot azonban csak kb. 1915-ig tartott, amikor egyes etnológusok, vallástörténészek és klasszikus filológusok, mint pl. C. R. *Baskervill*, P. *Nilsson*, B. S. *Philpotts*, Fr. *v. d. Leyen*[34] egyre jobban kezdik hangoztatni, hogy az egyes európai népek pogány kultikus táncai és színjátékai, melyeknek meglétét és műfajait egyre

le Théâtre religieux du Moyen Age. Paris 1926. és Le Théâtre en France au Moyen Age: I. Le Théâtre religieux, Paris 1928; II. Le Théâtre profane. Paris 1931. K. *Young*, The Drama of the Mediaeval Church. 2 k. Oxford 1933. P. E. *Kretzmann*, The Liturgical Element in the Earliest Forms of the Mediaeval Drama. Minneapolis 1916. N. C. *Brooks*, The Sepulchre of Christ in Art and Liturgy (Univers. of Illinois Studies in Language and Literature 7, 2). Illinois 1921. J. *Klapper*, Der Ursprung der lateinischen Osterfeier: ZfdPh. 50 (1923), 46 skk. J. *Schwietering*, Über den liturgischen Ursprung des mittelalterlichen geistlichen Spiels: ZfdA 62 (1925), 1—20. l. W. *Stammler*, Das religiöse Drama im deutschen Mittelalter (Deutschkundliche Bücherei). Leipzig 1925. Hennig *Brinkmann*, Zum Ursprung des liturgischen Spieles (Xenia Bonnensia c. munkában). Bonn 1929. Die Eigenform des mittelalterlichen Dramas in Deutschland: GRM. 18 (1930), 16—37. és 81—98. l. Anfänge des modernen Dramas in Deutschland 1933. Alfons *Brinkmann*, Liturgische und volkstümliche Formen im geistlichen Spiel des deutschen Mittelalters. (= Forschungen zur deutschen Sprache und Dichtung, hg. von J. Schwietering, Heft 3). Münster i. W. 1932. H. H. *Borcherdt*, Das europäische Theater im Mittelalter und in der Renaissance. Leipzig 1935. A W. *Stammler* által szerkesztett *Verfasserlexikon des deutschen Mittelalters* (Berlin 1933-tól, eddig 2 kötet) A. *Dörrer*-től való címszavai és számos más részlettanulmány.

[30] The Drama of the Mediaeval Church. 2 k. Oxford 1933.

[31] Die Eigenform des mittelalterlichen Dramas in Deutschland: GRM. 18 (1930), 18. l.

[32] Die Antike und die Bühnendichtung der Romanen. Hamburg 1930.

[33] Geschichte der latenischen Literatur des Mittelalters (Handbuch der Altertumswissenschaft, IX. Abt., I. Teil, 3. Bd.) München 1931, 1044. sk.

[34] P. *Nilsson*, Arets folkliga fester. Stockholm 1915, 264. l. C. R. *Baskervill*, Dramatic Aspects of Mediaeval Folk Festivals in England: Studies in Philology, Univ. of North Carolina, XVII, 1920, 19—87. l. B. S. *Phillpotts*, The Elder Edda and Ancient Scandinavian Drama. Cambridge 1929. Fr. *v. d. Leyen*, Volkstum und Dichtung. Jena 1933, 153. skk.

több adattal világítja meg az újabb néprajzi kutatás, nagy mértékben hathattak a középkori színjátszás kifejlődésére. O. *Cargill* pedig már egyenesen ki is mondja, hogy a liturgikus elmélet legfőbb hibája az, hogy túlságosan szép.[35] Bár meglehetősen gyenge volt a tudományos felkészültsége, mégis Cargill volt az első, aki egyenesen kétségbe merte vonni a középkori színjátszás liturgikus eredetét. Mindenekelőtt különbséget tett a liturgikus- és a misztériumjátékok között. Az előbbiek egyházi és istentiszteleti eredete kétségtelen. Az utóbbiakat azonban szerinte már nem a papok, hanem a vándorló népi és félnépi mulattatók, a ministrelek és a vagánsok alkották a Szentírás, különböző elbeszélő költemények, prózai szövegek és főként népi drámai hagyományok alapján. Így ők a középkori dráma igazi megalapítói.

Cargill merész és tudományosan gyengén alátámasztott feltevése természetesen nagy felzúdulást és erős kritikát váltott ki a szakemberek körében. Hatása egyelőre alig volt. Sőt három évvel utána Young kiadta a liturgikus elméletet eddig legjobban alátámasztó nagy művét. A germanisták többsége (W. Stammler, J. Schwietering, H. Brinkmann stb.)[36] kitartott a hagyományos elmélet mellett, sőt azt új érvekkel iparkodott alátámasztani. Annál nagyobb volt tehát a céhbeliek meglepetése, amikor alig egy évvel e tanulmány megírása előtt Robert *Stumpfl*, a berlini egyetem magántanára, a neves színháztörténész, egy nagy munkában, imponáló tudományos felkészültséggel a középkori dráma pogány kultikus eredete mellett tört lándzsát.[37] A középkori vallásos dráma szerinte a papok missziós politikai találmánya, akik azokban ügyes taktikával hazai pogány (főként germán!) kultikus játékokat „amalgámoztak" össze keresztény elemekkel, hogy így a kipusztíthatatlanul szívós pogány játékokat közömbösítsék és végül a keresztény elemek szaporításával teljesen elnyomják (91—192. l. és elszórva másutt is). Hogy ezt a gyökeresen új szemlétet igazolja, Stumpfl sorra cáfolja az eddigi elméleteket, s kimutatja, mennyire hiányzik bennük a színjátszás népi gyökereinek és általában a népi erőknek ismerete. Részletesen ismerteti, mennyi pogány szokás honosodott meg a keresztény templomokban a középkor folyamán, szellemesen rekonstruálja a pogány germán kultikus játékok egyes műfajait, belső fejlődését, majd azt bizonyítgatja, hogy mennyiben lelhetők fel ezek a játékok a középkori vallásos színjátszás főbb műfajaiban, elsősorban a húsvéti és a

[35] Drama and Liturgy. Newyork 1930.
[36] Lásd fentebb idézett műveiket.
[37] Robert *Stumpfl*, Kultspiele der Germanen als Ursprung des mittelalterlichen Dramas. Berlin 1936.

karácsonyi ünnepkör játékaiban. Előadásában hatalmas felkészültséggel érvényesíti azt a vallástörténeti, etnológiai és néprajzi anyagot, melynek alapján a kezdetleges, őskori és antik pogány vallásos táncokat, színjátékokat e tanulmány első felében mi is ismertettük.

Csak természetes, hogy az ellenhatás sem késett sokáig. A boroszlói Ernst *Scheunemann* tizenkét oldalas bírálatban[38] taglalja a szerkesztői és hagyományai révén a liturgikus eredethez ragaszkodó Zeitschrift für deutsche Philologie hasábjain Stumpfl könyvét és kimutatja az új tétel teljes tarthatatlanságát. A hosszú és részletekbe menő bírálat lényege az, hogy Stumpfl a pogány germán vallásos játékok eddig felkutatott törmelékeiből merész képzelettel hatalmas épületet emel és azt elégtelen érveléssel a liturgikus drámaelmélet helyére iparkodik becsempészni, melyet azonban csak hiányosan és felületesen ismer. Pedig a liturgikus elmélet sem zárja ki a pogány kultikus játékelemek hatását, csak azt tagadja, hogy lényeges szerepük lett volna a középkori vallásos színjátszás megalapozásában. A legrégibb, drámai nyomokat mutató szövegekből ugyanis egész világosan kitűnik a liturgikus eredet. Hogy később pogány elemek is szivárogtak a liturgikus szövegekbe a néphez közelálló papok, vándordiákok és népi mulattatók révén, azt eddig sem tagadták a komoly kutatók. Stumpfl válasza és Scheunemann viszonválasza azonban már minden alaposság ellenére sem nélkülözi a személyi és a világnézeti élt.[39] A néprajzista és a filológus komoly tudományos vitájába itt, sajnos, már világnézeti mozzanatok is szövődnek. Stumpfl pl. határozottan kijelenti, hogy tétele tudatos élességgel azon tudomány ellen irányul, amely — a drámatörténetben éppúgy mint más téren — egész egyoldalúan mindig az idegen hatásokat hangsúlyozza és a hazai népi műveltség hatóerőit mellőzi. F. R. *Schröder*[40] véleményéhez csatlakozva Stumpfl már a „germanisztika klerikalizálásáról" beszél a középkori dráma és a népszínjáték felkutatása terén, melyet nem tud eléggé elítélni.

Nem célunk a fenti vitába beleavatkozni, hiszen azt e cikk keretében bajosan is tehetnők. Annyit azonban az eddig mondottak és az itt nem tárgyalt anyag ismerete alapján nyugodtan leszűrhetünk, hogy a színjátszás minden kultúrfokon vallásos gyökerekből eredt és táplálkozott. A középkori vallásos színjátszás kifejlesztésében az Egyháznak jutott a legnagyobb szerep, hiszen az istentisztelet fönséges drámaisága a papság és az egyházias műveltségű világiak kezén bontakozott ki egyre

[38] Zeitschrift für deutsche Philologie 61 (1936). 432—443. l.
[39] Ugyanott 62 (1937), 87—95. és 95—105. l.
[40] Deutsche Literaturzeitung 1936, 1789. hasáb.

nagyobb tökéletességgel. Elsősorban maga a szentmise, majd a Húsvét, a Karácsony és az Úrnap, legvégül pedig az egyes szentek ünnepeinek liturgiája tette lehetővé, hogy a keresztény dráma műfajai, a feltámadási-, a passió-, az úrnapi-, a végítélet-, a legenda-játékok stb. először liturgikus ünnep, majd önálló vallásos dráma alakjában zavartalanul kifejlődhessenek. Az Egyház állandó tevékeny pártfogása, a szereplők és a nézők mély hite, hihetetlen lelkesedése hatalmas fejlődés útjait nyitotta meg, amely fejlődés szociológiai és szellemtörténeti, közösségformáló és hitbuzgalmi hatását eddig alig iparkodott felderíteni az inkább filológiai és esztétikai irányzódású tudományos kutatás. A keresztény dráma vallásos néprajzi hátterének, alapjainak vizsgálata tehát egyelőre még a megoldandó feladatok közé tartozik. Magyarország, mely a Pray-kódex feltámadási misztériumjátéka és sok szórványos adat tanúsága szerint szintén részese volt a középkori színjátszás egész Európát átfogó fejlődésének, ebből a szempontból is igen értékes eredményeket igér.

Balanyi György:

Magyarországi Boldog Ilona

A magyar sors tragikusságához az is hozzátartozik, hogy a bennünket ért megpróbáltatások, melyek nem egyszer nemzetünk létkérdésévé súlyosodtak, újra meg újra megszakították társadalmi és kultúrális fejlődésünk folytonosságát és erőszakkal új mederbe terelték nemzeti életünk folyását. E kényszerű kultúraváltások közt leggyökeresebb és legmélyrehatóbb a XVI. századdal reánk szakadt nagy átalakulás volt. Egyfelől a hitújítás, másfelől pedig a pusztító török hódítás jóvátehetetlenül romba döntötte hajdan gazdag és virágzó középkori hitéletünket és a feledés áthatolhatatlan takarója alá temette vallási intézményeink, kultuszaink és hagyományaink java részét. A késő nemzedékek történetirója fájó érzéssel tallóz a nagy rommezőn, mert tudja, hogy legodaadóbb munkával is csak széthullt apró mozaikdarabokat tud felszínre hozni. E mozaikdarabkák azonban, ha még oly jelentéktelenek látszanak is magukban, összességökben még is sokat mondanak, mert szinte kézzelfoghatóan bizonyítják, hogy a középkori magyarság vallási és erkölcsi élete semmivel sem állott mögötte a nyugati nemzetekének. A formák gazdagsága és változatossága mellett épp úgy megvolt benne a szentség vágya és a misztikum áhítata, mint azokéban. Ha volt köztük némi különbség, az nem a lényegre, hanem legfeljebb a színekre és árnyalatokra vonatkozott.

Magyarországi Boldog Ilona alakja és tisztelete is azok közé a középkori vallási értékek közé tartozik, melyeket visszahozhatatlanul elsodort a nemzeti lélekben végbement forradalmi átalakulás. Hosszú időre még neve is feledésbe merült; legfeljebb egyes domonkosrendi hagiografiák és rendtörténeti munkák tettek róla hébe-hóba említést.[1] Pedig valamikor nemcsak nálunk, hanem Olaszországban is elevenen élt tisztelete. Elég e tekintetben Ugo Campanora, a domonkosrend 16. generálisára (1331—1341.) hivatkoznunk, aki *Chronicon Generalium nostri ordinis* c. munkájában már a XIV. század első harma-

[1] Az idevonatkozó irodalom felsorolását l. Tóth L. alapvető tanulmányában: Magyarországi Boldog Ilona legendájáról. Domanovszky-Emlékkönyv. Budapest, 1937. 577 s. kk. ll.

dában így jellemezte őt: „Magyarországi Boldog Ilona, aki Krisztus öt szent sebét viselte testén és aki igen nagy tökéletességgel tündökölt, domonkosrendű apáca volt. Tanítványa, Boldog Margit magyar királylány, szintén apáca, csodálatos erényekkel ékeskedett."[2]

Igazi elterjedtségre azonban csak később, a XV. század elején jutott boldogunk olaszországi kultusza. Akkoriban ugyanis Sienai Szent Katalin folyamatban levő szenttéavatási perével kapcsolatban nagy vita támadt a domonkosok és ferencesek közt: a domonkosok az állították, hogy Szent Katalin is részesült a stigmatizáció kiváltságában, míg a ferencesek kereken tagadták ezt; szerintök ez a nagy kitüntetés egyes-egyedül az ő rendalapítójukat érte. A vita mind jobban kitágult és elmérgesedett. A domonkosok tételük igazolására más domonkosrendű stigmatizáltak példájára is hivatkoztak. Így terelődött a figyelem Boldog Ilonára. A szentéletű magyar apáca nevét a tudós Caffarini Tamás, a szenttéavatási per főmozgatója vetette bele a vitába, mint olyanét, aki szintén megkapta a stigmákat. Caffarini hihetőleg Campano fentebb idézett munkájából vette állítását. Mivel azonban forrásában semmi közelebbi részletet nem talált a stigmatizáció körülményeire vonatkozólag, a legilletékesebb helyre, Gergely magyarországi domonkosrendi provinciálishoz fordult felvilágosításért.

Gergely provinciális szívesen állott híres rendtársa rendelkezésére s 1409 december 15-én a következő levél kíséretében küldötte meg neki a kívánt legendát: „Tisztelendő Atyám! A Szent Margitról és mesternőjéről, Ilona nővérről szóló legenda tárgyában már többrendbeli leveledet vettem. Leveleidben azt is kérdezed tőlem, hogy a kettő közül voltaképpen melyik részesült a stigmatizáció kiváltságában. Hát ím ezennel megküldöm neked Szent Ilona legendáját és életét; ebből nyilván kitetszik, hogy mikor és milyen körülmények közt kapta meg valósággal és megcáfolhatatlan bizonyossággal a sebeket. Egyúttal megküldöm Szent Margit legendájának egy részét is. ... Provinciánk többi legendáját még nem tudtam lemásoltatni. de rajta leszek, hogy azokat is minél előbb rendelkezésedre bocsáthassam."[3]

[2] Beata soror Helena de Hungaria quae habuit quinque stigmata Christi et magnae perfectionis mulier in Hungaria, sanctimonialis ordinis Praedicatorum fuit. Huius discipula Beata Margarita, Regis Hungariae filia, similiter sanctimonialis, mirabilibus virtutibus fulsit. Id. Ferrarius S.: De rebus Hungaricae provinciae ordinis Praedicatorum. Viennae, 1638. 217. l.

[3] Reverende pater, iam plures litteras vestras recepi super legenda sanctae Margaritae et eius magistrae quae vocatur soror Helena. Etiam petebatis quae ipsarum habuisset stigmata? Super hoc mitto vobis legendam et vitam eiusdem sororis Helenae Sanctae in qua habetur quando et qualiter habuerit realiter et certitudinaliter stigmata. Mitto

Tamás atya annyira megörült magyar rendtársa küldeményének, hogy amikor kevéssel utóbb a szenttéavatás siettetésére megírta *Supplementum legendae prolixae b. Catharinae de Senis* c. munkáját, annak függelékeként Boldog Ilona egész legendáját leközölte.[4]

Caffarini közlése érthetőleg nagy feltünést keltett. A figyelem egyszerre az ismeretlen magyar apáca felé terelődött, aki íme ugyanabban a kegyelemben részesült, mint a XIV. század legnagyobb és legnépszerűbb női szentje. Különösen a domonkosrendi testvérek és nővérek érdeklődtek szentéletű rendtársuk életviszonyai vagy inkább csodái iránt. Az érdeklődés kielégítésére újabb és újabb legendák kerültek forgalomba, melyek azonban a Caffarini-féléhez viszonyítva semmi új mozzanatot nem tartalmaztak.[5]

Boldog Ilona így egyidőre meglehetős népszerűségre és tiszteletre jutott Olaszországban. Ez a tisztelet azonban csak arra volt elegendő, hogy nevét megóvja a végleges feledésbe merüléstől, de arra már nem, hogy történeti alakját is átmentse a későbbi korokba. Emléke hosszú századokon át csupán a kódexek sárguló lapjain élt tovább. Onnét ásta ki néhány évtizeddel ezelőtt egy szerencsés kezű francia tudós, Fawtier Róbert, aki kutatásai során ráakadt a Caffarini-féle Supplementumra s annak függelékét egész terjedelmében közzétette. Cikke bevezető részében megkísérelte az anyag tudományos értékesítését is, de néhány általános forráskritikai megállapításnál tovább nem jutott.

Fawtier cikkének, sovány pozitív eredménye ellenére, mindenesetre megvolt az a nagy érdeme, hogy a legenda megbízható szövegének közzétételével szilárd alapot vetett a későbbi kutatások számára. Az érdemleges kutatás azonban ennek ellenére sem nálunk, sem a külföldön mindmáig nem tudott megindulni. Akik Fawtier óta hozzászóltak a kérdéshez, mind megelégedtek az ő eredményeinek ismertetésével és variálásával.

vobis etiam aliquam partem legendae sanctae Margaritae... Alias legendas provinciae nostrae non potui scribi facere sed laborabo quia in brevi transmittam in scriptis. Fawtier R.: La vie de la Bienheureuse Hélène de Hongrie. Mélanges d' archéologie et d' historie. XXXIII (1913). 11. 1.

[4] Tertio narrare disposui que scripta reperi de stigmatibus dicte speciei ad quandam Beatam Helenam de Ungaria Sanctimonialem Ordinis Predicatorum pertinentibus, de quibus ubique stigmatibus habetur in sua legenda michi fideliter a quodam Reverendo Patre Fratre Gregorio, tunc Priori Provinciali Provinciae Ungariae transmissa. Tóth i. m. 581. l.

[5] A legenda külső történetét és a vele kapcsolatos bibliografiai kérdéseket teljesen tisztázták Fawtier, a bollandisták (Acta Sanctorum, Nov. tom. IV., Bruxelles, 1926, 267. s kk. ll.) és Tóth L. kutatásai. Különösen az utóbbi előadása e tekintetben teljesen kimerítőnek mondható.

Lényegesebb haladás csupán a legenda külső történetének és könyvészeti vonatkozásainak nyomozása terén észlelhető. A kérdés lényegéhez, a legenda kronológiai rögzítéséhez és történeti hitelességének megvizsgálásához azonban eddig senki sem nyúlt.[6] A dolog részben érthető. A legendában ugyanis oly kevés a fogózó pont s a csodás elem annyira túlteng benne, hogy komoly történetíró nem igen tud mit kezdeni vele. Újabb könyv- és levéltári anyag feltárása nélkül valóban lehetetlen csak valamennyire is kielégítő képet festeni a jámboréletű magyar apácáról, kinek csodákkal teli élete annyira megfogta a természetfölötti iránt bámulatosan fogékony olasz lelket.

Abból azonban, hogy egyelőre nem tudunk teljes és kielégítő képet festeni Boldog Ilona életéről, még nem következik, hogy egyáltalában ne próbáljunk valamilyen, ha mindjárt tökéletlen képet is rajzolni. Hiszen a munkát valamikor és valahol el kell kezdenünk s addig is, míg a remélt új anyag előkerülése kibővíti ismereteinket, meg kell kísérelnünk a rendelkezésünkre álló kevés adatnak valamilyen szempont szerint való rendszerezését. Következő sorainkkal tehát a hiányzó kutatást szeretnők elindítani. Összefüggő és rendszeres előadásra természetesen nem gondolunk; célunk mindössze néhány, a legenda szövegével összefüggő és belőle kikövetkeztethető, főleg kronológiai természetű kérdés tisztázása s ezzel a további vizsgálódás útjának egyengetése.

1. Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy Boldog Ilona személyéről és életkörülményeiről a legendában foglaltakon kívül semmi mást nem tudunk. A veszprémi Szent Katalin-kolostorral kapcsolatban ugyan több Ilona nevű apácával találkozunk ebben a korban, de azok közül egyik sem azonosítható boldogunkkal. Nevezetesen nem azonosítható az az Ilona nővér, aki a tatárjárás idején Veszprémből ötödmagával Dalmáciába futott és ott Zárában Sancta Maria de alta Ripa vagy röviden Melta néven új apácazárdát alapított;[7] de nem azonosítható az a két Ilona nővér sem, akiket az 1276. évi szenttéavatási eljárás során Boldog Margit csodái tárgyában kihallgattak.[8] Az előbbi azért nem jöhet tekintetbe, mert az adatokból kivehetőleg vég-

[6] A magyar kutatók közül Luttor F. (Magyarországi Szt. Ilona, Religio, 1913. 776. s kk. ll.) és Karl L. (Veszprémi Boldog Helén élete, Katolikus Szemle, 1914. 765. s kk. ll.) tanulmányai lényegökben szintén csak Fawtier eredményeinek ismertetésére szorítkoznak. Br. Jeszenák G. önállóan megjelent könyvét: Magyar Boldog Ilona élete, Pozsony, 1910, nem kell külön emlitenünk, mivel minden tudományos igény nélkül, tisztán épületes célra készült.

[7] Pfeiffer N.: Die ung. Dominikanerprovinz von ihrer Gründung 1221 bis z. Tatarenverwüstung 1241—42. Zürich, 1913. 46. s k. l., 163 l.

[8] Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. I. Budapest, 1896. 170. s kk. ll., 207. s k. l.

leg ott maradt Zárában, az utóbbi kettő pedig azért nem, mert vallomástételük idején Boldog Ilona már régen halott volt.

2. E negatív megállapítás után mindjárt egy pozitív állítást kell leszögeznünk és ez a Szent Katalin-kolostor alapításának pontos dátuma: 1240 június 27. Miután Róbert püspöknek az alapításra vonatkozó oklevele nyomtatásban is többhelyütt hozzáférhető,[9] első tekintetre fölöslegesnek látszik ez a túlzott pontosságra való törekvés. Pedig nem az. Mert annak ellenére, hogy az alapítólevelet elsőnek publikáló Codex diplomaticus már közel száz esztendeje forog közkézen, az emberek csodálatos módon még ma is jobban hisznek Ferrariusnak, aki egészen önkényesen és minden tárgyi alap nélkül 1221-re, illetve 1222-re teszi az alapítást,[10] vagy pedig maguk vesznek fel egy tetszés szerinti alapítási évet. Pl. az egyébként nagyon lelkiismeretes és megbízható Fawtier ahelyett, hogy maga nézett volna utána a dolognak, Mortier tekintélyére támaszkodva[11] önkényesen és minden bizonyíték nélkül 1221 és 1231 közé helyezi az alapítást[12] és magyar ismertetője, Luttor Ferenc habozás nélkül utána írja a hibás adatot.[13] Még nehezebben érthető a bollandisták eljárása, akik, bár ismerik Pfeiffer Miklós alapvető tanulmányát a magyar domonkosprovincia kezdeteiről és benne a kérdéses alapítólevelet, mégis makacsul megmaradnak Ferrarius nyilvánvalóan téves és önmagában is valószínűtlen dátuma mellett. Mintha itt egy pillanatra megfeledkeztek volna általánosan ismert és nagyrabecsült akribiájukról.

3. Az alapítás idejének pontos meghatározása nemcsak önmagában, hanem azért is nagyon fontos, mert jelentékenyen megkönnyíti a legendával összefüggő egyéb kronológiai kérdések megoldását. Ezek közül legközelebbről a boldog elhalálozása idejének megállapítása érdekel bennünket. És itt ismét ellenmondással kell kezdenünk. Fawtier és a nyomában járó kutatók ugyanis valamennyien abból a feltevésből indulnak ki, hogy Ilona nővér még a tatárjárás előtt meghalt. Ezen feltevésöket a legenda 12. fejezetére alapítják, melynek előadása szerint boldogunk az egyik nővér kérdésére: „Mit tegyünk a tatárokkal?", ezt válaszolta: „Én már nem érem meg bejövetelö-

[9] Fejér G.: Cod. dipl. IV. I. 192. s kk. ll. Theiner A.: Vetera Mon. Hist. Hungariam Sacram illustr. I. Romae, 1859. 242. l. Pfeiffer i. m. 161. s k. I. V. ö. Békefi R.: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Budapest, 1907. 59. s k. l. (Jun. h. tévedéséből máj. 27-t ir!) Ádám I.: Bertalan veszprémi püspök. Kat. Szemle, 1921. 164. s kk. ll.

[10] Id. m. 534. l.

[11] Histoire des maîtres généraux de l' Ordre des frères précheurs. I. Paris, 1903. 295. l.

[12] Id. h. 12. l. 3. j.

[13] Religió, 1913. 777. l.

ket, te azonban megéred." [14] A következtetés tehát nagyon egyszerűnek látszik: a tatárok 1241 márciusában lépték át a magyar határt, következésképen domina Helenának ezen év elején kellett meghalnia.[15]

Véleményünk szerint azonban ez a következtetés nagyon ingatag alapon nyugszik. Mert ha meggondoljuk, mennyire tájékozatlan volt az akkori magyar társadalom a tatár támadás várható következményeivel szemben, mennyire lekicsinyelte és semmibe vette veszedelmeit, — hiszen sokan hajlandók voltak vaklármának. üres dajkamesének minősíteni az egész támadást[16] — eleve valószínűtlennek fogjuk találni, hogy az egyetemes közvéleménnyel szemben egyedül a veszprémi apácazárda világtól elvonult lakói lettek volna tisztában a helyzet komolyságával és egyedül ők érezték volna szükségét annak, hogy jóval a betörés előtt megbeszéljék a követendő magatartásukat. Ez annyira valószínűtlen, hogy semmi jogunk nincsen feltételezésére. A magyar társadalom, sajnos, csak a mohi csata és a nyomában járó szörnyü pusztulás után eszmélt rá a veszedelem nagyságára és komolyságára, de akkor azután alaposan. A *timor Tartarorum*, az újabb tatár betörés rémülete évtizedeken át ott vibrált idegszálaiban és állandó rettegéssel töltötte el egész életét. Tudjuk, hogy IV. Béla királyunk egész országépítő munkáját erre az állandóan rettegett lehetőségre alapozta. És félelme nem volt minden alap nélküli; a tatár veszedelem komor fellegként évtizedeken át ott sötétlett a magyar élet horizontján és nem egyszer úgy látszott, hogy újra a szerencsétlen országra viharozza dühét.[17] Meggyőződésünk szerint tehát az említett kérdés és a rája adott felelet nem a tulajdonképpeni tatár betörésre, hanem folyton rettegett, de szerencsére soha be nem következett megismétlődésére vonatkozik. A *timor Tartarorum* említése csak a betörés utáni korra illik, mikor már konkrét tapasztalatok és szomorú emlékek hosszú sora érzékítette meg a magyarság lelkében a tatárjárás fogalmát.

De ezen, véleményünk szerint nyomós feltevés mellett pozitív bizonyítékunk is van annak igazolására, hogy Ilona nővér valóban túlélte a tatárjárás borzalmait. A legenda 11. fejezetében ugyanis azt olvassuk, hogy Szent István király ünnepén magától meggyulladt az egyik gyertya és mikor a jelen-

[14] Dum timor Tartarorum cunctos invaderet dixit ei quaedam soror: „Quid faciemus, domina Helena, de Tartaris?" Respondit: „Ego non videbo adventum eorum, sed tu videbis." Fawtier i. m. 17. I.

[15] U. o. 12. l.

[16] Pauler Gy.: A magyar nemzet tört. az Árpádházi királyok alatt. II.[2] Budapest, 1889. 152. l.

[17] U. o. 233. s k. l. Hóman B.: Magy. tört. I.[2] H. és é. n. 568. s kk. ll.

levők ennek okát tudakolták, boldogunk ezt válaszolta: „Imádkozzatok buzgóbban, hogy az Úristen fiúgyermekkel ajándékozza meg királyunkat.“ [18] E szavak nem szorulnak bővebb magyarázatra; nyilván olyan alkalomkor hangzottak el, mikor az uralkodó ház is, meg a nemzet is trónörökös születéséért esengett. Ilyen alkalmat pedig mindössze kettőt ismerünk a XIII. század történetéből: V. István születését, aki hét leány után nyolcadik [19] és IV. (Kun) László születését, aki négy leány után ötödik gyermekként jött a világra.[20] Érthető tehát, hogy mindkettőjük születését nagy várakozás előzte meg és általános öröm fogadta. Hiszen mindkét esetben az Árpádok dicső nemzedékrendjének folytatásáról vagy megszakadásáról volt szó.

A mondottakból önként következik, hogy a legenda szavai csak V. István, illetve IV. (Kun) László születésére vonatkozhatnak. V. István születését azonban eleve ki kell rekesztenünk vizsgálódásunk köréből, mert 1239-re, vagyis még a Szent Katalin-zárda alapítását megelőző időre esik.[21] Marad tehát, mint egyetlen lehetőség IV. László születése, melyet történetíróink és genealógusaink általában 1262-re tesznek. Oklevelekből tudjuk, hogy a kunvérű kis herceg születését csakugyan lelkendezve várták szülei és kortársai egyaránt. A fölötte érzett öröm mértékére jellemző, hogy az apa (V. István) is, meg a nagyapa (IV. Béla) is gazdagon megajándékozta az örvendetes hír megvívőjét, Aladár királynéi tárnokmestert, illetve Domonkos zempléni főispánt.[22]

Ezek után nem lehet kétséges, hogy Ilona nővér nemcsak megérte, hanem évtizedekkel túl is élte a tatárdúlás idejét. Fawtier tehát önmagának mond ellent, amikor a IV. László születésére vonatkozó jövendölést a boldog életében történt csodák közé sorozza és mégis már 1241. meghalatja őt.

Amilyen bizonyos azonban, hogy Boldog Ilona a hatvanas évek elején még élt, annyira bizonytalan halálának ideje. E részben mindössze egy negatív bizonyítékkal rendelkezünk; abból ugyanis, hogy Boldog Margit szenttéavatási perében sem az első, sem a második alkalommal nem hallgatták ki, nagy valószínűséggel következtethetjük, hogy a kihallgatások idején boldogunk már nem volt életben. Mert annál a benső viszonynál fogva, mely őt a szentéletű királylányhoz fűzte, szinte

[18] ...quae dum interrogaretur quidnam hoc esset et quid significaretur incensio lucernae tali die dixit: „Orate ardentius ut Dominus donet filium regi.“ Id. h. 17. l.

[19] Wertner M.: Az Árpádok családi története. Nagybecskerek, 1892. 459. l.

[20] U. o. 499. s k. l.

[21] Wertner i. m. 498. l.

[22] Szabó K.: Kun László. Budapest, 1886. 3. l. Wertner i. m. 534. l. 2. j.

elképzelhetetlen, hogy a kihallgatást eszközlő biztosok ne érdeklődtek volna tapasztalatai iránt, ha még csakugyan életben lett volna. Jobb hiányában tehát bízvást elfogadhatjuk Ferrarius véleményét, aki 1270 tájára teszi halála idejét.[23]

4. A legendával összefüggő kronológiai kérdések közt előkelő helyet foglal el keletkezése időpontjának közelebbi meghatározása is. Hiszen történeti értéke — egyelőre természetesen csak kultúr- és szellemtörténeti értékére gondolhatunk — jórészben ezen fordul. Mint annyi másban, ebben a kérdésben is Fawtier volt az egyetlen, aki véleményt kockáztatott. Ő bizonyos, meggyőzőknek éppen nem mondható benső érvek alapján két részre osztja a legendát s első felének keletkezési korát 1241, a másodikét pedig 1272 tájára teszi.[24] Ez a szétválasztás azonban, mint már Tóth László észrevette,[25] merőben önkényes és megokolatlan. Benső okok nem szólnak mellette, a történeti tények pedig egyenesen ellene bizonyítanak. Elég e tekintetben a IV. László születésére vonatkozó 1262. évi jövendölésre utalnunk, melyet szerzőnk elméletének megfelelően az 1241 körül írott részhez kénytelen sorozni. Ez olyan abszurdum, hogy egymagában megdönti a legenda két külön részben és különböző időben való keletkezésének elméletét. Szó sem lehet róla, hogy akár a veszprémi nővérek, akár mások már 1241-ben papírra rögzítették volna a szentéletű apáca életét és csodáit. Már csak azért sem lehet erről szó, mert B. Ilona, mint az előbb láttuk, legalább harminc esztendővel túlélte ezt a szomorú dátumot. De nem fogadhatjuk el a szerzőtől *terminus ultra quem non*-ként említett 1272-es évszámot, úgyszintén a bollandistáktól önkényesen felvett 1257-es dátumot sem; az előbbit azért nem, mert túlságosan közel esik boldogunk halálozási idejéhez, az utóbbit pedig azért, mert még beleesik életébe.

Meggyőződésünk szerint a keletkezés idejének kutatásánál legbiztosabb kiinduló pont a legenda 17. fejezete, melyben ezt az érdekes történetet olvassuk: „Egyszer egy súlyosan beteg nemes lányzót hoztak boldogunk elé és az, jóllehet már eszméletén kívül volt, érdemeiért visszanyerte egészségét és attól kezdve holta napjáig nagyon jámbor és istenes életet élt. Ez a lányzó pedig nem volt más, mint Roland nádorispán későbbi felesége."[26] Azért tartjuk alkalmas kiindulásnak ezt a kis epi-

[23] Id. m. 214. l.
[24] Id. h. 12. l.
[25] Id. h. 582. l.
[26] Item dum quaedam nobilis juvencula in gravi infirmitate amisso sensu ad eam duceretur, per eius merita reddita est sanitati ita ut usque ad suam mortem in bono et optimo sensu permaneret. Et haec fuit uxor Rolandi palatini. Id. h. 18. l.

zódot, mivel ismert történeti személyről van benne szó, kinek alakját és közéleti működését könnyű beleillesztenünk XIII. századi történelmünkbe.

Azon kell kezdenünk, hogy a XIII. században két Roland (Lóránt) nevű nádorispánunk volt, mindkettő az olasz földről hozzánk származott Rátót nemzetségből. Az idősebbik Roland a század második harmadában, IV. Béla, V. István és IV. László korában tevékenykedett s Karácsonyi János kifejezésével élve, a magyar történelem egyik leghosszabb és legváltozatosabb közpályáját futotta meg.[27] Szolgálatát még a tatárjárás előtt kezdte és attól fogva több mint negyedszázadon át állandóan a legelőkelőbb közhivatalokban forgott. A nádori tisztet nem kevesebbszer, mint négyszer töltötte be: 1248—1260, 1272. dec.—1273. máj., 1273. jún.—dec., 1275. jún.—dec.[28] Kiváló szolgálataiért IV. Béla egyik oklevelében „az ország természetes oszlopának" nevezi őt.[29]

I. Roland azonban koránál fogva aligha lehetett a legenda *nobilis iuvenculájának* férje. Hiszen minden valószínűség szerint még a tatárjárás előtt megnősült. Erre mutat az az adat, hogy korán elhalt Rátót fia özvegyének hitbérét és hozományát már 1266-ban kifizette.[30] De gondolhatunk más megoldásra is. Abból ugyanis, hogy felesége túlélte őt és hogy életben maradt fiai, II. Rátót és Mátyás halálakor még éretlen ifjak voltak,[31] nagy valószínűséggel következtethetjük, hogy a nagyérdemű államférfi kétszer házasodott. Ebben az esetben természetesen nincsen semmi akadálya annak, hogy második feleségét a csodálatos módon meggyógyult *nobilis iuvenculával* azonosítsuk. Ha pedig így áll a dolog, a legenda keletkezését a nyolcvanas évek közepére, illetve második felére kell tennünk. Roland nádor ugyanis 1278-ban halt meg;[32] a csodák feljegyzésére pedig, mint az *usque ad suam mortem* kifejezés mutatja, csak özvegyének elhalálozása után került sor.

Véleményünk szerint azonban sokkal közelebb járunk az igazsághoz, ha a *nobilis iuvencula* férjének II. Rolandot tételezzük fel. A nagy Roland ezen unokaöccse 1298. júl.—1299. júl. viselte a dunántúli részek nádori méltóságát s egyben III. Endre trónjának egyik erős támasztó oszlopa volt. Az interregnum idején előbb Vencel, majd Károly Róbert mellett foglalt

[27] A magyar nemzetségek a XIV. sz. közepéig. III. Budapest, 1901. 8. l.

[28] Wertner M.: Az Árpádkori nádorok sorozata. Tört. Tár. 1894. 7. s kk. ll. Molnár K.: A nádorispán az Árpádok korában. Kecskeméti kegyesr. gimn. Ért. 1901—02. 37. l.

[29] Karácsonyi id. h. 7. l.

[30] Karácsonyi i. m. 10. l.

[31] U. o.

[32] U. o.

állást. 1307. október 10-én még jelen volt a nevezetes rákosi királyválasztó országgyűlésen, de utána rövidesen meghalt.[33] Azért tartjuk valószínűbbnek az ő említését, mert így több idő marad a legenda-képződésre. Abban az esetben ugyanis, ha csakugyan ő a csoda árán meggyógyult nemes lányzó férje, a legenda keletkezési idejét nem tehetjük korábbra a XIV. század tizes éveinél. Mivel azonban a valószínűséget az előbbi feltevéstől sem vitathatjuk el, a keletkezés időpontját közelebbi meghatározás nélkül a XIII. század utolsó, illetve a XIV. század kezdő évtizedére kell tennünk.

5. Az iránt sincs semmi kétség, hogy a legenda első feljegyzői és továbbszármaztatói Boldog Ilona veszprémi társnői voltak. Hiszen a bevezető sorokban ők maguk megmondják: „Mi, a veszprémi Szent Katalin-zárda nővérei, akik hosszú éveken át együtt éltünk vele, a következőkben rendre elmondunk mindent, amit Ilona úrnővel, a mi rendtársunkkal kapcsolatban tulajdon szemünkkel láttunk.“ [34] De a későbbiek során is többször fordulnak elő személyes élményekre valló utalások. Nem kétséges tehát, hogy a legenda Veszprémben alakult ki és onnét került Gergely provinciális közvetítésével Olaszországba.

6. Ferrarius nagy rendtörténeti műve nyomán[35] nálunk is, meg külföldön is sokszor felvetődött Boldog Ilona és Boldog Margit egymáshoz való viszonyának kérdése, anélkül azonban, hogy megnyugtató megoldást nyert volna. Akik újabban szóltak hozzá e témához, mind bizonyos fanyarsággal és alig leplezett szkepticizmussal tették ezt. Ez nagy részben Fawtier hibás kronológiájának következménye. Mert ha Boldog Ilona már 1241-ben meghalt, nem lehetett mesternője az egy évvel később született Boldog Margitnak.[36] Mások viszont azon akadtak fenn, hogy a legkorábbi forrás, mely a két boldogot kapcsolatba hozza egymással, Ranzanus Péternek jó kétszáz esztendővel később írt Epitoméja.[37]

A mondottak után azonban, úgy hisszük, más megvilágításba kerül a kérdés. Így nevezetesen boldogunk elhalálozási idejének pontosabb meghatározásával elhárul a legnagyobb akadály, az egyidejűség hiánya. Az előzmények után ugyanis

[33] Wertner id. h. 14. l. Molnár id. h. Karácsonyi i. m. 12. s k. l.

[34] Nos sorores sanctae Katharinae de Vesprimio referimus ea quae vidimus oculis nostris de domina Helena sorore nostra, quae cum ea simus conversatae multis annis. Id. h. 15. l.

[35] I. m. 214. s kk. ll.

[36] Fawtier i. m. 13. s k. l. Luttor id. h. 778. l. Bihl. M.: De B. Helena de Hungaria. Arch. Franc. Hist. 1913. 786. l. Karl id. h. 768. l.

[37] Lovas E.: Boldog Margit történetének részletes forráskritikája. Pannonhalmi Évkönyv, 1916. 297. l.

nem lehet kétséges, hogy Boldog Ilona a szentéletű királyleány odakerülése idején és még utána is jó darabig valóban ott élt a veszprémi kolostorban és így, tisztán kronológiai szempontból tekintve a dolgot, csakugyan lehetett magistrája. Adataink alapján lényegesen meggyengül a forráskritikai nehézség is. Mert az Ugo Campano művéből vett idézet világosan mutatja, hogy alig félszázaddal halála után már a külföldön is úgy tudták, hogy Boldog Ilona nemcsak társnője, hanem egyúttal magistrája is volt a kis királylánynak. És attól kezdve hosszú időn át megszakítatatlanul követhető a hagyomány.

Ezzel természetesen nem akarjuk azt mondani, hogy Boldog Ilona mesternői mivolta most már teljes mértékben beigazoltnak tekinthető. Ma még kétségkívül tetemes számmal vannak eloszlatásra váró nehézségek. Ezek között legsúlyosabb a Boldog Margit szenttéavatási pere alkalmával kihallgatott tanuk teljes hallgatása boldogunk szerepéről.[38] Ezeket a nehézségeket a későbbi kutatások lesznek hivatva eloszlatni. Az azonban már most bizonyos, hogy a kérdést nem lehet, mint eddig történt, egyszerű vállvonással elintézni. Az iránt már nem lehet kétség, hogy Boldog Ilonának sok köze volt Boldog Margithoz.

A veszprémi apácakolostor csodatevő lakójához fűződő kutatások tehát még koránt sem tekinthetők lezártnak. Erről még sokáig nem lehet szó. Vizsgálódásaink nem is a lezárást, hanem ellenkezőleg a kutatásnak az eddigi holtpontról való elmozdítását célozták. A továbbhaladás elsősorban a kutatás területének kiterjesztésétől függ. Mivel boldogunk kultusza legelevenebben és legtovább Veszprémben élt, természetesen elsősorban a veszprémi anyag bővülését kell várnunk és remélnünk.

[38] U. o.

Gábriel Asztrik dr.:

Szent Erzsébet magyarsága nyugati szemmel

Szent Jeromos doktorról a középkori magyar párizsi diákok a Sorbonne-i Nacio Anglicana, angol nemzetségének a naptárába[1] ezt írták be szeptember 30-ika mellé, hogy a velük együtt tanuló cseh, német, angolokkal is elismertessék Szt. Jeromos magyarságát: *Jeronimus doctor de Hungaria.* Cwittinger Dávid irodalomtörténetünk egyik első literátora igy kiált fel: *Ó Pannoniai Jeromos* és nem tesz mást, mint az Érdy-kódex névtelen írójának rajongását tudatosítja a Stridon-ból „Tót és Magyarországnak határa között a tenger felől" származott „nagy bölcs és malasztos ember" iránt.[2] Azóta Jeromosnak a magyarsághoz — mindenki tudja — semmi köze sincsen. Jeromos esetében nem érdemeltük ki a nyugattól, hogy magyarnak ismerje el „az apostoli regulásság módját" hírdető doktort, de a középkori nyugatjáró magyar studensek mégis mindent megtettek e jámbor hitnek buzgó propagálásában.

Szent Erzsébetnek a születés és jogosság minden astronómiai törvénye szerint hajnali csillagként, mint himnusza mondja astra matutina[3]-ként kell fénylenie a magyar devoció nyugattól függő útján. Egy-két újabb magyar historikus lemondó kézlegyintéssel a születési adottságon kívül minden magyar közösséget kész megtagadni Erzsébettől, s a szentség koszorúját Thüringia javára könyveli el.

Nem a tényállás érdekel bennünket, hanem az, hogy *a középkori nyugat mit tudott Erzsébet magyarságáról*, mi a

[1] Paris. Bibl. Nat. Mss. N. A. Lat. 535. fol. 9. A kódexet leírja E. Chatelain: Mémoires de la Société de l' Hist. de Paris. T. XVIII. (1892) p. 73—100.

[2] Érdy-kódex 560 l. Ny. E. T. V. 355 l. Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Bp. 1931. 245. l.

[3] Guadent astra matutina
Quod in hora vespertina
Ortu novi sideris
Celi sidus illustratur
In quo terrae designatur
Signum novi foederis.
F. *Mone:* Lateinische Hymnen des Mittelalters I—III. Freiburg, 1853—5, III. 285.

XIII—XV. századi kéziratos források vallomása, mondhatjuk jámbor hite, naiv felfogása, magyar szimpátiája, ami a szenttel kapcsolatos csodák színhelyét, történelmi miliőjét Magyarországra lokalizálja, mondjuk még történelmi tévedés árán is.

A hagiografikus kutatás újabb iránya szívesen vizsgálja a liturgikus *kultusz geográfiai útját*, s a szenteknek mint egy faj, egy nemzet karakterének országhatárán kívül elterjedt tiszteletét. Kérdezi, hol tekintették Erzsébetet magyarnak, hol élt thüringiai jelzője, kik ünnepelték szívvel-lélekkel a duplexek, mint a Lányi-kódex mondja a „jeles innepek" méltóságos hangulatában és hol szürkült el kultusza az egy özvegynek *commune unius vidue* mindenkire ráillő stereotip alakjává. Az új módszer a vizsgálat anyagául nemcsak a zarándokhelyek hagyományait, oltárok, ereklyék, kultuszparancsoló közelségét, hanem breviáriumok, misekönyvek, egyszóval szerkönyvek, kéziratos kódexek tridenti zsinat előtti, egyéni sokszínű világát is segítségül hívja.

A geográfiai liturgia-kutatás második kiemelkedő célja a nemzeti szent *kultuszintenzitásának* a vizsgálata, aminek eredménye nem egyszer a szentet kitermelő ország iránt megnyilatkozó politikai szimpátia erősségére vet fényt. Ennek az új iskolának első számottevő publikációja és módszertani munkája *Louis Gougaud* bencésnek az *Insula Sanctorum*, a Szentek Szigetének, Irland külföldre jutott nagyjainak kultuszáról szól.[4] Ilyen irányú munkákat sürget *Balanyi György* is, amikor a *Magyar egyháztörténetírás feladatai* cikkében a vallásos áhítat különböző megnyilvánulásának és egyes szentek kultuszának végignyomozására buzdít.[5]

A nemzeti karakter propagáló tényezőéül három körülmény kínálkozik. Először a liturgikus imák és himnuszok helyi vonatkozásokat feltüntető tartalma. Másodszor a miniatürök, ahol egy szellemi közösség a maga arculatához idomította a szenteket, azokat az épen tudatban lévő nemzeti hovatartozás szerint jelenítve meg. Harmadszor a folkloore, ami történetek adataiból, fantáziája szárnyán a cselekvést oda lokalizálja, ahová helyzeti adottságok azt sugallják.

Szent Erzsébet zsolozsmája egyike a legszebbeknek, legtarkábbaknak. Élt gyönyörű, ritmikus formája, amely Magyarországon át a germán vidékeken mindenütt, Franciaországban szórványosan terjedt el,[6] míg végül spanyol nyelven a XV. szá-

[4] Les Saints Irlandais hors d' Irlande. 1936. Bibl. de la Rev. Hist. Eccl. Fasc. 16.

[5] Kath. Szemle 1935, 554. l.

[6] Henniges Th: Das älteste Reimofficium zu Ehren der hl. Elisabeth von Thüringen. Franciskanische Studien 1919, 1—23; Varju Elemér — Lajtha László: Egy Szent Erzsébet himnusz Zsigmond király korából.

zad derekán *Fernan Perez de Guzman*-t inspirálta[7] *Imnos asantos et asantas et asanti: elisabet de wngria.* A ritmikus officium pillérei és alkotó elemei nem voltak mindenütt ugyanazok. Ave Gemma Speciosa, Ave Matrona Nobilis, Elisabeth Christi famula, Elisabeth contenplata, Gaude coelum terra plaude, Hymnum deo vox jucunda, O Elisabeth Regina, Plebs devota jucundetur, Novum Sydus emicuit, Laetare Germania, Gaude Sion quod egressus, Laeta stupet Thuringia, Felix Gaude Germania és végül Gaude Felix Hungaria, megannyi himnusz, mint a szabad választás tarka anyaga.[8]

Mi sem természetesebb, minthogy a német katedrálisok Laetare Germániával fogják színezni zsolozsmáikat, és ezt hangsulyozzák ki legerősebben, Germánia örömét. Uttrecht,[9] Köln,[10] Mainz,[11] Bamberg,[12] Windesheim,[13] Regensburg,[14] Passau,[15] Salzburg[16] zsolozsmájában mindenütt ott van, még Clermont,[17] Cambrai-i[18] liturgikus kódexekbe is átmegy, sőt idehaza nálunk pálosok és a hazai egyházak is átvették a zsolozsma német változatát. Szerzetesrendjeink ellenben, az egy pálosokat kivéve idegenkednek Laetare Germania öntudatos ritmusától. Inkább színtelen, Novum Sydus emicuit himnuszt választják, akárcsak

Könyvbarátok Lapja 1928.; Kruitwagen B.: Gerard van Saint Quentin en Petrus van Kameryk resp. dichter en conponist van een rijmofficie van St. Elisabeth. Franciscana, 1921, p. 18—28. Szent Erzsébet biblografiájára vonatkozólag Hermelink H.: Ein Jahrhundert Elisabetfohrschung. Theologische Rundschau, 4. 21—38. Monthalembert: Sainte Elisabeth de Hongrie. Tours, 1878. p. 520—524 Liturgie de Sainte Elisabeth.

[7] Paris B. N. Mss. Esp. 227. XV. s. f.° 87. Kiadva R. Foulché—Delbosc: Cancionero Castellano del Siglo XV. Tomo I. Madrid 1912, p. 696—697.

[8] Daniel H. A. Thesaurus hymnologicus. Halis 1841—56. I. 314; II. 158, 208; IV. 282; V. 121; I. 289. — Danko: Vetus Hymnarium ecclesiasticum Hungarie 1893, 58—63.; J. Kehrein: Lateinische Sequenzen des Mittelalters. Mainz 1873. p. 357—9.; Guido M. Dreves: Analecta himnica medii aevi III. 162; IV. 129—32; VIII. 121; IX. 145—7; X. 168; Xl. 118; XII. 109—112: Ranke: Chorgesänge zum Preis der h. Elisabeth. Leipzig 1883—84 2 v. Szent Erzsébet himnuszokat használó egyházakra vonatkozólag U. Chevalier: Repertorium Hymnologicum Louvain 1904 n. 27259; n. 3; n. 1820; n. 1821; n. 1942: n. 5347. n. 6743.

[9] Breviarium Trajectense 1497, G. W. (Gesammtkatalog der Wiegendrucke 5490.)

[10] Brev. Coloniense. 1488. G. W. 5308.

[11] Brev. Moguntinum. 1475, G. W. 5393.

[12] Brev. Bambergense. Bamberg 1501, (B. N. Rés. B.535)

[13] Brev. Windechimense. Paris, 1502.

[14] Brev. Ratisponense. Bamberg, 1495, G. W. 5435.

[15] Brev. Pataviense. 1490, G. W. 3425.

[16] Brev. Salzburgense. 1518.

[17] Brév de Clermont. XV. s. f.° 485. Paris, B. N. Mss. N. a. lat. 116. A kéziratot leirja Leroquais: Les Bréviaires manuscrits des bibliothèques publiques de France. Paris, 1934. III. 360. n. 648.

[18] Brev. Cameracense. Paris, 1497. G. W. 5297.

a milanói franciskánusok [19] és a strassburgi [20] katedrális szerkönyvei.

Gaude Felix Hungaria buzgó hívei a dominikánusok voltak. Megtörik a német zsolozsmának terjeszkedő formáit és egyszerre csak francia székesegyházban hangzik fel olyan zsolozsma, mely lépten-nyomon hangoztatja és dicsőíti a szentet kitermelő magyar földet, — ez pedig egy XV. századból való besançoni kéziratos breviárium.[21] Helyesbíteni kell P. Carou véleményét, aki azt mondja, különösen Németország tiszteli e szentet és amíly mértékben távolodunk ez ország tartományaitól, úgy halványul el lassanként Erzsébet kultusza is. (P. A. Le Carou: L'office divin chez les Frères mineurs au 13e s. Paris 1928.) A premontreiek párizsi 1530-as misekönyve lelkes hangon mondatja a prózában:

Nova nobis lux illuxit
Nova stella quam produxit
Nobilis Hungaria.[22]

Ezek ellensúlyozták, ha szabad ezt mondani, a velünk nem rokonszenvező szerkönyvek hideg hangját. Az 1518-as salzburgi breviárium minden magyar származást és vonatkozást elhallgat.[23] A német breviáriumok, mint a mainzi 1475-ből,[24]

[19] Paris, B. N. Mss. lat. 760, f.o 573.

[20] Brev. Argentinense. 1478, G. W. 5259. Pellechet 2850.

[21] Brév. de Besançon. XV. s. f.o 400—03 Leírja Leroquais: Brév. Mss. n. 602 III. 216 Chevalier: Repert Hymn. n. 27259.

[22] Montalembert Hist. de Sainte Elisabeth de Hongrie, Duchesse de Thuringe. Paris, 1836, p. 417—8.; A premontrei kanonokok különös tiszteletét Szt. Erzsébet iránt az magyarázza, hogy Lajos és a szent fogadalmat tettek, ha fiuk születik, az a Ramersdorf-i apátságba lép és és ha lányuk, akkor az Aldenbergbe megy. Szt. Erzsébet leánya *Gertrud* csakugyan Aldenbergbe vonult és a monostor szentéletű apátnője lett, itt is halt meg 1294. aug. 13-án. E. Horn: Ste Elisabeth de Hongrie. Paris, 1914, p. 99.; A XV. században buzgón terjesztik életrajzát, így egy nápolyi kódexből *scriptus per manus Fratris Mathie ordinis Praemonstratensis de inferiori Alamania.* Analecta Bollandiana XXX. 1911 p. 177. Szerkönyveikben is megkülönböztetett helyet biztosítottak zsolozsmájának. Egy bruxelles-i illuminált breviárium, ami sok rokonságot mutat a budapesti Egy. Kt.-ben lévő Pontificale-szerü kódex-szel (Bp. E. Kt. Cod. lat. 36.) speciális officiumok között tartalmazza Elisabeth Ungarie regis filia-ról szóló leckéket. Buxelles Mss. 8544. f. 480. A kézirat rövid diplomatikus leírása Lefèvre: Analect. Praem. IX. (1933) p. 66.

[23] Brev. Salzburgense. Venetiis, 1518. f.o 514 a. Lect. I. Beatha elisabeth nobilis progenie: sed nobilior moribus: virtutum speculum, humilitatis norma etc... sehol sincs megemlitve a leckékben magyar eredete, magyar származása.

rendszerint így kezdik az első nocturnust. *Elisabeth illustris hungarie regis filia, genere nobilis;* Salzburg meg sem említi a magyar nevet, hanem szürke szavakkal *Beata Elisabeth nobilis progenie, set nobilior moribus, virtutum speculum* — mindent elvonatkoztatott formában jelenít meg. Ez a liturgikus vidék nem mulasztja el merániai *Gertrud* megöletése miatt rosszallását kifejezni és magyarokat hibáztatni Gertrud haláláért. Az 1490-es passaui breviárium II. leckéje így kezdődik: *Mater eius ab ungaris miserabiliter perempta fuit.*[25]

A Gaude Felix Hungaria magyar földet hangsúlyozó strófái nem találtak szíves fogadtatásra a német egyházakban, sem a Rajna, sem a Duna mellett, de annál szívesebben hangzottak fel a francia földön. Külföldön járó magyar főpapjaink mindent megtettek, hogy Szent Erzsébet magyarságával telített himnuszokat juttassanak a nyugat vallásos tudatába. *Gosztonyi János* győri püspök, *Anne de Foix* kancellárja 1514-ben Párizsban jár, s *Clichtoveus* a Sorbonne professzorával barátságot köt. Josse Clichtove neki ajánlja az *Elucidatorium Ecclesiasticum* himnuszmagyarázó kötetét, amelynek célja a zsolozsma recitálást tudatossá tenni.[26] Clichtoveus magyarázta himnusz nem a Laetare Germania, hanem a még nálunk is csak szórványosan található Gaude Felix Hungaria.[27] A Sorbonne és Ste. Geneviève zsibongó fiatalsága előtt Erzsébet magyarságának tudata tisztán élhetett.

Abból, hogy az Egyház 1235. június 1-én IX. Gergely *Gloriosus in majestate* bullájával „a szerencsés asszonyt, a csodálatos özvegyet, az édességes Erzsébetet“ [28] szentté avatta, nem következik, hogy mindenütt el is fogadták a késő középkor folyamán kultuszát. Néha még a kalendáriumba sem írták be.

Nincs nyoma Arles,[29] Autun,[30] Auexerre,[31] Saint Aubin d'Angers,[32] Bourges,[33] Chartres,[34] Dol,[35] Embrun,[36] Evreux,[37]

[24] Brev. Moguntinense. 1475, idézett példány.
[25] Brev. Pataviense. Augsburg, 1490, G. W. 5425. f.o 315b. és köv.
[26] Eckhardt Sándor: Magyar humanisták Párisban. Bp, 1929, Minerva könyvtár XIX.
[27] Dankó: o. c. p. 31.
[28] O felix Mulier, O Matrona mirabilis, O dulcis Elisabeth dicta Dei saturitas quae pro refectione pauperum panem meruit Angelorum. Coqueline: Bullarium Priv. ac Dipl. Romanorum Pontificum amplissima collectio. Romae, 1740, T. III. 287 c. 1.
[29] Brev. Arelatense. Arles 1501.
[30] Brev. Aeduense. Paris, 1489; G. W. 5247.
[31] Brev. Antissiodorense. Chableys, 1483; G. W. 5253.
[32] Brev. monasterii Albini Andegavis. (Saint-Aubin d' Angers) 1532.
[33] Brev. Bituricense. Limoges, 1522.
[34] Brev. Carnotense. Chartres, 1483. G. W. 5301.
[35] Brev. Dolense. Paris, 1519.
[36] Brev. Ebredunense. Embrun, 1849; G. W. 5334.

Fontevrault,[38] Grasse,[39] Jeruzsálemi lovagok,[40] Sainte Melaine-i[41] bencések, Nîmes,[42] Pampelune,[43] Poitiers,[44] Reims,[45] Saint Brieux,[46] Saint Ouen de Rouen,[47] Salisbury (Anglia),[48] Senlis,[49] Thérouanne,[50] Tours,[51] Troyes,[52] Viviers,[53] Cluny-ben,[54] karthauziaknál.[55] Sens[56] bejegyzi nyomtatott breviáriumába „hic celebratur in aliis dioc. fest. sancte Elisabeth."

Szeretik zsolozsmáját a flamand vidékek, a francia studium generale és egyetemi központok, Orléans, Mâcon, Arras, Beauvais, Belleville stb.; Spanyolországban Valencia, Sevilla.

Esztergom, Köln, Cambrai vonala önként kínálkozik a magyar zarándokok földrajzi útjául, hisz tudjuk, hogy Párizsba és Franciaországba induló magyar diákjaink, mint magyarországi *Salamon* 1269-ben, szívesen keresik fel Kolonyát[57], és ezért lesz később, a kódexek korában kedvenc olvasmánnyá nálunk: „Szent Anna asszony ujjának Párizsból nagy Kolonya nevü városba való vitele."[58]

Az egyházi naptárakban a név mellé rendesen egy-egy minősítő jelzőt tesznek annak feltüntetésére, hogy a szent martír, hitvalló, virgo vagy vidua, özvegy. A középkori kalendáriumok rubrikája érdekesen tükrözi vissza a káptalanok, püspökségek Erzsébetről vallott hitét.

Kivétel nélkül *özvegynek, viduá*-nak mondják a német szerkönyvek és ilyen a miniatürök ábrázolása is. Öreg asszony-

[37] Brev. Ebroicense. Paris, B. N. Réserve B. 27834. *M. G. Beissac* a liturgikus ősnyomtatványok kitűnő ismerője szerint ez csak 1540 körül való.
[38] Brev. Ord. Fontebraldens. Paris, 1546.
[39] Brev. Grassense, Lyon, 1528.
[40] Brev. Ordinis S. Joh. Hierosolimitani. Lyon, 1517.
[41] Brev. Monasterii S. Melanii Ord. S. Benedicti, 1526.
[42] Brev. Nemacense. Lyon, 1499. G. W. 5111.
[43] Brev. Pampilonse. Lyon, 1562.
[44] Brev. Pictaviense. 1485 körül. G. W. 5429.
[45] Brev. Archicenobii D. Remigii Remensis. Paris, 1549.
[46] Brev. Briocense. Rennes, 1548.
[47] Brev. Monast. Audoen Rothomagensis. Rouen. 1521.
[48] Brev. Saresberiense. 1483, G. W. 5446.
[49] Brev. Sylvanectense. Paris, 1521.
[50] Brev. Morinense. Paris, 1488 G. W. 5407.
[51] Brev. S. Martini Turonensis. Tours. 1493. G. W. 5498.
[52] Brev. Trecense. 1483. G. W. 5492.
[53] Brev. Vivariense. 1503.
[54] Brev. Ordinis Cluniacensis. Paris, 1503.
[55] Brev. Cartusiensium. Venetiis, 1491.
[56] Brev. Senonense. Paris, 1547.
[57] Quétif-Echard: Scriptores Ordinis Praedicatorum. Paris, 1719—21. T. 1. p. 412. b.
[58] Teleki-kódex 142. l. Nyelvemléktár XII. 325—26. l.

nak festik,[59] pedig fiatalon, 24 éves tavasz virágában húnyt el. Özvegy, mert Thüringiai Lajos felesége volt, így Germánia özvegye lett. Eképpen gondolja Konstanztól Strassburgig minden imakönyv.[60]

A francia miniatűrök mindig fiatalnak látják Erzsébetet és érdekes Mâcon,[61] Langres,[62] Cambrai[63] *Elisabeth Continentis*-ről tud, az 1462-es sevillai breviárium[64] is ugyanezt vallja, ami közel jár az önfeláldozó Castitas fiatalságot magába záró fogalmához.

A Szt. Justin bencés kongregáció, a római kúria brévise *nec virgo nec martir*-nak mondja.[65] De még mindig nem ütközik ki királyi származása, meg az a tény, hogy Magyarország adta őt a szentek közösségének. Clermont[66] már *ducisse*-t, duchesse-t[67] ír, és a középkori magyar diákok látogatta orléansi jogi egyetem székhelyén már nem vidua, nem matróna lesz, hanem királynőnek nevezik, a magyar király leányának méltóságát még a naptárakba is kiteszik. Ezt fogja írni az Ambrosian 1481, a capuai 1489-ből: *Elisabeth vidue ungarie regis filie*[68] és a magyar pálosok nyomtatott breviáriuma és missaléja is.[69] A nyugat tudatában mindinkább fiatalodik a német szer-

[59] Karl. Lajos: Szent Erzsébet ábrázolásai a British Muzeum kódexeiben. Francia irod. tanulmányok. Bp. é. n. 37. l. Megemlítjük, hogy e négy minatürt a British Muzeum: Dictionary of subjects-je már 1879-ben felsorolja Elisabeth Saint of Hungary alatt. L. Early Drawnings and Illuminations an Introduction to the study of illustrated manuscripts with a Dictionary of subjects in the British Museum. By Walter de Gray Birch F. R. S. L. and Henry Senner. London 1879. Pótlásként: A 17525 kézirat miniatürje egy Initiale historiée. Erzsébet kezében kenyeret és kék korsót tart. Ruhája pirosas, ugyanilyen kendő a fején. Az egész egy O betűbe illesztve. Az antifona szövege O freu dich, himel... Leirja: Catalogue of Additions to the Manuscrits in the British Museum. 1868, p. 25.

[60] Brev. Romanum. 1485, G. W. 5160. Brev. St. Victor de Paris? B. N. Rés. B. 5203.; Brev. Tullense. Paris, 1510. Brev. Fratrum S. O. Trinitatis de redemptione captivorum... 1519... stb.

[61] Brev. Matisconense, 1521. Baudrier: Bibliographie lyonnaise Lyon—Paris, 1914, p. 409.

[62] Brev. Lingonense? Simon Vostre, Paris B. N. B. 27902.

[63] Brev. Cameracense. Paris, 1497. G. W. 5297.

[64] Paris, B. N. Mss. lat. 982. Brévaire de Séville 1426. f° 348. In festo S. Helisabeth continentis.

[65] Brev. sec. consuetud. congregationis S. Justiniae. Venetiis, 1483. G. W. 5182. Com. Helisabeth nec. virgo nec. martir.

[66] Brev. de Clermont. Paris, B. N. Mss. lat. 1274. XV. s. Leirja Leroquais: Brév. Mss. n. 547. Paris: Ste Geneviève 1262.

[67] Brev. de Clermont XV. s. Leroquais: Brév. Mss. n.° 687.

[68] Brev. Ambrosianum. Milano, 1487. G. W. 5250.; Brev. Capuanum. Capua, 1489. f.° 482. G. W. 5300.

[69] Missale Fratrum Heremitarum, Venetiis 1514. Szabó Károly: III. 196. Weale: 1813. A misekönyv 232 b. lapján In sancte Elisabeth regine.

könyvek elöregített alakja, míg végre Valenciában megjelenik St. *Elisabeth Virgo, Erzsébet szűz* kedves, virágos alakban, talán Szt. Erzsébetet ábrázoló spanyol miniatűrökről letekintő hamvas arca vezette félre a naptárt készítő szerzetes kezét.[70]

Szt. Erzsébet magyarságának kifejezői lehetnek a liturgikus szöveg és naptáron kívül (nem említve a legendákat, lectiókat) a *miniatűrök*. Ezekben leggazdagabbak a francia, flamand, majd német, olasz, magyar és végül a spanyol kéziratok. Kivitelük függ a zsolozsmát alkotó szöveg, legenda, himnuszok tartalmi felépítésétől, ikonográfiai sajátságuk pedig attól, hogy az illető nép képzeletét mi kapja meg leginkább.

Az alábbiakban csak vázolni próbálom azokat a tanulságokat, amik a breviáriumok naptárából, a miniatűrökre támaszkodva, levonhatók. A leckékre és himnuszokra vonatkozólag tüzetesebb vizsgálatra volna szükség.

A német konceptióban a misericordia, az irgalmasság gondolata lelkesíti, tagosítja, domborítja az Erzsébettel foglalkozó művészi formákat. Az éhezőnek ételt adó — frange esurienti, kenyérnyujtó, korsóból vizet töltő, hildesheimi híres Caritas ábrázolás a ‚Barmherzigkeit—Charité' megtestesítője kétség kívül Szt. Erzsébet vonásaiból eszményitődött a szeretet királynőjévé.[71] A teológiai gondolat karöltve jár a művészi kivitellel. A 13. század óta a teológiai értekezések (traktátusok) az irgalmasság hét művéről beszélnek. A szent tiszteletére emelt marburgi templom üvegfestményei e kathechistikus tannak ad amussim kifejezői és engedelmes szolgálói voltak akkor, amidőn Erzsébetet hat képben, mint éhező-szomjúzónak ételt-italt adó, vándorokat vendégelő, vigasztaló, nincstelenek segélyzőjét ábrázolják.[72]

A germán ideológia nem tudott szabadulni a kézzelfoghatóság realisztikus súlyával ránehező szeretet kisugárzásától, és alakját mindenütt, elbeszélő — tehát magyarsága felé mutató — elemek híján, az irgalmasság testi cselekedetének stereotip vonásaival öltöztette föl. Erzsébet ikonográfiai ismertető jele a német felfogás tükrében mindig könyöradomány, balzsamos korsó, térdeplő szegény, alamizsnás táska a koros asszony jellemző vonásaival.[73]

[70] Brév. de Valence. Paris, Arsenal. Mss. lat. 105. XV. s. f.o 454. vo Leirja Leroquais: Brév. Mss. n.o 391. In. nat. s. Helisabeth virgo (sic!)

[71] K. Künstle: Ikonographie der Heiligen. Freiburg im Breisg, 1926, S. 199.

[72] U. o. 200.

[73] Hempel: Die heilige Elisabeth in der bildenden Kunst. Hochkirche XIII. Schmoll F. Die h. Elisabeth in d. bildenden Kunst. d. 13 bis 16. Jahr. Marburg 1918. Ch. Cahier: Caractéristiques des Saints dans l'art populaire, Paris 1867.

A kassai portál faragványai, a bártfai oltár képe lélekben rokonok evvel a német művészettel, akárcsak a marienbergi ágostonrendi kolostor 14. századi hímzett szőnyege: Erzsébet beteget ápol, gondoz, egyedül az angyal hozta korona és mennyből küldött díszes ruha jelenete mutat a cambrai-i mester visszatérő szellemére és nyugatival rokon ízlésére.[74]

Szent Erzsébet emléke tehát leginkább az irgalmasság és a szeretet erényének látható megörökítésében él. Minden azon fog tehát megfordulni, *vajjon kinek tulajdonítják az egyéni diszpoziciót a jócselekedetek gyakorlásában* és vajjon *hol művelte csodáinak első zsengéjét.*

Két szellem fog itt találkozni egymással. Egyik oldalon a francia, spanyol szerkönyveknek, párizsi diákjaink, francia eredetű szerzetesrendjeink magyar kapcsolataival táplált passzusai, másikon a német gótikus egyházak Erzsébetet kisajátító szelleme. A magyarbarát koncepció a magyar király udvarát fogja megtenni a legnagyobb csodák színhelyéül, az itthoni pozsonyi jámbor környezetet hangsúlyozza, míg a német szerkönyvek inkább a marburgi kórházban végbevitt csodáival fogják kitölteni a nokturnusok gót hasábjait.

Szt. Erzsébet irgalmassága nemcsak korszellem szülte szükségesség, nemcsak éhező és nyomorgó vektorok kiváltotta eredő, hanem a magyar humusz erejéből kisarjadt fénypatakos jóság. Így látja ezt 1320 körül egy flamand krónikás is *Vrauwen* vidékéről.[75]

Igitur beata Elisabeth de Hungaria oriunda, regis et reginae legitima erat filia. Est in quodam sinu Europae juxta Danubii fluvium et Alpes regio quaedam sita, quae Hungariae dicitur de qua illi antiqui Huni, terrarum ecclesiarumque quondam angariatores crudelissimi, primitus ebulisse leguntur. Haec quidem christianitatis nunc titulo signata sed religioni ejus subdola quaedam juncta barbaries est. Opulentia divitarum referte: sed utinam *de auro suo et argento Baal sibi non habeat fabricatum.*

Magyarul: Boldog emlékű Erzsébet magyar földből támadt, királyi férfi és királyi asszonynak törvényhitű leánya. Alpesek szirtjein túl, van Európa ölében a Duna folyó karjára hajtva fejét egy hullámos vidék. Hungáriának hívják mostanában. A sokat emlegetett húnok, mezők és templomok, fergeteges réme

[74] Wick Béla: A Kassai Szent Erzsébet dóm. Kassa, 1936.

[75] Vrauwen Parck (Parcum Dominarum) apátság Lőwen mellett. U. Chevalier: R. S. H. du M. A. Topo—Bibliographie 3227. l. A legendát Cat. Cod. Hagiograph. Bibl. Brux. Br. 1886, p. 402 közli. Incipit primus liber in vita beate Elisabeth...

zúdult innen reánk. Ma, kereszténység jelével felkenve élnek, keménységben mégis barbárok maradtak. Kincsük, jószáguk messze földön híres, sed utinam de auro suo et argento Baal sibi non habeat fabricatum. — *De aranyából, ezüstjéből szívében — Baalnak sohsem emelt oltárt.* — Ha nem is adtunk volna tizennégy társzekeret tele dukáttal, násfa kösöntyűvel, atyai apanage-a a magyar szív kicsorduló jósága volt.

Amikor 1222-ben Szt. Erzsébet nálunk járt, II. Endre *Jolande de Courtenay* francia hercegasszonnyal ülte lakodalmát. Ez alkalommal nem egy francia krónikás, lovag, vándor trubadur figyelhette meg a jámborságnak magyar földhöz ragaszkodó bájos rózsáját.[76] A hagyomány eredménye nemsokára *Nicolas Bozon* 1320 körül élt francia zsonglőr Erzsébetről írt csodálatos szerzeményében jelentkezik. Nem Wartburgban, nem idegen helyen, a magyar király udvarában kezdeti vele az irgalmasság odaadó gyakorlását.

La fille le roy de Ungarie:
Novele chose en nostre verger:
Chescun jour ele visita:
Les povres genz ke mult ama
De hors le palays les fit venir.[77]

Így járt híre szájról-szájra, s a szerkönyvek szárnyán a spanyol miniatűrfestészet témájává lett. Ott is úgy tudták, hogy az irgalmasság kegyelmi dispozícióját a magyar nagylelkűség feketeszirmú szeme sugározta fogékony lelkébe.[78]

Az imakönyvek, breviáriumi lekciók szövege, Mainz, Bamberg, Kölntől egészen Utrechtig vagy Cambrai és Besançon város nostalgikus hangulattól ihletett lírai zsolozsmája mindig csak Erzsébet életét ismertette. Bamberg is *Letare germania* öntudatos himnuszával az ajkán kezdi zsolozsmáját, és nem tud a magyar föld nevéről, hanem földi életének epizódjait tárja az áhítatos olvasó elé.[79] Annyi ezer meg ezer imakönyv, szerkönyv közül kiütközik az *esztergomi breviarium* középkori példánya. Nem mondja el Szent Erzsébet életét, hanem erényeinek ékesszavú panegirisével ujjong — mint *Szathmáry György* volt pécsi püspöknek a párisi Bibliothèque Nationale-ban levő,

[76] Montalembert: o. c. Tours 1878 p. 204.

[77] L. Larl. Vie de Sainte Elisabeth de Hongrie par Nicolas Bozon, Zeitschrift für Romanische Philologie XXXIV. p. 305. (Sonderabdruck)

[78] Paris, Bibl. Nat. Nouv. Acqu. Lat. 868 f.° 3.v Maga a szöveg így hangzik: Beata Elisabeth filia regis hungarorum in palatio... etc. ... frequenter enim pauperibus ante januam domus regis congregatis aliquando caritatis exenium impendebat.

[79] L. a fentebb idézett ősnyomtatvány példányokat és breviariumokat.

a miniatűrfestészet remekétől pompázó könyve.[80] Amint láttuk, Salzburg színtelen sorokkal kezdi zsolozsmáját: „Boldog Erzsébet nemes származású, de nemesebb erkölcsben." Utrecht ugyanígy: „Boldog Erzsébet már kicsiny korában jövendő tökéletességének képét hordozta." A magyar breviariumnak nincs szüksége ráhangoló, bevezető sorokra, öntudatos büszkeséggel így kezdi az első sort: *Nostra enim Elisabeth* ... A mi Erzsébetünk pedig vétkek irtója, erények istápja, bűnbánat tüköre, ártatlanság képe. Életéből semmit sem mond el, hisz a magyar szívek örök dobogása a szent emlékének megújuló, visszatérő ritmusa.

Magyarságának tudata fokozatosan tisztul Flandria felé. A flamand képek, szobrok, miniatűrök, három koronával ékesítették fel törékeny alakját.[81] A flandriai beginák (jámbor asszonyok) voltak az elsők, akik szenttéavatása után magukat pártfogása alá helyezték.[82] Családi kapcsolatok sem hiányoztak. Szent Erzsébet leányának, Zsófiának férje *Henri le Magnanime*, Nagylelkű Henrik, Duc de Brabant lesz.[83] A flamand kereskedők a Bruges-i Lac d'amour csipkés tornyokat tükröző álmatag partjáról Buda fényszerető polgárai közé jöve, jó vevőkre találtak. Nem egyedül a drága brokát cserélt gazdát, hanem a szív, a liturgikus hódolat is küldött és kapott. Az esztergomi missáléban a flamand ájtatósság a Szent Vér kultuszát másoltatta le. 1450-ben pedig *Miklós* pécsi püspök a bájos Genthből *szent Livinus* ereklyéjét hozatja Pécs városába.[84] Nemcsak a szent földi maradványa, nemcsak a sequentiák csengő rímei érkeztek ide, hanem a flamand szent áhítatos históriája, a *Ruysbroek* — devotio moderna — szellemétől ihletett legendája is. Cserébe mit adhattunk volna mást, mint Erzsébet kimagasló magyarságának, királyi koronához való jogosságának világos tudatát.

[80] Paris, B. N. Gr. Réserve 8879 f° 463. Ennek a díszes breviariumnak, amelyet némelyek *Attavante*, mások *Bacardini* művének tulajdonítanak, nagy irodalma van. Felsorolja Leroquais: Brév. Mss. III. p. 182—187. Leroquais a possessort nem identifikálta. Szól még róla Hoffmann Edith: Régi magyar bibliofilek. Bp. 1929 186. l. Facsim. XXXVI.

[81] A lüttichi beginák számára készült psalterium. Paris, B. N. Nouv. a. lat. 688. f° 259. Szent Erzsébet pirossal bélelt kék köpenyben bal kezében zöld táblás könyvet, jobbjában hármas koronát tart stb. Nemcsak a középkori Livre d'heures-ökben, hanem később is megmaradt ez az ábrázolási mód. A Bruges-i béguinage bejárata fölött az 1776-ból való szobor két koronával a fején és egy könyvvel a kezében ábrázolja a szentet. A Bruges-i Musée Communale des Beaux Arts (V. terem) *Gérard David* tablóján ugyanígy találjuk ábrázolva a szentet.

[82] L. de Chérence: Ste. Elisabeth de Hongrie Paris. 1927, p. 288.

[83] U. o. p. 20—23.

[84] Missale Quinqueecclesiense 1499, f° 220. Legutóbb Szijártó Nándor írt róla ismeretterjesztő cikket: Teologia 1936. III. 168. l.

Nata regis Hungarorum
Pulchre fide facie.

A flamand miniatűrök Szent Erzsébetet többnyire koronával, királyi származásának szemmeltartásával örökítik meg. Szent Erzsébet három koronával ábrázolt képeit a német ikonografusok, *Künstle* is, a Szent életét elsőnek megíró *Cesarius Heisterbach* egy megjegyzéséből szeretnék magyarázni. Ez utóbbi szerint mártíroknak, szűzeknek, prelátusoknak jár az aureola — ezeket külön-külön utánozni igyekezett volna Szent Erzsébet. A mártírokat állandó önsanyargatással, a szűzeket megtartóztató életével, a hitvallókat buzdító szavának élő varázsával.[85] Őszintén szólva evvel az előrántott magyarázattal minden özvegy és vértanú szentet, az aureolák és koronák egész piramisával lehetne kitüntetni. De hogyan magyarázzák, hogy Marguerite de Clisson francia hercegnő csak egy koronával a fején rajzoltatta le lehelletszerű pergamentre[86], és a Cesariussal egyidőben élő verses Erzsébet-életrajzokat díszítő miniatorok mégis csak egy, egyetlen egy koronát helyeznek kezébe. Miért? Mert ebben a koronában a Rajnán-túli lélek nem látott semmiféle elvont szimbólumot, hanem egy királyi leány, Magyarországbeli nemes származású asszony veleszületett jegyét. Nyiltan megmondja ezt *Rutebeuf*, Erzsébet századának érzőszívű menestrelje, Szent Lajos kortársa, a XIII. századi szegénység, *la Pauvreté de Rutebeuf* híres szerzője, aki csunya és közönséges realitásban gázolva, Szent Erzsébetről szóló költemények szárnyán evickél ki a szegénységnek gondolatot lehúzó hínárjából.

Cette histoire
Qui est venue de Hongrie
Si est le proces et la vie
d'une Dame que Jesu Christ
Aima tant.

Amikor ahhoz a jelenethez ér, hogy az angyal vígasztalásul koronát, fényes palástot hoz Erzsébetnek, ami a párizsi eredetű ábrázolás visszatérő motívuma lesz, szónoki párbeszéddé tördeli sorait.

[85] Künstle: Ikonographie der Heiligen. Freiburg, 1926, p. 204—5.

[86] Paris: B. N. Mss. lat. 10528. f° 308 a. Leírja: Leroquais: Livres d' heures. n° 151. *Marguerite* de *Clisson* tulajdonát képező és a párisi ritust követő imakönyv (livre d' heures) Szt. Erzsébet miniatürje: 80×60 m/m. A szent szürkébe öltözve aranyozott könyvet tart kezében. A szegély balról kék, jobbra piros

Douce, amie, nostre seignour
Fait li angeles, de grant doucour...
Haute sainte bieneeürée
D'entre lui *seres couronnée*
Car *haute fille estes de roi.*[87]

A párizsi imakönyvek művészei e soroktól ihletve, szinte egyhangú ábrázolásként a koronát hozó angyalt teszik meg Szent Erzsébet ismertető jeléül.[88] A magyar királyi leány határozott alakja tetette fejére a koronát, mint ahogy ez a konkrét fogalom vitte be magyarsága nevét a nyugati hősi epika és chanson de geste-ek kalandos szereplői közé. Mikép? Lajossal kötött házassága a hűség mintaképe volt. Ez pedig a költői képzelet dédelgetett tárgya volt mindig, de főkép korában, amikor szívdöbbentő vádakkal illették a legnagyobbakat is, lett légyen az Blanche de Castille — francia királyné. A hősmondákban adódtak szép Magyelónák, Genovévák, szőke Krimhildák, a hitvesi hűség lírai példái, de hol vannak ők attól a szenvedéstől, pestises realizmustól, barlangszagú szegénységtől, ami Erzsébetnek osztályrészül jutott. Nem csoda tehát, ha a meggyötört szívű Erzsébet alakja bent élt az európai köztudatban és a nemzetközi mesetárgyakat magyar színezettel vonta be. Így lokalizálódott a közismert folklore téma, az üldözött királyné története Magyarországra, Nagy Károly anyja is magyar király lánya lesz.[89]

Szent Erzsébet koronás nemessége másrészt előfutárja volt annak a mozgalomnak, amely a lovag fia *Suso Henrik*-től, Hohenheimi nemes *Eckehard*-dal, *Hackelborni Mathild*-del, a feudálizmus eszméjéből kiindulva, a lelki nemesség misztikus teóriáját alakította ki. Nem azért vagyok nemes, mert apostoli király leánya vagyok, hanem *Angelus Silesius* nagy következtetésével mondja: Mir dient die ganze Welt ich aber dien allein der ewigen Majestet, wie edel muss ich sein.[90]

[87] L. Karl: Z. f. R. Ph. XXXIV. (1910.) p. 722—3.; Jubinal: Oevres complètes de Rutebeuf. Paris I. 1839 p. 161.

[88] Paris: B. N. Mss. lat, Gr. Rés. 1176. Heures á l'uage de Paris. Leírja: Leroquais, Livres d'heures nº 41. Tome I. p. 113. Szent Erzsébet ünnepét a másoló elnézte és 27-re tette 19 helyett. A kalendáriumot miniatűrök koszorúzzák. Szent Erzsébetet egy angyal koronázza meg, kezében mártírt jelképező pálmát tart, ami eléggé mutatja, hogy a népi köztudatban a sokat szenvedett Erzsébet emléke élt.

[89] Karl L. Árpádházi Szent Erzsébet és az üldözött nő mondája. Ethnográfia 1908 (XIX) 205—6.; Eckhardt Sándor: Salamon magyar király lányának históriája. Magyar Könyvszemle 1926. XXXIII. p. 26.

[90] E. Benz: Über den Adel in der deutschen Mystik: Deutsche Vierteljahrschrift 1936, 505.

Szépen beszéli el francia életrajza: encore fust elle si noble de ligniee encore fue elle plus haute de meurs icelle scule si *est vraie noblesce* qui est aournemens de l'ame par bonté et par sainte vie. Nemes volt származásánál fogva, de még nemesebb volt erkölcsében, mert ez az igazi nemesség, a léleknek jóság meg életszentség által megszerzett éke. (Paris B. N. Mss. Fr. 185 f° 224.)

A rózsalegenda kérdése jönne most vizsgálat alá. Legtöbben úgy tudják, hogy ez jegyese és közötte játszódott le a wartburgi vár oroszláncímeres kapujában. Nemcsak a távol nyugat, hanem a XIII—XIV. századi német művészetben is ismeretlen a legenda bájos jelenete. A rózsacsoda művészi ábrázolása sűrűbben csak a középkor vége felé tűnik fel *Botticelli, Cavazzola* színdús képein.[91] *Hermann de Fitzlar* és *Temesvári Pelbárt* is gyermekkorára teszik a csodát. *Monthalembert* a közkeletűbb német felfogást vallja, és a csodát a szent házas életében megtörténtnek mondja el.[92] „Mikor még kicsi volt — meséli a magyar Érdy-kódex — történék egy napon, mikor a nagy hideg volna, hogy úgy, mint senki ne látná, vinne apró maradékot az vár kapuja elébe a szegényeknek, és íme elől találá az ő atyját csodálkozni rajta... megszólítá őtet. Fiam, Erzsébet, hová mégy, mit visz? — Az nemes királynak leánya, miért felette szemérmes vala, nagyon megszégyenlé magát, és megijede és nem tudva, félelmében mit felelni. — Im rózsát viszek. Az ő atyja pedig, mint eszös ember meggondolá, hogy nem volna rózsavirágnak ideje. Hozzá hívja és meg látá kebelét. — Hát mend szép rózsavirág: azaz jó apró portéka. Ó nagy ártatlanság, ó szeplőtlenségnek halhatatlan malasztja, ime az áldott mennyei király nem hagyá az ő szerelmes szolgáló leánya beszédét hamisságban.“[93] Eggyel több bizonyíték, hogy e kedves jelenet a magyar király udvarában, a magyar föld csodatermő humuszából virágzott ki. Nemcsak a magyar kódex, hanem toscanai, löweni értesülések, életrajzok is ifjúkorára teszik a csodát, amikor „jocose“, „subridens“, tréfásan, kacagva így felelt apjának: hisz szegények kenyere csak rózsa lehet.[94]

Mondhatná valaki, hogy ebben a korban ez csak magyar

[91] Künstle: o. c. 206.
[92] Monthalembert: o. c. p. 170.
[93] Érdy-kódex 639—640 l. Ny. E. T. V. 477. l.
[94] Timár K. Árpádházi Szent Erzsébet legendájához. Ethnográfia. 1910, 270 és köv. l. Johannes de Verdena: Sermones de Sanctis, Nürnberg 1489. 504, a legendát szintén gyermekkorára helyezi. A rózsalegenda irodalmát felsorolja G. Menge: Zur Elisabethforschung. Franzischkanische Studien 1932. p. 298.

elfogultság átképzeléses leírása, minden áron magyar zamatot beszőni akaró törekvés. De nem. Ugyanez időből való *Brev. Coloniense* mindent meghazudtoló bájjal a rózsalegendát a pozsonyi várban mondja megtörténtnek.

Omnia autem quae subtrahere poterat coquinariis pauperibus deferebat. Ita ut de ea regi patri ejus quaerimoniam moverent. Et cum quodam tempore hyemali in sinu suo aliquid pauperibus portaret obvians ei pater querebat quid portaret: et cum diceret se rosas portare et pater non crederet illa, sinum suum aperiens patri plenum rosis ostendit. Et tunc pater liberam ei licentiam dandi tribuens noluit eam de cetero a quolibet prohiberi.

Köln a magyarok kedvelt zarándok-városa, így nem csoda, ha itt találjuk a német katedrálisok e szívesen mellőzött legendáját.[95]

Szt. Erzsébet magyarságának hangos hirdetői voltak a miniatűrök, ezek a pergament egyhangúságát mosolyra derítő kicsi képek, egy hatalmas közösséget mozgató ájtatosságnak szerény előmozdítói. Bennük az egyén magábaforduló lelke s elmélázó tekintete. Amint láttuk, *Párizs* azt a jelenetet dramatizálta az ecset erejével, amikor *Erzsébetet* az angyal *fátyollal és koronával szépíti*, hogy vendégei előtt díszes öltözetben jelenjék meg. Mintha reminiscenciája akarna ez lenni annak a látogatásnak, amelyet az egyik legenda-változat szerint az aacheni magyar zarándokok tettek a szentnél. Az égi kegyelem a magyar ispánok és nagyurak előtt, a szent ruhájának szegényes voltát, az ajkáról elröppenő ima erejénél fogva, a legszebb ünnepi köntössé csodásította. A krónikás szerint Erzsébet oly kedves, annyira elbűvölő volt, mint rózsás hajnal felkelő nap csókjában. Olyannak látták őt a magyarok, mintha ékes selyemruha díszítené termetét, mintha drága gyöngyök közt fénylő ég-kék bársonyköntös borulna vállára. Fején aranykorona volt. A magyar főnemesek szavai szerint, Franciaország káprázatos királyi asszonyának minden báját és varázsát messze felülmúlta.[96] A krónikás e részlete ragadta meg a párizsi miniátorok lélektől áradó képzeletét, amikor őt szépségének gyarapodásában a csodás köpönyeget és koronát hozó angyal látogatásakor igyekeznek pergamentre festeni. Hogyan, Erzsébet szebb, mint a francia királyné? Mint Blanche

[95] Brev. Coloniense Parisiorum Academia, imp. Arnoldus Byreckmann 1522; nov. 19. Lect. II. Érdekes, az 1478. és 1484-as kölni német kiadású breviáriumban nincs benne a rózsalegenda.

[96] Monthalembert éd. de Tours o. c. 200 l.

de Castille dúsan omló hajjal? Blanche királyné, a liliomfriss, ki mint egy szirén úgy dalolt? Mikép, sugárzóbb mint Navarrai Janka gyémántpatak lelke? Párizs észrevette a szépet, és ebben már bent volt Chateaubriand zsenije, „ki érzéketlen a szép iránt, az könnyen megvetheti magát az erényt".

Magyarságának tudata, amit a spanyol, flamand és francia hivatalos szerkönyvek oly buzgón ápoltak, a francia *Vies des saints*[97]-ekben oly határozottsággal jön elő, hogy életrajzának elején genealógiáját sorolják fel, egész fejezetet szentelnek ennek. Az Árpádok vérének leszármazottja így őseivel együtt világosan állott a franciá legendák közönsége előtt.[98] Hangsúlyozzák királyi származását, tudják, hogy *András* király lánya. Nem felejtik el *Szt. István* királyt sem, qui fut de mont grant saintes et plains d'ouvre de miséricorde, — aki nagy szent volt, irgalmassággal teli. Nem feledkeznek meg *Imréről* és *Szt. Lászlóról* sem, és leggondosabban tisztázzák francia rokonságát.

Szt. Erzsébet magyarsága tisztultabb fokon világlik elő a francia, flamand és spanyol szerkönyvek lapjain. A róla szóló miniatűrök azt mutatják, hogy a nyugat szemében magyarságadta minden értéke él. Szívesen helyezik a csodák színhelyét magyar földre, előszeretettel örökítik meg azokat a jeleneteket, amelyek magyar vonatkozással vannak telítve. A vizsgálódás egészéhez nemcsak a miniatűrök tarka világa, hanem a himnuszok, liturgikus leckék teljes egybevetése szükséges, mert csak így világlik ki az a kép, amelyen keresztül a miniatűrön

[97] A francia Szt. Erzsébet-életrajzok kiadatlanok. Ötről szól Balázs I.: Magyarországi Szent Erzsébet a XIII. sz. francia irodalmában. Bp. 1930. 11. l. Pótlás: Paris B. N. Mss. français 413. XIV. s. és Mss. fr. 23117. XIII—XIV. s.

[98] Madame Sainte Elisabeth fut estraite de reaul lignie quar ele fut fille au roi *andrien* de hongríe qui descendi de la generation de *saint estiene* qui fut li premiers rois de hongrie crestiens et par qui li reaumes fut convertiz a la foi Jhésu Christ sí comme il es escrit en sa vie. Icil saint *estienes* fut de mont grant saintee et ploins de oevre de miséricorde. Apres li et de lui descendirent dui autre roi sainz en cel meismes reaume; Dont li uns ont a nom *sainz henris* et li autres sainz *laudilaus* ain sint apert bien que madame sainte elizabeth descendi de sainz et de reaul lignaige. Ses peres ot nom li rois *bela* qui encore regnoit l'an de l'incarnation nostre seingnour Mil et CC et LXIII. Sa mere fut fille le duc d'*Amaranz* suer au patriarche d'*aquilee* et a l'evesque de *baubert* et suer a la mere le conte de *bouloingne phelippe* qui fut filz de roi *phelippe de france* Encores. fust elle si noble de lignaige encore fut ele plus haute et plus noble de mors. Icele soule est veraie noblesce qui est ornemant de l'ame par bonte par sainte vie. Et apres elle fut fille et espouse et espéciaul amie nostre seingnour Jhésu Christ. Paris, B. N. Mss. Fr. 13496 f° 157 r. XV. századi kézirat.

elmélázó, himnuszokon lelkesülő, liturgikus imákon elmélkedő középkori lélek látta Erzsébetet.

Gaude Felix Hungaria, Örülj boldog Magyarország elismerő szavaival fordult ez a közösség mifelénk, és ezek előtt Erzsébet nemcsak a „jámborság rózsája", hanem „Magyarország virága" is maradt. *Salve rosa pietatis, salve flos Ungarie.*

Barta István:

Középkorvégi szellemi művelődésünk és a külföldi egyetemek

Helytálló és általánosságban elfogadott megállapítás az, hogy a középkori magyar műveltség és általában az egész középkori magyar élet megkésett ütemben követi a nyugati fejlődést. Ez a késés nemzetünk keresztény életének első korszakában meglehetősen nagy: a szentistváni államberendezés a két évszázaddal korábbi Karoling államot veszi mintául,[1] egyházi szervezetünk első formái erősen emlékeztetnek a frank-germán Eigenkirchére,[2] kolostoraink egyházi műveltsége pedig a két-háromszáz évvel korábbi egyházi írók műveiből táplálkozik.[3] Időben előrehaladva ez a távolság természetesen csökken: időnként egy-egy intézmény feltűnése, egy-egy gondolat korai felbukkanása már a fejlődés erős meggyorsulásának illúzióját tudja kelteni, arról azonban, hogy művelődésünk teljesen a nyugati nyomába tudott volna szegődni, vagy éppen azzal párhuzamosan tudott volna haladni, a tizenötödik század előtt nem beszélhetünk.

Messze kellene visszamennünk és mélyen be kellene hatolnunk a történeti erők szövevényébe, hogy megvilágítsuk ennek az elkésettségnek az okait. A döntő szerepet minden bizonnyal az a tény játsza, hogy a magyarság csak több évszázados késéssel csatlakozott a nyugati keresztény kultúrközösséghez, nagy tömege — ha lelkét nyitva is tartja a hit egyszerűbb megnyilvánulásai számára — a kereszténység felvétele után még hosszú ideig idegenül áll a keresztény kultúra mélyebb értelmével, kiművelt szellemet igénylő tartalmával szemben s közülök csak keveseknek adatik meg az a szellemi emelkedettség, amely a nyugati szellem maradék nélkül való befogadásához

[1] *Hóman—Szekfű:* Magyar Történet I. k. 211—237 l.

[2] Az Eigenkirche lényegéről *Stutz,* Ulrich: Die Eigenkirche als Elemente des mittelalterlich-germanischen Kirchenrechtes. Berlin, 1895. A magyar vonatkozásokra *Kollányi* Ferenc: A magánkegyúri jog hazánkban a középkorban. Budapest, 1906. és a jelen tanulmány szerzőjétől: Egyház és állam viszonya Magyarországon a középkor végén. Budapest, 1935, 25—28 l.

[3] *Mályusz* Elemér: Árpádházi Boldog Margit (Károlyi Árpád-Emlékkönyv, Budapest, 1933, 346—55 l.)

szükséges. Az első keresztény század forrongása, királyainknak az új hit és az új államszervezet meggyökereztetésére irányuló erőfeszítései mutatják, hogy a fejlődés más mederbe kényszerítése ellenhatásra talált s a nemzet lelkisége nem tud egyik napról a másikra a megváltozott életfeltételekhez alkalmazkodni. S amikor ezen a téren már nincs többé akadály, akkor is mértföldes léptekkel kellene haladnia a fejlődésnek, hogy az új keresztény állam a nyugati műveltségszintre emelkedhessék. Ez pedig lehetetlen, mert hiányoznak az eszközök a kultúrjavak gyors megszerzésére. Az írásbeliség korlátolt elterjedése rendkívül meggátolja a művelődés új elemeinek a továbbadását,[4] elkésve és hiányosan juttatva el az új eszméket a magyarsághoz, amely a keresztény kultúrterület perifériáin helyezkedve el, egyéb téren is állandóan új problémákkal találja magát szemben a nyugathoz való hasonulás lassú folyamatában. Súlyosan akadályozó tényező a szellemi műveltséget kitermelő és hordozó intézmények szervezetlen volta is. A középkor csaknem teljesen egyházi jellegű kultúrája ugyan maradék nélkül az egyház irányítása alatt áll, hiányoznak azonban a nagy szellemi központok, amelyek a művelődés új elemeit nagy távolságokra is ki tudnák sugározni. A kolostori kultúra csak a maga kis körzetében tud hatni, távolabbi hatása csak esetleges és hiányos. A gótika első jelenségei például szerencsés véletlen folytán már nyugati feltűnésükkel csaknem egyidőben el tudnak jutni hozzánk is — gondoljunk csak Boldog Margit kolostori életére[5] — általánosabbá azonban csak egy évszázaddal később kezdenek válni nálunk. Ilyen körülmények között egyelőre elképzelhetetlen annak a hátránynak az eltűntetése, amely a magyar művelődést időben és térben a nyugatitól elválasztja: a középkori magyar szellemi művelődés Nyugat kultúrális megmozdulásainak sokáig csak az elkésett rezgéseit fogja föl s évszázadok telnek el addig, amíg el tudja érni a nyugati átlagos műveltségszintet.

Nemzetünk életereje, a haladásra irányuló tudatos erőfeszítések tették lehetővé elsősorban a hátrány leküzdését és a műveltségbeni elmaradottság kiküszöbölését, a lehetőséget azonban erre külső erők adták meg. Különösen két tényezőt kell szemügyre vennünk, ha azokat az okokat keressük, amelyek a magyar szellemi fejlődést meggyorsították és a nyugati szinvonalra emelték. Egymástól el nem választható erők ezek s együttesen új korszak kezdetét jelentik az európai szellemi fejlődés történetében is. A nagy szellemi centrumoknak, az

[4] *Hajnal* István: Írástörténet az írásbeliség felújulása korában. Budapest, 1921.

[5] *Mályusz* E.: I. m. 381—84 l.

egyetemeknek a keletkezése hozza a mélyreható változásokat, szoros kapcsolatban az írásbeliség nagyarányú fejlődésével. Az egyetemek már nem elégszenek meg szellemi termelésük helyi jellegű, vagy csak kis körzetre terjedő gyümölcsöztetésével, mint régebben a kolostorok, hanem hatalmas vonzó és kisugárzó erőt képviselnek, hatáskörük alá vonva az egész nyugati kereszténységet és megszervezve, egységessé téve az egész keresztény tudományt. Ugyanakkor az írásbeli gondolatközlés lehetőségének hihetetlen arányú fejtődése megszűnteti a nagy távolságok gátló hatását, lehetővé teszi a szellem termékeinek gyorsabb kicserélődését és termékenyítőleg hat az egész emberi kultúrára azokon a területeken is, amelyek a szellemi központokkal, az egyetemekkel közvetlen érintkezésbe nem kerülhetnek.[6] A magyarság számára akkor nyílik alkalom, hogy maradéktalanul részesévé legyen az egyetemes keresztény kultúrának, amikor a nyugati egyetemek vonzókörébe kerül és a külföldet járó egyetemi tanulói révén első kézből, a tudományok forrásánál szerzi meg művelődésének új elemeit. Az egyetemek fejlődésének kezdetén még kevésbbé erős ez a hatás, lévén az egyetemek látogatása csak a kisszámú kiválasztott privilégiuma, a középkori egyetemi kultúra virágkorában azonban olyan erősek már kapcsolataink a külföldi egyetemekkel, hogy teljes joggal feltételezhetjük döntő befolyásukat a magyar szellemi életre.

Nyugati kultúrhatásról lévén szó, még hozzá olyanról, amely történeti életünknek nem egy-egy elszigetelt pontján hatott, hanem átszőtte művelődésünk egész organizmusát, felmerülhet az a kérdés, érdemes-e egyáltalán erőltetnünk ezt a problémát, haszon-e az nekünk, ha középkori művelődésünk idegen eredetét bizonyítjuk ahelyett, hogy egy nemzeti szellemű, autochton magyar kultúra létezését igyekeznénk bizonyítani? Helyénvaló ez a kérdés, mert hiszen éppen ezen a téren, középkori magasabb műveltségünk problémájánál láttunk eddig is sok hajlandóságot arra, hogy hazai intézményeinket túlértékeljük. Nagy buzgalommal, apparátussal és optimizmussal nyomoztunk középkori egyetemeink után, a felfedezetteknek túlzott szerepet és jelentőséget tulajdonítottunk, csakhogy szellemi műveltségünk fejlett voltát bizonyíthassuk.[7] Ugyanakkor elfelejtkez-

[6] Az írásbeliség általánosodásáról, mint döntő tényezőről az európai kultúrfejlődésben l. *Hajnal* I. tanulmányait: Írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés. (Károlyi-Emlékkönyv.) Le rôle social de l'écriture et l'évolution européenne. (Revue de l'Institut de Sociologie, 1934.) valamint az Egyetemes Történet általa írt 3. kötetét: Az Újkor története. Budapest, 1936.

[7] Elég legyen utalni *Ábel* Jenőnek (Egyetemeink a középkorban, Budapest, 1881.) és *Vass* Józsefnek (Hazai és külföldi iskolázás az Ár-

tünk a külföldi egyetemeket látogató magyarokról, akik pedig számban és képzettségi fokban a sokszorosát nyújtják annak, amit a hazai néhány rövid életű főiskola produkálhatott. Holott nem lenne szabad elfelejtenünk azt, hogy a középkori egyetemek műveltsége már egyházi jellegénél fogva sem lehetett nemzeti színeződésű, hanem egyetemes kincse volt az egész nyugati kereszténységnek. A párisi egyetemre a világ minden tájáról sereglettek a tanulók és az oxfordi egyetem virágzó volta nem lehetett akadálya annak, hogy ne járjanak angol tanulók is Párisba. Prága és Bécs egyetemei egy fél évszázadon át egyformán fellegvárai a középkori tudományos életnek, mégis éppúgy találunk nagy számmal csehországi tanulókat Bécsben, mint osztrákokat Prágában, nem is beszélve arról, hogy az olasz egyetemeken Európa minden nemzetének a fiai megfordulnak. S hogy a középkori egyetemek mennyire nem állanak nemzeti alapon, annak hatásos bizonyítéka éppen a prágai egyetem sorsa: az egyetlen középkori egyetem, amely létezéséből nemzeti problémát csinált, virágzó állapotából a legrövidebb idő alatt egy lokális jelentőségű iskola nívójára süllyedt.[8] Nem beszélhetünk tehát nemzeti szellemről a középkori tudományos központokkal kapcsolatban, mert hiszen tantárgyaikat a középkori egyház nemzetekfölöttisége és fegyelme tette nemzetközivé, a skolasztika rugalmas, de mégis korlátokat szabó keretei közé szorítva be a tudományok egész rendszerét. Lényegében ugyanazt a műveltséget kapta a magyarországi ifjú Európa bármely egyetemén, beleszámítva a hazai főiskolákat is, nem ártunk tehát nemzeti kultúránk presztizsének akkor, ha bebizonyítjuk, hogy gyökerei idegen, nyugati forrásokból táplálkoznak, sőt ellenkezőleg: nemzetünk kultúrfölényének nagyszerű bizonyítéka lehet nemcsak számunkra, hanem a külföldi tudományosság előtt is az a tény, hogy Magyarország déli és keleti határai egyúttal annak a területnek a határvonalát is jelentik, amely művelődésének azonos erede-

pád-korszak alatt, Pest, 1862.) romantikus elképzeléseire az árpádkori veszprémi egyetemről, amely Franciaországtól keletre és Olaszországtól északra messze a legrégibb alapítású egyetem lett volna, a 16. század közepéig virágzó pécsi egyetemről, valamint Zsigmond és Mátyás budai egyetemeiről.

[8] 1409-ben a prágai hallgatóság Husz János köré csoportosuló cseh-nacionalista része az idegenek, főleg a németek elleni gyűlölettől vezérelve kieszközli a királytól, hogy az egyetem ügyeiben azontúl a cseh Natiot három, a másik három Natiot együttesen csak egy szavazat illesse meg. A határozat miatt az idegen hallgatóság elhagyta Prágát. Ekkor zárul az egyetem félszázados fénykora, ettől kezdve több, mint két évszázadon át csak tengődik és csak a jezsuiták kezében lesz ismét európai hírű. *Hörler*, C. A.: Magister Johannes Hus und der Abzug der deutschen Professoren und Studenten aus Prag 1409. Prag, 1864.

ténél fogva a nyugati kultúrközösségbe még szervesen beletartozik.

Ha mármost feltételezzük a nyugati egyetemek lényeges befolyását hazánk középkorvégi szellemi művelődésére, felmerülhet az a kérdés, hogy vajjon a középkori egyetem a kor tudományos fejlettségének valóban a legigazibb képviselője-e, tehát akkor, amikor a magyar szellemi élet a külföldi egyetemekről táplálkozik, valóban első kézből, a legmodernebb eredményeit kaphatja-e a kor tudományos termelésének. Némi fenntartással bár, de igennel válaszolhatunk erre a kérdésre. Hiszen a középkori egyetemet már a keletkezése is arra predesztinálja, hogy a tudományok fejlődésének és a tudás továbbadásának a középpontja legyen. Az első egyetemek nem is alapításnak köszönhetik keletkezésüket, hanem, mint a párisi is, mintegy természeti kényszernek engedve nőttek ki önmagukból, annak a bizonyítására, hogy a tudás, a „Scientia," a „Doctrina" a kor tudatában már egészen különleges értéket nyert. A középkori egyetem, mint a későbbi koroké is, egy meghatározott, általános tudományideált fejez ki, amely a maga korában új, modern és a lehetőségig tökéletességre törekszik. Az aristotelesi tanok betörése a tudományban valóságos forradalmat jelent és a középkori tudományosságnak az a csodálatosan egységes épülete, amely az aristotelizmusból kifejlődött, sohasem jött volna létre és főként sohasem lett volna általános, ha nem az egyetemek szervezett üzemében alakult volna ki.[9] A középkori egyetem rendeltetése tisztán a tudományok művelése, minden mellékcél, praktikus haszon nélkül ; az egyetemre a hallgatóságot nem vezeti más, mint a megismerés, a tudás vágya és jutalmul sem nyer mást, mint azt az örömet, amit a tudásvágy kielégítése tud nyújtani. Az egyetemi tanulmányok praktikus oldala, a theologiai, jogi, vagy orvosi ismeretek megszerzése által életpályára készülni és társadalmi elhelyezkedésre kvalifikációt szerezni, a középkori egyetemmel kapcsolatban teljesen jelentéktelen és említést sem érdemel az igazi cél, a tiszta tudás megszerzése mellett.[10] A skolasztika sajátos ismertetőjelét abban szokták látni, hogy szilárd principiumokhoz és tekintélyekhez kötve, önálló igazságkeresés helyett dogmaszerűen megszilárdult tanokat ád iskolaszerűen tovább. Bár ennek a véleménynek megvan a maga alapja, fenntartás nélkül mégsem lehet elfogadni. Mert bár tagadhatatlan az, hogy a skolasztika a maga állandó keretével a tudományos kutatást egy

[9] *Simon*, Paul, Die Idee der mittelalterlichen Universität und ihre Geschichte. Tübingen, 1932.

[10] *Simon*, Paul : Die Voraussetzung und Wesen der mittelalterlichen Universität. Stuttgart, 1933. 14 l.

meghatározott térre korlátozta, mégis nagy utat tett meg, sok fejlődésen ment át Abelárdtól Okkam Vilmosig és az ő iskolájáig, nem is szólva arról, hogy micsoda teljesítménye volt a skolasztikus tudományosságnak a rendszerezett egyházjog megteremtése. Igaz, a középkor két utolsó századára a skolasztika tudományos fejlődésének csak a túlérési periódusa esik, amikor már kevés új kerül felszínre, azonban ez az időszak is jelent fejlődést, ha nem is olyan irányban, mint az előző évszázadok. Éppen mivel az egyetem a tiszta tudomány művelésének a centruma, mint természetes fejlődési folyamat következik el kebelében a tudományok differenciálódása, amely a tudomány addigi hatalmas egységét megbontja, megkezdve a tudományágaknak a szétválasztását és a theologiától való függetlenítését. Ilyenformán, bár paradoxonként hangzik, azt lehet mondani, hogy az egyházi univerzalizmusból kisarjadt egyetem lesz a 15. századra az univerzalizmust megbontó erők legjelentősebbje.[11] A tudománynak ez a differenciálódása, amikor az előrehaladást a mélyülés és osztódás váltja fel, tipikusan műveltségváltást megelőző jelenség és a fejlődésnek a megtorpanása csak kedvezően járulhat hozzá ahhoz, hogy egy műveltségében elmaradott csoport hozzá tudjon idomulni az egyetemeshez. Ha tehát a 15. századi egyetemek a tudományoknak csak ezen túlérett formáit tudják is a hallgatók tömegének átadni, mégis a Nyugat műveltsége volt az, már csak azért is, mert egyelőre jobb, fejlettebb nem volt nála. S hogy az egyetemek a középkori gondolkozás utolsó századában is koruk színvonalán állottak, azt bizonyítja az a tény is, hogy a század minden jelentős szellemi mozgalma tőlük indul ki. A középkorvég eszmetörténetének legjellegzetesebb gondolatkomplexumai egyetemi professzorok tollából kerülnek ki. A tiszta tudománynak a legnagyobb kultúrértékként való felfogása, a személyiség nagyobb értékelése, az állam és az egyház, valamint az egyház és a vallás kapcsolatának újszerű megfogalmazása, a felsőbb képzettséggel rendelkező réteg társadalmi helyzetének a meghatározása mind olyan gondolat, amelynek része van a középkori gondolkozás krizisének előidézésében. S a legtöbb nagy megmozdulás, amely ezen időszakban Európa szellemi képét formálja, az egyetemekről indul ki. A nagy nyugati egyházszakadás leküzdése érdekében az egyetemek szellemi arisztokráciája folytat évtizedekig tartó, végül is sikerre vezető harcot és az egyetemek theologiai professzoraihoz vezetnek a konciliarizmus szálai is, amely mozgalom a társadalom vezetését és az egyetemes kultúrát a tanultak rétegére akarja bízni és a pápa fölé a legképzettebbekből álló zsinatot akarja

[11] U. o. 15 l.

helyezni.[12] Ugyancsak az egyetemek a szülői a korszak legszélsőségesebb mozgalmainak is: Wiklif, Husz tanai az egyetemeken alakulnak ki és toborozzák leglelkesebb híveiket, az egyetemeken történik a gallikanizmus és az anglikanizmus elméleti megalapozása is. Nem lehet tehát meddőnek, terméketlennek tekinteni a középkorvégi egyetem életét és ha mi szellemi életünk típusosan középkori elemeinek az eredetét a külföldi egyetemekben tudjuk felfedezni, elfogadhatjuk azt a megállapítást is, hogy művelődésünk a körülményekhez képest valóban az erre legalkalmasabb helyről táplálkozott.[13]

Ezek után a következő kérdés az lehet, volt-e akkora a külföldi egyetemek magyarországi hallgatóságának a száma, hogy az általuk közvetített hatást a hazai szellemi életben komolynak és maradandónak fogadhassuk el? Erre a kérdésre akkor válaszolhatunk, ha röviden áttekintjük a középkori külföldi egyetemek magyarországi hallgatóságára vonatkozó számszerű adatokat, már amennyiben ilyenek a rendelkezésünkre állanak.

Ha magyarok külföldi egyetemjárásáról van szó, elsősorban a párisi egyetem merül fel mindenkinek a képzeletében, mint a középkori tudományosság bölcsője és az egyetemek prototípusa. A párisi egyetem látogatottságáról magyar szempontból meglehetősen kevés adat áll a rendelkezésünkre, nagy a valószínűsége azonban, hogy fontossága a mi szempontunkból inkább a 13. századra és a 14. század első felére esik, arra az időre tehát, amikor még az európai tudományos életben szinte egyeduralmat gyakorolt, nem pedig a következő másfél századra, amelyre pedig jelen vizsgálódásunk irányul. A valószínűség amellett szól, hogy az olasz és főleg a középeurópai nagy egyetemek fellendülése elhódította Páristól a magyar hallgatóságot. Közvetett hatásával azonban továbbra is számolnunk kell: a párisi egyetem szellemi termékei különböző utakon eljutnak hozzánk a 15. század folyamán is, vagy az egyetemeken megforduló magyarok, vagy más egyetemek közvetítése révén. A párisi egyetem híres kancellárjának, Gerson Jánosnak — akinek oroszlánrésze van a zsinati mozgalmak átmeneti sikerében és a pápai hatatom új helyzetének

[12] Okkam Vilmos, Wiklif, Gelnhauseni Konrád, Langenstein Henrik, Ailly Péter, Husz János, Gerson János a legismertebb nevek azok közül, akik a korszak nagy szellemi harcaiban vezető szerepet játszanak; valamennyien az egyetemeken működnek. Bővebben *Dempf*, Alois: Sacrum Imperium. München—Berlin, 1929. 399—561 l.

[13] A középkori egyetem szervezetéről, tanmenetéről és eszmetörténeti jelentőségéről ezideig a legjobb munka: *Ritter*, Gerhard: Die Heidelberger Universität. Ein Stück deutscher Geschichte. I. Bd. Das Mittelalter. Heidelberg, 1936.

elméleti megalapozásában[14] — számos munkája található a magyarországi könyvtárak középkori könyvanyagában.[15]

Komolyabban kell számolnunk az olasz egyetemek hatásával. Itt, ha a középkori szellem hatását akarjuk megfigyelni, elsősorban Bolognát kell számításba vennünk. Bologna egyetemén — amely a középkori jogtudományok centruma volt, a magyar hallgatóság a középkor végére már régi tradíciókkal rendelkezik. Az egyetem ultramontán natioi között már 1265-ben ott találjuk a magyart is, a 14. és 15. század folyamán pedig rektorai és tanárai között is találkozunk többször magyarral.[16] Az egyetem középkorvégi látogatottságáról ezideig számszerű adatok csak töredékesen állanak rendelkezésünkre, azok is inkább az egyetem theologiai karára vonatkoznak. Ezekből kitűnik, hogy a bolognai egyetem theologiai fakultása a hazai domonkos-renddel tartott fenn élénk kapcsolatokat és theologiai oktatásunkra, nevezetesen a budai domonkos főiskolára erősen hatott.[17] Jogi karának magyarországi tanulóiról nem sokat tudunk, fel lehet azonban tételezni, hogy a 15. századra a bécsi jogi fakultás erős fellendülése csökkenthette Magyarországra való befolyását, nem olyan mértékben azonban, hogy hatásával ne kellene számolnunk továbbra is.

Olasz földön még két egyetemmel kagcsolatban lehet feltételezni, hogy maradandóbb hatást gyakoroltak művelődésünkre: a padovaival és a ferraraival. A Mohács előtti évszázadban mindkettőn, de különösen a padovain több száz magyarországi tanuló nevét ismerjük, köztük a humanizmus sok kíváló képviselőjéét is.[18] Ezek hatása azonban tárgyunkkal kapcsolatban csak mellékesen jöhet számításba, mert az a szellem,

[14] *Dempf:* I. m. 552—54 l.

[15] A pozsonyi káptalan kéziratai között (*Knauz*: A pozsonyi káptalannak kéziratai. Magyar Sion, 1867. 843 l.), a németujvári ferences zárda könyvtárában (*Fejérpataky:* A németújvári sz. ferencrendi zárda könyvtára. Magyar Könyvszemle, 1883. 106 l.), a lechniczi karthauzi kolostorban (Bp. egyet. Kvt. Cod. 68), a körmöczbányai plébánián (*Ipolyi:* Egy középkori plébánia könyvtára. M. Könyvsz. 1876. 234 l.), a kalocsai főegyházi könyvtár kéziratai között. (*Csontosi*: A kalocsai főegyházi könyvtár kéziratai. M. Könyvsz. 1883. 297 l.)

[16] *Békefi* Remig: A bolognai jogi egyetem 14. és 15. századi statutumai. (Értekezések a tört. tudományok köréből. 19. köt.) Budapest, 1901.

[17] A budai állítólagos egyetem, valóságban domonkos theologiai főiskoláról: *Iványi* Béla: A szent Domonkos-rend római központi levéltára. (Levéltári Közlemények 1929. 23—29 l.), *Mályusz* E.: I. m. 359 l. és *Bánfi* Florio ismertetése az Universitatis Bononiensis Monumenta 1. kötetéről, Századok 1937. 91 l.

[18] *Veress* Endre: A padovai egyetem magyar tanulóinak anyakönyve és iratai. Budapest, 1915. Ferrarára: Békefi: Közoktatás. Budapest, 1898. 23 l., azonkívül *Huszti* J.: Janus Pannonius. Pécs, 1931. 32—34 l.

amelyet ők közvetítenek hozzánk, már nem a késő gotika és skolasztika szelleme, amely pedig vizsgálódásaink előterében áll, hanem a humanizmusé.

Az eddigieknél sokkal nagyobb számban keresték fel magyarországi tanulók a három nagy középeurópai egyetemet, a krakkóit, a prágait és a bécsit. Krakkóban a középkor utolsó századában közel 1500 magyarországi tanuló fordul meg, ezek egyrésze 1493-tól kezdve a Bursa Hungarorumban, a magyar hallgatóság lakhelyéül szolgáló épületben lakik, virágzó társaséletet élve.[19] Prága egyeteme aránylag csak rövid ideig, a 14. és 15. század fordulója körüli 3—4 évtized alatt lát nagyobbszámu magyar hallgatóságot falai között; a huszitizmus uralomrajutása az egyetemen, majd az állandó háborúk és belső zavarok hosszú időre elriasztanak minden idegent a prágai egyetemről. Virágzásának rövid tartamáról az egyetem levéltára csak a promoveáltak listáját őrzi; ez a jegyzék körülbelül 200 magyarországi nevet tartalmaz,[20] ismerve azonban a középkori egyetemi viszonyokat, a ténylegesen beiratkozott magyarországiak számát a néhány évtized alatt a fenti szám háromszorosára is tehetjük, ami azt jelenti, hogy a prágai egyetem látogatottsága a mi szempontunkból körülbelül a krakkóival volt egyenlő.

Még ezt a két egyetemet is messze felülmúlja azonban fontosságban ránk nézve a bécsi egyetem. Összegezve a Bécsben megfordult magyarországi hallgatókat és kikorrigálva az eddigi kiadványok hiányait, a bécsi egyetem magyarországi tanulóinak a számát a mohácsi vésztől visszafelé számított másfél évszázad alatt körülbelül hétezerre tehetjük.[21] Nem keve-

[19] *Schrauf* K.: Regestrum Bursae Hungarorum Cracoviensis, Budapest, 1893. (Magyarországi tanulók külföldön. 3.) A nem bursa-tagok számára vonatkozólag *Lukinich* Imre: Magyarok egyetemjárása külföldön. (A magyar tudománypolitika alapvetése. Budapest, 1927. 149—165 l.

[20] Monumenta Historica Universitatis Pragensis 1—3 Pragae, 1934.

[21] A bécsi egyetem magyarországi tanulóira vonatkozólag az eddig publikált anyag nem mondható teljesnek. *Schrauf* Károly két kiadványa közül (Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Budapest, 1892. A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. Budapest, 1902.) csak az első adatai felelnek meg megközelítően a valóságos látogatottságnak. Ez a kötet a bécsi főanyakönyv adatai alapján közli azoknak a magyarországi tanulóknak a névsorát, akik 1377-től 1450-ig a bécsi egyetemen megfordultak és számukat a jelzett időközben kb. 3000-ben állapítja meg. A második kötet a Natio Ungarica anyakönyvébe beírt hallgatók névsorát közli 1453-tól 1630-ig, nem úgy tekintendő tehát, mint az egyetem magyarországi hallgatóinak teljes névsora. A fenti nemzeti anyakönyvnek a főanyakönyvvel való összevetéséből kitűnik, hogy az utóbbi 1453-tól a mohácsi vészig kb. 1500 magyarországi névvel többet tartalmaz, mint ugyanazon időközben a Natio Ungarica anyakönyve: nem kb. 2200 tehát a bécsi egyetem magyarországi tanulóinak

sebbet jelent ez a szám, mint azt, hogy a bécsi egyetemre a fenti időszak alatt évente körülbelül 50 új tanuló iratkozott be Magyarországról és a már ott lévő, tanulmányait folytató hallgatósággal együtt egy-egy évben 200—300 magyarországi tanuló hallgathatta Bécsben az egyetemi előadásokat. Azt hisszük, ez olyan tekintélyes szám, amely már önmagában is bizonyíthatja a külföldi egyetemek hatásának lényeges voltát. S ha még ehhez hozzászámítjuk a fenti, többi egyetemre vonatkozó eredményeket, talán nem túlozunk, ha feltételezzük, hogy a külföldi egyetemekről évente körülbelül 100 tanuló tért haza Magyarországra többé-kevésbbé befejezett egyetemi tanulmányok után. Mennyiségileg mindenesetre elegendő lehetett ez a szám ahhoz, hogy itthon egy a maga idejében modern tudományos képzettségű szellemi elitet, vagy méginkább szellemi középosztályt alkosson.

Nehéz azonban feleletet adnunk arra a kérdésre, hogy a külföldi egyetemekről hazatérő tömeg bír-e olyan képzettséggel, amely alkalmassá tenné arra, hogy a középkorvégi magyar társadalom szellemi téren vezető rétege legyen. A részletkérdések sorát kellene ennek az eldöntéséhez vizsgálat alá venni, adatokat keresni arra, hogy a magyarországi hallgatóság az egyetem tudományos munkájából a számának megfelelő arányban vette ki a részét és nem játszotta a profanum vulgus szerepét a mindenfelől összereglett nációk szellemi versenyében. De ez még nem volna elegendő. Az egyetemet végzett ifjú kultúrális tevékenysége tulajdonképpen csak akkor kezdődik, amikor itthon gyümölcsözteti a tudást, amit az egyetemen megszerzett; a fontosabb kérdés tehát az, hogy a magyar társadalomnak melyik rétegében helyezkedtek el az egyetemről hazatérők és életük további folyamán, itthoni helyzetükben volt-e alkalmuk, vagy szükségük arra, hogy ismereteiket felhasználják és továbbadják. A külföldi egyetemekkel való kapcsolataink igazi értékét főleg ez az utóbbi szempont fokozottabb figyelembevételével tudjuk leméri: a szellemi értékeknek az egyetemeken való megszerzése csak akkor jelenti a nemzeti kultúra igazi gyara-

a száma a Mohács előtti háromnegyed évszázad alatt, hanem kb. 3700, az első anyakönyv adataival együtt 1377-től kb. 7.000, ha azt is számításba vesszük, hogy az anyakönyvekben néha egész félévek adatai hiányoznak. Azt látjuk tehát, hogy bár az egyetem hallgatóira nézve szigorúan kötelező volt a főanyakönyv mellett a Natio anyakönyvébe is a beiratkozás, igen sokan mégis elmellőzik ezt, aminek az oka az a külön beiratkozási díj, amit a Nationál is meg kellett fizetni. Nem egyedül Bécsnél fordul elő a beiratkozás ilyen elhanyagolása: a krakkói egyetemen is gyakran látjuk, hogy olyanok, akik a magyar Bursa névjegyzékében előfordulnak, nem találhatók az egyetem anyakönyvében, holott kétségtelen adataink vannak arra, hogy egyetemi hallgatók voltak. (*Schrauf:* Regestrum Bursae... Bev. 18 l.)

podását, ha azok továbbadása révén egész társadalmi osztályok színvonala is emelkedik.

Ha három nagy középeurópai egyetem magyar vonatkozásait a fenti szempontok figyelembevételével vizsgáljuk, a nyert kép semmi esetre sem lesz lenyűgöző. Apró adatok tömegéből lehetne csak mozaikszerűen összeállítani középkorvégi szellemi művelődésünknek azon gyarapodását, amely a külföldet járó tanulókon keresztül bekövetkezett, rámutatva azokra az indirekt hatásokra is, amelyeknek a három egyetem közé beékelt magyarság ki van téve. Adatok az egyes egyetemekkel kapcsolatban különböző mértékben állanak a rendelkezésünkre. Alig tudunk például valamit a magyar hallgatóságnak az egyetemi életben vitt szerepére és tanulmányaira vonatkozólag a krakkói egyetemen, nem lévén az egyetem középkori életéről semmi olyan kiadvány, amely a névszerinti adatokon túlmenőleg is nyujtana valamelyes tájékozódást a számunkra. Itt tehát főleg a magyarországi tanulók száma — szervezett életük, valamint a másik két nagy középkori egyetem analóg jelenségei alapján tételezzük fel, hogy a magyar hallgatóság a tudományok mívelése terén is a számarányának megfelelő szerepet játszotta. Azonban néhány nem közvetlen adatból is következtethetünk erre. A krakkói egyetemi könyvtár számos olyan középkori kéziratot őriz, amelynek másolói és tulajdonosai hajdan krakkói egyetemen tanuló magyarok voltak. Pozsonyi János jogi Summulája, Liptói Péter csillagászati könyve, a Bártfai Ambrus által másolt csillagászati naptár, Visegrádi Miklós Aquinói-Compendiuma, Szepesi János Aquinói-Sententiaruma, Nagyszombati Miklós, Garai Máté, Ujvári Pál csillagászati könyvei, Borsi Albert Aristoteles-Exercitiuma, Novák Péter egyházi beszédei és még számos magyar tulajdonos kezéből kikerült kézirat[22] mind azt bizonyítják, hogy a krakkói egyetemen a magyarországi tanulók a tudományok komoly művelői voltak. Alátámasztják ezt a feltevést egyéb adatok is. Mint minden középkori egyetem, úgy a krakkói is egyúttal könyvmásoló-központ is volt, ahol nemcsak a diákok sajátították el a könyvmásolás művészetét, hanem hivatásos másolók is voltak, akik eladás céljaira készítettek másolatokat a népszerűbb jogi, theologiai és egyéb művekről. Ismerve azokat a kapcsolatokat, amelyeket Északmagyarország, de különösen a szepesi városok és a legősibb kultúrájú lengyel város, Krakkó között fennállottak, természetesnek tűnhet fel előttünk, ha középkori felvidéki könyvgyüjteményeinkben nagy számmal találhatunk olyan kéziratokat és könyveket, amelyek Krakkóval, közelebbről a krakkói egye-

[22] *Csontosi* János: A krakkói könyvtár hazai vonatkozású kéziratai. M. Könyvsz. 1882. 374 l.

temmel vannak kapcsolatban. A szepességi 24 plébános fraternitása részére Aranyos Márton küld Krakkóból könyveket,[23] Zipser György altarista szintén onnan küld husziták ellen szóló könyvet Ágoston menyhártfalvi papnak,[24] a lechniczi gazdag karthauzi-könyvtár könyveinek tekintélyes része krakkói eredetű[25], hasonlóképpen a menedékkövi karthauziak könyveinek egyrésze is,[26] sőt még a bártfai városi tanács is Krakkóból szerzi be könyvszükségletét.[27] Számos krakkói egyetemről kikerült papot is ismerünk, akik az egyetemen beléjük oltott tudományos hajlamot könyvek gyüjtésével elégítették ki. Weydnaui Tamás lőcsei pap, baccalaureus in decretalibus 1440-ben egyízben a lőcsei, máskor az ófalusi templomnak ajándékoz könyvet,[28] Jakab mester krakkói baccalaureus, bártfai plébános könyvei halála után a bártfai szent Egyed-templomra szállanak, Georgius Petri bártfai káplán, volt krakkói egyetemi hallgató egyetemről hozott hatalmas könyvgyüjteménye a tulajdonos halála után szintén a templom könyvtárát gyarapítja, úgyszintén egy másik volt egyetemi tanuló, Blutfogel Boldizsár könyvei is.[29] Ezekből a szétszórt adatokból, amelyekhez hasonlót alaposabb munkával bizonyára még nagyon sokat lehetne találni, legalább körvonalaiban érezhetővé válik az a hatás, amelyet a krakkói egyetem a Felvidék szellemi életére gyakorolhatott. S ha még ehhez hozzátesszük, hogy a krakkói egyetemet a felvidékiekkel legalább egyenlő számban látogatta az alföldi városok ifjúsága,[30] olyan területeké, amelyeken a középkori kultúrának az emlékeit a török uralom gyökeresen kiirtotta, úgy elismerhetjük, hogy a krakkói egyetemnek elsőrendű a fontossága az ország északi és keleti területeinek a középkorvégi művelődésében.

A magyar hallgatóság egyetemi tevékenységét és tanulmányainak hazai gyümölcsöztetését illetőleg a prágai egyetem-

[23] *Csontosi*: Adalék a szepességi 15. századi könyvtárakhoz. M. Könyvsz. 1880. 346 l.

[24] U. o. 366 l.

[25] Bp. Egyet. Kvt. Cod. 43, 70, 83, 86, 90, 92, 166 stb. sz.

[26] *Csontosi:* I. m. 353 l.

[27] *Ábel* Jenő: A bártfai szent Egyed-templom könyvtára. Budapest, 1893. 3 l.

[28] *Csontosi:* I. m. 333, 342 l.

[29] *Ábel:* I. m. 40, 76, 78. l.

[30] A *Schrauf* által kiadott Regestrum ugyan csak 1493-tól tartalmazza a magyarországi hallgatóságnak a Bursába belépett részét, adatai azonban nagyjából irányadók lehetnek az egész 15. századra is. Ezen adatok szerint 1493-tól 1558-ig Szegedről 31, Pestről 25, Budáról 17, Nagyváradról 15, Kassáról és Tordáról 12—12, Désről 10, Temesvárról 9, Debrecenből és Újlakról 8—8 tagja van a Bursának, csak a fontosabb helyeket említve. Hozzá kell azonban tennünk, hogy a magyarországi hallgatóságnak csak egy része volt egyszersmind a Bursa tagja is. (*Schrauf*: I. m. Bev. 17—18 l.)

mel kapcsolatban sem áll sokkal több adat a rendelkezésünkre, mint a krakkói egyetemnél. Mint már említettük, ez a főiskola aránylag rövid ideig, mindössze négy-öt évtizedig gyakorolt vonzó hatást a külföldi studiumokra igyekvő magyarországi ifjúságra és hallgatóságának számszerű adatait illetőleg jórészt csak következtetésekre vagyunk utalva; az egyetem promóciós-könyveiben előforduló tekintélyes számú magyar név, az egyetemi tanulmányok magasabb fokát reprezentáló jogi fakultás számos magyar hallgatója, valamint az a tény, hogy az egyetem rektorai között magyart is találunk,[31] azt bizonyítja azonban, hogy a magyar hallgatóság számára a prágai egyetemen eltöltött évek valóban a komoly munka idejét jelentették. Egyéb adatokat is találunk azonban arra vonatkozólag, hogy a prágai egyetem hatást gyakorolhatott szellemi életünkre. A kassai püspöki könyvtárban található prágai eredetű codexek legalább közvetett hatásra engednek következtetni,[32] ugyancsak a pozsonyi káptalan kéziratai között lévő Postilla studencium Pragae Universitatis című kézirat is.[33] Budai János barsi főespere-res, a Krisztus-Kollégium alapítója valószínűleg prágai tanuló-éveinek hatása alatt teszi alapítványát szegény ifjak tanulmányainak elősegítésére. Ugyancsak Budai János személyével van kapcsolatban a prágai Processus judiciarius átültetése és a magyar viszonyokra való alkalmazása 1396 körül. Feltehető, hogy rendezetlen középkori jogszolgáltatásunkra hatással volt ez az átvétel. Az eredeti a prágai jogi fakultás valamelyik tanárának a műve volt, Budai János iratja le és alakíttatja át Pöstyéni Tamással, a Krisztus-Kollégium első alumnusával, aki szintén Prágában tanult; az általala másolt példány már nem ismeretes, azonban két németországi variánsa található a göttingai és a königsbergi egyetemi könyvtárban.[34]

Magyarországnak a prágai egyetemmel való kapcsolatait bizonyítja az a tény is, hogy a rövid életű pécsi egyetem néhány tanulója Prágába megy át tanulmányainak befejezése végett.[35] Összefüggésben van-e az ő Prágában való megjelené-

[31] 1415-ben Budai Bereck a prágai egyetem rektora. (Liber decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis. 1415. év.)

[32] *Récsey V.:* A kassai püspöki könyvtár codexeinek és incunabulumainak jegyzéke. Budapest, 1891.

[33] *Knauz:* I. m. Magyar Sion 1868. 292 l.

[34] A göttingai példány kolofonja: Finitus est autem iste proccesus judiciarius... per Thomam de Pyschan, collegii pauperum Christi, facti per magistrum Joannem de Buda, archidiaconum Borsiensem et canonicum in ecclesia Strigoniensi, studentem primum... Ld. *Gábor* Gyula: Adatok a középkori magyar könyvírás történetéhez. M. Könyvsz. 1912.

[35] A Liber decanorum bejegyzései között: 1379. In vigilia Trinitatis receptus fuit magister Hermannus Lurcz de studio Quinclesiensi. (!) 1383. jún. 13. Petrus de Wydera baccalaureus Quinqueecclesiarum est assumptus ad facultatem.

sük a pécsi egyetem megszűnésével, azt alaposabb vizsgálat lenne hivatva eldönteni.

A legfontosabb bizonyíték azonban a prágai egyetemnek Magyarországra gyakorolt hatása mellett az a kapcsolat, amelyet a prágai egyetemről szétáradó huszita tanok és a Magyar Délvidék között kimutathatunk. Annak a szembeszökő ténynek, hogy a huszita tanok éppen délen, a Prágától legmesszebb eső területen terjednek el a legerősebben,[36] egyik oka lehet a délvidéki ifjak prágai egyetemlátogatása ; a Prágában tanuló magyarországiak között ugyanis feltűnően nagy a délvidékiek számaránya. A magyarországiak a prágai egyetemen a Natio Bohemorumba tartoznak, abba a csoportba tehát, amely a másik három Natioval szemben a wiklifi tanok mellé áll és Husz Jánost ismeri el vezérének. Pozitív adatok is szólnak amellett, hogy a magyar délvidékiek az egyetemen az új tanok mellé szegődtek: Husz 1411-ben levélben jelenti a pápának, hogy a prágai érsekkel való ellentétét Zsigmond követe, Stibor vajda előtt elintézte, erősíti, hogy őt hamisan vádolják eretnekséggel és kéri az egyházi fenyíték alól való feloldását. A levélről készült közjegyzői másolatot tanuként Husz környezetének tagjai írják alá, számszerint heten, köztük a zágrábi egyházmegye két klerikusa is.[37] 1413-ban a bécsi egyetem egyik theologiai professzora aggasztó híreket közöl a zágrábi püspökkel és káptalannal a huszita tanok terjedése felől és erősen óvja őket a prágai egyetem magistereitől és tanulóitól.[38] Bécsben különben már előbb is baj volt a Prágából jött tanulókkal: többet közülök elfognak, elítélnek és csak a prágai egyetem erélyes közbelépésére bocsátják őket szabadon.[39] A bécsi egyetem anyakönyvében 1411-ben két magyar tanuló, Csanádi György és Budai Bereck neve mellett találjuk a következő bejegyzést: Exclusus et denunciatus est (clericis). Az utóbbi a kettő közül a prágai egyetem baccalaureusa.[40] Hogy a papoknak jelentik fel őket, abból nyilvánvaló, hogy az eretnekség gyanúja miatt zárattak ki ; Budai Berecket a következő évben ismét a beiratkozottak között találjuk, ami megengedi annak feltételezését, hogy a prágai egyetem közbelépésére rehabilitálták őket. Még valószínűbbé teszi Budai Bereck huszita érzelmeit az a tény, hogy 1414-ben már ismét a prágai egyetemen találjuk, ahol a magisteri vizsgát teszi le, a következő évben pedig ő a prágai

[36] *Tóth-Szabó* Pál: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Budapest, 1917. 152—155 l.

[37] Fontes Rerum Bohemicarum 8. tom. (1932.) 63 l.

[38] *Tomek*, W. W.: Geschichte der Prager Universität. Prag, 1849. 99 l.

[39] U. o. 99 l.

[40] *Schrauf:* Magyarországi tanulók... 32 l.

egyetem rektora, olyan időpontban, amikor az egyetem már nyiltan a huszitizmus mellé állt és az ellentétes gondolkozású tanulók már régen elhagyták Prágát. Sőt még a budai királyi udvar is kap izelítőt ezekben a forró években az eretnek prágai professzor tanításaiból: 1410-ben Prágai Jeromos, az egyetem egyik tanára, Husz legszélsőségesebb híve megjelenik Budán, ott a király, a püspökök, egyházi és világi előkelőségek előtt prédikál, védelmébe veszi Wiklif tételeit; nagy megdöbbenés támad, a király elfogatja és 15 napig börtönben tartja. Eltávozása után Bécsben jut hasonló sorsra.[41] A felsorolt adatok mind azt bizonyítják, hogy a prágai egyetem nem mellőzhető el teljesen akkor, amikor a középkorvégi művelődésünkre hatást gyakorló tényezőket keressük. S ha ezek a hatások nem is voltak minden esetben konstruktívak, nem haladhatunk el említés nélkül mellettük, mert egyrészt szervesen hozzátartoznak a középkorvég bonyolult, nagy ellentétekből összetevődő arculatához, másrészt ezek intenzitásából következtethetünk arra, hogy hétköznapibb, kevesebb feltűnéssel ható eszmék is hasonló gyorsasággal hatolhattak be hozzánk külföldet járó tanulóink révén.

A legtöbb adat áll a rendelkezésünkre a magyarság egyetemi életére vonatkozólag természetesen a bécsi egyetemmel kapcsolatban. Megmagyarázható ez a tény azzal, hogy az egyetem levéltára az előző kettőnél jóval nagyobb mennyiségben őrizte meg multjának emlékeit s ezek a magyar kutatók számára is mindenkor könnyen hozzáférhetők voltak.[42] S az a fontosság, amellyel Bécs, mint a magyarok által a legerősebben látogatott külföldi egyetem bírt fennállása ota, indokolttá teszi a kutatók érdeklődését. A Natio Ungarica a bécsi egyetemen az alapítástól kezdve fennáll, kötelékébe tartoznak a magyarokon kívül a csehek, a morvák, lengyelek és egyéb szlávok is, a nagy többség azonban magyar, a Natio tagjainak legalább a kétharmad részét mindig a magyarországiak teszik.[43] Tagjai az egyetem tudományos életében a számuknak megfelelő szerepet játszák. A bölcsészeti fakultás jegyzőkönyveiben a 15.

[41] *Tomek:* I. m. 81 l.

[42] A két Schrauf-kiadmány mellett *Fraknói* két műve (Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a 15. században. Ért. a a tört. tudományok köréből 3. k. és Hazai és külföldi iskolázás a 16. században, Budapest, 1873.) és *Teutsch*: Siebenbürger Studierende auf der Hochschule im Wien im 14., 15., und 16. Jahrhundert. Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde, Neue Folge 10. Bd. 164—181 l. érdemel említést a bécsi egyetem magyarországi tanulóival kapcsolatban.

[43] V. ö. *Schrauf* adataival Magyarországi tanulók... Bev. 6 l. és A bécsi egyetem... Bev. 37 l. Az utóbbi kötetnél tekintetbe véve természetesen az említett különbözetet a főanyakönyv és a Natio anyakönyve között.

század folyamán úgyszólván nincsen év, amelyben a kar előadói között ne lenne legalább egy, de a legtöbbször több magyarországi név is megemlítve.[44] A jogi fakultáson is nagy számmal találunk magyarországi hallgatóságot, aminek a jelentőségét csak akkor tudjuk kellően értékelni, ha tudjuk, hogy a középkori egyetemen a jogi kar a tudományok magasabb fokozatát jelenti és elvégzéséhez legalább négy-öt évre van szükség a bölcsészeti tanulmányok után. Közülök többen, mint Kassai Balázs ózdi főesperes, Modrusi Bertalan veszprémi kanonok, Vitéz Mihály, aki a doktorátust Páviában szerezte, a pozsonyi Mandel György, az erdélyi Capinius Márton, az egyetem professzori karának is huzamosabb időn át tagjai voltak.[45] Hasonlóan találunk magyarországiakat szép számmal a theologiai fakultáson is, amelynek az elvégzéséhez és a theologiai doktorátus megszerzéséhez pedig tiz-tizenkét év volt szükséges. A theologiai tanulmányok végzésének lényeges része tulajdonképpen az volt, hogy a hallgatók előadásokat tartottak az alacsonyabb évjáratok számára a Szentírás meghatározott könyveiről; a theologiai fakultás jegyzőkönyvei számos ilyen előadó nevét megörökítették.[46] A fakultás magyar tagjai közül számosnak jutott az a kitüntetés, hogy az év azon ünnepein, amelyeket a theologiai fakultás külön is megünnepelt — így Mária mennybemenetelekor, Szent János evangelista napján, Gyümolcsoltó Boldogasszony ünnepén, Mindszentek napján, Pünkösdkor, Szent Lipót napján, a Szeplőtelen Fogantatás ünnepén, Karácsonykor — beszédet tartsanak a fakultás színe előtt; a 15. század folyamán 36 ilyen magyarországi szónokról tesznek említést a kar jegyzőkönyvei. A rektori méltóságot is többen elérik a magyarországi tanárok közül, úgyszintén az egyes fakultások dékánjai között is számos magyart találunk.[47]

A Bécsbe kerülő ifjúság eredeti lakóhelyét tekintve termé-

[44] *Fraknói* sorolja föl őket: Magyarországi tanárok... 23—28. l.

[45] Acta facultatis iuristarum 1402—1557. 1460-ig kiadta *Schrauf:* Magyarországi tanulók... 115—148 l. Azontúl kiadatlan.

[46] Acta facultatis theologicae 1—3. Azok tehát, akiket Fraknói mint theologiai tanárokat sorol fel, (I. m. 28—29 l.) csak ilyen értelemben foghatók fel tanároknak.

[47] Rektorok: 1411. II. félév: Johannes Wittich de Septemcastris. 1473. I. Mgr. Petrus de Corona. 1506. II., 1507. I., 1508. II. Mgr. Michael de Premarthon Pannonius. 1523. II., 1526. I., 1533. II., 1541. II. Ambrosius Saltzer de Sopronio. 1527. II., 1533. II., 1539. II. Joannes Aurifabri Varasdiensis. — Dékánok a bölcsészkaron: 1412. II. Johannes Wittich de Septemcastris. A jogi karon: 1432. II. Petrus Novag can. eccl. Transsilvanae 1493. I., 1494. II., 1497. I. Bartholomeus Modrusiensis. 1459. I. Blasius de Caschovia, archidiaconus de Ozd. 1505. I., 1509. II., 1511. II., 1516. I. Georgius Mandlius Posoniensis. 1505. II., 1510. I., 1516. II. Martinus Capinius Cibiniensis. A theologián csak 1540 után van magyarországi dékán: Salzer Ambrus hatízben.

szetesen az ország nyugati részeiről látjuk a legtöbb vendéget, feltűnő sokan vannak az erdélyi Szászföldről is, azonban az ország többi részei, Buda, Esztergom, Kolozsvár, Pécs, Nagyvárad, Székesfehérvár is nagyszámú hallgatósággal vannak képviselve az egyetemen.[48] Azt mondhatjuk, hogy a bécsi egyetem az ország minden részére kifejtette vonzó hatását, talán csak azokon a területeken érezhető a hatás gyöngébb volta, amelyek földrajzi helyzetüknél és közlekedési viszonyaiknál fogva inkább a krakkói egyetemmel állanak kapcsolatban. Figyelmet érdemelnek az egyetemi ifjúság társadalmi helyzetére vonatkozó adatok is. A főúri rend szépen van képviselve; megtaláljuk közöttük mindazon családoknak a sarjait, amelyek a korszak politikai történetében szerepet játszanak: találunk hallgatókat a Kanizsay, Héderváry, Rozgonyi, Báthory, Lépes, Szentgyörgyi, Szécsi, Frangepán, Derzsfy, Telegdy, Pálóczy, Ostffy, Czobor, Nádasdy, Bánffy stb. családokból. Az egész hallgatóságot együtt tekintve, a többség természetesen az egyházi rendből kerül ki: Pálóczy György esztergomi érsek, Csupor Demeter és Rozgonyi Simon püspökök, Bakócz Tamás primás, Kálmáncsehi Domokos, a könyvbarát püspök a nevezetesebbek azon magas egyházi méltóságok közül, akik tudományos képzésüket a bécsi egyetemen nyerték. A nagy többségnél természetesen nem lehet eldönteni, hogy később az egyházi pálya milyen alacsonyabb fokozatait érték el, meglepően nagy azonban azoknak a száma, akik már valamely egyházi méltóság birtokában fognak hozzá az egyetemi tanulmányokhoz, Azok között, akiknek egyházi fokozata is fel van tüntetve az anyakönyvekben, nagy számmal találunk prépostokat, kanonokokat, főespereseket, presbitereket, oltárigazgatókat, nem is beszélve a plébánosok tömegéről, akik különösen a szászvidékről és a németajkú városokból valók. Az egyházi méltósággal bírók különösen a jogi fakultásokon fordulnak elő nagy számmal, amiből arra lehet következtetni, hogy hazai egyházi törvényszékeink a jogban való jártasság megszerzésére tervszerűen, idősebb korukban küldik ki tagjaikat a külföldi egyetemekre.[49] Szerzetesrendek apátjai és tekintélyes számú

[48] V. ö. *Schrauf* adataival, Magyarországi tanulók, Bev. 6 l. és a Magyar nemzet Anyakönyve, Bev. 37 l. Az utóbbi kötetnél tekintetbe véve az említett különbözetet, amely a Natio anyakönyvének és a főanyakönyvnek adatai között fönáll.

[49] A szász plébánosok és városi papok nagy száma is kapcsolatban lehet az egyházi törvénykezéssel. Városaink, de különösen az erdélyi szász egyházközségek az egyházi jogszolgáltatás terén olyan autonómiával rendelkeztek, amely a jogban való jártasságot a plébánosok számára is szükségessé tette. V. ö. *Müller*, Georg: Die deutschen Landkapitel in Siebenbürgen und ihre Dechanten. Hermannstadt, 1936.

rendtag egészíti ki az egyháziak hosszú sorát az egyetem magyarországi hallgatói között.

Az egyháziak mellett a magyarországi hallgatóság másik lényeges eleme a városi polgárság. A németajkú városok állanak természetesen az első helyeken, ha szám szerint tekintjük a városokra vonatkozó adatokat, amit érthetővé tesz egyrészt a német városi polgárság magasabb kultúrája, másrészt az a tény, hogy az alföldi magyar városok ifjúsága inkább a krakkói egyetemet látogatta.[50] A városi polgárság inkább az általánosabb műveltséget adó facultas artiumon volt képviselve, s az előforduló nevek azt mutatják, hogy az egyetemre való eljutás egyáltalán nem tartozott valami egészen szűk városi réteg privilégiumai közé. A városi tanulók atyjának foglalkozását jelölő melléknevek között ugyanis a legtöbb az ipari foglalkozást jelentő — Sutoris, Pistoris, Carpentarii, Doleatoris, Sartoris, Fabri, Currificis, Aurifabri, Molitoris, Carnificis, Textoris, Piscatoris, Sellatoris, Cultellificis, Pictoris stb. — a városi értelmiségre mutató nevekkel szemben, mint például Literati, Judicis, Notarii, Magistri. Az egyetemi képzettséggel bírás tehát a városokban nem jelenti okvetlenül az értelmiségi réteghez való tartozást, a városi elem nagy száma az egyetemeken arra enged következtetni, hogy a jómódú városi iparos-rétegben sem ritka az egyetemi végzettséggel bíró, ami viszont a városok magas kultúrájának a bizonyítéka. A legfontosabb és valószínűleg a leggyakoribb szerep azonban az egyetemről hazatérő városi ifjúra mégis a közélet terén várt. Mint a városi tanács tagja, mint notárius, vagy mint a városi iskola vezetője kamatoztathatta az egyetemen szerzett tudását és járulhatott hozzá egy magasabb műveltségű városi réteg kialakításához. Teljes joggal feltételezhetjük, hogy hazai iskolaügyünk, de különösen a városi iskolázás érezhető középkorvégi fejlődésében nem kis része van a külföldi egyetemlátogatások emelkedésének.

A közvetlen hatásoktól eltekintve az adatok tömegét lehetne még felhozni arra, hogy a bécsi egyetem szellemi életünk minden területén lényeges befolyást gyakorolt. Zsigmond budai főiskolájára Bécsből hozat tanárt, Tamás egri püspök szintén a bécsi egyetemhez fordul tanárokért, amikor 1411-ben Egerben főiskolát akar alapítani, sőt Mátyás pozsonyi egyetemének tanári kara is javarészt a bécsi egyetemről került át.[51] Középkorvégi szellemi műveltségünk ismertebb személyiségei közül nem egy a bécsi egyetemen szerzi meg tudásának alap-

[50] Krakóban például a városok közül Szegedről van a legtöbb tanuló. *Schrauf:* Regestrum Bursae, Bev. 18 l.

[51] *Fraknói:* I. m. 14—15 l., *Császár* Mihály: Az Academia Istropolitana. Mátyás király pozsonyi egyeteme. Budapest, 1915.

jait. Makrai Benedek mester, akinek a személye tudósainkat annyit foglalkoztatta,[52] itt működött, mint tanár. Ugyancsak itt szerezte magisteri fokozatát Tatai Antal, a sok kiadást megért pálos-breviarium és missale kompilátora.[53] Brassai Péter, akinek Bécsben másolt könyve maradt ránk,[54] hosszú éveken át a bécsi egyetem különböző fakultásain tanít, sőt 1473-ban a rektori méltóságot is eléri.[55] Középkorvégi kolostori irodalmunk egyik legismertebb és legjobban ható szerzője, Laskai Ozsvát 1474-től Bakócz Tamással együtt hallgatja az egyetemi előadásokat.[56] Ugyancsak Bécsben végzi az egyetemet Krompachi Lőrinc, Mátyás pozsonyi egyetemének későbbi tanára, aki halálakor, 1473-ban öt könyvet hagy a bécsi egyetem bölcsészeti karára.[57] Fegyverneki Ferenc sági prépost, a premontrei rend megreformálója, 1487-ben található a beiratkozottak között.[58] Henkel János és Miklós, a két ismert szepesi pap, Vitéz Mihály, Komjáthy Benedek még a jelentősebbek azok közül, akiknek a neve fennmaradt a kor szellemi életének valamely megnyilvánulásával kapcsolatban. A többiek a nyugati műveltség névtelen katonái, akik, ha maradandó alkotások nem is fűződnek nevükhöz, az átlagos műveltségi szint emeléséhez tudományukkal valamennyien hozzájárultak.

Kevésbbé megfogható az a hatás, amelyet a bécsi egyetem tudósain, illetőleg azok művein keresztül gyakorolt Magyarországra, bár ezen a téren is találunk adatokat, amelyek a feltételezett hatás létezését alátámasztják. A középkorvég legjelentősebb egyházi írója, Temesvári Pelbárt nem kis mértékben használja műveiben a bécsi theologusok munkáit, főleg Langenstein Henrikéit. Kortársa, a bécsi egyetem volt tanulója, Laskai Ozsvát hasonlóképpen használja Langenstein és Eberdorfer munkáit, sőt még a kisebb theologusok, mint Késmárki János

[52] *Fraknói* Vilmos hívta fel rá a figyelmet a Századok 1894. évf.-ban: Nyomozások egy középkori magyar tudós életviszontagságainak kiderítésére. Ugyancsak a Századok lapjain adatokat szolgáltatott a kérdéshez *Karácsonyi* János (1898, 1904.), és *Sörős* Pongrác (1902. 1904.) Utoljára *Heilig* Konrád foglalkozott vele A bécsi Történeti Intézet 1931-es évkönyvében: Zur Geschichte der ältesten ung. Universitäten und des Benediktus von Makra.

[53] 1464—71 között tanult Bécsben. *Schrauf:* A magyar nemzet anyakönyve, 104 l. Munkáiról lásd *Hóman* Bálint: Pálos breviariumok és missalék a 15—16. században. M. Könyvsz. 1914.

[54] Bp. Egyet. Kvt. Cod. 30.

[55] Hauptmatrikel 1473. I.

[56] U. o. 1474. II. Oswaldus de Lasko. Mellette: Thomas de Erketh (!) plebanus in Tripping. Mellette későbbi írással: Archiepiscopus Strigoniensis.

[57] M. Könyvsz. 1881. 81—83 l.

[58] V. ö. *Oszvald* Arisztid: Fegyverneky Ferenc sági prépost, rendi visitator. (Szt. Norbert Emlékkönyv. Budapest, 1934.)

műveiben is felfedezhető a bécsi tudósok hatása.[59] Ugyancsak a fenti hatást bizonyítja az, hogy a bécsi egyetem tudósainak számos munkáját megtaláljuk hazai középkori könyvtárainkban: Langenstein Henrik Speculum animae című művének töredéke a lechniczi karthauzi kolostor könyvtárában maradt fenn,[60] egy traktátusát a németújvári ferences zárda őrizte meg,[61] a pozsonyi ferences zárda könyvtárában szintén van a művei közül egy,[62] Curialis tractatusa a lőcsei szent György-kápolna könyvei között volt meg,[63] egy pozsonyi városi irnoknak is volt tőle könyve.[64] A másik híres theologus, Dinkelsbühl Miklós művei közül is többet találunk Magyarországon: Aquinói-Quaestioi a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban vannak meg,[65] beszédei és egy traktátusa a pozsonyi káptalan kéziratai között,[66] ugyancsak a Quaestioi a besztercebányai városi könyvtárban,[67] Postillái Bertalan olaszi plébános birtokában voltak.[68] A szintén bécsi theologusnak, Hasselbach Tamásnak a művei Körmöczbányán[69] és Pozsonyban[70] voltak meg.

Összefoglalva mindazokat, amiket a középkorvégi külföldi egyetemek hatásának a bizonyítására felsoroltunk, azt hisszük, tekintélyesek lehetnek azok a szellemi értékek, amelyeket a külföldet járó magyar egyetemi tanulók a sajátjukká tettek és amelyek itthon az ő műveltségterjesztő hatásuk folytán mentek át a magyarság tulajdonába. Tudósok nevelődnek közülök, egyházi írók, akik műveikkel tömegekre hatnak, mások az

[59] V. ö. *Valjavec*, Fritz: Der Deutsche Kultureinfluss in Ungarn (Neue Heimatblätter, I. 17 l.) Ő a fentieket természetesen a német kultúrhatások intenzitásának a bizonyítására hozza fel. Ez helyénvaló volna akkor, ha minden, amit a bécsi egyetemen tanítottak a német szellem sajátos terméke lett volna. Ezzel szemben, mint már hangsúlyoztuk, az egyetemek a középkori egyetemes keresztény kultúrértékek hordozói, amely értékek egész rendszere a nyugati egyetemek kohóiban alakult ki és a bécsi egyetem a maga világviszonylatban csak középszerű tudósaival nem tesz mást, mint közvetíti számunkra ezeket az értékeket.

[60] Bp. Egyet. Kvt. Cod. 55.

[61] *Fejérpataky* László: I. m. M. Könyvsz. 1878. 100—137 l.

[62] *Csontosi*: A pozsonyi szt. Ferenciek tartományi könyvtárának codexei. M. Könyvsz. 1878. 47 l.

[63] *Csontosi:* Adalék, M. Könyvsz. 1880. 337 l.

[64] *Valjavec:* I. m. 17 l.

[65] *Varju* E.: A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár. M. Könyvsz. 1901. 42 l.

[66] *Knauz* N.: A pozsonyi káptalannak kéziratai. Magyar Sion 1867. 777 és 843 l.

[67] M. Könyvsz. 1887. 144 l.

[68] *Csontosi:* Adalék, M. Könyvsz. 1880. 348 l. Jelenleg Bp. Egyet. Kvt. Cod. 6.

[69] *Ipolyi* Arnold: Egy középkori magyar plébános könyvtára. M. Könyvsz 1876. 229 l.

[70] *Csontosi:* A pozsonyi szent ferenczrendi könyvtár... M. Könyvsz. 1878. 47 l.

egyházi törvényszékek teendőinek ellátásával terjesztenek magasabb egyházjogi műveltséget. A pap hivatásánál fogva, a szószéken és az egyházi iskolán keresztül éri el, hogy környezeténél magasabb műveltsége sokak számára hozzáférhető lesz, a polgár a városi tanácsban, vagy a városi iskolában jelenti a haladást városa és polgártársai számára. Könyvgyüjtők kerülnek ki közülök, akik középkori viszonylatban egész könyvtár fölött rendelkeznek, könyvmásolók, akik talán évek munkáját fordítják arra, hogy a könyvet, a tudás forrását magukénak mondhassák. Középkori könyvanyagunk alaposabb ismeretével bizonyára még részletesebben ki lehetne mutatni azt a hatást, amit a külföldi egyetemek látogatása jelentett középkori könyvkultúránk szempontjából.

Végigkisértük középkorvégi szellemi művelődésünk fejlődésének néhány mozzanatát, megpróbáltuk felvázolni azt a folyamatot, ahogyan ez a kezdetben lassú és elmaradott lejlődés erősebb lendületet vesz, és felzárkózik a nyugati mellé. Szándékosan csak azoknak a művelődési elemeknek az eredetére tértünk ki, amelyek a típusosan középkori szellemmel vannak összefüggésben és annak szerves tartozékai. A probléma mélyebb vizsgálatánál ezt az elszigetelést aligha lehetett volna végrehajtani. Igaz ugyan, hogy nagy különbségek vannak a 15. századi középeurópai és az itáliai egyetemek között, — éppen ezért volt alkalmas áttekintésünkhöz a középeurópai egyetemeket venni alapul, — azonban a humanizmus nem maradt távol az utóbbiaktól sem,[71] sőt a bécsi és krakkói egyetemeken elég erős gyökereket is vert, amit az is mutat, hogy arról a bécsi egyetemről, amely Laskai Ozsvátot, vagy a szerzetesfegyelmező Fegyverneki Ferencet adja Magyarországnak, kikerülnek olyan humanisták is, mint a könyvnyomda-alapító Karai László, a humanista-könyvbarát Kálmáncsehi Domokos, vagy a kolostori humanizmus jellegzetes alakja, Nagyszombati Márton.[72] Az új szellem, amely lassan a középkori világnézet diadalmas vetélytársává nő fel, szintén kifejlődésével csaknem egyidejüleg tör be hozzánk is, talán éppen azért, mert a középkorvégi kultúra intenzívebb átvétele előkészíti a talajt a számára. A két irány jóideig együtt fejlődik, a humanizmus mint a legfelső rétegek kultúrája, a középkori műveltség pedig lesüllyedve az alsó rétegekbe, amelyeknek az egyházi jellegű műveltsége a középkor folyamán sohasem volt olyan fejlett és elmélyült, mint a reformációt megelőző évtizedekben. A hazai humanizmus virágzá-

[71] V. ö. *Rupprich*, Hans: Humanismus und Renaissance in den deutschen Städten und an den Universitäten. Leipzig, 1935.

[72] Nagyszombati Mártonról lásd *Horváth* János: Az irodalmi műveltség megoszlása. Bpest. 1935. 260—62 l.

sával szinte egyidejű a kolostori irodalom virágkora is,[73] nem könnyű tehát megtalálni azt a határt, amely a két egymás mellett haladó műveltséget elválasztja. A különbséget talán csak az érzékelteti, hogy az egyik felfelé tör, a másik elmúlóban van. S a történeti érdeklődés — amely különösképpen mindig az újat keresi és részvétlenül megy el egy-egy letűnő világnézet halódó formái mellett — lényegesen több munkát fordított a humanizmus kezdeteinek a kutatására, mint a középkori gondolatok és formák továbbélésének a megfigyelésére. A humanizmus és a reformáció korai átvétele mindenesetre azt bizonyítja, hogy szellemi kultúránk fejlődésében a 15. századtól kezdve elmaradottságról már alig lehet szó és ha van is egy-egy időszakos visszaesés, azt már csak a fejlődésen kívülálló erők hozhatják létre. És ha ennek a felszínes áttekintésnek a részletein alaposabb kutatás sok változtatnivalót talál is, a végső eredményt nem lehet megtagadni: azt a tényt, hogy a középkori egyetem történeti kultúránk formálódásának lényeges tényezője volt.

[73] U. o. 5—6 l.

Dr. Kónyi Mária egyházközségi nővér:

A bátai apátság Szent Vér ereklyéje

A magyarság történetében lépten-nyomon találunk olyan emlékeket és romokat, melyeknél fájó szívvel kell arra gondolnunk, milyen más lenne itt az élet, ha nemzeti fejlődésünk útja békésebb, zavartalanabb lehetett volna. A török hódoltság tényét ismeri minden történelmet tanult magyar ember, de hatásait csak akkor mérhetnők fel igazi arányaiban, ha a maga egészében rekonstruálni tudnók azt a magyar életet, melyet szinte nyomtalanul eltörölt a föld színéről. A pusztulásnak ezt a fokát azonban épen az jellemzi, hogy sok szempontból az életnek minden emlékét is megsemmisítette.

A magyar történet egyes korszakain át nyomon követhetjük azt a folyamatot, hogyan reagál a magyarság az európai, elsősorban a szomszédos nyugati nemzetek életének, fejlődésének különböző jelenségeire. A török hódoltság azonban ebben a vonatkozásban is évszázadok emlékeit törölte el. A romok alól előbukkanó adatok arra engednek következtetni, hogy nélküle ma a középkorra vonatkozólag is minden téren, tehát a szellemi és vallási élet jelenségeinek terén is változatosabb gazdagságról és az európai keresztény kultúrával való bensőbb, szorosabb kapcsolatról beszélhetnénk.

A magyar középkornak egyik eltemetett emléke a bátai apátság Krisztus vére ereklyéje is.[1] Védettebb, békésebb fejlődésű nemzeteknek módjukban volt kegyelettel megőrizni multjuk emlékeit, míg nálunk a katolikus magyarság legműveltebbjei sem tudnak róla, hogy Bátának, ennek a ma forgalomtól távol eső tolnamegyei falunak „Klastromhegyén" a bencés apátsági monostortemplom másfélszázadon át híres-nevezetes búcsújáróhely volt. A középkori magyarság vallásosságáról általában keveset tudunk ; ennek az ismeretlen életnek egyik részlete a bátai Szent Vér-kegytemplom története is „hol Krisztus vérző testét mutatták a népnek".[2]

[1] Ezen a helyen is ki kell fejeznem köszönetemet ft. *Fájth Jenő* bátai plébános úrnak, ki a bátai és magyarországi Szent Vér ereklyékre vonatkozó adatgyüjtését és feljegyzéseit a tanulmány megírásához rendelkezésemre bocsátotta.

[2] *Geszti János* kézirata Kapisztrán Szent János csodáiról a római Szent Izidor kolostorban.

A középkori ember a maga intenzív vallásos buzgóságával nagy tömegekben kereste fel az Úr Jézus, Szűz Mária és a szentek búcsújáróhelyeit. A búcsújárás a tömegek számára akkor és most egyaránt a mindennapból, a köznapiságból való kiemelkedést jelentette; áldozatos és fáradságos, bátor kirándulást a léleknek, a természetfelettinek rendkivüli és ünnepélyes magaslataira.[3] Már régen megdőlt az a nézet, mintha a középkori magyarság a keresztény vallásosság bensőségesebb formáinak befogadására alkalmatlan, érzületében nyers és érzéketlen lett volna, nem tehetjük fel tehát, hogy ez a jámbor szokás tőle idegen lett volna. Egy hitújítás korabeli gúnyvers is bizonyítja, hogy a magyarság a középkorban is kegyelettel látogatott búcsújáróhelyeket:

Az Krisztus mondja: Jertek én hozzám, mit futunk Rómában,
„Bódogasszonyhoz Colóniába, onnat a nagy Ágba.
Bolcsós helyekre a szent Jakabhoz a Compostellába.

Az kinek nincsen annyi költsége, menjen csak Bátára,
Avagy Kassára, avagy Váraddá, avagy csak Darnóra,
De hol tanita minket az Krisztus ez fassangozásra?[4]

Ezek a sorok nálunk kedvelt külföldi búcsújáróhelyeknek: Kölnnek, Aachennek, sőt a távol spanyolországi Compostellának emlékét is megőrizték a magyar kegyhelyekén kívül. Ha külföldre is eljártak a magyar zarándokok, a hazai magyar búcsújáróhelyeket bizonyosan annál nagyobb buzgósággal keresték fel. Biztosra vehetjük, hogy nemcsak a versben említetteket, hanem számos más búcsújáróhelyet is az ország minden részén, ezeknek azonban még emlékük is elveszett. Ma ismert búcsújáróhelyeink történetét kevés kivétellel csak a XVIII. századig vezethetjük vissza, — eredetüket a barokk szellem lendületes Mária tiszteletében kell keresnünk. Míg külföldi, német búcsújáróhelyeken „Mirakelbücher" címen a XVI. század óta évkönyv-szerű feljegyzéseket vezettek az ott történt rendkivüli eseményekről, csodálatos gyógyulásokról,[5] addig nekünk magyaroknak alig van egy-két olyan kegyhelyünk, melynek a XVIII. századnál korábbi történetéről hiteles adatok alapján beszélhetnénk. Pedig régi búcsújáró helyeink megismerése, történelmük felkutatása érdekes és jellemző fejezetekkel gazdagítaná középkori magyar egyháztörténetünket, — ismert tények és adatok

[3] Georg *Schreiber:* Wallfahrt und Volkstum. Düsseldorf 1934. X. I. és köv.

[4] *Szikhárosi Horváth András:* Az Istennek irgalmasságáról és ez világnak háláadatlanságáról. Régi Magyar Költők Tára II. k. 204. l.

[5] Rudolf *Kriss:* Die religiöse Volkskunde Altbayerns. Baden bei Wien. 1933. 141. l. és köv.

között is tárna fel új összefüggéseket és a további kutatás számára is mutatna új útakat, új szempontokat. A bátai kegyhely története pl. világot vet a magyar középkor vallásos áhitatának egyik sajátos irányára: Krisztus eucharisztikus vérének tiszteletére. — Keressük, milyen képet alkothatunk a források töredékes adataiból a bátai kegytemplomról, és próbáljuk beilleszteni ezt a képet az egykorú magyar és külföldi fejlődésbe.

* * *

Pápai oklevélre támaszkodik a hagyomány, hogy az egykori bencés apátság Szent László alapítása,[6] — hogy Szent Mihály arkangyalról nevezett monostortemplomát a szent király építtette 1093-ban. Talán a környékbeli bessenyők téritése és kézbentartása volt a bátai apátság feladata.[7] Ha így volt is, nem tudjuk, hogyan felelt meg neki, — alapitásától kezdve három évszázadon keresztül csak birtokügyekkel kapcsolatban hallunk az apátságról, belső életéről, működéséről semmit sem tudunk.

Ennek a jeltelenül elmúlt korszaknak az ismeretlenségében csodálatos esemény színhelye volt a bátai apátság. Mikor, hogyan, kik előtt történt a csoda, minderről semmit sem tudunk; az első fennmaradt adatból már a vallásos köztudatban élő kegyhelynek ismerjük meg az apátság templomát. Turóczi krónikájában olvassuk, hogy egy előkelő főúr, Garai János, ki az 1415-i boszniai háború alkalmával fogságba került, szerencsésen kiszabadulván „roppant súlyú vasbilincseit a bátai monostorban hagyta örök emlékezetül Urunk Megváltónk legdrágább vérének dicsőségére, ott tett fogadalmának megváltására".[8] A bátai templom nem Krisztus vérének, hanem szent Mihály arkangyalnak volt szentelve. Hogyan magyarázhatjuk ott meg mégis a Megváltó vérének tiszteletét? hogy Garai szorongatott helyzetében éppen a bátai zarándoklásra tett fogadalmat?

Pápai bulla adja meg a kérdésre a feleletet: IV. Jenő pápa 1434. január hó 21-én a szokásos feltételekkel búcsút engedélyezett azoknak, kik a bátai kegyhelyre zarándokolnak. Ez a bulla röviden leírja a kegyhely Krisztus Vére ereklyéjét is. „...Krisztusban kedvelt fiúnk, Zsigmond római császár folyamodásában elénk tárta, hogy a szent Benedek-rend bátai mo-

[6] *Sörös Pongrácz*: Az elenyészett bencés apátságok. Budapest 1912. 119. l. — Ez a tanulmány összeállította a bátai Szent Vérre vonatkozó itt közölt adatok nagy részét. Lásd még *Sörös Pongrácz:* A bátai apátság Krisztus-vére ereklyéje. Religio 1907. évf. 3. sz. 38—40. l.

[7] *Danielik János:* Emlék-könyv II. kötet. Pest 1852. 381. l. és köv.

[8] *Thuróczi:* Chronicon Hung. P. IV. c. 16. Rerum Hung. Scriptores Varii. Francofurti 1600. — *Kammerer Ernő*, valószínűleg tévesen, Hunyadi Jánosról mondja el ezt az esetet, l. Tolna vármegye milleneumi díszközgyűlésének jegyzőkönyve. Szegszárd 1896.

nostorának templomában, *hol Krisztusnak csodálatos az Oltáriszentségből kiömlő vére* és néhány más ereklye van, Krisztus testének ünnepén (Úrnapján) a vér és ezek az ereklyék a népnek nyilvánosan megmutattatnak, minek látására csodálatos népsokaság özönlik oda." Az ereklyéknek minél búzgóbb tiszteletét előmozdítani óhajtván a pápa 10 évi és tizszer 40 napi búcsút engedélyez mindazoknak, akik a kegytemplomot ez ünnepélyes alkalommal meglátogatják és igaz bánattal meggyónnak.[9] Zsigmond kérvénye bizonyosan bővebben leírta a bátai Szent Vér ereklyét, és annak kúltuszát, ezt a kérvényt azonban sajnos nem ismerjük.[10] De a bátai csodálatos jelenség mivoltát röviden a pápai bulla is meghatározza: a bátai monostor-templomban az Oltáriszentségből láthatóan szivárgott a vér és ez a jelenség állandó volt, mert az odazarándoklók évről-évre látták.

Ransanus dominikánus püspök még kiegészíti az ereklye leírását és egyben újabb bizonyságot szolgáltat annak maradandó, állandó voltáról. Ransanus 1475—1478-ig a nápolyi király követe Mátyás udvarában, értesülése tehát a pápai bulla keletkezésénél több, mint 40 évvel későbbi viszonyokra vonatkozik. Ő maga nem járt Bátán, de számtalan szemtanú bizonyságára hivatkozva így ír róla: „Báta kis falu ugyan, de előkelő az ott lévő bencés monostor miatt, mely nagy hírnévnek örvend a feltűnő csoda révén, hogy a szent ostyában Krisztus vére *testének kis részecskéjével együtt látható*, amint ezt állítja számtalan, aki látta".[11] A bátai csodálatos jelenség tehát még ebben az időben is látható volt és az Oltáriszentségben nem csupán

[9] ... cum itaque sicut carissimus in Christo filius noster Sigismundus Romanorum imperator semper augustus nobis sua petitione monstravit, quod in ecclesia monasterii de Bata ordinis sancti Benedicti quinqueclesiensis diocesis, *in qua miraculosus sanguis Christi de sacramenti eucharistie emanatus* ac nonnullae Sanctorum reliquie huiusmodi populo publice ostendantur, ad quod videndum mirabilis populi confluit multitudo. Nos cupientes ut fideles Christi ad visitandum ecclesiam predictam, in festivitate cum ostensione huiusmodi eo fervencius accendantur et sanguinem et reliquias ipsas devocius venerentur, quo uberioribus indulgentis et remissionibus prospexerint se refectos de omnipotentis Dei misericordia et Beatorum Petri et Pauli apostolorum eius auctoritate confisi, omnibus vere penitentibus et confessis qui in die festivitatis ecclesiam ipsam visitaverint et ostensioni huiusmodi interfuerint, annuatim decem annos et totidem quadragenas de iniunctis eis penitentiis annis singulis, in perpetuum misericorditer relaxamus..." Vatikáni levéltár, Reg. Lat, 322. kötet 128t lap. (Az oklevél szövegét *Pásztor Lajos* szívességének köszönhetem.) Az oklevél keltezése 1433-ból való, Sörös azonban 1434-re teszi és Zsigmond római tartózkodását tekintve ez is a valószínűbb dátum.

[10] Röviden említve: Vatikáni levéltár, Reg. Suppl. 292. fol. 202t.

[11] *Ransanus:* Epitomae rerum Hungaricarum. Schwandtner: Scriptores rerum Hungaricarum. Vindobonae 1766—1768. I. 231. l.

Krisztus vére, hanem testének egy részecskéje is megmutatkozott.

II. Lajos 1521-ben szent Mihály és Krisztus teste apátságának nevezi a bátai apátságot.[12] Hogy „bátai szent vér" mellett „Krisztus teste" néven is említik a bátai apátság ereklyéjét, az a csodálatos jelenségnek mivoltából következett: amennyire tudjuk, a szent ostyából szivárgott a vér.

Ezekből az adatokból leglényegesebb vonásaiban már megrajzolhatjuk a bátai kegyhely képét. Abból, hogy Garai János 1415-ben váltotta be fogadalmát, hogy fogsága súlyos vasbilincseivel Bátára elzarándokoljon, kitűnik, hogy a monostortemplom 1415-ben már közismert, nevezetes búcsújáróhely. Csodálatos ereklyéjére könyörgő áhítattal gondol a nehéz fogságba került főúr és kiszabadulásáért imádkozva a bátai szent vér tiszteletére tesz fogadalmat. Ez az adat valószínűvé teszi, hogy legkésőbben a XV. század elején, de talán már a 14. században történt Bátán a csoda, mely azt búcsújáróhellyé avatta. A XV. század elején már bizonyosan látható volt a csodálatos jelenség, melynek látására oly nagy népsokaság gyült oda évente. Zsigmond király római útjának idejében már olyan híres és közismert volt a bátai kegyhely, hogy maga a király folyamodott búcsú-engedélyért a Bátára zarándoklók számára. A pápai bulla révén pedig egyházi jóváhagyás is megerősítette az apátsági templom búcsújáróhely jellegét. Még 1521-ben is hallunk bátai zarándoklatról, 1539-ben azonban a török véglegesen feldúlta. Báta tehát kb. 150 éven át volt nemzedékek kegyeletes búcsújáróhelye.

Bár keveset tudunk a bátai kegytemplom történetéről, ez a kevés is szolgáltat egy-két érdekes vonást a magyar középkor vallásos lelkületének megismeréséhez. Töredékes adataink is azt mutatják, hogy társedalmi különbség nélkül, királytól jobbágyig a nemzet minden rétegéből zarándokoltak Bátára. Az említett protestáns gúnyvers világosan kifejezi, hogy Báta búcsújáróhely-volta mennyire benne élt a köztudatban: bizonyosra vehetjük, hogy a köznép évről-évre nagy tömegekben kereste fel a szent vér templomát, ahogyan ma is szokta a kedveltebb búcsújáróhelyeket, — ők alkották bizonyosan a pápai bullában említett „csodálatos népsokaság" zömét.

Kapisztrán szent János csodáinak gyűjteményében olvasunk egy bátai vonatkozású esetet,[13] mely arra mutat, hogy a búcsújárások a városi polgárságtól sem voltak idegenek. Klára, Péter pécsi polgár özvegye olyan súlyos fájdalmakat szenvedett lábában és fél kezében, hogy sem járni nem tudott, sem kezét

[12] *Fuxhoffer-Czinár*-nál idézve, Monasteriologia, Pest 1858. I. 231. l.
[13] Lásd az idézett kéziratot Kapisztrán szent János csodáiról.

kinyújtani nem volt képes. Fájdalmai annyira súlyosak voltak, hogy életét is veszedelemben érezte. Ekkor — 1461-ben, — fogadalma szerint kocsin Bátára vitette magát „hol Krisztus vérző testét mutatják a népnek, ha talán kegyes lenne ott hozzá az isteni irgalom és meggyógyítaná." Klárának, ennek a polgárasszonynak az esete arra is enged következtetni, hogy gyógyulásért imádkozó betegek is keresték fel a bátai kegyhelyet abban a reménységben, hogy Krisztus vérének tiszteletére végzett búcsújárásukkal ott elnyerhetik az isteni irgalom különös segítségét.

Főurak sem hiányoztak a bátai búcsújárók közül. Erre egyik példa a bátai monostortemplomról szóló első adat, Garai János zarándoklásának híre is. — Báthori Andrásról, a naszádosok kapitányáról írja Szerémi, hogy midőn 1521-ben a török ellen indult, — Szerémi is kíséretében volt, — Bátára érvén, „ahol megjelent a mi Urunk Jézus Krisztus vére, az én kapitány uram a szent vér elé ment a búcsúkeresztet megnyerni és (II) Lajos királyt ott megvárni."[14] — A hadtörténelmi múzeumnak a mostani bátai plébánia-templom falába illesztett emléktáblája pedig Lajos királynak második, szomorú emlékű bátai tartózkodásáról emlékezik meg. A király seregével 1526 aug. 18-án érkezett Bátára; itt megpihenvén, innen indult el megütközni Szolimán seregével. A gyászos mohácsi ütközet előtt itt gyónt, áldozott utoljára seregével együtt a fiatal király...

Főúri családoknak a bátai monostortemplom iránti kegyeletére következtethetünk a templom javára tett értékes adományaikból is, bár ezekről igen keveset tudunk. A garamszentbenedeki apátság levéltára megőrízte a mohácsi ütközet után Győrszentmártonba, a mai Pannonhalmára került bátai templomi ruhák jegyzékét;[15] ebből kitűnik, hogy a monostortemplom legbőkezűbb jótevői a Hunyadiak voltak. Hunyadi János maga két dalmatikát ajándékozott a templomnak, Szilágyi Erzsébet egy aranyos-gyöngyös, megkülönböztetetten „nagy bársony"-nak nevezett casulát és más két miseruhát, Mátyás király, — ki személyesen is megfordult Bátán,[16] — különböző értékesebbnél-értékesebb templomi ruhákat vagy 450 frt értékben; még Korvin János is adott a templomnak négy bársony miseruhát. Legmeghatóbban fejezi ki a Hunyadi-családnak a bátai kegyhely iránti ragaszkodását Hunyadi László ajándéka: a leltár szerint kivégeztetése előtt, halála órájában, „tempore suae

[14] *Szerémi György* emlékirata Magyarország romlásáról. Magy. Tört. emlékek. II. Írók. 1. k. Pest 1857. 97. l.

[15] *Knauz Nándor:* A Garam melletti szent benedeki apátság története. Budapest 1890. I. k. 48., 49. l.

[16] *Teleki József* gróf: A Hunyadiak kora Magyarországon. Budapest 1852—1913-ig. III. k. 312—320. l.

mortis" egy fekete bársony, arannyal átszőtt miseruhát küldetett Bátára, bizonyosan, hogy ebben mondjanak érte engesztelő gyászmisét...

Erdekes kérdés, hogy mi fűzhette a Hunyadiakat ilyen szembetűnően kegyeletes ragaszkodással a bátai templomhoz? A korszak kútfőit egybevetve azt látjuk, hogy Hunyadi János életének egyik nagyjelentőségű csatája Báta mellett folyt le; történetírásunk tévesen emlegeti bátaszéki vagy szekszárdi csata néven azt az ütközetet, melyben Hunyadi mint Ulászló vezére az Ulászló és Erzsébet özvegy királyné között kitört polgárháborúban legyőzte az Erzsébet pártján harcoló Garai Lászlót.[17] Hunyadi János tehát Báta mellett állott életének egyik nehéz napján. Helyzete válságos volt, a csata kimenetelén igen sok fordult; ha Hunyadi Garaival szemben vereséget szenved, az egész országban tovább pusztít a polgárháború, ő maga pedig talán hontalan menekült lesz Ulászló mellett Lengyelországban. Nem tételezhetjük-e fel, hogy a kereszténységnek hősies védelmezője életének ezekben a nehéz óráiban a közelből különös áhítattal gondolt a bátai csodálatos ereklyére és az Oltáriszentségben vérét megmutató Krisztushoz fordulva, imájából merített erőt a küzdelemhez? És mikor könyörgése meghallgatást nyert, és a győzelem újabb nagy lendületet adott Hunyadi küzdelmes és dicsőséges pályájának, a monostortemplom iránti kegyeletes háláját családjának szívébe is beleoltotta.

Más főúri adakozókat is említ a bátai templom ruháinak és kincseinek jegyzéke: Perényi Imre nádor özvegyének, Kanizsai Dorottyának ajándéka: arannyal átszőtt, ezüst koronákkal díszített kamuka takaró fedte a szent vér ereklyetartóját. Török Imre, Garai Jób, Geréb Péter özvegye, Kinizsi Pál özvegye és Ráskai Balázs is a bátai templom jótevői között vannak, — ezeknél a főúri családoknál is feltételezhetjük tehát a szent vér ereklye fokozott tiszteletét. Egy Nagy Ágoston nevű bátai polgárt is találunk az adományozók között, ő is több miseruhával ajándékozta meg a bátai templomot.

A búcsújáróknak és adományozóknak a szent vér iránti áhítatos tiszteletén kívül negatív jellegű adataink is vannak az ereklye jelentőségéről. II. Ulászló, — ki 1495-ben maga is meglátogatta Bátát, — 1512-ben Perényi Imre nádort tette meg az apátság kegyurává. A Perényiek bátai kegyuraságához különböző erőszakoskodások emléke fűződik. Perényi Imre nádor kizárta monostorából a derék Mucsei János apátot, kinek a magyar bencésrend történetében is jelentős szerepe volt.[18] A

[17] L. *Kónyi Mária:* Hunyadi János bátai csatája. Magyar Kultúra 1937. 9. sz. 267—269. l.

[18] *Sörös Pongrácz:* Az elenyészett bencés apátságok. 128. l. és köv.

nádor fia, Perényi Péter pedig erőszakosságában már magát az ereklyét sem kímélte. Az ő szemében is nagy értéke lehetett a bátai szent vérnek, mert mindenáron birtokába akart jutni. Szerémi írja róla,[19] hogy Perényi Péter atyja halála után fegyverrel tört a monostorra és szétkergetve a szerzeteseket, a szent vér ereklyét saját kezével elrabolta és siklósi várába vitte. Nem sokáig tarthatta azonban magánál, mert pár év mulva már ismét Bátán hallunk az ereklyéről, — mint láttuk pl. Báthori András 1521-i zarándoklásával kapcsolatban.

Ismerjük már azt a protestáns gúnyverset, mely a katholikusok búcsújárásait csúfolva emlegeti Bátát, Kassát, Váradot és Darnót; magáról az ereklyéről még élesebb hangokat is hallunk. Az eset jellemző a kor szenvedélyes felekezetközi vitáinak nyers és elkeseredett hangjára is, — a jólelkű katholikus embernek, kinek feladata volt annak feljegyzése, még leirnia is nehezére esett a káromló szavakat. Scholcz György hunyadi lutheránus várnagyról olvassuk, hogy durva szitkokkal illette a katolikus Egyház tanítását, intézményeit — gúnyolta a keresztet és a boldogságos Szűzet, szidta a szenteket és latroknak nevezte őket. A jegyzőkönyv szerint így beszélt: „Hol vannak azok a rablók? Alamizsnás szent János, Kapisztrán János, és más magyarországi szentek? Ha szentek, miért nem védelmezik meg Budát és Magyarországot a török ellen? És hol van az a bátai szent vér? Miért engedte az a bálvány (Kabala Werh), hogy felégessék és elpusztítsák a helyét és Magyarországot, ha igazán szent?“ [20] A jegyzőkönyv vezetője olyan szívbéli ellenérzéssel írja ezeket, hogy hozzáteszi, — amint hasonló megjegyzéseket a kódexek jámbor másolóinál is gyakran találunk, — „az irgalmas Isten bocsásson meg nekem, hogy ezt a káromlást le mertem írni.“ A hunyadi várnagy szavai azt azonban kétségtelenül bizonyítják, hogy a bátai szent vért messze Erdélyben is, tehát valószínűleg az egész ország területén ismerték ebben a korban is.

A bátai ereklye további története belevész a török hódítással együttjáró pusztulás szomorú jeltelenségébe. A mohácsi ütközet elvesztésének hírére Bátáról is menekülnek a szerzetesek; a Szent Vér ereklye szeptember 1-én már Alsókon van. Ismerjük néhány szerzetesnek a nevét is, kik a monostor kincseit Győrszentmártonba mentették.[21] 1526 után, mikor látták, hogy a török még nem veti meg nálunk a lábát, hanem visz-

[19] *Szerémi* id. m. 190. l.

[20] *Bunyitay, Rapaics, Karácsonyi;* Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. 1902.-től. I. k. 207. l.

[21] *Sörös* id. munka 130. l. és köv. Csuvák János, Kálmány Pál, Bátai Dénes, Bajai Imre, Babocsai Gergely.

szafordul az országból, a bátai szerzetesek is nemsokára visszatértek elhagyott monostorukba. Az apátság életében a fellendülésnek rövid korszaka következett be. Várdai Pál esztergomi érsek elbeszélése szerint[22] a mohácsi ütközet előtt az akkori mezőváros Bátán kb. 200 ház volt, de az érsek tudomása szerint az ütközet után nagyon megnövekedett, — valószínűleg, mert a környékből is sokan menekültek oda a kóborló török csapatok elől.[23] 1529-ben Bátát is felégette a török, azonban még ez a pusztítás sem mért halálos csapást az apátság életére ; 1534-ben még új apátot választanak a bátai bencések. De napjaik már meg vannak számlálva : 1539-ben újra és úgy látszik, most már véglegesen a török prédája lett Báta vagy 10.000 főnyi lakosával együtt.[24] A „10.000 főnyi lakosság" ugyan olyan valószínűtlenül nagy szám, hogy közelfekvő arra gondolnunk, nem az évenkénti úrnapi búcsújárás időpontját választotta-e ki a török, hogy rátörjön Bátára? És nemcsak a búcsújárók tömegei által növekedett-e meg ennyire a lakosság száma?

Bécsben a pápai követ július végén értesült a szomorú bátai eseményekről, — naplójában is feljegyezte a hírt. „Sbardellatus mondta : az az újság, hogy a török prédára hajtotta egy Báta nevű város lakosságát, kb. 10.000 embert ; ebben a városban nagy híre volt Krisztus csodálatos vérének".[25] A nunciust úgy látszik foglalkoztatta és közelebbről is érdekelte a bátai hír, mert másnap az esztergomi érseknél is érdeklődött a történtek után, kitől pontosabb felvilágosításokat is kapott. Bátán „kiemelkedő helyen monostor van, nevezetes Urunk Jézus Krisztus csodálatos véréről" — írja másnap naplójába, — „melyet, úgy mondják, Perényi Péter vitetett el valamelyik várába".[26] Nem tudjuk, Perényi Péter korábbi erőszakoskodására céloznak-e az érsek szavai, vagy pedig Perényi újabb merényletett követett el és a város pusztulása után ismételten hatalmába kerítette az ereklyét? Érdekes találgatásokra ad alkalmat Perényivel kapcsolatban az az adat is, hogy Perényi, bár minden egyéb vonatkozásban protestáns elveket vallott, az Oltáriszentség kérdésében katolikus gondolkozású maradt. Udvari papjával Dévai Biró Mátyással is abban nem tudtak megegyezni, — Dévai ezért el is hagyta Perényi udvarát, — hogy Perényi a szentségházban őrzött ostyát szentségnek

[22] *Aleander* bécsi pápai követ naplója. Kiadva Egyháztört. Emlékek III. k. 382, 383. l,
[23] *Sörös* id. munka 131. l.
[24] *Aleander* id. naplója 1539. július 26.-ról.
[25] U. ott·
[26] *Aleander* id. naplója 1539. július 27.-ről.

tartotta, Dévai pedig nem.[27] Nem gondolhatunk-e vajjon ezzel kapcsolatban a bátai ereklyére is?

Sörös Pongrác felteszi, hogy a bátai ereklyét 1539-ben „a török pusztítás emlésztette el, vagy ott kallódott el, ahová a netán megmenekült bátai szerzetesek vitték".[28] Ilyen bizonytalan találgatásokra vagyunk utalva a Szent Vér további sorsára vonatkozólag. Annyi bizonyos, hogy 1539 után a bátai Szent Vérnek már csak az emléke merül fel néhányszor. „Báta gazdag apátság, hajdan híres csodálatos szentségéről".[29] „Báta valamikor emlékezetes a Szent Vérről"[30] — mondják utazók és egykorú földrajzi művek.

A bátai néphit legendát szőtt az ereklye eltűnése köré:[31] az egyik szerzetes a török elől a bátai hegyek közt egy barlangban rejtette el a monostor kincseit és a Szent Vért, a törökök azonban rátaláltak és utána nyomultak a barlangba. A barát védte az ereklyét, de a törökök halálra sebezték, ő erre tüzes kerékké változott, mely sebesen forogva senkit sem engedett közel a Szent Vérhez. A barlang nyílása beomlott, de a tüzes kerék zúgását éjszakánként még most is hallják a bátaiak...

* * *

A magyar történelemben a bátain kívül más Szent Vér ereklyéket is ismerünk, de ezeknek épen csak a nyomuk maradt fenn, több esetben még azt sem tudjuk megállapítani, vérző szent ostyára vagy Krisztus vérének valamely relikviájára kell-e gondolnunk.? A többi Szent Vér ereklyével szemben a bátai Szent Vérnek különös és magában álló jelentősége van. Bár aránylag keveset tudunk a bátai csodálatos jelenségről is, erről mégis több, mint másfél századon át beszélnek a források. Kultusza általános, az egykorú társadalom minden rétegére kiterjedő; a bátai ereklyét az egész országban ismerik, hívők és hitetlenek egyaránt emlegetik, míg a többi Szent Vér ereklyéről csak egy-két előzmény- és folytatás nélküli adat merül fel.

Láttuk, hogy az említett protestáns gúnyvers Kassát is búcsújáróhelyként említi. A kassai dóm is Szent Vér kegyhely volt, bár ereklyéről keveset tudunk; — az is bizonytalan, eucharisztikus jellegű volt-e, vagy Krisztus véréből való relikvia. A kassai dóm egykori őse, a johanniták istápoly-temploma már

[27] Régi Magyar Költők Tára II. kötet 429. l. — Egyháztört. Emlékek III. k. 466. l.
[28] *Sörös* id. munka 134. l.
[29] Gregoriáncz Pál, idézve *Danielik* Emlékkönyv II. k. 388—389. l.
[30] Verancsis Antal idézve ugyanot. 388.
[31] Említi *Danielik* Emlékkönyv II. k. 382—383. l.

a XIII. században mint plébániatemplom szerepel; valószínűleg a johannitáktól maradt benne a Szent Vér ereklye. IX. Bonifácz pápa 1402-ben búcsút engedélyez az oda zarándoklóknak. A bulla szerint Kassát régtől fogva messze földről keresik fel a hívek és a "félhitűek", kik közül ott már sokan megtértek. Érdekes és az ereklye nagy jelentőségére utal Divaldnak az a feltevése, hogy „alighanem a nagyhírű ereklyének köszönhették a kassaiak, hogy az oda zarándokló búcsúsok adományának felhasználásával olyan fényes templom építésére vállalkozhattak, mint aminőre a középkor egész folyamán egyetlen más felvidéki városunk sem".[32]

A bátai kegyhely búcsúengedélyével egyidejűleg csaknem azonos szövegű pápai bulla[33] engedélyez búcsút a győri egyháznak is, — a bulla szerint ott is látható az Oltáriszentségben Krisztus csodálatos vére. A győri vérző ostyáról azonban több adatunk nincsen,[34] hacsak számba nem vesszük Fraknóinak azt az ellentmondó állítását, hogy a győri székesegyházban Krisztus vérének néhány cseppjét őrizték.[35] Egy Mohácsi Dénes nevű pécsi kanonok ugyan állítólag beszélt egyik prédikációjában hússá vált ostyáról, melyet Győrött őriznek, de ennek az állításnak alapjáról közelebbit nem tudunk.[36] A győri ereklyéről felmerülő bizonytalan nyom tehát önmagában meg is szakad.

Pontosabb hírünk van egy győrmegyei eucharisztikus csodáról. II. Pál pápa 1470-ben az esztergomi érseket és a veszprémi püspököt küldte ki vizsgálatra ebben az ügyben. A pápai oklevél szerint[37] egy győrmegyei pap misézés közben, a néppel együtt, Krisztus vérének cseppjeit látta a konszekrált szent Ostyában. Mise végeztével a pap a korporáléba takart ostyát a tabernakulumba helyezte. Hallván ezt Monyorókerék földesura, Elderbach Berthold, fegyveresekkel betört a templomba s két udvari káplánja által Monyorókerékre vitette az ostyát. A győri püspök panaszt tett a pápánál az erőszakos eljárás miatt. Az ereklye további sorsa ebben az esetben is ismeretlen.

[32] *Divald Kornél:* Magyarország Művészeti Emlékei Budapest, 1927. 88—89.

[33] Vatikáni levéltár Reg. Suppl. Vol. 292. fol. 202.

[34] Feltünő, hogy egy, a győri oltáregyesület 50 éves jubileumára készült munka, (Mohl. Antal: A legmélt. Oltáriszentség örökimádása. Győr 1912.) mely sorra veszi a bátai, ludbregi, garamszentbenedeki szent vér ereklyéket, a győriről mit sem tud,

[35] *Fraknói Vilmos:* Magyarország összeköttetései a római szentszékkel. Budapest. 1901. II. k. 18—20 l.

[36] *Banfi* Florio: Úrnapja körül. Nemzeti Ujság 1922. jún. 2. sz.

[37] *Érdújhelyi Menyhért:* Kutatásaim a római levéltárakban. Kath. Szemle 1896. 630. l.

Valószínűen eucharisztikus jellegű ereklyét őrzött a pécsi és a vasvári domonkosrendi zárda is. Vasvár ma is a környék kedvelt búcsújáró helye.[38]

A horvátországi Ludbregben is hallunk Szent Vér ereklyéről. Itt — 1400 körül — egy pap előtt, ki az átlényegülésben kételkedett, a mise-bor misézés közben vérré változott. A pap ijedtében elrejtette a vért és csak halálos ágyán vallotta meg titkát ; — a szent vért erre méltó módon : monstranciába foglalt üvegecskében helyezték el a templomban és vallásos kultuszban részesítették.[39]

Garamszentbenedeken egy kendő parányi részecskéjét őrzik, melyet az Úr Jézus Vére egészen átitatott. Ezt az ereklyét Mátyás király kapta II. Pál pápától, — ő ajándékozta a garamszentbenedeki bencés apátságnak. Az apátság megszűnése óta a helybeli plébánia őrzi az ereklyét, melyhez igen sokan zarándokolnak, különösen a pünkösdi ünnepekben.[40]

A magyarországi Szent Vér ereklyére vonatkozó elszórt adatok, amennyire azt meghatározhatjuk, az 1400, 1500-as évek közé esnek. Ez magában is világot vet arra a tényre, hogy ebben az időszakban a magyarság vallási életében jelentős motivum volt Krisztus szenvedésének tisztelete ; hogy a magyar lélek ebben az időben szembetűnően fogékony volt az Eucharisztiában elrejtőzött Üdvözítőnek a szent miseáldozatban keresztáldozatát megismétlő kínszenvedése iránt.

* * *

A bátai vérző szent ostyához hasonló csodálatos jelenségeket a középkorban úgyszólván az egész világon találunk, — gondoljunk csak a bolzenai szent misének Rafael freskójáról ismert csodájára.[41] Elsősorban az Oltáriszentség kultuszában bekövetkezett fejlődésnek kell tulajdonítanunk, hogy a vallásos közszellem fogékonnyá vált ezek iránt az eucharisztikus jelenségek iránt. Míg a XI. századig az Oltáriszentséget elsősorban áldozati lakomának tekintették, a XI. századtól kezdve előtérbe lép a köztünk lakozó isteni Fölség nagy méltóságának tudata. A lelkeket megragadja, foglalkoztatja Krisztusnak az Oltári-

[38] P. *Bőle Kornél* domonkosrendi atya szíves közléséből.

[39] X. Leó pápa bullája 1512-ből, a ludbregi várban. Idézve B. A. *Kercselich*-nél : Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabiensis... Zagrab, év nélkül. 209—210. Az esemény időpontját 1398—1420 közé tehetjük annak alapján, hogy Kercselich azt Ebarhard püspök idejére teszi. U. o. 148—199.

[40] *Mohl Antal* i. m. 114—5. l.

[41] Az átlényegülés valóságában kételkedő pap előtt misézés közben felforrt a kehelyben a bor és a korporáléra ömölve, azon vérfoltokat hagyott. Az eset 1267-ben történt.

szentségben elrejtett isteni élete: a szentségi színek alá rejtőzött dicsősége és a szent miseáldozatban megújított keresztáldozata. A dogma előtérbe lép, theológusok foglalkoznak vele, állást foglalnak mellette vagy ellene. Aquinói szent Tamás ekkor írja gyönyörű himnuszait az Oltáriszentségről. Eretnekségek támadják a tant, — Berengár, a katharok, — hogy Krisztus az Oltáriszentségben valóságban jelen van. Hívő lelkek is meginognak; a bolzenai papot misézés közben is elfogja a kétség, hogy átlényegül-e a kenyér és a bor a valóságban Krisztus testévé és vérévé? Ebben a hitében kikezdett korban gondviselésszerűek voltak a bolzenai miséhez hasonló, csodálatos jelenségek, melyek érzékelhető módon hirdették a transsubstantiatio valóságát, Krisztusnak az Oltáriszentségbeni valóságos jelenlétét.

Nem feladatunk a vérző szent ostyák kérdésének theológiai tárgyalása, csak épen utalni akarunk az ilyen természetű jelenségek dogmatikai megítélésére. Tárgyunkkal kapcsolatban ennek a kérdésnek csupán elméleti jelentősége van úgyis, hiszen az eltünt bátai szent vér ereklyét közelebbről megvizsgálni ma már nincs módunkban. Az Egyház, mely rendkívüli jelenségekkel szemben bölcs és mérsékelt magatartást tanusít,[42] vérző ostyáknál, feszületeknél, képeknél mindenekelőtt a történeti igazság kérdését vizsgálja. Ebből a szempontból a rosszhiszemű csalás eseteitől eltekintve elsősorban a piros színezetet adó ostyagomba, a micrococcus prodigiosus jöhet számba. Ezeknek a jelenségeknek egyik kutatója P. Browe, egészen annak a racionalista felfogásnak alapjára helyezkedik, hogy a vérző szent ostyák csodái, amennyiben nem szubjektív víziók, mind a micrococcus prodigiosusra vezethetők vissza.[43] Kriss viszont elutasítja ezt a merev általánosítást, — csak annyit fogad el, hogy ez az elmélet talán valóban megmagyaráz néhány esetet.[44]

A történeti igazság eldöntése után az a kérdés merül fel, hogy szubjektív vagy objektív jellegü-e a jelenség? Szubjektív jellegűnek tekinthetjük, ha az csak átmeneti és kevesek szá-

[42] Veit professzor éles kritikáját mindenesetre csak a beteges kinövésekre nézve fogadhatjuk el. „Wer das Wahlfahrtswesen des Mittelalters nach seiner Entartung und insonderheit den Glauben an die Wunderkraft der angeblich blutenden Hostien nach den ins Sexuelle hineinragenden Blut- und Liebesphantasien gewisser Hysteriker männlichen und weiblichen Geschlechts beurteilt, sollte jedoch auch so viel Sachlichkeit aufbringen, anzuerkennen, dass die Kirche selber in diesen Dingen Mass hielt und Mass zu halten befahl, leider bei einigen Theologen gegen Ende des Mittelalters nicht mit dem erwarteten Erfolg.“ Ld. Ludwig Andreas *Veit:* Volksfrommes Brauchtum und Kirche im deutschen Mittelalter. Freiburg im Breisgau. 1936. 57, 58. l.

[43] Idézve Rudolf *Kriss*: Die religiöse Volkskunde Altbayerns. Baden bei Wien. 1933. 86. l.

[44] U. o.

mára látható, míg objektív-reális a jelenség, ha állandó és mindenki számára érzékelhető, — vizsgálat tárgyát tulajdonképen csak ezek a jelenségek képezhetik. Theológiai felfogás szerint[45] magát a szent Ostyát imádás illeti, míg a szinek megromlásával az isteni jelenlét meg nem szűnik; az ilyen konszekrált Ostyákból kifolyó vért azonban, még ha valóságos vér is az, nem illeti meg az az imádás, amely Krisztusnak a második isteni személlyel hypostatikus módon egyesült vérét megilletné. Az ilyen objektív-reális vérrészecskék és vérnyomok azonban feltétlenül tiszteletreméltók, mint Isten rendkívüli működései és mint Krisztus vérének képei és jelei, — ha nem részesíthetők is adoratio absoluta-ban (cultus latriae absolutus), mely egyedül Istent illeti meg, hanem csupán adoratio relativa-ban (cultus latriae relativus) ahhoz hasonló vallásos tiszteletben, mint amelylyel feszületek és Krisztus-képek iránt viseltetünk. Valamely feszülettel vagy Krisztus-képpel történő ilyen természetü, kétségtelen hitelességü és objektív jellegü csodálatos jelenség megrázóan váltja ki belőlünk az őket általában megillető vallásos tiszteletet. Vérző ostyákra vonatkozólag, nehogy kultuszukhoz bármilyen természetü csalás vagy csalódás férkőzhessék, már évszázadok óta az az egyházi előírás, hogy kétségtelenül konszekrált ostyákat kell mellejük helyezni; kultuszuk így a rajtuk megnyilvánuló csodálatos jelenség által annál közvetlenebbül ösztönöz az Oltáriszentség imádására.

A korszak lelkületének megfelelően az Oltáriszentséggel kapcsolatos csodálatos jelenségek gazdag legenda-képződést indítottak meg. Érdekes tény, hogy az eucharisztikus legendák igazi hazája, a „Legendennest" Bajorország. Ennek megfelelően a bajor vallásos néprajz múltjának kutatói mélyedtek el leginkább az idevonatkozó jelenségek vizsgálatába. Bauerreiss több mint száz német és külföldi „Hostienlegende" áttanulmányozása után összefoglalja és megállapítja a legendák tipikus struktúráját, felépítési módját.[46] Kiindulás mindíg valamely, az Oltáriszentség ellen elkövetett tiszteletlenség — ez igen gyakran származik zsidók részéről — mely csodálatos jelenséget vált ki: a megsértett isteni Fölség valamiképen bizonyságát adja jelenlétének, kinyilatkoztatja magát, vagy szenvedésének jelét adva kifejezi, hogy az ostyát ért bántalmak egyben az Üdvözítő szenvedései

[45] Ld. ezekre nézve Lexicon für Theologie und Kirche. 1931. Blut, Bluthostien, Blutwunder címszavakat.

[46] Romuald *Bauerreiss:* Pie Jesu. Das Schmerzensmann-Bild und sein Einfluss auf die mittelalterliche Frömmigkeit. München, 1931. 84. l. és köv.

[47] *Baurreiss* id. munka 38. l.

[48] U. o. 68. l.

is. Leggyakoribb jelenség a szent ostya vérzése; máskor világít, a levegőben lebeg, vagy igen súlyos és a földre esik, — az is előfordul, hogy gyermek vagy rózsa képét ölti fel. Az Oltáriszentséggel szemben elkövetett tiszteletlenséget vagy azonnal, vagy újabb csodajel útján veszik észre, — ünnepélyes processzió keretében mennek érte, és a csodálatos jelenségek színhelyén templom vagy kápolna épül, melyhez búcsújárások indulnak.

Nézzük a legendatípus néhány jellemző változatát. Passauban 1477-ben zsidók szent ostyákat kerítenek hatalmukba és késekkel és tövisekkel szurkálják, majd tűzbe vetik azokat. Ekkor erős zúgás közben egy gyermek jelenik meg az ostyák helyén két angyaltól kísérve.[47] — Az alsóausztriai Heiligenblutban egy zsidó keztyüjébe rejti az ostyát, de lova így nem akarja őt továbbvinni. Az ostya a földre esik, mire a föld megnyílik és a lovat lovastól elnyeli. A szakadék felett kegytemplom épül.[48] — Igen színes a párisi szent Merry-templom legendája. Egy Jonathás nevű zsidó rávesz egy keresztény lányt, hogy vegye ki szájából a szent ostyát, takarja kendőbe és vigye el hozzá. A zsidó szúrja, vágja az ostyát és mikor az vérezni kezd, tűzbedobja, majd egy fazék vízbe veti, mely vérvörös lesz tőle. Egyszerre eltűnik az ostya és a zsidó látja Krisztust halálküzdelmében a kereszten. A zsidó elsüllyed a pincébe, majd egy asszony könnyen meg tudja fogni az ismét kenyér alakot öltött szent ostyát és elviszi a S. Jean-en-Greve templomba, ahol a forradalomig őrizték.[49]

A tiszteletlenség nem származik mindig bűnös szándékból. Az erdingi szent vér kultusz arra az esetre vezethető vissza, hogy egy parasztember szent áldozás után haza akarta vinni a szent ostyát, hogy a háza szerencsés legyen. Útközben azonban a szent ostya kisiklott kezeiből és a levegőben lebegett, hiába próbálta újból megfogni. Szólt a plébánosnak, de az sem tudta megfogni az ostyát, — míg végül megértették, hogy az Üdvözítő templomot kíván arra a helyre.[50] Einsbachnál egy pásztor azért akarja hazavinni a szent ostyát, hogy otthon imádhassa. Az ostya azonban kiesik kezéből és ott, ahol a földre hullik, gyógyforrás fakad.[51]

Említettük már, hogy eucharisztikus legendákat a keresztény középkornak jóformán minden nemzeténél találunk; országhatárok itt nem jönnek számba. Krakkóban 1347-ben tolvajok ellopják a monstrantiát, de mikor látják, hogy az csak

[49] U. o. 76. l.

[50] Rudolf *Kriss:* Volkskundliches aus altbayrischen Gnadenstätten. Augsburg 1930. 27, 28. l.

[51] U. o. 82, 83. l.

ércből van, mocsárba vetik, hol éjjel-nappal világít, míg a püspök ünnepélyes processzióval érte nem megy.[52] — Aragóniában, Valenciában hat nemes ember áldozni akar épen, mikor rajtuk ütnek a mórok. Az ostyákat korporáléba takarva egy kő alá rejtik. Miután legyőzték az ellenséget, előveszik a korporálét; az ostyák véresek és a kendőhöz tapadnak. A korporálét azontúl csatákban zászlónak használták.[53] A szenvedés motívumát, a vérzést (Blutmotiv) a legtöbb esetben megtaláljuk

A legendamotívumok vándorlásának, történeti fejlődésének oldaláról közelítve meg az eucharisztikus legendák kérdését, már a kereszténység első századaiból ismerünk olyan eseteket, mikor a szent ostya papok kezében hússá vált és ezáltal eloszlatott az átlényegülés valósága iránt támadt kételyeket, megtérített hitetleneket.[54] Arra nézve azonban egyetértenek a kutatók, hogy „a legendaforrás", a hatásaiban legjelentékenyebb ilyen természetű csodálatos esemény a „Gregoriusmesse" volt, Nagy Szent Gergely pápa hagyományos miséje.[55] Ez a csoda kedvelt témája volt a középkori ábrázoló-művészeteknek, és ismerete irodalmi úton is terjedt, mert Paulus Diaconus a pápáról írt életrajzában elmondja az eseményt, honnan azt Jacobus de Voragine is átvette igen kedvelt és sokat olvasott Legenda aureájában.[56] Nagy Szent Gergely pápának (540—606), mikor egy alkalommal Rómában, a Santa Croce templomban misézett, — magas egyházi segédlettel, — megjelent az Üdvözítő a Schmerzensmann-nak, a fájdalmak emberének tipikus képében.[57] Az imago pietatisnak is nevezett Schmerzensmann ábrázolás Krisztust töviskoszorúval, sebeit mutatva tünteti fel, állva vagy sírja szélén ülve. Bauerreiss itt utal a megfeszített és a sírjában pihenő Krisztus közötti szoros összefüggésre.[58] Az Üdvözítő körül ott vannak a kínszenvedés eszközei, az arma Christi is; ezek közül igen gyakori a tövisek ábrázolása, ami viszot arra vezethető vissza, hogy a Santa Croce templomban őriznek egy tövist Krisztus töviskoronájából. A Gergelymise egyik legkiemelkedőbb ábrázolása, a motívumok világosságának és áttekinthetőségének szempontjából is, Dürernek Nürnbergben őrzött képe. Ez feltünteti a csoda összes, további fejlődést befolyásoló körülményeit is.

Az imago pietatis ábrázolás tulajdonképen keleti eredetű;

[52] *Bauerreiss* id. m. 75. l.
[53] U. o. 78. l.
[54] Idézve *Krissnél*, Die religiöse Volkskunde Altbayerns 82. l.
[55] *Kriss* ugyanott, — *Bauerreiss* idézett munka 10. l. és köv. 94. l. és köv.
[56] L. Lexicon für Theologie und Kirche, Gregoriusmesse címszónál.
[57] A Schmerzensmann-bildre nézve l. *Bauerreiss* idézett könyvét.
[58] U. o. 94. l.

további kutatás feladata pontosabban tisztázni származását és a Gergely-misével való kapcsolatát. Annyi azonban bizonyos, hogy ezt az ábrázolási módot mindenekelőtt az Eucharistiával szoros kapcsolatban levő tárgyakon és helyeken alkalmazták, mint pl. tabernaculumok ajtaján, monstranciákon stb. Érdekes, hogy Andechsben a XIV. század második feléből őriznek egy ládában három ostyát; ezek közül egyiket a legenda annak az ostyának tartja, mely a Gergely-mise alkalmából a pápa kezében vérezni kezdett, — a láda fedelén ott találjuk a Schmerzensmann képét. Az oltáriszentséges legendák kegytemplomainak túlnyomó részében megtaláljuk a fájdalmak emberének képét vagy szobrát; sőt több helyen ma már egyenesen ez a szobor a búcsújárás célja az elveszett eucharisztikus ereklye helyett. Láttuk, hogy a legendák kiinduló pontja mindig valamely, az Oltáriszentséget ért tiszteletlenség. Közelfekvő lenne feltételeznünk, hogy ennek a sérelemnek engesztelésére állították fel ott a szenvedő Krisztus szobrát. Bauerreiss azonban azon a nézeten van, hogy nem a sérelem okozta a szobor felállítását, hanem fordítva, a szenvedő Krisztus szobrának felállítása váltotta ki az Oltáriszentséggel szemben elkövetett vétség legendáját.[59] A kínszenvedés eszközeinek ebben az ábrázolásban szokásos feltüntetése ugyanis magában foglalta annak a motívumnak kibontakozását, hogy az Üdvözítőt bántalmazták. Mivel az Úr Jézus Krisztus kínzói zsidók voltak, természetes, hogy — különösen a zsidók elleni fokozottabb ingerültség időszakaiban, — könnyen vádolták a zsidókat az Oltáriszentség elleni vétségek elkövetésével. Kriss szerint ugyan ezeknek az ismételten visszatérő zsidók elleni vádaknak bizonyosan volt is valami történeti alapjuk.[60]

Nagy Szent Gergely pápa a római Santa Croce templomban tartotta emlékezetes miséjét. Ez a templom a nagypénteki stáció-templom volt, a pápai istentisztelet helye. A nagyhétre Rómába érkező zarándokoknak kivétel nélkül fel kellett keresniök, valószínűleg ismételten is, ezt a templomot; mélyen a lelkükbe vésődhetett az ottani szenvedő Krisztus ábrázolás. Amint búcsújáróhelyek képeivel tenni szokták, hazájukba is magukkal vitték ezt a képet is, hol aztán — Bauerreis szerint[61] — csak kedvező körülményekre volt szükség, hogy a szenvedő Krisztus képhez fűződő eucharisztikus eszmei tartalom megindítsa a legendaképződést. Ismerünk eseteket, melyekben ezeket a kedvező körülményeket valamely, az Oltáriszentség ellen elkövetett tényleges tiszteletlenség teremtette meg, — tehát a

[59] *Kriss*: Die religiöse Volkskunde Altbayerns 85. l.
[60] U. o. 85. l.
[61] *Bauerreiss* id. m. 84. l.

legendáknál a reális történeti magot sem kell eleve kizártnak tekintenünk.[62]

Az Oltáriszentségben való tényleges isteni jelenlét körül folytatott viták a XIII. században ezek iránt a vonatkozások iránt már a legszélesebb körökben is fogékonnyá tették a lelkeket. 1300-ban, a tudomásunk szerinti első „szent év"-ben, a zarándokoknak addig ismeretlen tömegei látogatták meg Rómát, hogy a jubileumi búcsút elnyerhessék; nagy tömegek ismerték meg a Santa Croce-templom Schmerzensmann-képét és a vele kapcsolatos Gergely-mise történetét is. Ha vizsgáljuk az eucharisztikus legendák időpontját, azonnal szembetűnik a jubileumi év nagy jelentősége a legendák elterjedésében. Bauerreiss 117 legendát végigvizsgálva megállapítja,[63] hogy a jubileumot követő időben, a XIV. században érték el a legendák a legmagasabb számot, a legáltalánosabb elterjedtséget. Csupán hat legenda keletkezési időpontja tehető az 1200 előtti időre, míg 1300 és 1350 közé 28 legendáé esik; 1500 után már csak kettőről tudunk. A csodálatos események hónapjáról és napjáról általában nem tudunk, — ahol mégis pontosan ismerjük a dátumot, ott túlnyomó az április hónap és a nagycsütörtök. Ezek az adatok erősen alátámasztják a feltevést, hogy a római Santa Croce stáció-templomnak jelentős szerepe volt az eucharisztikus Szent Vér legendák kialakulásában és hogy azok elterjedését nagyon elősegítették az 1300-as szent év jubileumi zarándok-seregei is.

Az eucharisztikus Szent Vér ereklyék kegyhelyeinek keletkezési időpontját vizsgálva, magára a búcsújárások történetére nézve is érdekes eredményeket kapunk. Az imago pietatis-ábrázolások egyik változata, továbbfejlődése a Pieta; az a mozzanat, midőn az Üdvözítőnek a keresztről levett teste a Szűzanya ölében pihen. A Mária-kegytemplomok kegyképeinek vizsgálatából az tűnik ki, hogy a legrégibb Szűz-Anya-búcsújáróhelyeken túlnyomórészben Pietákat találunk; ezek adták az átmenetet, mintegy a hidat a későbbi Mária-búcsújárásokhoz. 1200-ig akadnak még bizánci eredetű, trónon ülő vagy álló Mária-ábrázolások is, melyeket a keresztesek és a szentföldi zarándokok hoztak magukkal Keletről, — de ezeken kívül az egykorú Mária-tisztelet úgyszólván kizárólag csak a Pieta, — a fájdalmas Anya-ábrázolásokat ismerte. A pieta-zarándoklatok a XIV. század közepén érték el virágzásukat, ezután már lassan háttérbe szorulnak a más jellegű Mária-zarándoklatokkal szemben.

A búcsújárások történetének egyes periódusai kifejezik a középkori áhitat-formák alakulását és változásait is, — természetesen nem élesen elkülönülő ugrásokkal és törésekkel, ha-

[62] *Kriss* id. m. 84. l.
[63] *Bauerreiss* id. m. 79. l.

nem egymásba olvadó, de mégis elhatárolható periódusokkal. Bauerreiss így állapítja meg a búcsújárások különböző formáinak egymásutánját:[64]

I. Korai középkor: keresztesek zarándoklatai és búcsújárások a szentek sírjaihoz;

II. 1350-ig: eucharisztikus Szent Vér és Üdvözítő búcsújárások;

III. 1450-ig: Pieta-zarándoklatok;

IV. 1700-ig és később: Mária-búcsújárások.

* * *

A külföldi kutatás eredményeinek rövid érintéséből is láttuk, hogy az Oltáriszentséggel kapcsolatos csodák, vérző ostyák nem elszigetelt jelenségek ebben az időszakban, hanem egészen 1500-ig úgyszólván minden keresztény nemzet vallási életében feltalálhatók. A magyarországi eucharisztikus Szent Vér ereklyék története is beletartozik a középkori vallásosság történetének ebbe a fejezetébe, de közelebbi vonatkozásokat, motívumtörténeti kapcsolatokat hiába próbálunk nyomon követni nálunk ezekben az oly kevéssé ismert évszázadokban. Külföldön több helyen még az ereklyét is őrzik a mai napig is, — így például Augsburg-Heiligkreuzben, Andechsben, Deggendorfban, Seefeldben. A legendákat illetőleg pedig a kutatóknak olyan gazdag anyag áll rendelkezésükre, hogy módjukban van azokat finom árnyalati különbségek alapján összevetni, típusokba osztályozni, érdekes eredményekre jutni. Ezzel szemben a magyarországi Szent Vér ereklyékre nézve csupán néhány elmosódott adatra vagyunk utalva. A legnevezetesebbnek, a bátai Szent Vérnek a történetét sem ismerjük kielégítő módon, a többi Szent Vér ereklyéknél meg létezésükről is alig tudunk, — a velük kapcsolatos rendkívüli jelenségekre, kúltuszokra, további sorsukra nézve már nincsenek adataink.

A XIV. század vége, a XV. század eleje, amikorra a bátai csodálatos jelenség időpontját kb. tehetjük, Magyarországon is, mint általában az egész katolikus egyházban, a vallásos buzgóság elernyedésének korszaka. A szerzetesrendeknél, így a bencéseknél, ferenceseknél, domonkosrendieknél lazul a fegyelem, reformok szükségessége egyre sürgetőbbé válik. A husziták Magyarországon is igen súlyos tiszteletelenségekkel illetik az Oltáriszentséget; mint Marchia Jakabnak a kalocsabácsi egyházmegyében folytatott vizsgálatai kiderítették „...erdőkben, pincékben, malmokban, barlangokban és földalatti üregekben az Oltáriszentséget megszentségtelenítették, átkozott rejtek-

[64] *Bauerreiss* id. m. 108. l. és köv.

helyeikbe Krisztus vérét bőrtömlőkben hordozták..." [65] Ebben a meggyengült hitű korszakban mindenesetre nálunk is gondviselésszerű volt a bátai csodálatos jelenség, mely sokak lelkét rázhatta meg, sokak kétségeit oszlathatta el és alvó hitét kelthette életre.

Kódex-irodalmunk mutatja,[66] hogy a szerzetesrendekben ebben a korszakban nálunk is különös kegyelettel foglalkoztak az Üdvözítő kínszenvedésével. A nép között prédikáló ferencrendiek Krisztus szenvedésének rendjükben fokozottabb kegyelettel ápolt tiszteletét [67] bizonyosan a világiak között is terjesztették. A domonkosrend szintén a nép között járó prédikáló rend volt; ebből a szempontból jelentősége van annak, hogy a pécsi és a vasvári ereklyét domonkosrendi kolostorban találjuk. — Az Üdvözítő szenvedéseiről szóló imakönyv-kódexeink legnépszerűbb ima-füzére is, a Szent Brigittának tulajdonított Jézusról való 15 jeles imádság,[68] melyek között egyik igen szép ima az Úr Jézus vérével foglalkozik. A passióról szóló elmélkedések és ahhoz fűződő imádságok különben is jelentős helyet foglalnak el ebben az irodalomban, — az Üdvözítő szenvedéseit a Szűz Anya fájdalmán keresztül is átélő Mária-siralmakkal együtt. Krisztus szenvedése iránt nálunk is különösen fogékonyak lehettek a vallásos lelkek, az Üdvözítőnek az Oltáriszentségben való jelenlétéről folytatott viták, eretnekségek is érintették Magyarországot is, — csodálatos, rendkívüli jelenségekhez nálunk sem hiányzott az alkalmas lelki talaj.

Nem tudjuk, gondolhatunk-e a magyarországi eucharisztikus ereklyékkel kapcsolatban is a római Santa Croce-templom hatására? Arra van adatunk, hogy Nagy Lajos 1350-ben, második nápolyi hadjárata alkalmából megfordult Rómában, egyenesen azzal a szándékkal, hogy az akkori szent év jubileumi búcsúját elnyerje.[69] Talán ennek az útnak ebben a vonatkozásban is van jelentősége? Nem tudjuk, vajjon a bencések és különösen a bátai apátság bencései, nem vettek-e részt valamelyik jubileumi zarándoklaton. Ámbár ebben az időben lelki fókuszként már nemcsak egyedül a Santa Croce-templom Gergely-mise-reminiszcenciáira gondolhatunk; feltételezhetjük bármely más szent-vér-búcsújáróhely hatását is, ahová csak

[65] *Fraknói Vilmos:* Magyararszág egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkel. II. k. Budapest 1902. 36. l.

[66] *Horváth János:* A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Bpest. 1931. megfelelő fejezetei.

[67] P. *Molnár Arkangyal:* A ferences-szellem. Szombathely, 1926. 472. l. és köv.

[68] Ld. pl. a Winkler-codexben, Nyelvemléktár II. k. 170. l.

[69] *Fraknói Vilmos:* Magyarország összeköttetései a Szentszékkel. I k. 234. l.

akkoriban eljuthattak magyarok. — Sőt arra is van alapunk, hogy a Gergely-mise irodalmi verziójának hatását tételezzük fel nálunk. Paulus Diaconus ugyanis Nagy Szent Gergely pápa életrajzában úgy mondja el a csodálatos mise történetét, hogy az Üdvözítő nem emberalakban, hanem csak egy véres újjízecske formájában jelent meg. Közelfekvő itt Ransanus leírására gondolnunk: „a szent ostyában látható Krisztus vére testének valamely részecskéjével együtt".[70]

A külföldi vérző-szentostya-legendák mindig kapcsolatban vannak kegytemplom alapításával. Bátán nem ez a helyzet. Az apátság temploma, amennyire tudjuk, már Szent László ideje óta állt, — legfeljebb átalakításra, újjáépítésre gondolhatnánk, de erre nincsen semmi adatunk. A monostortemplom mostanig fennmaradt romjai ásatás esetén valószínűleg vetnének valamely világosságot erre a kérdésre is.

Általános és közös vonása a legendáknak az is, hogy a csodajelet valamely az Oltáriszentséget ért sérelem váltja ki. Nem tudjuk, Bátán milyen természetű sérelemre gondoljunk, — 1400 körül még korai huszitákat keresnünk ezen a tájon. Ludbergben az Üdvözítőt ért sérelem a miséző papnak az a kétélye, hogy vajjon tényleg átváltozott-e Krisztus vérévé a kehelyben lévő bor. Talán Bátán is a hitetlen kételkedés bűne volt az a bántalom, mely az Oltáriszentséget érte. Mindezekre nézve azonban csak találgatásokra, tapogatódzó feltevésekre vagyunk utalva.

Adataink szegényessége mellett nehézségekbe ütközik annak vizsgáláta is, vajjon a búcsújárásoknak Bauerreis szerinti érdekes kronológiai csoportosítása mennyiben, vagy milyen módosításokkal alkalmazható a magyar búcsújárások történetére is. Ezen a téren további — esetleg művészettörténeti — kutatások még deríthetnek fel eddig ismeretlen összefüggéseket a szenvedő Krisztus és a fájdalmas Szűzanya ábrázolási módjának alakulásai és a búcsújárások történetében felmerülő változások között.

* * *

A XIV—XV. századi vallásosság történetére vonatkozó további kutatásokból tűnik majd ki, hogy a szent vér-ereklyék kérdésében meg tudjuk-e még valamikor pontosabban állapítani a lelki és szellemi áramlásoknak, kapcsolatoknak ma már nehezen kifürkészhető folyamatait. Annyit világosan látunk a magyar szent vér-ereklyékről, elsősorban a bátai szent vérről szóló töredékes, elszórt adatokból is, hogy a vérző szent

[70] „in sacra hostia sanguis cum portiuncula quadam corporis Christi videtur."

ostyáknak a középkori vallásos áhitat számára gyakori jelensége magyar földön sem volt ismeretlen. Magyarország ebben a vonatkozásban is a középkori keresztény világ közösségébe kapcsolódott, annak egyik tagja volt. Láttuk, hogy a bátai monostor-templom, a legjelentékenyebb, talán egyetlen igazi — magyar szent vér kegytemplom, a XV. század elején mint látogatott, messzeföldön nevezetes kegyhely emelkedett ki a csaknem teljes ismeretlenségből, hogy másfélszáz éven át legyen erőforrása a búcsújáró magyar léleknek. Láttuk, hogyan vonzotta a kegytemplom évről-évre a búcsújárók ezreit a társadalom minden rétegéből Bátára, míg csak a bátai szent vér is nem osztozott a középkori magyar élet oly sok értékének, emlékének sorsában: elveszett, megsemmisült a török áradat pusztításaiban.

Pásztor Lajos:

Temesvári Pelbárt és Laskai Ozsvát az egyházi és világi pályáról

A magyar szellemi élet a középkorban is integráns része volt a nyugatinak. Nyugat szellemi áramlatai eljutottak mindig Magyarországba is. A magyar élet azonban a nyugati szellemi élettel való minden rokonsága dacára, nem egyszerű mása amannak, hanem sajátos arculattal, egyéni színezettel rendelkezik. E sajátos arculat több tényező eredménye. Itt említsünk csak kettőt, amelyek talán a legfontosabbak is. Az egyik: nem egységes maga a „nyugati" szellemi élet sem s így nem mindig azonos szellemi áramlatok juthattak Magyarországba. A befogadott eszmék továbbá nem légüres térbe kerültek, hanem kezdetben a nyugati keresztény kultúrától eltérő ősmagyar műveltséggel — amely mindmáig megőrizte egyéni vonásait — léptek érintkezésbe. Nem lényegtelen az a mozzanat sem, hogy a magyarság a IX. században jutott először kapcsolatba Nyugattal, vagyis akkor, amikor Nyugat mögött már több évszázados keresztény kultúrájú fejlődés állott. Minthogy e hosszú fejlődés menetéből, közvetlen átéléséből a magyarság kiesett, a nyugati szellemi életnek sok vonása nálunk nem oly jelentős, mint azon országokban, amelyek korábban lettek keresztények.

Ezért, ha a középkori magyarság szellemi életével kapcsolatos kérdéseket meg akarjuk ismerni, keresni kell: mit mondanak azon források, amelyek a magyar nép felfogását őrízték meg; illetve azon források, amelyek ha nem is közvetlenül a nép gondolkodását tükrözik vissza, de olyan szerzőktől származnak, akik a nép gondolkodásának az irányítására és alakítására befolyással bírtak.[1]

Az általunk felvetett probléma is — miképen látta a reformáció előtti kor embere az egyes foglalkozási ágaknak, az egyházi és világi pályának a viszonyát s mint hozza azokat kapcsolatba az örök boldogság elnyerhetésével — olyan, amelyre nézve nemcsak hogy a nép köréből, de még világi embertől sem maradt fenn írásos emlék.

[1] E magától értetődő követelményt nem fölösleges, nem szükségtelen még ma sem külön kiemelni.

A reformáció előtti időben a nép nem ír, de még csak nem is olvas — egy-két kivételtől eltekintve. Így szellemi élete, műveltsége és tudása, sokkal egységesebb, zártabb volt, mint a mai emberé. A prédikáló papság közvetíti a latinul nem tudó nép számára — annak anyanyelvén — a latinnyelvű vallásos irodalomnak azt a részét, amely a vallásos élet gyakorlati szükségleteit volt hivatva kielégíteni.[2] A vallás legszorosabb kapcsolatban van még az élet minden mozzanatával és minden igényével s így a vallásos élet szükségleteit kielégíteni törekvő prédikátortól nyeri a nép műveltségének, tudásának alapját is.

Hogy az egyház nagy gondot fordított — szentbeszédek révén — a nép tanítására, azt nemcsak az egyes zsinati rendelkezésekből,[3] de azon szétszórt és eddig még fel nem dolgozott adatokból is tudjuk, amelyek egy-egy hitszónok nevét vagy magyar hallgatóság számára készült beszédgyűjteményének létezését örökítették meg.[4] Magyarországi Mihály, Temesvári Pelbárt és Laskai Ozsvát is hangsúlyozzák — nyomtatásban is többször megjelent műveikben — a szentbeszéd fontos és hasznos voltát[5] és kiemelik, hogy műveik — részben el is mondott beszédeik célja: anyagot adni azoknak az egyszerűbb prédikátoroknak, akikben megvan a buzgóság szentbeszédek tartására, de akik egyedül nem tudnák az anyagot különféle könyvekből összeállítani. A beszédek készítésénél — amint maguk is mondják — az egyszerűbb nép igényét és értelmi fejlettségét tartják — majdnem mindig — szem előtt s ezért csak olyan témákat érintenek, amelyeket alkalmasaknak találtak a nép, különösen a falusi szegény nép[6] előtt való prédi-

[2] H. Grundmann: Religiöse Bewegungen im Mittelalter. 1935. 439—52. Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. 1931. 56.

[3] Az 1493, 1494 és 1515-i zsinatok rendelkezéseit l. Carolus Péterfy: Sacra concilia. 1741. I. 218, 281, 245. V. ö. még Mihalovics Ede: A katolikus prédikáció története Magyarországon. 1900. Az 1493-i zsinattal kapcsolatos megjegyzését, hogy a prédikálás nem nagyon szokott foglalkozása volt a lelkészkedő papságnak, később maga is megcáfolja, 46, 48, 60, 83, 104.

[4] Mihalovics i. m. 62, 74, 79, 97, 170. stb.

[5] Laskai Ozsvát (L. O.): Gemma fidei. 1, 3. Régi Magyar Könyvtár III. 141. U. a. Serm. dom. 107. RMK. III. 211. Temesvári Pelbárt (T. P.): Serm. de temp. pars. hyem. 42, 46. RMK. III. 132.

[6] T. P.: Quadr. I. 39. „predicta misteria de confessione sufficiunt, aliis que non pertinent ad sermonem popolarem omissis" RMK. III. 97. T. P.: Stellarium, prologus. „Stilo quidem rudi et sensu ac verbis imperitis materiam ministrans simplicioribus predicatoribus ampliora exinde elicendi. Unde et succincte reseratis aliis, sola ea scribere intendo, que ad predicandum simplici populo utilia fore comperero..." RMK. III. 91. Idézte már Szilády Áron: Temesvári Pelbárt élete és munkái. 1880. 9. V. ö. még Sermones de sanctis, prologus és pars aestiv. 78 E. Továbbá Sermones de temp. prologus: „simpliciori stilo prosequendo pro capacitate populi simplicis huius nostre regionis". L. még u. i. pars aestiv. 43, 46. Michael de Ungaria: Sermones tredecim. RMK. III. 67.

kálásra. Laskai külön is lelkére köti a prédikátoroknak, hogy ne kevesebb szeretettel beszéljenek a szegény, tudatlan parasztoknak, mint az előkelő személyeknek.[7] A szentbeszéd hallgatásának oly nagy fontosságot tulajdonítanak, hogy azok, akik nem tudják az üdvösség elnyeréséhez szükségeseket (ignorantes necessaria ad salutem) inkább kötelesek prédikációt hallgatni, mint szentmisét az esetben, ha jogos okból mindkét kötelezettségüket nem tudnák teljesíteni. A prédikációnak ugyanis nagyobb a hatása, miután többeket tud megtéríteni. Amíg ugyanis Krisztusnak a teste árt azoknak, akik halálos bűn állapotában veszik magukhoz, addig a prédikáció még ezeknek is hasznára van.[8] A szószéken keresztül nyerhető el minden lelki jó. A szószék az, ahonnan az emberek megtanulhatják, mely cselekedetek méltók az örök jutalomra és melyeket bűntet az Úr kárhozattal. Honnan és miért van a tiszta házasság, miért a bűnbánat, az alázatosság, a türelem és más erények; miért lesznek egyesek pappá, ha nem azért, minthogy hallották a szószékből, hogy ezen erények révén üdvözülhetnek. A szószékből tanulhatja meg a csecsemő, mit szívjon magába; a gyermek, mit dicsérjen; az ifjú, mit kövessen; a felserdült, mit javítson ki; az öreg, mit kérjen, miért imádkozzon — mondja egyik beszédében Laskai Ozsvát.[9] S a népnek van bőven alkalma hallani papja tanítószavát, hiszen nemcsak a — mainál jóval nagyobbszámú — ünnepek alkalmával kötelező és szokásos a szentbeszéd hallgatása, hanem a temetés, az áldozás, a körmenet stb.-vel kapcsolatos egyházi szertartások is prédikációval vannak összekötve.

A világi és a szerzetes papság között többször felújuló küzdelemből is kitűnik a prédikáció jelentősége. A viszály alapja legtöbb esetben az, hogy a városi polgárság előtt nagy népszerűségnek örvendő ferencrendbeli és domonkos szerzetesek oly időben is mondanak beszédeket és osztanak ki szentségeket, amikor arra a működésüket szabályozó pápai bullák szerint nem volna joguk. E nézeteltérés régi: megindult nemcsak nálunk, de más országokban is, szinte rögtön a koldulórendek betelepedése után.[10] E viszályok fel-fel törnek a Jagellókorban is. Így például 1521-ben Gergely selmecbányai plébános

[7] Serm. dom. prologus. RMK. III. 211. Idézi Horváth Richárd Laskai Ozsvát. 1932. 30.

[8] Serm. dom. II. 14. T. P.: De temp. pars hyem. 43.

[9] L. O.: Gemma fidei. 3.

[10] Joseph Wiesehoff: Die Stellung der Bettelorden in den deutschen freien Reichsstädten im Mittelalter. Diss. 1905. Fr. X. Künstle: Die deutsche Pfarrei u. ihr Recht zu Ausgang des Ma. (Kirchenrechtliche Abh. hg. v. U. Stutz, H. 20.) Hildegard Eberhardt: Diözese Worms am Ende d. 15. Jh. (Vorreformatorische Forsch. hg. v. H. Finke. Bd. IX.) 1919. 91—92.

panaszára Bakóc Tamás esztergomi érsek megtiltja a selmecbányai szent Miklós kolostorban lakó domonkosoknak, hogy X. Leó pápa bullája és a lateráni zsinat rendelkezései ellenére — szentségeket szolgáltassanak ki, vasár- és ünnepnap nekik meg nem engedett órában prédikáljanak mindaddig, amíg az azokat engedélyező kiváltságlevelüket be nem mutatják.[11] A viszály úgy látszik nem szünt meg, mivel a következő év június havában a selmecbányai plébános (most már Keck Simon) átiratja a pozsonyi káptalannal a domonkosok magyarországi fejének azon 1475-i levelét, amely, hogy elősegítse a békét a plébános és a domonkos szerzetesek között, jóváhagyja a selmecbányai konvent vizitátorának a rendelkezését, hogy a domonkosok istentiszteletet csak a plébánia-templomban mondott mise után, szentbeszédet pedig csak ebéd után tarthatnak a nép számára.[12] E viszály nem volt elszigetelt jellegű; előfordult az ország más részeiben is hasonló okokból.[13] Hiába volt azonban a világi papságnak — amelyet anyagilag is kellemetlenül érintett a szerzetesrendek előretörése — minduntalan feléjuló és pápai bullákkal is támogatott küzdelme: a szerzetesrendek tevékenységét nem sikerült megakasztani, illetve visszaszorítani. Utóbbiak legfőbb erőssége és támasza az volt, hogy az ő működésüket a világiak növekvő vallásos igényei hívták életre.

A prédikációk jelentőségét még növeli az, hogy rajtuk keresztül már a reformáció előtti időkben megtörtént az első lépés arra, hogy az emberek széles rétegeit önálló vallásos elmélkedésre neveljék. Temesvári Pelbárt ugyanis az egyik alkalommal utasítást ad nagyheti beszéd készítésére és azt tanácsolja, hogy beszéd közben a beszéd egyes részeit ábrázoló képeket (véres kereszt, Krisztus búcsúja Szűz Máriától, Krisztus ostorozása, Krisztus keresztrefeszítése stb.) mutassanak fel a népnek, hogy így az jobban meghatódjon.[14] E tanács

[11] Bunyitay—Rapaics—Karácsonyi: Egyháztörténeti Emlékek. I. 37—38. 1521. jún. 11.

[12] U. o. 65—66. 1522. jún. 3.

[13] V. ö. Knauz Nándor: A budai káptalan regestái. M. Tört. Tár XII. 1863. 146—8.

[14] „... ante omnia potes ostendere crucis lignum quasi cruentatum, cum orationem dicis ad cucem loquendo: O crux ave spes unica etc. Primo prosequere usque ad devotam materiam de seperatione Christi et valedicendo a gloriosa sua matre. Et ibi ostende imagines hec representantes. Tandem post compunctionem primam populi dic aliquas questiones iuxta placitum et disputa ut videbitur tibi, si habes audientes viros scientificos. Secundo prosequere historiam evangelicam et poteris alteram compunctionem populi facere in flagellatione Christi per imaginem convenientem. Tunc ut scientificis satisfacias, poteris questiones inserere. Tertio iuxta passum: Ecce homo, vel Ecce rex vester ostende imaginem Christi ligatam suo modo. Quarto deinde prosequere de eductione et crucifixione et aliis subsequentibus, prout deus dederit." T. P.: De sanctis. I. rész végén.

gyakorlati alkalmazásáról nem tudunk. Nincs okunk azonban kétségbevonni azt, hogy maga Temesvári Pelbárt s esetleg mások is — valóban ily módon prédikáltak. Így veszi át a művészet a nép lelki gondozásának egy részét.

Képeknek a használatát az egyház megengedte, sőt fontosnak tartotta nemcsak azért, mivel a látottak jobban megragadták az embert mint a hallottak, hanem főleg azért, mivel az olvasni nem tudó nép festmények és szobrok szemlélése által ismerhette meg s tarthatta mindig szem előtt Krisztus s a szenteknek életét s tetteit.[15] A kép önmagában is fontos szerepet tölt be; még hasznosabb lehet azonban akkor, ha a szóval is társul. A fenti módon való predikáció ugyanis a pap és a nép együttes elmélkedését jelenti egy-egy szentkép előtt. A pap mintegy kézen fogja hallgatóságát, hogy átsegítse azokon a nehézségeken, amelyeket kezdetben egy vallásos tárgyú kép helyes és hasznos szemlélni tudása jelent.

A prédikációk bár a legszigorúbb kapcsolatban vannak a nép szellemi életével, mégis csak egy eseményt képviselnek sok esetben. Amíly tévedés volna azokat gyakran egynek venni a való élettel, épen olyan tévedés volna minden jelentőségüket tagadni a mindannapi élettel kapcsolatban. Az eszmény ha nem is tud sokszor teljesen megvalósulni, mint iránytszabó norma erősen érezteti hatását az egész társadalom életében.

Miután megismertük és elfogadtuk a prédikációk befolyását a nép szellemi életére, gondolkodásának és cselekedeteinek irányítására, nézzük, hogy a reformáció előtti magyar egyházi élet két legjelentékenyebb alakja, Temesvári Pelbárt és tanítványa, Laskai Ozsvát milyennek látták az egyházi és világi pályát és azoknak egymáshoz való viszonyát az örök élet elnyerhetésével kapcsolatban. Felfogásuk szerint — amely a reformáció előtti katolikus egyház tanításának megfelel — az egyház, a corpus misticum Christi egységes, élő organizmust jelent.[16] S amint az emberi testben az egyes tagoknak más és más feladat jut osztályrészül, úgy az egyházban is kell, hogy különböző feladatok elvégzésére különböző rendek legyenek. Egy élő organizmus csak akkor lehet életképes, ha elvégzi

[15] L. O.: Serm. dom. 29. Szent Bonaventurára hivatkozva mondja: „imagines sunt introductae propter triplicem causam: 1. propter simplicium ruditatem, 2. propter affectuum tarditatem, ut ex visu magis accedantur, 3. propter memorie labilitetem; ne divina beneficia et sanctorum virtuosa opera obliviscantur." V. ö. még u. a. Quadr. biga salutis. 7 M. RMK. 221.

[16] L. O.: IV. 227 a. „Ecclesia est corpus misticum Christi simile corpori naturali secundum apostolum. Sed in naturali corpore sunt diversa officia membrorum, ergo et in ecclesia debent esse et etiam sunt diversi ordines." V. ö. Theodor Steinbüchel: Christliches Mittelalter. 1935. 58.

a működéséhez szükséges valamennyi feladatot. Az emberi közösség nagy és fenséges gondolata még iránytadó tényező e kor társadalmában. Az egyén önmagában függetlenül még nem tud megállani: mindenki egy hatalmas szervezetnek a tagja, amelyből nem lehet kiszakadnia anélkül, hogy mind a közösség, mind pedig önmaga kárát ne szenvedné a kiválásnak. A tagok kölcsönösen egymásra vannak utalva: az egyik betegsége vagy nélkülözése kihat a másik életére is. Így közös érdek, hogy mindenki, az organizmus minden tagja megkapja azt, ami őt megilleti.[17] S mindenkit annyi illet meg, amennyi szükséges ahhoz, hogy a közösség életében betöltött feladatát elvégezhesse. Az egyén csak oly mértékben szerezhet értéket és jelentőséget magának, amennyire hasznos a működése a köznek.

A vallás az összekötő szál. A vallás fonja még át e kor emberének minden tevékenységét. A lelki üdvösség megszerzése a végső cél minden rendű és minden rangú ember számára. Ez a vágy vezet az egyházhoz mindenkit, miután az közvetíti az isteni kegyet. Így természetes, hogy Temesvári Pelbárt és Laskai Ozsvát véleménye szerint is a pap a corpus misticum Christi feje, minthogy amint a fej adja az életet és az érzést a tagoknak, úgy élteti a pap is a népet a kegyelmi eszközök kiszolgáltatása révén.[18] A papi méltóság kimagasló voltát mutatja az is, hogy a papi hatalom nemcsak az ördögöknek és az angyaloknak, de bizonyos tekintetben még a Boldogságos Szűz hatalmát is túlszárnyalja. Szűz Mária felülmúl ugyan minden teremtményt azáltal, hogy az Ő testéből lett emberré Isten fia és hogy Ő valóban Isten Anyja; azonban amíg ez csak egyszer történt meg és többet meg nem ismétlődhet, addig a pap sokszor ad testet az Oltáriszentségben Krisztusnak.[19] Miután a pap személyében Isten ajándékát kell tisztelnünk, bármilyen életet éljen is egy pap, meg kell adni neki a méltóságát megillető tiszteletet. Ha az élete bűnös is, a szentségek, amelyeket kiszolgáltat, igazak.[20] Épen ezért szükség van a bűnös papra is — amint jobb beteg fejjel is élni, mint teljesen fej nélkül lenni. A tagoknak egyébként is az

[17] L. O.: Quadr. biga salutis. 20 N.

[18] L. O.: Serm. de sanctis. 27, 94. RMK. III. 210.

[19] U. o. és L. O.: Quadr. biga salutis. 18 F. „Minister dei videtur quodam modo superare potestatem virginis virginum, quia licet beata virgo omnem puram creaturam excellat in hoc, quod de suo corpore humanatus sit dei filius et quod ipsa dicatur vera dei mater; tamen hoc semel factum est et amplius nunquam fiet. Sacerdos vero non tantam semel, sed multoties hoc idem corpus conficit."

[20] „... sic qualiscunque sit in vita, tamen tibi vera ministrat sacramenta. Ex his intelligeri poteris, quod dona dei sacerdote honoramus." L. O.: Quadr. biga salutis. II. 18.

a kötelességük, hogy a fejet védjék minden sérelemtől, nem pedig az, hogy azt megsértsék és ellene harcoljanak.[21]

Az önmagában véve legtökéletesebb rend azonban nem mindenki számára a legjobb. A papi pálya is csak egy út — ha az első és a legbiztosabb is — a sok út közül, amelyek elvezethetnek az örök életre. Temesvári Pelbárt egyik beszédében azzal a kérdéssel is foglalkozik: mi jobb, egyházi vagy pedig világi pályán szolgálni Istennek. Miután ismerteti a világiaknak a véleményét — amely szerint jobb és tökéletesebb világi pályán maradni, hogy így tudjuk a szülőket és rokonokat támogatni, akiknek tiszteletét és támogatását maga Krisztus tette egyik legfontosabb kötelességévé az embereknek — maga azt a felfogást képviseli ugyan, hogy sokkal jobb egyházi pályán szolgálni Istennek, azonban elfogad ő is olyan eseteket, amikor a világban való maradás jobb, illetve kötelesség. Így ha a szülők oly mértékben vannak ráutalva gyermekeik támogatására, hogy anélkül nem tudnák magukat megfelelően fenntartani, akkor nem szabad az egyházi pályára lépni, kivéve, ha az egyházi pályára való nem lépés veszélyeztetné a lelki üdvösségét.[22]

A világi pályán is kedvesebb lehet valaki Istennek, ha jól él, annál, aki magas egyházi tisztséget bír ugyan, de kevésbbé jól él v. i. kevésbbé jól teljesíti kötelességét.[23] Isten előtt ugyanis nem a rang vagy a méltóság a döntő; nem az számit, hogy ki milyen pályát követ, hanem az: mint él és mint teljesíti a választott életpályával járó kötelességeket. Nem az út a legfontosabb, hanem a cél. S a cél csak akkor érhető el, ha a választott utat becsületesen tesszük meg. Temesvári Pelbárt vízkereszt nyolcada utáni első vasárnapra írt beszédében mondja: miután sokan vannak azon keresztények, akik a házasság rendjét és törvényét választották maguknak követendőnek az életben, — amint szokás az egyházi pályán élőknek évente legalább egyszer-kétszer felolvasni és anyanyelvükön megmagyarázni a követendő szabályokat, úgy hasznosnak látszik szólni a házasság szabályairól is, hogy azok, akik ezt az életet választották, tudjanak okosan és Isten szerint élni. A házasságban élő emberek ugyanis, hogy üdvözüljenek, tartoznak a házasság törvényeit szorgalmasan megtartani; mivel

[21] L. O.: Serm. de sanctis. 27, 94, 102. V. ö. még T. P.: Rosarium. III. 186 b. U. a. Serm. de sanctis, pars hyem. 55 C, 97 D. és pars aest 19.

[22] T. P.: Serm. de sanctis, pars aest. 24 F. L. O.: Serm. dom. 13. N.

[23] „Sed utrum, qui sunt in superiore ordine hierarchiae, meliores sint inferioribus? Respondetur... quod non semper, licet enim illi sunt in statu ordinis altioris, tamen coram deo merita ordinum mutat qualitas actionum... Sic quidam in inferiori ordine vel etiam saeculari statu meliores sunt bene vivendo, quam qui sunt in superiore ordine minus bene viventes." T. P.: Rosarium. II. 179 b.

egyébként elitéltetnek azon egyháziakhoz hasonlóan, akik nem tartják meg azon szabályokat, amelyekre fogadalmat tettek.[24] „Az apostol azt hirdeti, — mondja Laskai, — hogy mindenki saját állapotában fog feltámadni: ezek vajjon milyen állapotban? Akik rend nélkül vétkeznek, rend nélkül fognak elpusztulni is. És mert nem munkálkodnak mint parasztok, nem hirdetik az igét mint papok, nem is harcolnak mint katonák, nem is élnek mint emberek: ezért mivel ezek még nem is emberi munkásságban vannak, nem is emberekkel együtt korbácsoltatnak majd, hanem a démonokkal. És mert semmiféle rendet nem tartanak, odavettetnek, ahol nincs semmiféle rend sem, ahol örökös iszonyat lakozik."[25]

Az egyén értékét nem a rendi hovátartozóság dönti tehát el, hanem a személyes érdem: az, hogy mint teljesíti azon kötelességeket, amelyeket megkíván az a rend, az az életpálya, amelyben él; az az út, amelyet önmaga választott. Más alkalommal is az életmódnak, az egyéni személyes cselekedetnek a fontosságát emeli ki Laskai Ozsvát, ámbár említi, hogy van más vélemény is, amely szerint az egyházi pályán lévők s ezek közt is, akik a hierarchiában előkelőbb helyet bírnak, azok foglalják majd el a mennyországban — ha üdvözülnek — a Krisztushoz legközelebb eső s így legelőkelőbb helyeket. Nézzük meg azonban közelebbről is e szemléletet. Az égi hierarchiában 12 fokozat különböztethető meg. Az első helyen, amely egyuttal a legalsó, azon megkeresztelkedett gyermekek vannak, akik korán meghaltak s így még nem saját érdemeik, hanem egyedül Jézus Krisztus kínszenvedéseinek az érdeme folytán üdvözültek. A következő 9 fokozatot az angyalok 9 kara foglalja el, míg a tizenegyediket Isten-anyai méltósága következtében Szűz Mária bírja. A legmagasabb, a tizenkettedik hely pedig magáé Krisztusé, aki kiengeszteli az emberek bűneit s őket üdvözíti. Azon emberek, akik üdvözülnek, az angyalok 9 karához jutnak majd. Hogy azonban a 9 fok közül kik nyerik el az előkelőbbeket: arra nézve két vélemény is van. Egyesek szerint ugyanis amint az angyalok között három rend és mind-

[24] „... multi sunt christiani, qui hunc ordinem et legem matrimonii sibi eligunt servandum in vita. Consuetum est autem in ordine vel religione viventibus ad minus semel, vel etiam bis in anno legere regulam suam et exponere vulgariter, ut sciant singuli observare. Ita volentibus intrare ordinem matrimonii expedit saltem hodie... predicare de eius regulis, ut qui hanc vitam eligunt sibi, sciant salubriter et sancte secundum deum in ipsa vivere. ... homines in matrimonio existentes ut salventur, debent sui ordinis... regulas diligenter observare. Alioquin sunt in statu damnati animi, sicut et quicunque religiosus non servans precepta sue regule, quam professus est. T. P.: Serm. de temp. pars hyem. 26.

[25] L. O.: Serm. de sanctis. 112. Horváth Richárd i. m. 59. 126. jegyzet. Hajnóczy Iván: A céhek életéből. 5—10.

egyikben három fokozat van, úgy a küzdő egyházban is három rend van három-három fokozattal. E három rend: a világiak, a világi papok és a szerzetesek rende. A legalsó helyet a házasságban; a másodikat az özvegységben; a harmadikat pedig a szűzességben élők alkotják. Ezek ha üdvözülni fognak, az angyalok három alsó karához kerülnek, éspedig a legalsóhoz azok, akik a földön házasságban éltek. A világi papság körében az acobythusok, a felszentelt papok, és a püspökök; a szerzetesek között pedig a bűnbánók, a prédikálók és az elmélkedők mind tökéletesebb foka különböztethető meg. Ezek ha üdvözülni fognak, a földi hierarchiában elfoglalt helynek megfelelően fognak az angyalok karai között is helyetfoglalni. Az angyalok kilencedik vagyis legelőkelőbb — miután Krisztushoz legközelebb áll Szűz Mária után — karához az elmélkedő szerzetesek jutnak. A középkori szellemi életet jellemző ordó-gondolat egyik változatát mutatja a kép, amely szerint a legelőkelőbb égi fokozat, ami elérhető egyáltalában az embernek, csakis egy meghatározott földi állapothoz való tartozás, vagyis külsőleges követelmény teljesítése révén érhető el. Ezt a véleményt azonban Laskai Ozsvát nem fogadja el, hanem ahhoz a felfogáshoz csatlakozik, amely szerint az nyeri el az előkelőbb helyet az égben, aki nagyobb alázatossággal és szeretettel élt, aki több érdemet szerzett magának a földön.[26]

A különböző — választott, — utak helyes megjárásával szorosan összefügg az egyháznak a munkáról való tanítása. A katolikus egyház tanítása szerint minden munka, minden résztvétel a nagy földi organizmus életében, Istentől adott hivatás, amelynek teljesítése vallásos tevékenység.[27] S talán nem véletlen, hogy épen a kolostorok légkörében — ahol a kézimunkát végző laikusok nem egyéni cél, nem egyéni megélhetés — belefoglaltatnak ugyan azok is — hanem egy nagy kolostori közösség érdekében dolgozak — fejlődik ki a világi munkának Istentől rendelt, hivatásszerű életfeladatként való gyakorlása.[28] Az a meggyőződés, hogy minden munkának a közösség érdekében lévő értékes cselekedetnek kell lenni, annyira sajátja volt e kor gondolkodásának, hogy a munkának mint kötelességszerűen elvállalt életfeladatnak, hivatásnak a fogalmát mi sem tudjuk megérteni, ha nem ismerjük azt a szemléletet is, amely a társadalmat mint élő organizmust fogta fel.[29]

[26] L. O. u. o. 101. T. P.: Serm. de sanctis, pars hyem. 89 H. U. o. pars aest. 83 F.

[27] J. Haessle: Das Arbeitsethos der Kirche. 139. N. Paulus: Die Wertung der weltlichen Berufe im Mittelalter. Hist. Jb. 32. 1911. 723—55.

[28] K. Dunkmann: Die Lehre vom Beruf. 1922. 61.

[29] W. Schwer: Stand und Ständeordnung im Weltbild des Mittelalters. 1934. 72. Kraus i. m. 69.

Az ember természettől fogva a munkára született s így a társadalmi organizmus működéséhez szükséges munkák elvégzésében mindenkinek részt kell vennie. A munka lehet testi-, kézi-, vagy pedig szellemi munka: szükség van mindkettőre. Ezért Temesvári Pelbárt helyteleníti a köznép zúgolódását a szellemi munkával foglalkozók, a szerzetesek és a papok ellen: mondván: „azok nem dolgoznak semmit s csak a mienket eszik." Helytelen e beszéd, hiszen a szellemi munkások — mondja Temesvári Pelbárt — a köznek még több hasznot hajtanak mint más. Ha a papok nem imádkoznának a közért, Isten nem adna annyi lelki és testi jót a világiaknak sem. De nevetségesen beszélnek azok is, akik szerint bűn szántani, vetni, stb. miután ezen munkát a papok nem végezik.[30] A kézi munka és az ima egyébként sem egymást kizáró fogalmak. A szellemi munkások és az egyháziak is kötelesek olykor kézi munkát is végezni a tétlenség elkerülése és testük megfékezése végett. Hogy ki milyen munkát végezzen, melyik uton haladjon, azt az isteni gondviselés, az egyénnel veleszületett hajlamok és a szabad akarat határozzák meg. Mindenki természetesen sajátmaga tud legjobban dönteni a pályaválasztás kérdésében. Ezért amint a szülők akarata ellenére is szabad a papi pályát választani, épen úgy nem kell, nem kötelesség azt követni a szülők tanácsára.[31] Aki azonban nem tudna egyébként igazságosan megélni, az mindenképen kötelezve van a kézi munkára, mivel veszélyes állapotban vannak azok, akik — bár egészségesek és meg tudnák keresni kezük munkájával a szükséges élelmet, — inkább henyélnek, vagy lustaságból koldulással élnek.[32]

A kereskedelemen kívül az egyes foglalkozási ágakkal nem foglalkoznak részletesebben prédikátoraink. Az ezzel kapcsolatos felfogásukat azonban ismertetjük, annál is inkább, mivel e részek más problémához is átvezetnek majd bennünket. A Pseudo-Chrysostomos[33]-féle szöveget — amely szerint, miután a kereskedő nem tetszett Istennek, keresztény nem lehet az, illetve, aki kereskedő lesz, azt kiközösítette az egyházból — említi Temesvári Pelbárt is, azonban azt nem fogadja el. Szerinte a kereskedés önmagában véve nem rossz, s így nem tiltott foglalkozás. A megitélése attól a céltól függ, amely érdekében gyakorolják. Ahol valamely szükséges vagy tisztességes cél révén beleillesztődik az elfogadott cél-hierarchiába, ott megvan a teljes létjogosultsága és épen úgy, mint bármely más foglalkozás, illetve hivatás, hasznos funkció a társadalmi organizmus

[30] T. P.: Serm. de temp. pars aest. 20.
[31] T. P.
[32] T. P. Serm. de temp. pars aest 20.

életében. Három cél érdekében lehet e foglalkozást űzni: 1. önmaga és a családja fenntartásához — az elfoglalt állásnak megfelelően — szükségesek megkeresésére. 2. Kegyesség gyakorlása. Hogy tudjon szegényeken segíteni és más kegyes célra is adakozni. 3. Közjó. Hogy ne legyenek híjjával azon dolgoknak, amelyek szükségesek az ember életéhez. Ezen három megengedett cél érdekében folytatott kereskedésből nyert haszon sem tekinthető azonban sosem végcélnak: hanem csak az elvégzett munka ellenértékének, jutalmának.[34]

Laskai Ozsvát egy árnyalattal több megértést mutat, mivel — bár ő is bűnnek tartja „propter seculi vanitatem ut ipse, uxor et filii eius floreant super status sui decentiam“ [35] kereskedni — nem említi a Pseudo-Chrysostomos-féle szöveget, hanem egyszerűen kijelenti: „mercantia est bona si fiet debitis circumstantiis. Nam per mercantiam pauperes aluntur, divites secreantur“.[36] Figyelemreméltó mindkét felfogás. Prédikációik során mindketten hivatkoznak ugyan több alkalommal Aquinói szt. Tamásra; ahol azonban megemlítik Duns Scotus véleményét is és ahol ő ellenkező álláspontot foglal el, ott mindig a ferences Duns Scotus véleményét követik és nyiltan meg is mondják, hogy ez illető kérdésnél nem fogadják el Aquinói szt. Tamás felfogását.[37] A két bölcselő a kereskedéssel kapcsolatban is ellentétes állást foglal el. Duns Scotus ugyanis szembehelyezkedett az egyházi traditióval, — amelyet Aquinói szt. Tamás elfogadott s amely ha nem is ítélte el a kereskedelmet, de bizalmatlansággal tekintett rája mint olyan foglalkozásra, amely nagyon könnyen bűnbe sodorja az embert — és melegebb megértést mutat e foglalkozási ággal szemben. Így bár utóbb ő is tesz egyes megszorításokat, meggondolás nélkül megengedi a kereskedői hasznot az elfoglalt állással kapcsolatos szükségletek fedezésére szükséges összegen felül is.[38] A két

[33] Kraus i. m. 59.

[34] T. P.: Serm. quadr. II. 31. „... negociatio vel mercantia de se non est mala vel illicita. ... Qualiter ergo intentione debeat negociari? Respondetur, ... quod non nisi propter finem honestum et necessarium ... 1. Propter necessitatem ad sustentationem sui et familie iuxta statum suum condecentem. Si nimis superflua congregat ad ditandum se et suos ultra condecentiam: peccatum est. 2. Propter pietatem, ut inde pauperibus subveniat, vel in causas pias eroget. 3. Propter publicam utilitatem, ne res necessarie ad humanam vitam patrie desint et proximis. Sic fit fine bono et lucrum ... inde licite expetit, non quasi finem, sed quasi stipendium laboris.“ V. ö. L. O.: Quadr. biga salutis. 30 F.

[35] L. O. u. o.

[36] L. O. u. o. 13 K.

[37] „Licet Thomas dicat oppositum huic conclusioni praedictae, tamen melius est tenendum cum Scotistis.“ T. P.: Rosarium. I. 65. V. ö. még u. o. 109, 113, 126, 143, 153, 160, 164, 276. stb. L. O.: Serm. dom. 42 F.

[38] Kraus i. m. 62.

magyar ferences prédikátor azonban e téren nem követi a ferences Duns Scotust — ha szembenállásukat vele nem is fejezik ki nyiltan, amint azt szt. Tamással szemben gyakran megtették — hanem a tomista felfogáshoz csatlakoznak.[39]

Nem állnak azonban már ők sem teljesen a középkort jellemző statikus elmélet alapján. A felemelkedési lehetőség nincs kizárva náluk sem. Temesvári Pelbárt bár az ifjak rossz tulajdonságai között említi a vágyat is, hogy püspök, király, vagy pápa akarnak lenni,[40] mégis azt csak annyiban tartják bűnösnek, amennyiben érdemeiken felül akarnak magas tisztségeket elérni.[41] Hogy e felemelkedési lehetőséget mind egyházi, mind pedig világi pályán — az érdemmel, a tehetséggel arányosan — megengedték, természetesnek találták, mutatja az is, hogy amikor Temesvári Pelbárt az őrző angyalok szerepét tárgyalja, azt mondja: ha valaki a köznép (plebs) közül, vagy valamely alsó állásból nagyobb méltóságot nyer el, megtartja ugyan eredeti őrzőangyalát, akit a születésekor kapott maga mellé — az akkori rangjának megfelelően, de új, az elnyert hivatalnak megfelelően egy másik magasabb rangú őrzőangyalt is nyer maga mellé. Igy aki fokozatosan emeltetik mind magasabb tisztségekre, a végén három-négy őrzőangyalt is birhat, mivel azon angyalok, akiket előzőleg kapott, sem hagyják el őt.[42]

A méltóságot — épen úgy mint a kereskedői hasznot, csak önmagáért és csak érdemtelenül óhajtani bűn: megengedett azonban, ha arányban van az elvégezett munkával, az egyéni érdemmel. S itt már eltérnek a középkort jellemző és Aquinói szt. Tamástól mintegy szentesített felfogástól, amely szerint a társadalmi tagozódás alapja a születés, s amely szerint az egy rendbe való tartozás állandó. Ők nem tudtak volna már úgy írni, mint a Képes Krónika írója, aki szerint Szent László igy elmélkedett Vid holtteste fölött: „csodálkozom, hogy hercegségre vágytál, hiszen nem származtál hercegek nemzetségéből,[43] — miért kivántad meg a koronát, mikor nem voltál királyok vére". De éles ellentétben áll az ő felfogásuk a náluknál nem sokkal előbb élt Magyarországi Mihály prédikátor nézetével is; aki szerint: „nagyon óvakodni kell attól, hogy a világi fejedelmek a nemteleneket és a szegényeket szerfölött nagy méltóságra emeljék, mivel az a jóknak és erényeseknek legnagyobb romlása. A birodalom vagy a város romlásba jut, valahányszor a szolgák felmagasztaltatnak és a

[39] Aquinói Sz. Tamás teljesen azonos felfogását idézi Kraus i. m. 61. 87. jegyzet.
[40] T. P.: Rosarium. II. 144 l.
[41] L. O.: Serm. dom. 39 T.
[42] T. P.: Rosarium. II. 42 b. Serm. de sanctis, pars aest. 67 H.
[43] Mátyás Florián: Fontes domestici. II. 186.

szabadok és a nemesek (liberi et generosi) háttérbe szorulnak." Sokan ugyanis — mondta még előzően ő — ha gazdájuk szolgálatából nagy hivatalokra és méltóságokra jutnak, rögtön vakmerően felkelnek uruk ellen és semmibe sem veszik őket.[44]

Temesvári Pelbárt és Laskai Ozsvát szerint nem az a bűn, nem az a romlás oka, hogy nem nemesek magasabb tisztségeket nyernek el, hanem az, hogy sokan, akik magas hivatalt viselnek, érdemetlenek tisztségükre.[45] S az érdemesség fokmérője nem a nemes szülőktől való származás. Sőt... egyértelműleg hivatkoznak mindketten Naziani szent Gergelyre, aki szerint nem lehet semmiféle megkülönböztetést tenni az emberek között a vérszerinti leszármazás alapján.[46] Temesvári Pelbárt megfelel azoknak is, akik erre azt kérdeznék: honnan származik tehát a földi nemesség, mikor azt mondja Hieronymust követve: a földi, világi nemességben nem a természet egyenlősége, hanem a nagyravágyás utáni becsvágy nyilatkozik meg. Az emberek ugyanis természettől fogva egyenlők és a keresztség révén mindannyian: gazdag és szegény, szolga és szabad, nemes és nem nemes mind Isten fiai.[47]

Érzi azonban maga is, mennyire újak a szavak, amelyeket hirdet és nem mer teljesen szembehelyezkedni korával, úgyhogy siet hozzátenni előbbi szavaihoz: „hoc predicamus non ut nobiles viros confundamus sed ut ad virtutes moneamus."[48] Felfogásuknak így egyelőre elsősorban csak a túlvilági jutalom, az örök élet elnyerhetésével kapcsolatban akarnak érvényt szerezni. Itt is ugyanazt a nézetet képviselik, amelyet az egyházi és a világi pálya problémájának a tárgyalásánál már volt alkalmunk megismerni. E nézet szerint a személyes derekasság a fontos: az egyén igazi értékét önön maga adhatja csak meg. A földi, a vérszerinti leszármazás révén elnyert nemességgel épen ezért állítják szembe minduntalan a lelki, a szellemi nemességet. Az ősök érdeme következtében bírt nemesség üres név, egymagában nem sokat ér: hiszen mit használ az az embernek, ha szülői derekak és erélyesek voltak, ha ő maga bűnös. Jobb nemtelen családból származni és saját erények miatt lenni híresnek, mint híres szülőktől származni, de bűnösen élni. Isten előtt az az értékesebb, az a nemesebb, aki alázatosabb hitű s szentebb és erényesebb életű.[49] Igyekeznek azonban a nem nemesek emberi méltóságának földi, e világi megbecsülése érdekében is hatni. Laskai Ozsvát mondja, hogy a fentebb ismertetett szavait azok ellen mondja,

[44] L. O.: Serm. dom. 6 F.
[45] L. O.: Serm. dom. 39 T.
[46] T. P.: Serm. de temp. pars aest. 15 C. L. O.: Serm. de sanctis. 32.
[47] T. P. i. h.
[48] U. o.
[49] T. P.: Rosarium. II. 249 c. Serm. de sanctis, pars aest. 15 B-C. L. O. i. h.

„qui rusticos etiam bonos reputant quasi bruta" — mutatva ezzel, hogy ő mennyire nem helyesli a nem nemes lenézését csak azért, mivel nem nemes.[50]

Az általuk képviselt világnézet — bár beszédeik során többször utalnak a világ és javainak megvetendőségére és csalárdságára — nem tagadja a földi életet: a világ javainak az élvezését. A világ is Isten alkotása és épen az emberek használatára és javára teremtette az Úr.[51] Így természetes is, hogy a világigenlés: e világ szeretete sem lehet bűn. A világ azonban nem lehet sohasem öncél, s ezért az már vétkezik, aki azt önmagáért szereti, aki a végcélt abban véli feltalálhatni — miután tévesen azt gondolja, hogy a világi javakban megvan minden, amire az embernek szüksége van.[52]

Az egyház résztvesz maga is e földi életnek szinte minden megnyilvánulásában. Nem megtagadni törekszik a világot, hanem felemelni. Nem az életből való menekülést, hanem az életnek a transcendes erejéből való alakítását akarja.[53] S az életalakítás mikéntjét az egyház — amely mindenkit az örök cél felé törekszik vezetni — szabja meg. Hogy ezt mint törekedett elérni, arra nézve az eddig elmondottak az alapelvet világosan megmutatják. Az irányelvek, a követelmények részletes tárgyalásába ezuton nem bocsátkozhatunk.

Befejezésül még csak egyet említsünk meg. A prédikációkban megnyilvánuló és fentebb ismertetett szemlélet: tudata annak, hogy minden becsülettel végzett munka hasznára van a köznek s az ebből keletkező önérzet; az egyéni, földi boldogulási vágy jogosságában lévő hit, de egyben Isten előtti hódolat, egyszóval az ég és föld szintézise megvalósul a gyakorlatban is, amint ezt a reformáció előtti időkben kiadott céhszabályok mutatják. Így például a lőcsei városi tanács 1518-ban megerősíti a lőcsei posztóverő céh kérésére a régi szabályokat, „amelyeket egykor őseink Isten, a Szentháromság, Mária Isten Anyja és az összes kedves szentek előtt az említett céhük és kézművességük dicsőségére, szolgálatára, javára, nemkülönben az egész városunk és az egész ország tisztességére, hasznára és boldogulására nekik megadtak."[54]

[50] U. o.

[51] T. P.: Serm. de temp. pars hyem. 21 M. „Si queritur, quare vult et precipit deus, ut homo non diliget mundum et bona mundi, cum ipse fecit omnia hec ad usum hominum? Respondetur secundum doctores, quod non prohibet amare simpliciter quantum ad usum necessitatis, sed prohibet amare inordinato amore. U. o. pars paschalis. 29 N. V. ö. Quadr. biga salutis. 42 C.

[52] T. P.: Serm. de temp. pars hyem. 41 U. U. o. pars pasch. 29 L—N. Serm. de sanctis, pars aest. 97 G. L. O.: Serm. dom. II. 7. „Si vero diligitur mundus sic, ut finis in eo constituatur et propter se, sic etiam est prohibitum et damnabile T. P.: Serm. de sanctis, pars aest. 97 G.

[53] Steinbüchel i. m. 74.

[54] V. ö. Szendrei János: Oklevéltár Miskolc város történetéhez. 1890. 150—2.

Murarik Antal:

A lélekváltság

(Donum pro salute animae)

A középkori magánjognak Európa-szerte az a legjellegzetesebb tulajdonsága, hogy a vagyonelidegenítést elvileg tiltja. Azon a kultúrfokon, melyen a föld válik a megélhetés, a gazdálkodás alapjává, tehát amikor kialakul a föld tőkejellege, ez az elidegenítési tilalom elsősorban a földre és az azzal kapcsolatban álló javakra vonatkozik. Ez a vagyonforgalmat korlátozó jogelv a mai olvasó szemében nem látszik olyan súlyosnak, mint az abban a korban valójában volt. Ma ugyanis a hitbizományi rendszer jut az olvasó eszébe, ehhez hasonlítja, sőt nagyban-egészben ezzel azonosítja ezt az Európa-szerte, sőt megfelelő fokon világszerte fennállott jogintézményt, amely nálunk ősiség néven jelentkezik. Valójában azonban ez a vagyonforgalmi korlátozás sokkalta súlyosabb volt, mint a mai hitbizományi korlátozás. Ma ugyanis a pénzgazdálkodás korát éljük. A gazdasági élet elérte azt a fokot, melyen a gazdasági élet alapja a pénz. E korlátozás virágkorában azonban a pénz még igen csekély mérvű forgalmat tudott csak lebonyolítani és valójában minden vagyon magva, alapja, sőt legnagyobb részben állaga is a földbirtok volt és ennek terményei.[1] Ezért kétségtelenül sokkal súlyosabb a nálunk ősiség néven ismert vagyonforgalmi korlátozás a mai hitbizománynál.

Az ősiség legrégibb alakjánál ez a vagyonforgalmi korlátozás még azzal is súlyosbodik, hogy e korban semmiféle földvagyonnal nem lehetett szabadon rendelkezni, még a szerzett vagyonnal sem.[2] Ez a vagyonforgalmi megkötöttség azonban olyan jogelv, mely az Egyház által, sőt minden vallás által hírdetett valláserkölcsi elvbe, a caritativ jócselekmények, a mások támogatására irányuló kötelesség elvébe ütközik. Ilyen jogállapot

[1] Navratil Ákos: Közgazdaságtan, Budapest, 1933. 69—78. l.

[2] Lewis W.: Die Succession des Erben und die Obligationen des Erblassers nach Deutschem Recht. Berlin 1864. 54. l.

[2] Beauchet, Ludovic: Histoire de la propriété foncière en Suède. Paris 1904. 112. l., Váczy Péter: A hűbériség szerepe Szt. István királyságában. Századok 1932. évf. 382. l. Murarik Antal: Az ősiség alapintézményeinek eredete 6. §.

mellett jogilag tiltott cselekménnyé válik az evangéliumi tanács követése: „Add el mindenedet, amid van, oszd szét a szegények között és jer, kövess engem!“ [4] Ez azonban „csak“ evangéliumi tanács, bár jól tudjuk, hogy a mélyen keresztény középkorban ennek még sokkal nagyobb a társadalmi jelentősége, mint ma. A Szentírásban azonban már nemcsak ilyen tanáccsal találkozunk, hanem a legsúlyosabb szankcióval ellátott paranccsal is. Mert az utolsó ítélet alkalmával a Szentírás szerint az Örök Bíró a balkéz felől állóknak szemére veti, hogy éhezett és nem adtak neki enni, szomjazott és nem adtak neki inni, ruhátlan volt és fel nem ruházták. „...Erre azok... felelik neki, mondván: ‚Uram mikor láttunk Téged éhezni vagy szomjuhozni, vagy idegenül vagy mezítelenül betegen vagy fogságban és nem szolgáltunk Neked?' Akkor majd megfelel nekik: Bizony mondom nektek, *amit nem cselekedtetek egynek a legkisebbek közül, nekem sem cselekedtétek. És ezek örök bűntetésbe mennek*, az igazak pedig örök életre.“ [5]

Előttünk áll tehát az a helyzet, hogy a jogszabály összeütközött a valláserkölcsi szabállyal. A lex divina, maga a Szentírás homlokegyenest az ellenkezőjét parancsolja annak, amit a jogszabály. A tomista jogbölcselet szerint ilyen esetben nincs is jogszabállyal dolgunk. Így dönti el Werbőczy is azt az esetet, amikor az isteni törvény összeütközik egy ország törvényével.[6] Werbőczy ugyanis szintén a tomista jogelmélet alapján állott.[7] A probléma megoldása egy adott és a középkori keresztény világnézethez tartozó jogszemlélet szempontjából amilyen egyszerű, olyan nehéz a gyakorlati életben, hol a gazdasági élet még nem érte el azt a fejlettséget, hogy a vagyonforgalom felszabadítása mellett foglalhasson állást, hanem éppen ellenkezőleg az egész fejlődés ennek fenntartása mellett szól. Hasonló probléma ez, mint amilyen a rabszolgafelszabadítás közismert problémája, amely mellett szintén valláserkölcsi megfontolások szóltak és amelyik máról-holnapra mégsem volt éppen a gyakorlati gazdasági és jogélet adottságai mellett megoldható. Éppen ezért mindkét esetben kompromisszumos megoldásra került a sor, bár az elvet az Egyház mindkét esetben állandóan fenntartotta, hirdette, csak éppen egyszerre megvalósítani nem tudta. Az Egyház állandóan hivatkozik a szentatyákra, sőt a római jogra is,[8] mint e kor felfogása szerint a

[4] Máté XIX. 21—22.
[5] Máté XXV. 44—46.
[6] Hármaskönyv előszavának 9. címe.
[7] Murarik Antal: Katolikus szempontok érvényesítése a magyar jogtörténetírásban. Katolikus Szemle 1935. évf. 570. l.
[8] Schultze Alfred: Augustin und der Seelenteil. Studien zur Entstehungsgeschichte des Freiteilrechtes. Leipzig 1928. A Szász Tud. Akad. kiadványai XXXVIII. B. N. IV. 102. l.

természetjog egyik megjelenítőjére, mint scripta ratiora,[9] amely a vagyonelidegenítést megengedi. A római jog ebben a korban valóban olyan nagy tekintélynek örvendett, hogy ezt tekintették az igazi jognak, amellyel szemben az egykorú források a nemzeti jogrendszereket csak „statutum" néven szokták megjelölni. De vajjon miért hivatkozik az Egyház a szentatyák tekintélyére is? Közülük ki nyilatkozott ilyen karitatív adomány mellett? A legnagyobb tekintélyű egyházatya: Szent Ágoston.

Szent Agoston beszédeiben azt a gondolatot hírdeti, amely Adoptio Christi, *Krisztus örökbefogadásának* lenne nevezhető. „Teremts helyet Krisztusnak gyermekeid között, lépjen családodba a te Urad, lépjen gyermekeid sorába a te Teremtőd, lépjen fiaid sorába a te Testvéred. ... Ha két fiad van, tekintsd Őt harmadiknak, ha három, számítson negyediknek, ha öt, akkor legyen hatodik a neve, ha tíz, akkor legyen Ő a tizenegyedik. Egyszóval: egy fiadat illető helyet tarts fenn a te Uradnak. Amit ugyanis Uradnak adsz, az mind magadnak, mind fiaidnak hasznára válik, amit azonban helytelenül őrzöl meg fiaid számára, abból mind magadnak, mind fiaidnak kára lesz. Adj tehát olyan részt Uradnak, mint amilyet egy fiad számára juttattál".[10] A Krisztusnak tett adomány elsősorban a rászoruló felebarát javára szolgál a szentágostoni eszme értelmében, hiszen a hippói egyházatya egy másik beszédében mondja: „Ez a rész a szegényeket illeti: Krisztust illeti."[11] Tökéletesen megfelel e gondolat az előbb idézett szentírási forráshelynek: az „egy a legkisebbek közül" alakjában Krisztus jár a földön.

Az adományokat azonban nem közvetlenül adják a szegényeknek. Ebben a korban elevenen él a Corpus Christi Mysticum társadalomszemlélete. Az Egyház Krisztus láthatatlan, titokzatos testét alkotja, melyet a Szentlélek és a belőle kiáradó szeretet tart össze. Ez a misztikus test, az Egyház szétosztja rászoruló tagjai között az adományokat és külön erre szervezett intézményeivel gondoskodik arról, hogy a szegények között az alamizsna felosztása megtörténjék. A kolostoroknak megvoltak a maguk „matrigulariusai," tehát a matriculaba foglalt szegényei, akik között az elemosinarius osztotta ki az alamizsnát. De az ő gondja és kötelessége volt a kolostorba jövő szegényekről és zarándokokról is gondoskodni.[12]

Ez tehát az Adoptio Christinek a gyakorlatba átment

[9] Notter Antal: Római jog Bpest 1931. 9. l.

[10] A 9., 86. és 355. Sermo. Erről a kérdésről részletesen: Holub József: A halálesetre szóló ajándékozás régi jogunkban. Szt. István Akad. Értesítője 1920. évf. 144. l. és Murarik Antal: A szabad rendelkezési jog Szent István törvényeiben. Századok. 1934. 506. l.

[11] 355. Sermo.

[12] A Pannonhalmi Szt. Benedek Rend Története. I. k. 30. l.

elgondolása. De miként tudott az Egyház a jogrend tilalmával megbirkózni? Mindenütt megindult a küzdelem a jogrendszer vagyonelidegenítést tiltó szabálya ellen. Ez itt-ott vezetett is átmeneti eredményre. Így Szent István királyunk törvénykönyvében is találunk olyan fejezetet, mely a lélekváltságadományt megengedi.[13] Tényleg azonban ez a küzdelem átmeneti eredményeknél többet *törvényhozási* reformtörekvései kapcsán el nem ért, mivel egy gazdaságilag megindokolt intézmény, valamint nemcsak az uralkodó fiskális érdeke ellen, hanem még az örökösök érdeke ellen is irányult és egy mélyen begyökerezett társadalmi intézmény kiirtására törekedett.

Az Egyház nem tudta elérni az ilyen adományok jogszerűségének elismerését. Ezért a kezében levő valláserkölcsi fegyvert használta fel az ilyen, a fennálló joggal ellenkező, azt sértő, de valláserkölcsileg értékes cselekedetek, adományok megvédésére. Ennek módját már a XIII. században ekként állapítja meg az angol klérus álláspontját megfogalmazó March Richárd: „Aki igazságtalanságot cselekszik az egyháznak tett adománnyal, amely erre a célra consecráltatott Istennek, az szentségtörést követ el. Az ilyesmi ugyanis res sacra, lévén Istennek szentelt és ezért a világi hatalom alól kivont és az egyház törvényei által védett."[14] Ez a felfogás elterjedt az egész Egyházban. Számos oklevél tanuskodik arról, hogy az ilyen adományt tévő az adományozó oklevél végéhez azzal szemben, aki adományát meg merészelné támadni, a szentségtörő bűntetését, az Egyházból való kiközösítés fenyegetését fűzi. Az egész kereszténység területén megjelenik állandóan ez az átokklauzula, amely anathemát mond a megsértőre, hogy az osztozzék az áruló Judás sorsával a pokol minden kínjában,[15] legyen bírája az Isten, vádlóként a megadományozott templom védőszentje lépjen fel ellene az Örök Bíró előtt.[16] Valóban azt látjuk, hogy az Egyház igen hosszú időn át rendszeresen ki is közösíti azt, aki ezt a sacrilegium realet elköveti, megtámadja az ilyen adományt akár fizikai, akár jogi úton.[17] Az Egyház tehát ebben a korban, mikor a törvényhozás elvének megváltoztatását elérni nem tudta, ahhoz az eszközhöz folyamodott, hogy hívője számára lehetetlenné tette a jogsegély igénybevételét. Ezen az alapon azután kialakulhatott az ilyen adományok védelme.

[13] II. könyv. 5. fejezet. Ennek értelmezéséről l. Murarik: A szabad rendelkezési jog c. id. dolgozatát.

[14] Sir Frederik Polock-Frederik William Maitland: The History of English Law before the times of Edward I. Cambridge, 1923. II. k. 251. l.

[15] Fejér I. k. 406. l.

[16] Wenzel I. k. 352., 360. ll.

[17] Hinschius Paul: Geschichte des katholischen Kirchen-Rechtes mit besonderer Rücksicht auf Deutschland. V. k. Berlin 1895 216. l.

Jellegzetes ennek a gyakorlatnak elterjedettségére, amely eredetileg a jogrend szabályainak ellenére kelt életre, hogy a jogintézmények analógiájára maga is egyes intézményeket akart meghonosítani. A római jog ismerte a kötelesrész intézményét az adoptáltak tekintetében is.[18] A középkorban pedig azt látjuk, hogy az Adoptio Christi gondolatát annyira szószerint veszik, hogy megállapítják *Krisztusnak mint adoptáltnak kötelesrészét* is. Raguza statutumai mégcsak *lehetővé* teszik a Krisztus kötelesrészeként tekintett egy negyednyi vagyonhányadig a végrendelkezést, tehát a világi jog lehetővé teszi az egyházjogi eredetű kötelesrész érvényesítését, akadályt eléje nem gördít. Angliában már arra is van példa, hogy a világi jog az Egyház e törekvését nemhogy nem akadályozza, hanem egyenesen recipiálja ezt az egyházjogi eredetű szabályt. Egy helyen ezt a határozatot olvassuk: „Azt határozták, hogy minden báró és miles adja Istennek és Szent Werburganak egész vagyonának harmadrészét. És ezt nemcsak a bárókról és milesekről határozták, hanem a polgárokról és más szabadokról is." [19] Még jellegzetesebb egy XIV. századi francia oklevél, amely Krisztus kötelesrészének mérvét egészen Justinianus 18. novellájának mintájára szabályozza: „Felét, ha örökös nélkül hal meg és harmadát, ha örököse lenne." [20] Tény azonban, hogy ez a *portio debita Christi*, mint ahogy ezt az intézményt nevezni lehetne, valóban soha sem vert mélyebb gyökeret a jogéletben Hazai jogunkban sehol sem akadtam ilyesfajta jelenség nyomára.

A magyar jogéletben viszont kialakul az Adoptio Christinek egy tartalmilag azonos, ideológiailag vele rokon intézménye: a *dotatio Sponsae Christi*: *Krisztus jegyese javára történő hozományadás*. Krisztus jegyese az Egyház, amint ezt az Egyházról alkotott másik szemléleti mód elképzeli ama bensőséges viszony kifejezésére, mely az Üdvözítőt az Egyházához fűzi s amelynek érzékeltetésére a Corpus Christi Mysticum-szemlélet is szolgált. III. Béla királyunk egy leégett és azután újra felépített templomot azért ajándékoz meg, mivel „az isteni törvény rendeli az *Isten jegyesének hozománnyal való ellátását*." [21] Mindamellett arra is van adatunk, hogy a szentágostoni gondolat is megjelenik jogéletünkben egy hamis, de mint Holub mondja, a kor gondolkodására mégis jellemző [22] oklevélben:

[18] L. Senatusconsultum Antoninum és a Sc. Afinianumot! U. ez jelenik meg a Digesták Quarta Falcidiájában és Justinianus 18. Novellájában szabályozott kötelesrészben, a tertiaban.

[19] Monasticon Anglicanum II. k. 386 l.

[20] Cartulaire du Bas-Poiton VII. k. 132 l.

[21] A Pannonhalmi Szt. Benedek Rend Történetének I. k.-ben közölt oklevéltár 596 l.

[22] Holub József: A halálesetre szóló ajándékozás régi jogunkban. Szt. István Akadémia Értesitője, 1920. évf. 570. l.

„Én Csák ... soproni comes ... lelkem üdvösségéért ... hat fiam közé hetedikként az ... Egyházat állítottam ... elsőszülöttségi joggal a törvényi örökösödésben azokban a javakban ..., amelyeket őseimtől bírtam vagy bírok, míg azokat a javakat, amelyeket munkásságom alapján a király úrtól vagy mástól szerezve bírok ... vagy amelyeket a jövőben szerzek ... mindazt az említett egyháznak adom." [23] Van azonban már 1172-ből hasonló tartalmú — nem hamis — oklevelünk is: „Én Konrád ... király jobbágya ... isteni ihletéstől figyelmeztetve ... akként rendelkeztem, hogy minden javamban Krisztust tegyem meg örökösnek." [24] Sőt a leánynegyed-probléma kapcsán élénk vita középpontjában állott Szines-féle oklevél [25] is hasonló gondolatot vet fel: „Én Szines ... gyermekutód reményétől megfosztottan ... úgy gondoltam birtokom ügyét elrendezni ..., hogy olyan örökösöm lehessen, aki ez után az élet után az örök örökség részesévé tegyen."

Nincs kizárva, hogy nálunk is megvolt az a szokás, amely Szent István korában Európa-szerte megjelenik ennek az ajándéknak Krisztus javára tett voltát kidomborítandó, hogy t. i. az ajándékozó az ajándékozásról szóló oklevelet az oltárra helyezi. Angliában e szokás megvan, virágzó.[26] A szentistváni törvényhozásra tagadhatatlanul döntő módon befolyást gyakorolt [27] bajor népjog, amely népjog-jellege ellenére is elhatározó egyházi hatásokat tükröz. Ennek kódexe, a Lex Baiuwariorum is jogszabályként mondja ki, hogy „Mindazt, amit lelke üdvösségére szán, azt foglalja oklevélbe. ... Az oklevelet tegye az oltárra és így adja át ezt az értéket az itt szolgáló pap jelenlétében." [28]

Az adomány tehát Krisztusnak adatott. Motívuma az iránta való szeretet, de nem kevésbbé az adományozó lelki üdvössége, vagy egy harmadik személy lelki üdvösségének szolgálata. Színes oklevele már rávezetett erre a motívumra: olyat akar örökösévé tenni, aki őt az örök élet örökösévé teszi. „Mindaz, amit a hívők ebben az életben az Úr nevéért adnak, azért jövendőbeli jutalomra van reményük" [29] — mondja egy tiroli oklevél arengája, mert „ez az élet felette rövid, de hosszu az utána következő; éppen ezért mindenki számára szükséges, hogy a mulandó és eltűnő földi javakkal siessen

[23] Fejér IV/I. k. 98. l. 1237-es kelettel.
[24] Pannonhalmi Rendtörténet I. k. Oklevéltár 604. l.
[25] U. o. 597. l.
[26] Pollock-Maitland: Hist. of English Law. I. k. 244. l.
[27] Závodszky L.: Szt. István, Szt. László korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai.
[28] I. m. i. c. I. §.
[29] Urkundenbuch des Landes ob des Enns I. k. 6. sz.

olyanokra szerttenni, amelyek nem mulandók, hanem örökkévalók, melyek meg nem öregszenek és el nem pusztulnak, hanem megmaradnak mindörökre".[30] Valóban ebben a korban „világszerte felhangzik az evangéliumi szó: gyüjtsetek magatoknak kincset a mennyek számára!"[31] Valamennyi ilyen ajándékozást tartalmazó oklevélben van egy stereotyp kitétel: pro remedio animae, pro salute animae. Helyenkint a pro expiatione piaculorum is előfordul. Ajándék felajánlása ez, engesztelésül az elkövetett bűnökért, amelyek a lélek halálát, vagy legalább büntetését vonják maguk után. Ez az ajándék a lélek bünhődésének elengedése céljából való vagyoni áldozat Istennek. Annak a kornak a gondolatvilágából ébredt fogalom ez, mely a testi büntetés megváltását, az ú. n. kompozíció rendszerét ismerte. A fej elvesztésének, a nyelv kivágásának elkerülését volt hivatva szolgálni kompozicionális úton, tehát egy vagyonmennyiség szolgáltatása révén a fejváltság, a nyelvváltság. Ezért ennek a kornak mentalitásához legközelebb jutó magyar terminust kívánván a donum pro salute animae fogalmának adni, *lélekváltság*-nak neveztem azt el. Nem más ez, mint az érdemszerző cselekmények egy fajának, a jótékony adománynak felajánlása Istennek a túlvilági büntetés csökkentésére, amint ez a katolikus dogmatika szerint is lehetséges. Nehezebb kérdés, vajjon ezek az adományok a jócselekedeteknek olyan nemét jelentették-e, melyekhez az Egyház a thesaurus Ecclesiae-ből merítve még fölös kegyelmet, az ideig való büntetésnek búcsú alapján való fokozott mérvű elengedését is fűzte? Lehetséges, hogy az Egyház ezt a lélekváltságadománytételt olyan jócselekedetnek tekintette, amelyhez még külön búcsút is fűzött, hogy ennek túlvilági hatékonyságát növelje, mint ahogy pl. a keresztes hadjáratban való részvételhez, mint nemes indokból végbevitt, már önmagában is érdemszerző, tehát a túlvilági büntetést csökkentő és jutalmat növelő cselekményhez az Egyház még e hatás növelésére búcsút is fűzött. Azonban ennek a kérdésnek eldöntésére megfelelő számú adat rendelkezésre nem állván, ebben helyesebb egyelőre állást nem foglalni.

Ugyanígy nem lehet eldönteni azt a kérdést, hogy a halottak lelki üdvéért tett ilyen ajándéknak megvolt-e a búcsú jellege? Ez a kérdés különben még komplikáltabb, mert nemcsak azt kellene bizonyítani, hogy az Egyház a lélekváltságadomány megtételéhez búcsút fűzött, hanem egyúttal ennek a búcsúnak a halottakra is alkalmazható jellegét is. Azonban akár felruháztatott ez az adomány ilyen búcsújelleggel, akár

[30] U. o. 71. sz.
[31] U. o. 34. sz.

nem, tény, hogy mint jócselekedetnek a halottak lelki üdvösségéért való felajánlása céljából lelkeknek a tisztítótűzből való kiszabadításáért Európa-szerte tesznek ilyen lélekváltságadományt.

Hazai jogunkban, a szentistváni törvényhozásban egy ebben a gondolatkörben mozgó fenséges jelenséggel találkozunk. Népünknél, mint az általában a legtöbb népnél szokásban volt, sőt van a halotti tor. Ennek eredetileg pogány jellege, a halottért való áldozat-jellege nem vitás. Ez az eredetileg pogány szokás azonban keresztény tartalmat kap: *halotti szeretet-tor, halotti agapé*-vá lesz. S míg azelőtt az elhúnyttal megölték, eltemették a rabszolgáit is, most ez a keresztény tartalommal megtöltött halotti tor alkalom arra, hogy az elhúnyt rabszolgái feláldoztassanak, de nem akként, hogy meggyilkolják őket, hanem, hogy az emberáldozatot nem kívánó keresztény Istennek tetsző módon feláldozzák rabszolgajellegüket, azaz felszabadítsák és rendszerint az Egyház szolgálatába állítsák őket amolyan, ma úgy mondanók, hogy jobbágyi jogállással. Mivel az elhúnyt lelki üdvéért felajánlva nyerték új jogi statusukat, nevük a lelket jelentő szláv duše, dusza szóból *dusnok*. Ebben a szabályosan képzett dušník szót nem nehéz felfedezni. Mivel pedig agapén kapják ezt a jelleget, halotti szeretet-toron, másik nevüket e tortól véve, torló lesz a nevük. Nem halotti tor helyett szerepel tehát a rabszolgafelszabadítás, hisz a halotti tor szokása sosem szűnt meg, hanem magán ezen a toron történik ez, amint azt Szent István királyunk szépen leírja egyik törvényhelyen, ahol megengedi, hogy az özvegy elhúnyt férje helyett szabadítsa fel a férje lelke üdvösségéért a rabszolgákat és agapét tartson.[32]

Amint igen gyakran látunk a halottakért, sőt az adományozó lelki üdvösségéért felajánló adományokat, akként vannak olyanok, amelyeket élő hozzátartozók, különösen szülők, házastárs lelki üdvösségéért tesznek. Sőt még arra is van példánk, hogy a meg sem születettek lelki üdvösségét is akarja az ilyen adomány szolgálni. Lehet, hogy méhmagzatra gondol, lehet, hogy a családi érzés olyan ritka fokú példájával állunk ilyen esetben szemben, mely a még meg sem fogant rokonokat is tudja szeretni. Így olvassuk 1157-ben a küszéni apátság megalapításáról, hogy alapítója, Valfer ispán „az egész kereszténység díszére és ékességére, saját, valamint mostani és eljövendő rokonságom lelkének üdvösségére" ajánlja fel ezt az adományt.[33]

A lélekváltságadományok tételének legfőbb indoka, leg-

[32] Szt. István II. könyv 17. fejezete.
[33] Fejér I. k.

főbb motiválója és alkalma az az óra, melyben a halandó a földi létből átlépni készül az örökkévalóságba: a halálos ágyon végzett gyónás és az ezzel kapcsolatos végrendeletalkotás. Általánosan elterjedt szokás az egész középkori nyugati Egyházban, hogy a halálos ágyon végzett gyónásnál penitenciaként, hiszen itt már vezeklésről szó úgysem lehet, olyan végrendelet készítésére kötelezi a gyóntató a gyónót, amelyben lélekváltságadományt tesz. A halálos ágyon végzett gyónásnak és az ilyen végrendelet megalkotásának kapcsolata olyan szerves, hogy a kettőt a köznapi szóhasználat azonosítja is. Gyónatlanul elhaltat inconfessusnak, a végrendelet hátrahagyása nélkül elhaltat pedig intestatusnak nevezik. Tényleg azonban ez a két szó azonos jelentéstartalommal bír a köznapi használatban, szinonimákká válnak.[34] Az angol jogterületen kifejezett felfogás az ilyen intestatust inconfessusként is kezeli, mikor azt mondja, hogy bár Isten ítélete az emberek szeme elől el van rejtve, az ilyen embert azonban szentelt földbe temetni mégsem lehet.[35] Képzelhető, hogy az egyházi temetés megtagadása milyen hihetetlen félelmet keltett a vallásos középkor emberében. Természetes tehát, hogy szent remegés, „holly horror", mint ahogy az angol jogtörténész mondja, vett erőt az embereken egy intestatus halál elképzelésekor.[36] Mi sem jellemzőbb erre a rettegésre, mint hogy ebben a korban az intestatus-halálról rémhistóriák alakultak ki. Nem ilyen természetű, de rokon ezzel az a történet, amelyet Beda Venerabilis ad elő annak „megmagyarázására", hogy a végrendelet miként legyen alkotandó, kinek mi legyen végrendeletileg juttatandó. Egy férfi — e história szerint — Északumbriában arra a szörnyű sorsra jutott, hogy intestatusként, végrendelet hátrahagyása nélkül került a ravatalra. Szerencséje volt azonban, mert csak tetszhalálba esett. Mihelyt felébredt, azonnal faluja templomába futott, ahol meggyónt és első dolga volt végrendeletet alkotni. Vagyonát három részre osztotta. Az első részt a feleségének adta. Ennek neve éppen ezért „wife's part", asszony része. A másik harmad „bairn's part", gyermek része néven a gyermeknek jutott. Azt a részt pedig, ami reá esett volna, ezt a harmadot, a „dead's part"-ot, a halott ember osztályrészét aztán az Egyháznak adta. A krónikaíró szerint ezért hívják azóta is a végrendeletileg az Egyházra hagyott, vagy általában a lélekváltságként felajánlott vagyonrészt dead's partnak, halott ember

[34] Chénon, Emil: Historie générale du droit français public et privé des origines à 1815. Paris, 1926. I. k. 267 l.

[35] Pollock—Maitland i. m. II. k. 356 l.

[36] Holdsworth, K. C. D. C. L.: A History of English Law in seven volumes. London, 1923. II. k. 93 l.

osztályrészének és ezért ennek leghelyesebb mértéke a hagyaték harmada.[37]

Ennek a horror intestandinak, a végrendelet hátrahagyása nélküli haláltól való félelemnek természetes következménye az a kétségbeesés, mely a hozzátartozókat egy ilyen halál esetében elfogta. Ekkor a rokoni szeretet élelmes lesz és — amint mondják — az elhunyt helyett alkotnak végrendeletet. A nyugati források között számos ilyen esettel találkozunk. Hazai törvényhozásunkban is megjelenik azonban ez a gondolat. Szt. István királyunk törvénykönyve, amely valóban a legtöbb mélyen keresztény eszmét igyekezett a hazai jog- és társadalmi életbe átvinni, szintén megemlékezik arról, hogyha valaki megígérte rabszolgáinak, hogy felszabadítja őket, de hirtelen halála következtében nem tudta az erről szóló végrendeletet megalkotni, abban az esetben a hirtelenül elhunyt helyett erre joga van az özvegynek,[38] aki pedig különben férje javainak csak haszonélvezője,[39] tehát a hagyaték állagát csorbítani nem jogosult. Ez alól az özvegyi jogot terhelő, haszonélvezet fogalmából következő korlátozás alól, mely a hagyaték állagát védi, Szt. István azért szabadítja fel ebben az egyetlen esetben az özvegyet, mert nyilván az özvegynél a legerősebb az az ézelmi motívum, mely a halott helyett végrendeletalkotásra indítja. Rokon ezzel e törvényhelynek egy másik cikkelye. Ebben arról van szó, hogy mi történjék az olyan esetben, ha valaki a rokonok hanyagságából gyónatlanul és ennek következtében halálos ágyon tett, gyónással kapcsolatos végrendelet nélkül halna meg. Míg rokonai bőjtöléssel bűnhődjenek, vígasztaltassék az így meghalt imádsággal és alamizsnával.[40]

A végrendeletnek egy egész furcsa faját jelenti ez a más személy helyett alkotott végrendelet, t. i. egy olyan végrendeletet, amelyet mint egyoldalú jogi cselekményt nem e cselekmény foganatosítójának, hanem másnak számítanak be. Jogászilag szólva ez a jogalanyiságnak a halál utánra való meghosszabbítását jelenti, mikor is ennek a jogalanynak cselekvőképességét egy képviselő, ha pedig a jogszabály ezt a képviselőt kijelöli, mint ez pl. a szentistváni törvényben történik, ahol erre az özvegy jogosíttatik fel, abban az esetben törvényes képviselő pótolja. Íme tehát ennek a régi és ténybeli szerkezetében, valamint ideologiai alapjában egyszerű intézménynek, a testamentum loco defuncti intézményének ilyen különös jogtudományi szerkezete van. A mai tételes európai

[37] Közli Polock—Maitland II. k. 322 l.
[38] Szt. István II. k. 17 c.
[39] Szent István II. könyvének 11. fejezete.
[40] Szt. István II. k. 24 c.

jogrendszerekben csak hasonló intézményeket lehet felsorolni, de a halál utáni jogalanyiság elismerése és a cselekvőképességnek képviselő segítségével való biztosítása ma ismeretlen.

Abból a tényből, hogy a végrendeletalkotás valóban eminens valláserkölcsi szükséggé vált az Egyház ilyen irányú működése következtében, magától értetődően következett, hogy a végrendeletalkotást alakszerű vagy ünnepélyes jogügyletként nem lehetett kezelni, megalkotását különösebb alakszerűségekhez kötni nem volt lehetséges. Lehetetlen volt ez elsősorban azért, mert az ilyen lélekváltságadományt tartalmazó végrendelet rendszerint a halálos ágyon tétetik. Éppen ezért az *írásbeliség* megkövetelése elesik. Valóban, IX. Gergely pápa dekretálisában olvasni, hogy „Érvényes a végrendelet, még ha puszta szavakkal is hagyatott hátra!" [41] Viszont azonban a végrendelet természete, annak folytán, hogy e jogi cselekmény éppen az azt eszközlő halála után válik csak joghatályossá, szükségessé teszi, hogy megtörténtéről, valamint tartalmáról bizonyíték maradjon fenn. Ennek legegyszerűbb módja *tanuk* alkalmazása. A római jog öt, illetve hét tanút kívánt meg a végrendelet alaki kellékeként, annak érvényességéhez. Hét, tanúzási képességgel bíró egyénnek a halálos ágyhoz való állítása azonban olyan kívánalom, amely megnehezíti a végrendelkezést, hiszen ezek nem állnak mindig rendelkezésre. De vajjon mire támaszkodjék az Egyház, ha nem a római jogra, amelyet pedig jogrendszere alapjául togadott el? („Ecclesia vivit lege Romana") III. Sándor pápa, egy hozzá felterjesztett ügyben a következő szöveggel adott rescriptumot: „Fülünkhöz jutott, hogy valahányszor az Egyháznak tett adományt tartalmazó jogvita kerül ítéletetek alá, ti *az emberi és nem az isteni törvények szerint* akartok ebben eljárni és ha csak hét vagy öt alkalmas tanú nincs, akkor nem hagyjátok ítéletetekkel azt jóvá. Mivel az ilyen, az egyházi bíróság hatáskörébe utalt ügyek nem a világi törvények, hanem az egyházjog szabályai szerint döntetnek el és ez egyházjogi szabályok szerint a Szentírás tanúsága szerint két vagy három tanú elégséges, ezért apostoli levelünkkel megparancsoljuk nektek, hogy valahányszor ilyesfajta ügy kerül bírói széktek elé, akkor ne a világi végzemények szabályai, hanem az egyházjog szabályai szerint ítéljetek bennük és két, illetőleg három alkalmas tanú létében legyetek ezek számával megelégedve, mivel írva vagyon „két vagy három tanú szájából megáll minden szó" (In ore duorum vel trium testium stat omne verbum)" [42] Az Egyház tehát a római jogot ebben a tekintetben elveti, mert a Szentírásban olyan forráshelyet talál,

[41] Corpus Iuris Canonici. Decratalium Greg. lib. III. tit. XXVI. c. 4.
[42] U. o. lib. III. tit. 26. c. XI.

mely ellenkezik a római jog szabályával. Felmerül azonban a kérdés, hogy a Szentírásnak mely forráshelye alapján konstruálja meg az egyházjog a végrendeleti tanuk számára vonatkozólag a római jogtól eltérő ezt a jogszabályt akkor, mikor a végrendeletalkotást magát, melyet a középkori népjogok nem ismertek, a Romana Lex-re való hivatkozással is támogatta? A probléma felette érdekes. A jogtörténészek egy része az Új-, másik része az Ószövetségi Szentírásban keresi annak az itt alkalmazott és a nép körében ma is elterjedt, sőt sok jogintézményünkben ma is kifejezésre jutó gondolatnak eredetét, hogy ahol tanuk kívántatnak meg, ott két tanura van szükség. Az újszövetségi Szentírásban, Máténál olvassuk, hogy ha valakit felebarátja megbántott, azt előbb négyszemközött fedje meg az ember, ha azonban ez eredménytelen lenne, akkor vegyen magához egy vagy két tanut, hogy „in ore duorum vel stet trium omne verbum." [43] Meggyőződésem, hogy mivel ebben az esetben annyira más kérdésről van szó, mint amire ez a mondás alkalmazást nyer, ezt a nagyfokú átmagyarázást csak abban ez esetben lehet feltételeznünk, ha más, azonos tartalmú forráshelyet a Szentírásban nem találnánk. A másik forrás az ószövetségi Szentírásban található. „... Nem áll egy-egy tanu másik ellen... hanem két vagy három tanu szájában áll meg minden szó." [44] E kérdésben az a felfogásom, hogy az Újszövetség recipiálta ezt a — talán jogi közmondásszerű — ószövetségi tételt és így ez az újszövetségi forráshely, amelynek eredeti jelentése azonban ismeretes volt a biblikusok előtt, vált alapjává ennek az eredetileg egyházjogi, később a világi jogba is átment tételnek. Alakilag tehát újszövetségi, míg tartalmilag ószövetségi forráshely alkalmazásáról van ebben az esetben szó. Ez a felfogás ekként megadja a lehetőséget arra, hogy ne kelljen egy egészen erőltetett átmagyarázást feltételeznünk a középkori egyházjogászok részéről, másrészt azonban akkor, mikor mint forrást legalább formaliter az újszövetségit állítja előtérbe, megmarad azon a dogmatikus alapon, amely szerint az ószövetségi törvény csak akkor bír hatállyal, ha azt az újszövetségi megerősíti. Itt pedig ez az eset. Szép példája ez mindenesetre annak, hogy miként alakult a középkorban, a pietikus jogszemlélet korában a jogforrások rangsora, lépcsőzete. Nem lenne érdektelen kérdés felvetni azt a problémát, hogy mi történik abban az esetben, ha az alacsonyabb rangú jogforrás összeütközik a magasabbal és e kérdést nem elvi okoskodással, hanem a középkori pozitív joganyag átdolgozásával megoldani, hiszen ez a probléma a mai jogtudományban is csak elvileg olyan egyszerű, gyakorlatilag legkevésbbé sem.

[43] Máté XIII. 16.
[44] Deut. 19, 15.

Az Egyház a lélekváltságadomány útjából minden akadályt igyekezett elhárítani. Lelki fegyverekkel szállott védelmére, mikor a jogrend ezt akadályozta volna. Sokszor azonban e jogrend erősebbnek bizonyult és az Egyház e téren alkalmazkodni kényszerült, megelégédve e harc folyamán sok esetben azzal, hogy legalább ingók tekintetében lehessen lélekváltságadományt tenni. Az ingatlanok tekintetében való álláspontját fenntartja ugyan szintén, amint egy angol forrásban ez ekként jut kifejezésre: „Újak jöttek, kik azt a hallatlan, az ördög szolgái által kitalált szabályt kezdték törvénnyé nyilvánítani, hogy még a nagybeteg sem juttathat semmit földjéből és birtokából senkinek, sem az Egyháznak, sem szeretteinek.“ [45] Mikor azonban az „Unam Sanctam“-bullában említett, de társadalomszemléletként már előbb is élt két kard, a lelki és a világi egymás ellen fordult, akkor ebben a kérdésben kiélesedett a viszály. Ebben a tekintetben módja volt az Egyháznak később is kompromisszumra, hiszen csak egy mélyen keresztényi intézmény érvényesíthetésének teréről, de nem hitelvi kérdésről volt szó.

[45] Monasticon Anglicanum IV. k. 147 l.

Dr. Miklósy Zoltán:

A magyarországi archipresbyterek

A kereszténység első századaiban a püspök papságát az egyházi rend fokozatai szerint a presbyterek és diakonusok testülete alkotta. Ennek a presbyteriumnak nevezett testületnek az élén a presbyterek részéről akkor az úgynevezett *archipresbyter* — a görögöknél protopresbyteros, — a diakonusok részéről pedig az *archidiakonus* állott. Kezdetben az archipresbyter volt a püspök helyettese azokban a teendőkben, melyek végzéséhez nem volt szükség a püspöki ordo bírására, míg az archidiakonus egyéb teendőkre kapott megbízást. Később azonban az archidiakonusok működési köre annyira kitágult, hogy meghaladta az archipresbyterek hatáskörét, úgyhogy az archidiakonus rangban és hatalomban már közvetlenül a püspök után következett és ezért az archidiakonusok később lehetőleg a presbyterek közül kerültek ki. Az archipresbyterek azonban tovább is megmaradtak a káptalan keretében és a körülmények alakulása szerint egy részük a püspök székhelyén működött, más részük pedig a káptalanon kívül a vidéken végzett esperesi teendőket. Az előbbieket *archipresbyteri cathedrales*, az utóbbiakat pedig *archipresbyteri rurales* névvel említik.

Magyarországon archipresbyterekkel csak a közepkor végén találkozunk. Míg Dalmácia középkori történelmi kútfői elég sok archipresbyterről szólnak, nálunk az archipresbyteri cím csak igen ritkán szerepel, aminek talán az a magyarázata, hogy Dalmáciában az egyház még a kereszténység első századaiban szervezkedett és így megtartotta a régi hivatali címeket. Magyarországon viszont az egyházi szervezet csak a második ezredév elején alakult ki, amikor hierarchiájában már az újabb elnevezéseket vette át és ez az oka, hogy pl. a magyar káptalannak van prépostja, de nincs archipresbytere, míg Dalmáciában a káptalanokban nem prépostokat, hanem archipresbytereket találunk. Az archipresbytert azonban az archidiakonus, — olykor a primicerius is, — rangban itt is megelőzte.

Ilyen káptalani archipresbytert találunk a dalmát részeken pl. *Trauban* 1156-ban,[1] *Spalatoban* 1196-ban,[2] *Arbeban*

[1] Wenzel G., Árpádkori új okmánytár VI. 156.
[2] uo. VI. 191.

1212-ben,[3] *Cattaroban* 1227-ben,[4] *Sebenicoban* 1256-ban[5] és *Raguzában*, ahol csak 1460-ban létesült archipresbyteratus.[6] A felsoroltakon kívül 1517-ben *Pagoban* is szerepel archipresbyter, aki nyilván a társaskáptalan tagja volt.[7] Egyéb püspöki székhelyeken is szerepelnek cathedralis archipresbyterek, így *Nonaban* és *Scardonaban* 1156-ban,[8] *Zárában* 1229-ben,[9] *Osseroban* 1295-ben[10] fordulnak elő. A püspöki és káptalani székhelyeken kívül kisebb egyházaknál is voltak még archipresbyterek, akik ott nyilván esperesi teendőket végeztek. Ilyen archipresbyter ruralis-nak tekinthető egyházi férfiak szerepléséről is van tudomásunk pl. 1156-ban *Clevnaban* és *Clissaban* a spalatoi, *Licaban* a nonai, *Busanban* a corbaviai,[11] 1350-ben *Gazcheban* a zenggi[12] és 1515-ben *Brebirben*[13] a scardonai (vagy zenggi) egyházmegye területén.

A kis Dalmácia sok archipresbytere mellett Magyarországon csak 1223-ban van szó először archipresbyterről. Ekkor olvassuk III. Honorius pápának az egri püspökhöz küldött levelében, hogy a német lovagrend azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy a barcasági papság élére, minthogy ott nincs sem püspök, sem más prelátus, legalább archipresbytert, vagy decanust helyezzen ; a pápa ezért meghagyja az egri püspöknek, hogy a lovagrend kérését teljesítse és ott a barcasági klérus fölé archipresbytert, vagy decanust állítson.[14] A barcasági papság élére mégsem került archipresbyter, hanem csupán decanus, akinek címét egyébiránt ma is viseli az erdélyi egyházmegyében a sepsimiklósvári főesperes.

Archipresbyterrel Magyarországon ezután csak 1497-től találkozunk. Ebben az időben folyamodott a pápához Bani Pál, a *budavári* Boldogasszony-egyház plébánosa, hogy emelje egyházát archipresbyteratusra, mivel egyháza alapítása, a magyar királyok székvárosában való fekvése, fényes istentisztelete és az idegenek jelenléte miatt kíváló nevezetességű s azonfelül plébános címet viselő lelkészének máris exemtus papsága és

[3] uo. VI. 357.
[4] uo. VI. 450.
[5] Katona S., Historia critica regum Hungariae VI. 243.
[6] Theiner A., Vetera monumenta Slavorum Meridionalium I. 458.
[7] uo. I. 563.
[8] Wenzel, i. h. VI. 156.
[9] uo. VI. 480.
[10] uo. X. 188.
[11] Wenzel, i. h. VI. 156.
[12] Theiner, i. h. I. 226.
[13] uo. I. 561.
[14] Katona, i. h. V. 405. — Fejér G., Codex diplomaticus III/1. 405. — Érdekes, hogy az ügyben akkor nem az erdélyi, hanem az egri püspök kapott megbízást,

területe van; amiért is, ha a Boldogasszony-egyház plébániáját archipresbyteratusnak, annak plébánosát pedig archipresbyternek neveznék, ez a nevezett egyháznak előnyére és díszére válnék. Ezt a kérelmet VI. Sándor pápa 1497. május 13-án teljesítette és a budavári Boldogasszony-egyház plébániáját archipresbyteratusi rangra emelte.[15]

Néhány évvel később pedig X. Leo pápa 1519. május 12-én Tataházi Tamás *beregszászi* plébános kérésére a beregszászi Mindenszentekről nevezett egyház plébániáját emelte archipresbyteratusra.[16]

A következő évben pedig a *gyulai* — akkor nagygyulai — Boldogságos Szűzről nevezett archipresbyteri egyház plébánosával találkozunk.[17]

Mind a három egyház kiváló plébánia volt.

A *budavári* Boldogasszony-egyház a veszprémi egyházmegye területén feküdt és mint kivett egyház (exemta ecclesia) az esztergomi érsek alá tartozott. Rupp szerint[18] több kápolnája volt, így a Sz. Ferencről, a 11000 szűzről és Sz. Ilonáról nevezett egy rectorral és négy káplánnal, továbbá a Sz. Lászlóról nevezett egy rectorral és három káplánnal, valamint a Mindenszentekről nevezett kápolna. Kiváló helyzetére mutat az a körülmény is, hogy — bár rövid ideig — káptalani egyház is volt. 1451-ben Hunyadi János kormányzó és az országos tanács kérte a pápát, hogy a dömösi prépostságot, mely előbb az olivetanusok, majd utóbb a pálosok birtokába került, állítsa vissza és a budavári Boldogasszony-egyházban új prépostságot állítson fel.[19] Néhány évvel később III. Calixtus pápa 1456 március 23-án jóváhagyta az új káptalan felállítását oly feltétellel, hogy abban préposti, olvasókanonoki, éneklőkanonoki, őrkanonoki, valamint bizonyos számú egyéb kanonoki javadalom létesüljön és a felállítandó káptalanba bekebelezte a bá-

[15] Veszprémi püspökség római oklevéltára IV. 77. — Történelmi Tár 1904: 181.

[16] Országos Levéltár, Kamarai lvt., Collectio Adami Kollár, Fol. 20. p. 139—140. Az oklevél kivonatos szövege: „*Leo*... etc. ...Nos igitur... ecclesiam predictam in *Archipresbiteratum* dicti oppidi auctoritate apostolica tenore presentium erigimus, ac quod illa de caetero perpetuis futuris temporibus *non plebania sed archipresbiteratus* et illius rector pro tempore existens, *non plebanus, sed archipresbiter nuncepentur*..." A többi rész tartalma a dolgozat szövegéből kivehető.

[17] Országos Levéltár, Dl. 38053. és 38054. jelzetű oklevelek, amelyekben „Mathias de Vinograd cantor et canonicus Quinqueecclesiensis ac plebanus *archipresbyteralis* ecclesiae de Nagh Gyula" 1520. május 19-én és 21-én kelt leveleit olvassuk.

[18] Rupp J., Buda-Pest és környékének helyrajzi története 93—94.

[19] Veszprémi okl. III. 140.

széki apátságot is.[20] Erről a káptalanról egyébiránt oly kevés adatunk van, hogy egyetlen egy kanonokját sem ismerjük névszerint. A főváros mai területén fennállott három (óbudai, felhévizi, budavári Sz. Zsigmondról nevezett) társaskáptalan mellett ez lett volna tehát a negyedik káptalan. Ez az új káptalan azonban — bizonyára a bátaszéki apátság szegénysége miatt — nem bizonyult életképesnek és korán meg is szűnt, mert akkor a pápa nem létesített volna ott archipresbyteratust.

Előkelő volt a *beregszászi* Mindenszentekről nevezett egyház is, mely jóllehet az egri egyházmegye területébe esett, szintén kivett plébánia volt és az esztergomi érsek alá tartozott.[22] Területén ferences kolostor és domonkos rendház is volt. 1418-ból nyolc altaristáját ismerjük. Lehoczky és Rupp szerint 1519-ben főesperességre emelték, ami azonban nem lehetséges, mert kivett plébánia volt és így nyilvánvaló, hogy a szerzők az archipresbyteratust értelmezték archidiaconatusnak.

A *gyulai* — máskép nagy-gyulai — Boldogságos Szűz egyház a váradi egyházmegyében volt. Hozzátartozott a Sz. Móric-templom, a Boldogságos Szűz-kápolna és az Apostolok kápolnája a várban.[23] A plébánia területén ferences rendház is volt. Erről az archipresbyteratusról csak annyit tudunk, hogy Vinogradi Mátyás pécsi éneklőkanonok magát 1520 május 19-én és 21-én a nagygyulai archipresbyteri egyház plébánosának nevezi. Az Országos Levéltárban őrzött Dl. 38062. jelzetű oklevélben azonban Gerlai Ábrám fia János plébános már nem használja az archipresbyteri jelzőt. Így a gyulai archipresbyter jogait nem ismerjük.

Adatainkból úgy látjuk, hogy a magyar archipresbyterek nem voltak sem káptalani méltóságok, sem esperesek, hanem egyes kiválóbb — többnyire exemta — egyházak prelátusi ranggal kitüntetetett plébánosai.

A budavári és beregszászi archipresbyterek jogait VI. Sándor pápa 1497. május 13-án és X. Leo pápa 1519. május 12-én kelt okleveleiből ismerhetjük meg. A szóbanforgó pápai oklevelekből azonban az is kitűnik, hogy a magyarországi archipresbyterek nem voltak egyenlőjogúak. Joguk volt pl. a püspöksüveg, gyűrű, pásztorbot, cipők és más főpapi jelvények használatára és ezért mindenesetre az ú. n. *praelati infulati* (süveges főpapok) közé tartoztak. A joghatóságuk alá tartozó

[20] uo. N. 440. — Koller J., Historia episcopatus Quinque-Ecclesiensis III. 421. — Theiner A., Vetera monumenta Hungariam sacram illustrantia II. 284.

[21] Rupp J., Magyarország helyrajzi története II. 373. — Török I., Magyarország primása II. 73.

[22] Török I., uo.

[23] Bunyitay V., A váradi püspökség története III. 458—9.

templomukban pedig a mise, vecsernye és a hajnali ájtatosság (az ú. n. matutinum) után ünnepélyes főpapi áldást is adhattak, ha valamelyik püspök, vagy a pápai követ nem volt jelen és akkor a jelenlevők oly búcsúban részesültek, mintha valóságos püspök adta volna az áldást. Templomukban joguk volt a kereszteket, edényeket, ruhákat és egyéb liturgikus tárgyakat megszentelni, az esetleg megfertőzött templomukat, oltáraikat és temetőiket pedig kiengesztelhették.

A budavári archipresbyternek azonban több joga volt, mint a beregszászinak. Feladhatta alantasainak az alsóbb rendeket. Áldást adhatott és szenteléseket végezhetett az alája tartozó összes templomokban és kápolnákban. Hajnalban is tarthatott istentiszteletet. 1497. július 15-én megkapta azt a jogot, hogy templomaiban még püspök jelenlétében is adhasson áldást, ha nincs jelen a pápai követ, vagy a veszprémi püspök.[24]

Ezek a jogok azonban egy évszázadig sem maradhattak érvényben, mert a XVI. század nagy politikai és vallási változásai, melyek annyi püspökséget, apátságot és prépostságot szüntettek meg, az archipresbyteratusokat is eltüntették. Az eltűnt egyházak helyreállítása alkalmával az elpusztult praelaturákat csak részben sikerült felélesztení és a sok tönkrement apátság és prépostság mellett az archipresbyteratusok sem támadhattak fel.

Ha a latin szertartású archipresbyterek el is tüntek, címük ma sem ismeretlen nálunk, mert a görög szertartású katolikusok káptalanaik prépostjait most is archipresbytereknek nevezik.

[24] Veszprémi okl. IV. 82.

Clauser Mihály:

A patrióta Pázmány

A jubileum fölverte emlékezés Pázmányt, mint egyetemalapítót és mint a magyarországi katolicizmus újjáteremtőjét ünnepelte. De hatalmas arányokban bontakozott ki előttünk irodalmi alkotásainak jelentősége is. S bár versengtünk értékeinek felsorolásában és igyekeztünk egyre inkább felmagasztosuló alakját megérteni és megismerni, az emlékezés — úgy érezzük —, mostohán bánt Pázmány magyarságának lélektani és történeti kidomborításával. Ezt a kérdést eleddig inkább nyelvészeink vizsgálták, természetesen sajátos nyelvészeti szempontok szerint. Viszont fölényesen elhaladtunk a régibb ideológia nyomán támadt ama vélekedés mellett, amely szerint a katolikus Egyház tagjainak Rómához való viszonya kizárja a nemzeti gondolatot, a hazafiúi indulatot a vallásos egyén lelkéből.[1] Ugyanígy tűrtük, hogy Pázmányban egyesek a magyarfalót személyesítsék meg. Kötelességünk itt két régibb szerző művére felhívnunk a figyelmet, akik nem átallják elfogulatlanságukra való hivatkozásuk ellenére a magyar történelem egyik legsötétebb alakjának rajzolni Pázmányt. *Beöthy Ákos*nak: A magyar államiság fejlődése, küzdelmei c. politikai tanulmányáról és *Pulszky Ágoston:* Pázmány Péter c. bátran pamfletnek minősíthető kis munkájáról van szó. Sajnos, mindkettő eléggé közkézen forog, s így egy okkal több, hogy foglalkozzunk velük, bár nem szándékom e két mű nyujtotta „jellemzésre" bővebben kiterjeszkedni s velük szembeszállni. Fölment ez alól az az annyira alantas — különösen a Pulszkynál kiütköző ú. n. jezsuitafaló irányzatosság, amely a tárgyilagos megvitatást fölöslegessé és lehetetlenné is teszi. Csupán ízelítőül mutatok be néhány részletet Beöthy idézett művéből, amely — hangsúlyozom —, „elfogulatlan politikai szemlélődésre" való hivatkozással pl. a következőket állapítja meg: „Pázmány működése... nagyban és egészben hazájának inkább ártalmára, mint hasznára vált". (I. 367.) Állításait fölöslegesnek tartja igazolni, — kétségtelen, mert az *egész* és nem ez vagy az a „tény" célozza az olvasó

[1] Ez az ideológia ott kisért *Németh László:* A magyarságtudomány feladatai c. cikkében is (Magyarságtudomány, 1935: 13), amelyre *Thurzó Gábor:* „Bigott" és „dogmatikus" magatartás c. cikkében válaszolt. (Uj Kor, 1935: 31.)

meggyőződését. S ha mégis igazolásra kerül a sor, vagy történelmi anekdótákkal operál, vagy Pázmány egykori túlzó ellenfeleinek ítéletét hozza föl, a nélkül, hogy arra pontosabban hivatkoznék.[2]

Valószínű, hogy *Kornis Gyula* éppen a Beöthy- és Pulszky-féle beállításra célozva írja ezeket Pázmány személyisége c. tanulmányában: „Egyoldalú Pázmány személyiségének az az értékfelfogása, mintha a katolicizmus érdekét feltétlenül minden fölé, még a magyarság érdekei fölé is helyezte volna; az ő szemében a katolicizmus és a magyarság érdeke teljes összhangba olvadt össze." (15. l.)

Mindez elegendő ösztönzés olyan vizsgálódás megindulához, amely célul tűzi ki, hogy feltárja egy olyan kiválóan katolikus egyéniségnek, aminő Pázmány, viszonyát a magyarsághoz. E vizsgálódásban a Magyar Katolikus Történészek Munkaközösségének is szerep jutott, amikor a *Regnum* tavaly megjelent kötetében *Félegyházi József* egyháztörténetírásunk feladatai közé sorolta Pázmány államférfiúi portréjának megrajzolását. (24. l.)[3]

Kutatásaimról beszámolva ne gondolja senki, hogy magyarabbnak akarnám beállítani Pázmányt, mint amilyen volt. Elegendő elv gyanánt szolgált szerény, de öntudatos nyilatkozata, amelyben azt mondja: „Én is szinte olyan magyarnak tartom magamat, mint akárki; Hazámnak, nemzetemnek böcsülletit, s csendességét szeretem és Istentül óhajtva kérem, az Nemességnek is privilegjomit szeretem és tehetségem szerént oltalmazom..." Ehhez még azt fűzi hozzá, hogy „azt megbizoníthatom, hogy Szent István király idejetül fogva jószágos nemesemberek voltak eleim".[4] Érdemesnek látszik megemlí-

[2] Példa a mende-mondákra: „A későbbi prímás, Szelepcsényi, osztrák udvari emberektől vette azt a közlést, hogy P. mindig azzal tartotta II. Ferdinándot, hogy még a legjobb magyar emberben sem bízhatik" stb. (375.) — Példa túlzó ítélet elfogadására: Pázmányt az 1619.-i ú. n. országgyülés elítélte a XXIV. articulusban. (V. ö. *Törökmagy. okmt.* I. 228.) Erre látszik utalni Beöthy, amikor azt írja: „P. a bécsi békekötés, a vallási és polgári szabadság ezen magna chartájának irányában a legnagyobb ellenszenvvel viseltetett, és mikor ennek rendelkezéseit hatálytalanná igyekezett tenni, üszköt dobott az országba" stb. (369.) — Az érsekújvári őrség terheinek a kamarára való áthárítása Pázmány részéről jogos és alaposan megindokolt állásfoglalás volt. (Ld. Beöthy. i. m. 375. és *Hanuy:* Pázmány összegyüjtött levelei. I. 68, 76 stb. *Frankl (Fraknói):* Pázmány P. és kora. I. 387 sk. — Ami pedig unokaöccsét, Pázmány Miklós grófot illeti. bizonyítékunk van, hogy a magyarság eszméivel tudott közösséget vállalni, tehát neveltetése sem lehetett olyan, mint aminőnek szeretik beállítani. (V. ö. *Clauser:* A Zrinyiász sorsa. 8. — *Hanuy:* i. m. II. 692.)

[3] Ez a nagyszabású feladat hivatottabb kezekre vár, de eredményei, — hisszük —, azonosak lesznek a mienkével.

[4] *Hanuy* i. m. I. 61.

teni, hogy a *Budai*-féle Magyar ország polgári históriájára való lexicon az utóbbi kitételt, hogy Pázmány a Sz. István oldala mellett vitézkedő lovag leszármazottja, kétségbe vonja (III. 59.) — ugyanakkor azonban minden elfogultság nélkül a „nemzet díszének" nevezi „Pázmány Péter kárdinált, kihez hasonló Tudóst, az akkori Európa keveset, Prédikállót, pedig talán egyet sem mutathatott." (58. l.)

A család eredeztetésének ez a hagyománya, amit Pázmány nyilatkozata őríz, a Werbőczy-féle Hármaskönyv szellemében fogant büszke vallomás, amely egyszersmind kiirthatatlan magyarságtudatot kölcsönzött a nagy leszármazottnak.[5] A magyar rögtől a magyar röghöz visszahajló töretlen ív bizonyítéka Pázmány szava. A félezeréves ív elbírta Róma és Bécs terheit. S ez jogosítja fel arra, hogy 1626-ban így írhasson „Az Böcsülletes Bihar Vármegyének: Negyven egész esztendeje lészen, mikor az Úr Isten engemet honnyomból, az-az, őseimnek örökségéből, ismerőimnek társaságából, atyafiságomnak nemzetségéből kegyelmesen kiszóllíta és egyházi állapotra választa. Soha az-ólta, Édes nevelő Hazám, feledékenységben nem volt előttem emlékezeted..." (Az Szent Irásrul és az Anyaszentegyházrul... Ö. M. Bp. 1900. V. 349.[6])

Ki az, aki kételkedik ennek az emlékezésnek érzelmi rezdületében? — A szó és a toll harcában megacélosodott főpap, aki a merőben logikai dialektikához szokott s abban a mester nevét érdemelte ki, leborul a szülőföld, a Haza édessége, nagysága előtt. Pázmány, akiről azt tanultuk, hogy az érzelem nem sajátja, érzi mindenen átlüktető magyarságát. Igaz, ritkán enged bepillantást érzelemvilágába, annál becsesebb előttünk ez a megnyilatkozás. Világos, hogy érzett, de uralkodott érzelmein. Mi is indíthatta volna más, mint ez a magyarságérzet arra, hogy feljegyezze annak a kilenc magyar ifjúnak a nevét, akiket Grácban logikára, dialektikára tanított.

A kilenc magyar ifjú nevét számontartó és a negyven esztendő távlatából oly meghatóan emlékező Pázmány érzelmi világa az a keret, amelyben méltóképen helyezkedik el az ő tevékeny élete.

* * *

Ebből az életből, — hangsúlyoznunk kell, sok év folyt el külföldön. Alig tizenhat éves korában elkerül szülőföldjéről, 1587—89-ig Krakkóban él, mint novicius, 1589—93-ig Bécsben filozófiai tanulmányokat folytat, 1593—97-ig Rómában teológiát

[5] Ld. még a Pázmány-család egy régi leszármazási táblázata. (Közl. a pécsi Erzsébet Tud. egyet. Kvt.-ból 30. sz.)

[6] V. ö. Ö. M. I. 418. és VII. 781. Lev. I. 82.

tanul, majd Grácban tanít 1597—1607-ig.[7] Közel húsz esztendő! Egy fogékony ifjú húsz éve! Mennyi tapasztalat, új benyomás! Mind a magyarságtól idegen faj és művelődés világában zajlik le. — Eleve fölmerülhet a gondolat: vajjon magyar maradhatott-e így Pázmány? Rendjének disciplinája, egyházának s tanulmányainak nyelve, megannyi gátló körülménye lehetne az egyén nemzetiség alkatának.

Mégis, mit találunk mindjárt első magyar művében, az 1603-ban írt *Feleletben* Magyari István művére?[8] — Világos, tiszta magyarsággal előadott vallástanítást és amit szintén ki kell emelnünk, a magyar történelemnek, törvényeinknek és jogszokásainknak, tehát a honismeretnek olyan fokát, amely eleve kizárja a megkockáztatott vélekedést, hogy Pázmány elvesztette magyarságát.

Újra, meg újra olvasva Pázmány műveit, a kijegyzett adatok önmagukban is elegendő bizonyítékot szolgáltatnának Pázmány hazafias és gyökeresen magyar magatartására; az áttekinthetőség és a vizsgálódás módszeres követelményei kedvéért azonban az alábbi problémakörök szerint csoportosítottuk adatainkat:

I. Vallás és alkotmány Pázmány világában.
II. Pázmány politikája.
III. Jellemző adalékok.

I. Vallás és alkotmány Pázmány világában

Az új Magyar Történet tanulmányozóinak fölösleges ismétlésnek látszanék, ha hosszabban magyaráznók a XVII. század felekezeti viszonyait.[9] Néhány elvet azonban emlékezetünkbe kell idéznünk, hogy a Pázmány cselekedeteit már korában nehezményező „politika" rugóit a maguk talaján feltaláljuk. Az első ilyen elv, s ez kétségtelenül a kor uralkodóihoz és vezető államférfiaihoz talál, — egy mindenkori érvénnyel bíró, racionalista igazság: „az egyességnek szerzője az egy vallás".

S itt mindjárt az jut eszünkbe, hogy míg egy századdal előbb osztatlanul a kereszténység védőbástyája lehettünk, most felekezetekre hullva szét, e hivatás betöltése még nehezebbé vált. Arra nincs határozott bizonyítékunk, hogy a XVII. század méltányolni tudta-e a vallási egységben rejlő politikai erőt a

[7] 1601—1603-ig mint misszionárius itthon jár.
[8] Kiadva Ö. M. I. köt.-ben.
[9] Hóman—Szekfű: Magyar történet. IV. köt. Írta: *Szekfű Gy.* Bp. 1935.

török ellenében. De nincs kizárva, hogy Pázmány gondolt arra, hogy azokból a szellemi indításokból, amikkel a reformáció előtti időkre célzott a katolicizmus kapcsán, kisarjadhat a vágy a három részre szakadt nemzetben a szentistváni *egy* Magyarország felé. Az ellentét a török és magyar közt talán épp ezért fokozódik. S az e századnak Erdély reincorporálására irányuló törekvéseit valószínűleg támogatja a katolikusoktól visszaidézett egy magyar haza képe.

A felekezeti türelmetlenség okozta bajok már nyilvánvalóbbak. Az „egy vallás" elvet u. i. mindegyik felekezet magára nézve ismerte el kötelezőnek. A protestáns épp úgy, mint a katolikus a maga számára értelmezte az „egyesség szerző egy vallást". S ha így protestáns részről az ellenállás nagy, a katolikus támadás még erősebb. Az utóbbi két tényezőre támaszkodik. Az egyik az ember értelmi, a másik az érzelmi világán keresztül igyekszik állásfoglalásában befolyásolni. Az első esetben szembe állítja az Egyház évezredes hagyományaiból imponáló rendszerré alakult *Tanait* az alig másfélszázados és még vulkanikus talajú reformáció folytonos ingadozásban, bizonytalanságban lévő tanításaival. A vallásos meggyőződés formálása így terelődik egyre jobban a vitatkozások felé, ahol érv és cáfolat játsszák a főszerepet. Ha megvizsgálunk egy-egy jól szerkesztett vitairatot, meg kell lepődnünk, hogy szerzőjük milyen készséggel áldozta föl önállóságát, „egyéniségét" hivatkozások és idézetek tömegével a Tanért. „Uj találmányokat és magam fejéből költött dolgokat tőlem senki ne várjon", — írja *Pázmány* a Kalaúz Elől-járó levelében —, mert az Egyházban „új tudományt nem hirdethetnek; hanem arra kötelesek, hogy a régi igazságot újonnan rágják az emberek fülébe.[10]

De ugyanilyen visszafordulás volt a középkor vallásosságának, misztikus elmélyedésének feltámasztása. Azt a hitéletet, amit a vitatkozások hevítettek, lángralobbantotta a középkori ájtatosság olaja.

A másik elv a gyakorlatot szabályozza, aminek ez a magyar fogalmazása: „akié a fundus, azé a capella".[11] Ha tehát a birtokos protestáns, a kegyurasága alá tartozó templomokban prédikátorok hírdetik Isten igéjét a fundustól elválaszthatatlan jobbágynak, akár akarja ez, akár nem. Viszont, ha a birtokos kegyúr katolikus, akkor a prédikátornak kell menekülnie. Ezért kellett tehát a rekatolizálást a főurakon kezdenie Pázmánynak.

Sikerei, a hagyomány szerint harminc főúri családot térí-

[10] Ö. M. III. 6.

[11] *Szekfű:* i. m. 108. — v. ö. *Hanuy:* i. m. II. 375. és *Pázmány:* Opera omnia. Tom. VI. pp. 492, 499—501.

tett vissza, — kétségtelen —, érzékeny veszteséget jelentettek a protestantizmusra.

A megváltozott helyzet politikai következményekkel is járt. A kereszténység eredetileg apolitikus mozgalom, s így az egyházak csak akkor vetették magukat a politikai küzdelmek sodrába, amikor azt vélték, hogy így híveik lelki üdvösségét, békességét könnyebben megvédhetik.[12]

Ám a magyar alkotmány az Egyháznak már Szent István óta olyan befolyást biztosított az állami működésbe, amely szerephez kellett, hogy jusson az újra rendi keretek közt mozgó politikai életben. Az 1606.-i bécsi békében a protestantizmus, ha látszólag nem is szerzett ilyen nagy előnyöket magának, elérte azt, hogy a másik erejét a lehetőségig megbénítsa. S bármily következetlenséget is áruljon el a később (1608) törvényerőre emelkedett bécsi béke, amikor az első cikkelyben a szabad vallás gyakorlatot kimondva, a nyolcadikban azt hirdeti, hogy „a magyarok abba, hogy a jezsuitáknak Magyarországon fekvő jószágaik legyenek, — nem egyeznek bele" — a dolgon az sem segíthetett, hogy Rudolf tiltakozását fejezi ki „ragaszkodván jogaihoz".

Pázmány első politikai tevékenysége már kapcsolatos ezzel a törvénnyel. Jóllehet a protestáns rendek nem engedték meg, hogy a királyi meghívóval érkező Pázmány az 1608.-i országgyűlés tanácskozásain részt vehessen, felterjesztésével a katolikus rendeket védekezésre buzdította.[13] Felterjesztése a magyar jog tökéletes ismerőjére vall és nemesi jogának előtérbe helyezésével száll szembe azzal a törekvéssel, amely ki akarja zárni őt és társait Magyarország területéről. Pázmány ugyan nem érte el célját, a bécsi béke törvényerőre emelkedett, de az ország területét nem hagyta el.

Az erőviszonyok újabb alakulása épp a bécsi békét törvényerőre emelő határozatok miatt még sokáig nem mutatkozik. (Az 1608.-i I. tc.-t 1618-ban a 77., 1622-ben a 22. tc. erősíti meg, stb.)

Pázmányról, akit később magas közjogi méltósága kötelez arra, hogy részt vegyen a napi politika irányításán túlmenő nemzeti feladatok megoldásában, levelei árulják el, hogy milyen biztos pillantással látja az események rugóit, s hogy menynyire hivatott a magyarság problémáinak intézésére. Erről bővebben emlékezem majd dolgozatom II. részében. Itt inkább alkotmányos érzületének és közjogi tevékenységének alapjára szeretnék rámutatni.

[12] V. ö. *Kornis:* Az államférfi. I. 108.

[13] Kiadva *Hanuy* i. m. I. 22—25. Ld. még *Frankl (Fraknói):* i. m. I. 617.

Pázmány történeti szereplésének ez az oldala különben is elég világosan áll előttünk részint *Fraknói*nak A magyar királyi kegyúri jogról, és A magyar királyválasztások történetéről írt munkái, részint *Timon Ákos*nak Pázmány Péter a jog és igazság védelmében c. rektori székfoglaló értekezése nyomán. — Megállapításaikhoz annyiban van hozzáfűzni valónk, amennyiben rá kell mutatnunk arra, hogy hol van a gyökere Pázmány határtalan törvénytiszteletének és az alkotmányhoz való ragaszkodásának. Egyrészt teológiai műveltségében, amely nem enged meg egyéni magyarázatokat, s amely épp az ő esetében a skolasztika szillogisztikus tételein nevelődve állandóan éreztette az Igazság elvont és a Törvény gyakorlati értékét. Másrészt a hazája belső rendjét szolgáló magyar ember tudatos állásfoglalása ez a háborúk okozta zűrzavarban és felfordulásban. Világosan látta, hogy Magyarország romlásának tulajdonképeni oka a II. Ulászló kora óta kivirágzott korrupció,[14] ami Moháccsal nem fejeződött be, sőt állandosulva immár közel egy százada a nemzeti életet elfekélyesítette és csak hajszálon múlt, hogy teljesen el nem pusztította. De Pázmány azzal is tisztában volt, hogy a magyar alkotmány olyan függetlenséget biztosít neki, amelyre támaszkodva maradéktalanul szolgálhatja a magyar ügyet, ha kell a királlyal, ha kell a reformációval, sőt Rómával szemben is.

Az ország rekatolizálását is nemzeti érdeknek látta, de „jog és törvénytisztelete megakadályozta őt abaan, hogy bármikor is az erőszak útjára lépjen."[15] Hitt tolla és szava erejében, tehát fölöslegessé vált előtte a fegyver. Egymást követő vitairataiban lépten-nyomon bukkanunk magyar vonatkozásokra. Gondolhatná valaki, hogy ez természetes, hiszen ennek a nemzetnek ír. Bármilyen természetesnek lássék is ma, hogy nem tévesztette szeme elől közönségét, korában mégis érdemnek kell azt tekintenünk, hogy nem vonul el a speculatio fellegvárába. A teológiának olyan ismerője, mint ő bízvást megtehetné, hogy csak az ellenfél mestereivel vitázzék. Nem, Pázmány lejön, mert tudja, ha el is vegyül közénk, akkor is megőrzi fensőbbségét. De le is kellett jönnie, ez nála belső kényszer, magyarságtudatának, nemzetével való együttérzésének következménye.

Az a Pázmány, akinek állandóan szeme előtt van ez a nemzet, ez a haza, — az ő nemzete, az ő hazája, büszkén hírdeti, hogy a Kalauzt a magyarokért magyarul írta.[16]

[14] *Hanuy:* i. m. I. 9. (Istvánffyhoz írt levele.) — V. ö. még műveiben azokkal a részekkel, amelyek a reformáció terjedésének körülményeivel foglalkoznak, így: Ö. M. I. 414—415.; II. 26—27, 205—206, 306—307.; V. 267. stb.

[15] *Timon:* i. m. 10.

[16] Ö. M. V. 480.

II. Pázmány politikája

Már a fentebbiekből világos, hogy Pázmányt, mint felelős politikust nemcsak az Egyházhoz való viszonyában foglalkoztatja a magyarság ügye, hanem a maga korának sajátos vonatkozásaiban is. Mert mind annak a kérdésnek eldöntése, hogy mi az oka Magyarország romlásának, mind annak a megítélése, hogy mik a napi politikai események forgatagában a nemzet jövőjét biztosító teendők, — sajátosan a XVII. század magyar világának problémái.

Az első problémát: vajjon a katolicizmus vagy a protestantizmus a felelős Magyarország pusztulásáért, — már 1563-ban felveti *Károli Gáspár* „Két könyv minden országoknak és királyoknak jó és gonosz szerencséjek okairól, melyből megérthetni, mi az oka Magyarországnak is romlásának . . .“ c. munkájában, s azt *Magyari* csak tovább feszegeti 1602-ben.[17] A kérdés inkább elméleti jelentőségű volt, Pázmány mégis jónak látja, hogy megvitassa. Idevágó fejtegetéseivel nemcsak a Feleletben taiálkozunk, hanem úgyszólván minden munkájában, ami egyébként is bizonyítja a kérdés időszerűségének tartósságát.

Ha az ország romlását tárja fel, azt csak a legsötétebb színekkel tudja ecsetelni s nem tagadja, „hogy ez az Isten ostorozása plaga inimici“ (Jer. 30. 14.), haragos bűntetés és nemcsak fiúi ostorozás.“[18] De tiltakozik az ellen, hogy e bűntetésnek a katolikusok lennének okai. Pázmány felelete Magyari tételéből így indul ki: „Azt mondod és igazán is mondod, hogy Magyar Ország öt száz esztendeig erős és az Törököknek rettenetes ország vólt, melybe sok jó Fejedelmek vóltak, úgy mint Hunyadi János és Mátyás király . . . így vagyon, Magyari Uram: Ha az Isten ez-előtt szerette, óltalmazta és felmagasztalta: Ha dücsőségbe, bőségbe, békességbe tartotta mind addig, míg az mi Hitünkön és Vallásunkon vólt: Ha akkor kezdett romlani és pusztulni, mikor az ti Új Tudomántok támada, hogy mered azt mondani, hogy az mi Vallásunk oka ez romlásnak?“ — Pázmány diadalmasan aknázza ki a Magyari tételéből levont következtetésének sikerét. Érveit megsokszorozza és így minden oldaláról megcáfolva Magyari tanítását, most már ő veti fel a kérdést: „talám azt itíled, hogy a'míg Magyarország bódog lőn, addig nem az mi vallásunkon vólt, hanem a tiéteken: Hogy Hunyadi János és Mátyás király is az Luther lova farkát tartotta.“ Ezután rátér arra, hogy „az Keresztyéneknek iszonyú veszedelme és országok változtatásával való hadakozási mind

[17] A vita anyagára ld. még *Túróczi-Trostler J.*: Az országokban való sok romlásoknak okairól. Min. Kvt. 32.

[18] Ö. M. I. 179—180 és 484—8. v. ö. még III. 306. V. 168 stb.

azokon az Nemzetségeken vóltak, mellyek az mi Religiónktul elszakattak . . ." Így Magyarország is. „Az mi Országunk régutátul-fogva hadakozik az Török ellen. És jóllehet níha igen megverettek az Magyarok — úgy mint 1444. esztendőben Várnánál, holott Uladislaus király elvésze, az-után 1448. esztendőben az Rigó mezején ; de mindazáltal úgy eltérítette Isten az ellenségnek erejét és eszét, hogy az országba belé nem kaphatna. Miúta pedig ti támadátok, ugyan kitúr országunkból." [19] Cáfolata tehát támadó jellegű és ezt a beállítottságot mindvégig megtartja, azt is bizonyítva, hogy Luther tiltja a török elleni háborúskodást." [20]

A másik feladatot magukkal hozták a napi politikai események, amikre azonban a felelős politikus nemcsak a nemzet jelenének, hanem multjának és jövőjének *egyidejü* látásával figyel föl. Tények kapcsolódnak így tettekhez és teendőkhöz. Pázmány, mint alábbi nyilatkozatai mutatják, felelősségének teljes tudatában vállalt politikai missziót. S mert elgondolásai vezetők és tömegek lelkében visszhangra találtak, s mert működését a jog és az alkotmány szabályozták, *elismerték* politikai hívatottságát.[21]

A XVII. század magyarja egyre gyakoribb és egyre tudatosabb rádöbbenéssel veszi fontolóra saját vére hullását, nemzetének és országának megfogyatkozását. Ugyanekkor tisztában van azzal is, hogy az önálló nemzeti lét és annak fenntartása minden ellene irányuló törekvéssel (amilyen a török és a német) szemben csak akkor valósítható meg, ha a nemzet megerősödik. Ennek pedig előfeltétele a *béke*. A törökkel való leszámolás, Európa területéről való kiszorítása és így Magyarország felszabadítása Pázmány hatalmas erőfeszítése mellett sem valósulhatott meg.[22] Ilyen meggondolások után fogott Pázmány egy európai látókörű, de magyar politika kialakításához, amelynek főtételét így adja elő 1623 március 27-én Bethlen Gáborhoz intézett levelében: „Az Isten is úgy áldja meg Felségedet, ha a szent békeségnek megőrzésével ezt a mi kicsiny fogyaték hazánkat és nemzetünket takargatja inkább és velőzteti" [azaz

[19] Ő. M. I. 181—182 és 185—187.

[20] Ld. pl. Ö. M. I. 484—488. V. 577. v. ö. még III. 430—432. stb. A kérdést tárgyalja *Sólyom J.*: Luther és Magyarország. (Luther-kvt.)

[21] Hogy Pázmány elismert közvetítő volt Bécs és Erdély között, ezt általánosságok fejtegetése helyett inkább részletadattal igazolom. Pázmány Rákóczy György levelét véve megírja a fejedelemnek, hogy „ő Felségének Császár Urunknak megjelentettem, az mit kegyelmed confidenter velem közlött". (*Hanuy*: i. m. II. 492. v. ö. még II. 714.) Ez egyszersmind azt is bizonyítja, hogy Pázmány nem volt *kétszínű* politikus, hanem elismert közvetítő.

[22] Ld. erre *Balanyi Gy.*: Pázmány P. népszövetségi tervezete. Bp. 1933.

hízlalja, növeli].[23] Ezért keresi föl soraival Bethlent második támadása idején is. Pázmánynak e levelét alig olvashatjuk megindultság nélkül. „Látja az Úr Isten — írja többek közt, — hogyha lehetne életemmel is megváltanám enni sok ártatlannak utolsó veszedelmét. Nem is kétlem, — teszi hozzá némi szemrehányással, — hogy az Felséged lelki ismereti gyakran nyughatatlankodik ezekért. Nem tudom azt is, ha Felségednek hasznos [-e] mindenkor beretva élin hordozni szerencséjét. Én elégséges nem vagyok, hogy íly nagy tüzet megolthassak, de ha lehetne, tudja Isten, véremmel is eloltanám."[24] — Bethlen harmadik támadásakor a közvetítését kérő felsőmagyarországi rendekhez intézett levelében ugyanezzel a féltő aggodalommal írja Pázmány, „hogy kegmetek az szegény megromlott és fogyaték darab hazánknak íly szörnyű nagy romlásán és pusztulásán szánakodik, sőt igyekezik is azon, hogy messzebb ne terjedjen, azt kegmetek igaz magyarokhoz illendő jó indulatbul cselekszi, kötelessége is mutatja kegyelmeteknek, hogy édes hazáját oltalmazza. Mert ha nekünk nem fáj saját nemzetünknek fogyása, romlása, nem tudom, kinek fájhat."[25]

Aki *csak* mint diplomata ír, az nem ír így! A diplomácia már Pázmány korában sem ismert érzelmi érveket. Maga Pázmány mondja egyik prédikációjában, „aki nem ég, fel nem lobbanthat egyebeket."[26] Az ő békepolitikájának jól átgondolt észérvei voltak. Aligha lehetne raconálisabban kifejteni a béke szükségességét, mint ahogy azt ő tette, amikor így ír a svéd királlyal minap szövetkezett Rákóczi Györgynek; „De attul tartok, ami bizonyosan meg leszen, hogy annyi németség jő szegény hazánkra, hogy kgmed törökivel eggyütt utolsó pusztaságra juttatják nemzetünket, — ... mert ez a mi nyomorult nemzetünknek szerencsétlensége, hogy az oltalomtul majd annyit kell félni, mint az ellenségtül."[27] Törökben és németben egyaránt a magyar nemzetnek végromlását látni, — sajnos, — kevesek érdeme volt a XVII. században, annál fontosabb, hogy Pázmány politikáját épp ez a tisztánlátás határozza meg. S bár az a nézete, „hogy az minemű állapotban volt az sidó nemzet utolsó veszése után, csaknem úgy vagyon szegin hazánk is,"[28] tud hinni a nemzet jövőjében, különben miért írná pár nap mulva a fejedelemnek: „akarnám, ha ezt a kevés magyarságot jobb üdőre tartanók és egymást ne fogyatnók."[29]

[23] *Hanuy:* i. m. I. 232.
[24] U. o. I. 362—363.
[25] u. o. I. 545.
[26] Ö. M. VII. 78.
[27] *Hanuy:* i. m. II. 358—359. v. ö. 160—179. stb.
[28] I. m. II. 385. (1632. dec. 29).
[29] i. m. II. 388. (1633. jan. 5.)

Ha nem látnók tettekben is azt a következetességet, ami Pázmánynak e fajta nyilatkozataiban mutatkozik, méltán gondolhatná, akárki, hogy a magyarság rettenetes szenvedéseire és szörnyű pusztulására való utalás csak a diplomata megnyilatkozása. Pázmánynak az erdélyi fejedelmekkel és a magyar királlyal váltott leveleiből a példák tömegét hozhatnók fel, hogy milyen szívvel-lélekkel csüggött ő a békén. Történelmünk pedig bizonyítja, hogy fáradozásai, különösen I. Rákóczi György idejében sikerrel is jártak. Tagadhatatlan, hogy belejátszottak ebbe a változó szerencsével folyó harminc éves háború teremtette változó külpolitikai helyzetek is, még sem lehet elvitatni Pázmánynak a béke fenntartása körüli érdemeit. S amikor e helyen érintenünk kell szembehelyezkedését a nádorral, Esterházy Miklóssal, akkor megint csak ezeket a motivumokat hozhatjuk fel Pázmány ellenkezésének megértetésére. Mindezt ő maga így tárja fel épp a nádorhoz intézett egyik levelében: „Édes Palatinus uram, kettő a dolog, mely mellől én el nem állok. Egyik az, hogy ha lehet, új hadban ne keverjük ő f[elsé]gét. Mert maga is ő felsége azt kívánja. És nagy sok belső dolgok arra majd ugyan kételenítenek.[30] Másik, hogy ha ugyan egyéb nem lehet benne, fondamentommal nyúljunk a dologhoz, és arra vigyázzunk, hogy kezünkbe ne szakadjon. A Vármegyén és insurrectión én csak annyit éppítek, amennyit kell. Egy két holnapi dolog. És ami sok főtül függ, nem állandó. Csak magyarral Erdélyet soha bizony nem rettenti senki. Németnek kell lenni, mert anélkül ha ki mit cselekszik, megengedik ugyan, de csak nézik és nem applicálják úgy, amint kellene, magokat. Ha [az] ember sok és nagy oblatiókat teszen, admittálják. De nem tudom, ha segítik[-e]."[31]

Pázmány, — kétségtelen, — nagyon jól ítélte meg a politikai helyzetet. Tudta azt, hogy egy Erdély ellen hirdetett nemesi fölkelés mellett nem foglal egységesen állást a nemzet. A fölkeléssel járó terheket sem bírná viselni egy-két hónapnál tovább. De beleütközött volna az ilyen megmozdulás a török érdekekbe is, aminek természetes következménye az lett volna, hogy úgy a török, mint a német újból keresztül-kasul pusztítja az országot. Nagyon érthető tehát Pázmány állhatatos kitartása békepolitikája mellett. S mert világos, hogy ilyen körülmények között Erdély bekebelezéséről szó sem lehet, Pázmány egyenesen Erdély függetlensége mellett foglalt állást. Ez a függetlenség azonban nem jelenti egy önálló, a magyorországival ellentétes politikai inaugurálását, sőt, éppen Pázmány az, aki Er-

[30] A levél első részében u. i. azt írja, hogy „soha én lelkemre nem veszem azokat a szörnyű romlásokat és sok ártatlanoknak sírását-rívását, melyet az had (id est, poena Dei) magával visel..."

[31] I. m. II. 444.

délyt „a keresztyénség szép védőbástyájának“[32] nevezi, mely „ha... elveszne, bizony másoknak is jutna a nyavalyában.“[33] Ezért örül olyan nagyon, mikor Rákóczi György német segítség nélkül veri meg a törököt a nagyszalontai csatában. Érdemes idéznünk örömének kifejezést adó sorait: „Bizony [nagy] dolog, ... hogy íly kevés számú Magyarság, nem levén német had vélek, illyen nagy szerencséssen járt volna.“[34]

III. Jellemző adalékok.

Itt összegyüjtöttem néhány, a tárgyalt problémák keretébe kevésbbé illeszthető, de jellemző erejük miatt értékesnek látszó adatot. Ilyen az, amikor korának hún-magyar azonosság tudatáról így értesít; „jól tudom én, hogy valamit Hunnius kifecseg, mind aranyas némely Magyaroknál, kik talám azt alittyák [vélik] nevéhez-képest, hogy Hunniusis Hunnus légyen[35].“ Példa gyanánt és állításainak igazolására szívesen idézi föl a magyar mult emlékeit. Egy-egy epizódot több alkalommal is fölemlít. Ilyen pl. az az eset, amely a Szűz Anyának hozzánk való segítségét bizonyítja. („Sigmond király idejében mint tartotta Boldog Asszony elevenen a holt tetemek között három egész esztendeig az ő hiv szolgáját, hogy meggyónhatnék, Bonfinius megirta.“ Dec. 3. lib. 3.)[36] Főforrásai Bonfini és Túróczi.

Máskor képgazdag mondataiban korának harcmodora elevenedik meg előttünk. Pl. amikor ezt írja: „A vitéz fejedelem, kinek bölcsesége vagyon a had-viselésben, elsőben martalékot rendel: annnak utánna a tábor terheit és félelmes sákmányosit félre szállítván, az ütközetre bátorságos vitézekből dandárt és derék sereget rendel, mellyeken az egész viadalnak szerencséje megfordullyon.“[37]

Jellemző, hogy Imádságos könyvében a „Közönséges jókért“ írt könyörgések közül az első hetet arra az alkalomra szánta, „Mikor hadakkal ostoroztatunk“. Nem kell sok magyarázat, hogy miért szorul háttérbe minden más. A mohácsi vész óta

[32] I. m. II. 709.

[33] I. m. II. 721. Itt jegyezzük meg, hogy felfogásunk szerint Pázmány az erdélyi mozgalmakat fékezve, kivédte azokat a bécsi törekvéseket is, amelyek önállóságunk megtörésére irnyultak.

[34] I. m. II. 718.

[35] Ö. M. I. 30. *Hunnius* Egyed würtembergi származású lutheránus hittudós volt, akinek De ecclesia c. munkája magyarra fordítva 1602-ben Sárvárott jelent meg. — *Attiláról* ld. még IV. 297.

[36] Ö. M. IV. 587. v. ö. V. 235. A magyar események említésére ld. pl. I. 66, 185, II. 106, 219—220, 541, 550—556, 679, III. 365, 732, 737—742, IV. 290, 561, 587, 663—664, v. ö. 740, 754—758, V. 425, 653, v. ö. 743.

[37] Ö. M. IV. 71. v. ö. még V. 123, VII. 86 stb.

éppen nyolcvan év telt, amikor 1606-ban megjelent Pázmány imakönyve. S vajjon, nem volt-e ez a nyolcvan esztendő inkább a háború, a veszedelmek, a pusztítás és a nyomorúság kora, semmint a békéé és a nyugalomé! Hogy mennyire a magyarságot tartotta itt is szeme előtt, az nyilvánvaló az e fajta fohászokból: „Tekincsd-meg ama régi szenteket is, kik a mi országunkban neked [Isten] hiven szolgáltak, szent Mártont, szent Ieronymust, szent Istvánt, szent László királt, szent Imre herczeget, szent Ersébet és szent Margit asszonyt".[38] Egyik legszebb imádságát a „Rabokért" írta. Történelmünk szomorú korszakának megható alkalmi imája ez is, mint az a hét könyörgés, amelyben az ellenségtől való megszabadulás kegyelmét kérték Istentől őseink.

Több ízben is kifejeződik a Magyarországon hagyományos Mária-tisztelet. Gyönyörű példája ennek az alábbi részlet. „Oh áldott Szüz! Oh Magyar-országnak kegyes Asszonya! Tekincs a mi sok fogyatkozásinkra: szánd-meg a mi nagy romlásinkat. Csak-nem meghólt. a kit te szerettél; csak-nem elfogyott a te országod, nemes Asszonyunk. Azért ály-elő a te Szent Fiadnál. Mond azt néki: Fiam, az én országomban megfogyatkozott az igaz hit: nincs igazság: nincs isteni félelem: nincs aitatosság benne. Vízzé vált bora: nagy részből tévelygésbe fordult igaz vallása: elpusztult szentegyháza: megromlott ereje: pogány rabságra adatott szabadsága."[39]

* * *

Idesoroltam azt is, amikor Pázmány arról tudósít, hogy Alvinci megkoronázta Homonnai Bálintot. „A világ előtt tudva vagyon, mit mívelt Alvinczy Péter calv. pred. az Bochkay támadásakor; és az Bochkay halála utánnis, mikor felkené Homonnay Bálintot..."[40] Alvinci ezt tagadva Pázmány még nyomatékosabban ismétli állítását: „...hazuttolsz — írja —, hogy a király-kenéshez kedvedet mondottam lenni. Most-is azt itilem, hogy kedveden nem mulnék. Oly emberrel szóltam, a ki jelen volt, mikor az Bocskai halála-után az Cassai szentegyháznak ajtait bézároltattad és csak igen kevés ember láttára Homonnai Bálintot Magyar-országnak uraságára *solenni ritu* felemelted. Fő úrral beszéllettem, a ki szemével látta az Homonnai Bálint jegyzőkönyvében maga kezével felírva, mely nap szenteltetettfel az magyar fejedelemségre. Ha nem restelled, talám Ungváratt fettalálod mostanis ugyan azon jegyzőkönyvet."[41]

[38] Ö. M. II. 145. — Pázmány korában még mindazok, akik Magyarország területéről származtak kielégítik a *„hungarus"* fogalmát, ezért magyar szent Jeromos és Márton.

[39] Ö. M. VI. 326—327. A Mária-tiszteletre ld. még I. 66. II. 245, 478—479, III. 728. VII. 781. stb.

[40] Ö. M. V. 273.

[41] U. o. 58—59. *Homonnai* valóban vezetett naplót! Ennek 1605

Végül még azt az esetet hozom fel, amikor a „Pázmány Péter pironsági"[42] szerzői, Zvonarics és Nagy, azt állítják, hogy Pázmány „víz-nélkül-való tót", aki „sem deákul, sem magyarul nem tud". Pázmányt az, hogy tótnak tartják. hidegen hagyja. de azt már nem állhatja meg szó nélkül, hogy ne tudna magyarul. „Az magyar szót az mi illeti — írja válaszában —, mesterek lésznek az Morgók, ha elhitetik, hogy magyarul nem tudok."[43]

* * *

Dolgozatom Pázmány működésének indítékait, — kétségtelen —, csak annyiban tárta föl, amennyiben azt a kitűzött cél megkövetelte. Ezért tekintettem el sok olyan részlet újból való megtárgyalásától (mint pl. az egyetem alapítása), ami ismétlésnek látszanék. A végső következtetést mégis az egészre vonatkoztatva talán szabad így körvonalaznom: Pázmány mélyen érezte és büszkén vallotta magyarságát. Mint felelős államférfi három irányban igyekezte szolgálni a nemzet fennmaradását célzó törekvéseket. A *béke* és a nyugalom fenntartása mellett az ország ügyeit a *jog* és az *alkotmány* medrébe visszavinni, hogy azután a *műveltség*nek széles rétegben való kiterjesztésével a magyarságot újból bekapcsolhassa abba az európai közösségbe, ahonnan — érte küzdve és vérezve — kiszakadt.

július 14—november 20. terjedő szakaszát *Naményi István* kiadta a Tudománytárban. (1839. V. köt.) V. ö. *Szekfű Gy.*: Magy. Tört. III. 609—611.

[42] Keresztúr 1615.

[43] Ö. M. 225 és 232. A „*Morgók*" Zvonarics és Nagy.

Jegyzet. Érdemes lenne külön tanulmányban foglalkozni Pázmánynak a magyar egyháztörténetre vonatkozó kutatásaival, amilyen pl. az Acta et decreta... három Appendixe. (Op. omn. Tom. VI. pp. 621—669). Ugyanígy meg kellene vizsgálni korát illető közléseinek forrásértékét. (pl. Az magyarországi támadásoknak... hamissítása, i. m. 473—519, vagy a Bocskayról szóló részek esetében; i. m. 272—286 stb.)

Az idézeteket betűhíven közöltem a bp. Pázmány Péter Tud. egyet. hittud. Karának gondozásában megjelent Pázmány P. Összes Munkái. (Ö. M.) c. munkából, ill. *Hanuy* i. m.-ből. Ahol az értelem kedvéért feloldással éltem, ott szögletes zárójelbe tettem a beiktatottakat.

A szövegben közölt műveken kívül még az alábbiaknak vettem jó hasznát:

Beke A.: Pázmány, Lippay és Eszterházy ievelezése I. Rákóczy Györggyel. Bp. 1882.
Brisits F.: Pázmány világa. (M. Irod. Ritkaságok 20.) Bp. 1933.
Galla F.: Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél. Vác, 1936.
Hajnal I.:Esterházy Miklós nádor lemondása. Bp. 1929.
Horváth J.: Barokk-ízlés irodalmunkban. Napk. 1923.
Ipolyi A.: Veresmarti Mihály... Bp. 1875.
Jánossy J.: Pázmány Péter. Bp. 1882.
Petró J.: Pázmány P. teológiája. Bp. 1932.
Szekfű Gy.: Bethlen Gábor. Bp. 1929.
Szilágyi S.: Rákóczi és Pázmány. Pest, 1870.

Babics András dr.

Radanay Mátyás pécsi püspök kinevezése

Ezerhatszáznyolcvanhét augusztus 8-án királyi diploma kelt Bécsben, amely Radanay Mátyás zalavári apátnak és címzetes scardoniai püspöknek adományozta a pécsi püspökséget.[1] Radanay elődje, Széchenyi Pál pécsi püspök ugyanekkor került a veszprémi püspökség élére.

1543 óta Radanay volt az első püspök, aki az egyházmegye ősi székhelyére ténylegesen is áttehette rezidenciáját, mivel csak a kinevezését megelőző évben szerezték vissza Pécs városát, az egyházmegye nagyobb részével együtt, a töröktől. Elődje, Széchenyi Pál, csak mint „*episcopus in partibus infidelium*" szerepelt az egyházmegyében.

A királyi resolutio az „*Authoritas Juris Patronatus Nostri Regii*" alapján adta Radanaynak a püspökséget, ami — a kialakult szokás szerint — a kinevezettre azt a kötelezettséget rótta, hogy mennél előbb a Szentszékhez forduljon a *praeconisatio* és a *confirmatio* érdekében.

A püspöki kinevezésekkel kapcsolatban Magyarországon ekkor már évszázadokon át tartó örökös huza-vona uralkodott, ami a Szentszék részéről a jogfenntartás, a magyar király részéről pedig a szokásjog megőrzésének elvével volt összefüggésben. Radanay kinevezése sem volt szabályszerű. Radanay már működött a püspökségben s installációja is megtörtént, amikor a Szentszék még az információkat sem szerezte be, nemhogy a praeconisatióra gondolhatott volna. Viszont, ha Bécsben betartják a Szentszéknek a kegyúri jogra vonatkozó elgondolását, akkor a magyar királyi főkegyúri jog lényegében nem lett volna egyéb, mint a más, európai fejedelmet megillető kegyuraság, azaz: Két alkalmas személy bemutatásának *(praesentatio)* és megnevezésének *(nominatio)* s — a Szentszék jóváhagyása után — a birtokba való bevezetésnek a joga. Ezzel szemben Radanay már a praeconisatio előtt electus episcopusnak tartotta magát és a lelki jurisdictio terén is éppen úgy tevékenykedett, mintha a praeconisatiós és a confirmatiós bullák a zsebében lettek volna. A Szentszék pedig Radanay idejében annál inkább

[1] Országos Levéltár (a továbbiakban O. L.) Liber regius. XIX. 56.

megkívánta volna a szükséges eljárások befejezésének megvárását, amennyiben nem kellett félnie attól, hogy a *sedis vacantia* alatt a kamara élvezi az egyházi birtok hasznát: az udvar *jure belli* felfogása szerint t. i. Radanay ténylegesen amúgy sem lett más az egyházmegye javaival, mint haszonbérlő, árendátor.[2]

Nem ide tartozik annak a kérdésnek az elbírálása, hogy vajjon a magyar király, mint a magyarországi püspökségek és érsekségek legfőbb kegyura, rendelkezett-e azokkal a képességekkel és jogokkal, hogy a főpapoknak egyházi szempontból való alkalmasságát is el tudta volna dönteni. Ha az installáció megelőzi a praeconisatiót, azaz, hogyha a főpap alkalmasságának kérdését csak azután vizsgálja meg a consistorium, miután már a jelölt a püspöki székben tényked ik és az egyházi javadalmak terén rendelkezési jogot nyert, a szentszéki vizsgálatnak csak akkor van reális jelentősége, ha a főkegyúr által kinevezett egyházfő donációs okmányát nemcsak megerősítheti, elfogadhatja, hanem meg is semmisítheti. A főkegyúr szándékát azonban a Szentszék ritkán szokta keresztezni, mert a hívek lelki nyugalma is megkívánta, hogy a kinevezések körül botrányos késedelmezések ne történjenek.

Magyarországon az egyházfejedelemség közjogi méltóságot is jelentvén, a jelölt ily irányú rátermettségének elbírálása az uralkodó jogköréhez tartozott. Radanay életpályája, érdemei és hazafisága olyan volt, hogy megfelelőbb papot nem is találhattak volna az elpusztított, az ellenségtől körülvett és az ariánusokkal, pogányokkal, heretikusokkal és skizmatikusokkal telített egyházmegye élére. Radanay éppen olyan jól forgatta a kardot, mint amilyen buzgón lapozgatta a szentírást. Harckészségénél is csak hittérítőszenvedélye volt nagyobb. A pécsi püspökségnek abban a korban éppen ilyen főpapra volt szüksége.[3] Még

[2] 1687-ben az udvari kamara a következőképpen oktatja ki Radanayt: „A töröktől visszafoglalt területeken csak azok tarthatják meg birtokaikat, akik azokat még a török idő alatt szerezték meg. Minden, e kivétel alá nem tartozó terület hasznát és jövedelmét a sok vérbe és pénzbe kerülő háború költségeinek fedezésére kell fordítani." (O. L.: Neo-regestrata Acta. Fasc. 1211. Nr. 20.)

[3] Radanay a varasdmegyei Dubravicán született 1630-ban. Öreg szülei Isten szolgálatára ajánlták fel, de Radanay gyermekkorában jobban vonzódott a katonáskodáshoz, mint a paposkodáshoz, 12 éves korában alkalmazást is talál a császári hadaknál, előttünk ismeretlen minőségben. Későbbi tanulmányainak alapját is katonáskodása alatt szerezte meg. Később otthagyva a hadsereget, filozófiát és teológiát tanult. A salzburgi érsek 1663-ban szentelte pappá. Ezután pár évig Horvátországban, a legelőkelőbb főúri családoknál nevelősködött. Járt Itáliában, Görögországban és a Szentföldön. Szerencséje Szelepcsényi György érsekprímás mellett kezdett kialakulni; az érsek káplánja és titkára lett. Széchenyi György prímássága alatt Egervárra ment plébánosnak.

zalavári apátsága idejében a zalavári erődítmény parancsnokságát bízták rá. Ebben a minőségben rendkívül sokat tett. Az erődítmény biztonságáért senki sem aggódott jobban, mint ő. Ilyeténkép Radanay hadi érdemei és térítései révén már országszerte ismert ember volt, amikor a pécsi püspökség betöltésénél számításba jött. I. Lipót referensei és tanácsadói, elsősorban Kollonics Lipót, a legnyugodtabb lelkiismerettel ajánlhatták Radanayt. A püspöki kinevezés oklevele tehát nem üres formaságként mondja a következőket: „A pécsi püspökségre olyan férfit kívánunk állítani, aki a püspökséget helyesen és hasznos módon meg tudja tartani, a népet az üdvösségre bírja vezetni, és a szükséges tanításokkal és védelemmel is képes ellátni... Fontolóra vettük katonai szolgálatait is, amelyekkel akkoriban az azon a vidéken megindított hadivállalkozásaink alkalmával nagy érdemeket szerzett s a jövőben még többet fog szerezni... Kinevezése a hazának és annak az országrésznek is érdeke."

A püspökségnek, mint közjogi méltóságnak az elfoglalására tehát Radanay minden tekintetben alkalmas volt. A főpásztori tisztet illető követelmények elbírálása — első fokon — az illetékes hazai és az udvari méltóságokat betöltő főpapjainkra hárult. Radanayt különösen Kollonics Lipót, a nagybefolyású győri püspök és kalocsai érsek támogatta.[4] A minősítés — amint a fentebb idézett resolutio is mutatja — kedvező volt. A király így apostoli főkegyúri jogára hivatkozva" ...megfontolván Radanay Mátyás kiváló erényeit és lelki készségeit, tanultságát, melyet részben élettapasztalatok, részben pedig tanulás útján szerzett, őt Széchenyi Pál valóságos és törvényes utódává" nevezte ki.

Radanay papi alkalmasságának a király, illetőleg az udvar által megejtett anticipálása szintén nem volt kánonszerű. Nem tekintve a processus informativus formaságait, a magyarországi püspökségeket a magyar király, mint főkegyúr látta el főpapokkal, jóllehet azoknak alkalmas személyekkel való ellátása (jus provisionis) — az egyházi felfogás szerint — a Szentszékre tartozott. Radanay előtt nem volt ismeretlen a Magyarországon immár jognak tekintett betöltési szokásmód, viszont ismerte a kánonjog követelményeit is. Kinevezésének szépséghibáját azzal akarta helyrehozni, hogy kinevezési okmányait, a szokásos

[Radanay levele Jaklin Balázs nyitrai püspökhöz (Koller József: Historia Episcopatus Quinqueecclesiensis, VII. Pest, 1812. 168)]. A király 1674. aug. 13-án zalavári apáttá nevezte ki. (O. L.: Lib. reg. eccl. N. 2. 290.). 1676. dec. 26-án a zalavári főkapitányság tisztét is átvette [Füssy Tamás: A zalavári apátság története. Budapest, 1902, 209. (a Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend Története VII.)]. A zalavári apátság éléről került a pécsi püspöki székbe.

[4] Érseki Levéltár, Esztergom: Archivum vetus, 2107.

eljárások megindítása céljából — azonnal Rómába küldte. Radanayt 1689. november 7-én praeconisálták a consistoriumban. A praeconisátiós bullát azonban nem adták ki Radanay püspöknek, mert a bulla kiváltási díját előteremteni nem tudta.

Köztudomású, hogy milyen nehéz életük volt papjainknak, amikor a töröktől felszabadított területeken kijelölt helyeiket elfoglalták. Radanay maga is egyszerű polgári házacskát kapott lakóhelyül. Nem mintha a töröktől is nagyon kedvelt régi püspöki palota már nem létezett volna, hanem azért, mert azt részben a budai kamarai jószágkormányzóság pécsi tiszttartósága foglalta el, részben pedig (a földszint) a tizedgabona elhelyezésére szolgált.[5] Számtalan azoknak a leveleknek a száma, amelyeket Radanay a szegénységéről írt a budai-, a magyar- és az udvari kamarának, az egyes főhivatalnokoknak, a magyar és az udvari kancelláriának, Őfelségének, a Szentszéknek, de még az alantas hivatalok vezetőinek, a provizoroknak, a prefektusoknak és a harmincadosoknak is. Radanay a régi püspöki javak után — ideiglenes járadékképen — 1200 forintot kapott, azonban ez az összeg is csak papíron maradt.[6] Valójában a püspöksége első hét évében nem kapott többet 200 forintnál.[7] Tizedet csak egy-két jószándékú, de gyérnépességű falu fizetett neki. Főleg árendált földek csekély jövedelméből élt, és fedezte a legszükségesebb kiadásait. Ilyen körülmények között a praeconisátiós bullát nem is tudhatta kiváltani, s így a bulla a consistorium actái közé került. A praeconisátiós okmány visszatartásában, illetőleg a szegénységben gyökerezik Radanay tragikuma.

Radanay mindamellett 1687. november 7. óta már joggal nevezhette magát választott püspöknek. Hogy az electus jelzőt már megelőzőleg is használta, azzal csak a magyar királyi apostoli főkegyúri jogáról alkotott köz- és történelmi felfogásnak akart eleget tenni. A szegénység kényszerítő hatása következtében azonban a confirmatióját sem tudta sürgetni s így csak, mint választott, de nem mint valóságos püspök tudott hozzálátni az egyházmegye új megszervezéséhez és a különféle eretnekségek megszüntetéséhez.

Korszerű tünet volt az, s nem lehet pusztán Radanay rovására írni, hogy térítései nem annyira a szabad akarat és a lelki meggyőződés alapján, hanem inkább hatalmi szóval történtek. A törököktől visszafoglalt területeken az ellenreformáció epilógusa zajlik le. Azonban a cujus regio elvét itt nagyobb erőszak nélkül vihették keresztül, mert az elnéptelenedett fal-

[5] O. L.: Urbaria et Conscriptiones, Fasc. 41. Nr. 56.
[6] O. L.: Conceptus expeditionum, 1698. szept. Nr. 45.
[7] O. L.: Ofner Kameraladministration: Berichte u. Schreiben, 1699. jun. Nr. 321.

vakban, az eladott, bérbeadott vagy kincstári kezelésben megtartott birtokokra túlnyomó részben csak katolikusokat telepítettek. A térítés így végeredményben a török alatt felburjánzott eretnekségek kiirtására szorítkozott. Protestáns üldözésre alig kínálkozott alkalom, pedig Radanay ezen a téren szerzett magának gyakorlatot Egerváron és környékén, ahol a győri egyházmegye kötelékében az egervári plébániát vezette. Itt — mint maga mondja — erős kézzel szorította háttérbe a protestantizmust. Módszerét a pécsi egyházmegyébe is áthozta. Így akarta a heretikusokat, a skizmatikusokat és az ariánusokat megtéríteni vagy elköltözésre bírni.[8] Már 1689 októberében megírja Buonvisi nunciusnak, hogy az ideig több mint 2000 eretneket térített meg a pécsi egyházmegyében.[9] Radanay pedig nem állt meg ennél a számnál, mert nem volt a félmunka embere. Többször kijelentette, hogy egyházmegyéjében sem rácot (ezek skizmatikusok voltak) sem eretneket nem fog megtűrni.[10] Érdekes, de könnyen megérthető, hogy Bécsben türelmi álláspontot foglaltak el a rácokkal szemben. Az udvari politika a rácságban katonai, gazdasági, benépesítési és összbirodalmi érdekobjektumot vett észre s így erőszakos térítéssel nem akarta elriasztani; viszont a skizmát is szerette volna megszüntetni a római katolikusokkal kötendő únió révén. Radanay hasztalan fáradozott az únió létrehozásán. A rácok önérzetesen utasították vissza az erőszakot. Így a skizmatikusok uniójának a pécsi egyházmegyében történt sikertelen adminisztrációját Radanay „féktelen természetének" rovására írták. Az egyházmegye területén járkáló és hivatalnokoskodó olasz és német tisztviselők és katonák szintén nem tették magukévá Radanay térítési módszerét, s jelentéseikben a püspök szélsőséges eljárásának káros következményeiről számoltak be. Téves volna azonban ebből a körülményből tisztán azt a tanúságot levonni, hogy az itt szereplő olasz Tullius Miglio királyi komisszárus, a német Vincens Christián pécsi prefektus, Weginger János harmincados, Wagner György sóhivatali tiszt, Dullersperg Ferdinánd és Haps Gábor tiszttartók a vallási türelmesség álláspontján lettek volna. A Radanay iránt tanúsított támadó viselkedésük hivatali kötelességükből és önérzetükből eredt. Nehéz lenne egy-két mondattal — csak elenyészően halvány vonásokkal is — vázolni, hogy a fentemlített hivatalnokok és Radanay Mátyás püspök között milyen ádáz háborúság dúlt a gazdasági és a jurisdictionális kérdések körül. A tisztviselők, felsőbb utasításra,

[8] Érseki Levéltár: Archivum vetus, 2107.
[9] U. o. u. a. fasc.
[10] O. L.: Ofner Kameraladministration: Berichte u. Schreiben, 1688. szept. 4. Radanay.

felesküdtették a jobbágyokat arra, hogy csak a kamarának fizetnek adót.[11] Ha mégis jószántukból tizedet vittek a püspöknek, azt karhatalommal szedték el, — ha kellett, — Radanay éléskamrájából. Emiatt a lakását is többször feltörték. Egyszer a kalocsai érsek jelenlétében vitték el tizedgabonáját és tizedborát. A pécsi kamarai tisztviselők utasították a jobbágyokat, hogy a püspököt csak lelki ügyekben keressék fel. Árendált birtokaiban is állandóan háborgatták, bár ezekre vonatkozó jogait királyi resolutiók is biztosítani igyekeztek.[12] Radanaynak nem olyan volt a természete, hogy mindezeket szó nélkül tűrte volna. Kíméletlen sértéseket zúdított azokra, akik tervei kivitelében vagy vélt jogai gyakorlásában akadályozták. Becsületsértő kifejezéseinek széles skálájában csak szerényen húzódnak meg a „csaló, rabló, tolvaj, lator, esztelen, ostoba" jelzők, melyek nem is mindig maradtak meg a missilis levelek jótékony homályában, hanem Radanaynak a felsőhatóságokhoz küldött panaszaiban is gyakran szerepeltek. Radanay, ha tehette, viszonozta is az erőszakot erőszakkal.[13] Így az ellentét Radanay és a kamarai igazgatás, közvetve a bécsi udvar között, csak növekedett s egyre komolyabb formát öltött. Radanay térítései, a püspöki javaknak, sajátságos, újszerű állapotából eredő összeütközések, a püspök elmélyedő osztrákgyűlölete, szavakban és tettekben megnyilvánuló udvarellenes magatartása arra a meggyőződésre vezették rá Lipótot és környezetét, hogy nagy hiba volt kinevezni Radanayt a pécsi püspökség élére.[14] Ebben a véleményükben Radanay még jobban is megerősítette őket.

A püspök 1686 szeptemberében, — de már nem első ízben, — egy körözvényt hordatott faluról-falura, melyben felszólította a jobbágyokat, hogy ne engedelmeskedjenek a kamarai tisztviselőknek. „Nem akarom, hogy akárki is rontson és pusztítson benneteket", — indokolja eljárását Radanay.[15] Ez a levél Eszéken ellenségeinek a kezébe jutott s több más sérelmezett ügy aktáival és a tanúkihallgatások jegyzőkönyveivel együtt felküldték Bécsbe. Ugyanakkor a pécsi kamarai tiszttartóság megtette az intézkedéseket, hogy a jobbágyságot végérvényesen elidegenítse püspökétől. A hamar lelkesedő és a gyorsan kétségbeeső püspök ekkor úgy látta, hogy minden reménye és terve összeomlott. Elkeseredésében — ellenségei tanusága szerint — felséggyalázó szavakra ragadtatta magát. A király sze-

[11] O. L.: Neo-Regestrata Acta, fasc. 1211. Nr. 19.
[12] Hofkammerarchiv, Hungarica: 1690. szept. 11.
[13] O. L.: Neo-Regestrata Acta, fasc. 1211. Nr. 19. Litt. A.
[14] Érseki Levéltár: Archivum vetus; 2107.
[15] O. L.: Ofner Kameraladministration: Berichte u. Schreiben, 1688. szept. 4. Radanay.

mélye ellen elkövetett sértés rövidesen az udvar tudomására jutott, s a fentebb említett vádakat súlyosságában messze maga mögött hagyta. Radanay megtudva, hogy mi készül ellene, Bécsbe sietett, hogy tisztázza magát. Lipótot sikerült meggyőznie, hogy a püspök esküjéhez ragaszkodott akkor, amikor az egyházi és világi személyek kezéből ki akarta venni a szerinte jogfolytonosnak tekintett püspöki jurisdictiót és a püspökséget illető birtokjogokat. A jószándékú király azt is belátta, hogy „ezek az érdekeltek tápláltak ellene gyűlöletet és zaklatták különböző módon, s ugyanakkor pedig lázadó mozgolódással vádolták be" előtte.[16] Egyesek már ekkor azt tanácsolták Lipótnak, hogy Radanayt fossza meg a püspökségtől. A király azonban észrevette, hogy a történtekért nem is annyira Radanay, mint inkább azok a felelősek, akik Radanayból a megtörténteket kiprovokálták.[17] A püspök mély hálára hangolódott a király iránt és öntelten érkezett vissza Pécsre. A megdorgált kamarai tisztviselők ettől fogva még ferdébben néztek rá s mindent elkövettek Radanay bosszantására. A skizmatikus — katolikus únió erre a célra szinte magától kínálkozott. A püspök ellenségei kieszközölték, hogy királyi comissio jöjjön Pécsre s ez — Radanay mellőzésével — hozza létre a Bécs által is annyira óhajtott egységet. A bizottság elnöke Tullius Miglio volt, Radanay egyik ellensége, aki jól ismerte a püspök természetét s biztosra vette, hogy amíg Radanay szabadlábon van, az únió barátságos létrejötte kérdéses. Az únió megvalósításának ez a módja tényleg megsértése volt a püspök lelki jurisdictiójának, eltekintve attól, hogy Radanay hiúságát is mélyen sértette. Radanay várható közbelépését megakadályozandó „Tullius Miglio felkérte honfitársát, a szigetvári városparancsnokot, gróf Vecchi Gábor tábornokot, Radanay másik olasz ellenségét, hogy fogja el a püspököt s mindaddig tartsa vissza, amíg a comissio létre nem hozza a szakadárok únióját. Vecchi 1690. január 10-én el is fogta a püspököt a környezetében lévő familiárisaival együtt, és Szigetvárra vitte őket.[18] Január 18-án a skizmatikusok Pécsre idézett papjai és a commissio között minden nagyobb akadály nélkül meg is történt az egyesség a csatlakozást illetőleg. A hálaadó szentmisét Radanay harmadik olasz származású ellensége, Jany (Gianni) Ferenc szerémi püspök, pécsváradi apát pontifikálta, ami újabb döfést jelentett Radanay érzékenységének. A megbántott Radanayt a tolnai főispánsággal igyekeztek kiengesztelni s megígérték neki,

[16] A magyar királyi kancellária jelentése a Radanay ügyben (Koller: Historia Episcopatus Quinqueecclesiensis, VII., Pest, 1812. 119.).
[17] Koller i. m. 119.
[18] Brüsztle József: Recensio Universi Cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis, 1874. I. 446.

hogy haszonbérlet címén meg fogja kapni a kétségtelenül igazolható régi püspöki birtokok tizedeit. A bérleti szerződést 1690. szeptember 11-én kötötték meg Bécsben, de nem volt benne köszönet, mert a kivitel nem olyan volt, mint a szerződés elméleti elgondolása. Radanayt mintha csak üldözte volna a balszerencse; hasztalan volt a kezében a király külön Litterae patentese, amelyben az uralkodó felszólította az illetékeseket, hogy ne merjék zavarni vagy zavartatni a püspököt árendált birtokaiban. A jóhiszemű Radanayt már a bérelendő falvak kijelölésénél kijátszották. A birtokmegállapító bizottság (nem a neoacquistica commisio!) Radanay ellenségeiből és kamarai hivatalnokokból tevődött össze. A bizottsági tagok Radanay birtokigazolásait nem is találták kielégítőknek.

A Radanayban újból felgyűlemlett keserűség most már végzetes formában robbant ki. Megismétli az 1689-ben tett felségsértő szavait, sőt — állítólag — ennél még súlyosabb lépésre ragadtatta magát; a horvát rendeket rá akarta bírni, hogy fogjanak fegyvert az uralkodó ellen.[19] Vecchivel ismét elfogatják s — most már katonai fedezettel — Bécsbe vitetik. Így került Radanay egy felségsértési ügy középpontjába, s hogy tragikus kimenetelű per nem lett belőle, azt annak köszönhette, hogy a felségsértés elsimítása jobban beleillett az udvar messzebbmenő terveibe.[20] Úgy látszik, hogy Bécsben még örültek is a történteknek, mert most már elégséges okot láttak arra, hogy Radanayt felmenthessék a püspökségétől. Radanayt meg kell fosztania a pécsi püspökségtől, tekintet nélkül a praeconisatióra, — alakult ki a végső ítélet Bécsben. A most megindult hajszában csak a Szentszék és Jaklin Balázs nyitrai püspök, magyar királyi kancellár s személyén keresztül a magyar udvari kancellária volt Radanay mellett. Mindjobban eltávolodott tőle Kollonics Lipót kalocsai érsek is, aki pedig igen hathatósan ajánlta a pécsi püspökségre. Kollonicsnak bizonyára súlyos okai voltak, hogy védencét magára hagyta, sőt ellene fordult. Jaklin Balázson kívül ő az egyetlen ember, aki a Radanay ügyet minden vonatkozásában, kezdettől fogva ismerte s Radanay életpályájára döntő befolyással bírt. Amikor 1695-ben esztergomi érsekké nevezték ki, a Radanay ügy még mindig az udvar megoldatlan problémája volt. Így Kollonics, mint a magyarországi egyházak legfőbb felügyelője és papja, a kibontakozásnak is tanúja és aktív résztvevője volt. Ez a legautentikusabb kortárs a következőket írja Radanayról:[21]

„ . . . Radanay Mátyás azon ajánlásom révén, amelyet én

[19] Érseki Levéltár: Archivum vetus, 2107.
[20] U. o. u. a. fasc.
[21] U. o. u. a. fasc.

Őfelségénél érdekében megtettem, kapta meg a pécsi püspökségre szóló kinevezését. Ez már több évvel ezelőtt történt, amikor a pécsi püspökség még tisztán címleges volt, mivel az egész egyházmegye a török uralom alatt állott. Akkor még úgy látszott, hogy Radanay Őfelsége kegyét és az én közbenjárásomat a legteljesebb mértékben ki is érdemelte. Nemcsak példás életével és becsületes lelkipásztorkodásával szerzett érdemeket, hanem igen serényen tevékenykedett a katolikus vallás érdekeinek előmozdításán is úgy, hogy az ő segítségével és munkájával számos templomot kiragadhattam a heretikusok kezéből. Amikor pedig a zalavári apátság élére állították,[22] olyan vitézi módon védelmezte azt a törökkel és a császár ellen felkeltekkel, a rebellisekkel szemben, hogy utoljára is inkább azok fogságába került, sem hogy a várat hatalmukba adta volna.[23] Ilyen volt Radanay, amikor nem kormányozott, hanem őt kormányozták s elfogadta mások vezetését és tanácsait. Amikor azonban átgondolta, hogy a pécsi püspökségre őt kinevezték és látta azt, hogy — ha a császári fegyverek az egyházmegyét megtisztítják az ellenségtől — a pécsi püspökség az ő lelki jurisdictiójának lesz majd alávetve, tiszteletreméltó tulajdonságai — sajnos — egyszeriben megváltoztak, vagy talán már régebben is benne elrejtve lappangott az a mentalitás, amely az előbbitől merőben különbözött: a saját belátása szerint kezdett élni és semmiféle érettebb tanácsnak, még az érseki irányításnak sem adott helyet. Heretikusokkal és katolikusokkal botrányba keveredett s végül pedig üldözni kezdte őket . . . Ezek mégis nem szolgáltattak volna elégséges okot arra, hogy a császári udvar őt a püspöki kinevezéstől megfossza, ha csak hűtlenségbe nem keveredik. Ugyanis, amikor mint császári katona[24] Strasser tábornok vezetése alatt a töröktől ő is vereséget szenvedett, magára vállalta, hogy leveleket küld a horvát rendekhez és őket Őfelsége ellen fegyverfogásra és lázadásra lelkesíti és buzdítja. Ez kitűnik Radanay saját leveléből, melyet a horvát rendek eredetiben felküldtek Bécsbe, Őfelségéhez. Ezt a levelet én láttam és olvastam s jelenleg az udvari titkos tanácsnál (apud consilium caesareum) őrzik. Hogy mégis ezt, a Radanay erkölcsi felfogására annyira

[22] Lipót 1674. augusztus 31-én nevezte ki Radanayt zalavári apáttá (O. L.: Liber regius eccl. Nr. II. 290.).

[23] V. ö. Füssy Tamás i. m.

[24] Radanayt az uralkodó 1676. december 26-án Zalavár főkapitányságával is megbízta. (Hofkriegsrat, Prot. 350., 702.). Ezt a tisztséget, névleg, bécsi püspöksége alatt is megtartotta s továbbra is nagy előszeretettel vett részt kisebb arányú hadi vállalkozásokban. Sikereiről Buonvisi bécsi nuncius is megemlékezik [Relationes Cardinalis Buonvisi, Budapest, 1886. (Monumenta Vaticana Hungariae, Ser. sec., Tom. sec.) 12, 104.].

jellemző esetet, különösebb vizsgálat nem követte, az annak volt köszönhető, hogy tanácsosabbnak látszott, ha a heretikusok előtt az egyházi személyek becsületét nem rontják".

Amint látható, Kollonics érsek nagy igyekezettel áztatta Radanayt, pedig hogy a felségárulás oly módon megtörtént volna, mint azt a prímás említi, más részről igazolni nem lehet. Azt sem lehet ugyan feltételezni, hogy Kollonics érsek költötte volna Radanay lázítási kisérletét, de szembetűnő, hogy Radanay védekezéseiben erről nem tesz említést. Ellenségei feljelentéseiben ugyan mindig szó esik a király személyének a megsértéséről, de amit Kollonics ír, az már felségárulás és — Bécsen keresztül nézve — a hazaárulás fogalmát is bőven kimerítette. Azt kell feltételeznünk, hogy Radanay nagy érdemei ismét ellensúlyozták az elkövetett vétséget, s hogy figyelembe véve a püspök hirtelen és meggondolatlan természetét, megelégedtek volna a tulajdonképpeni cél elérésével, Radanay degradálásával.

Széchenyi György esztergomi érseknek a Radanay ügyben elfoglalt magatartása nem olyan nyilt és világos, mint méltóságbeli utódjáé, Kollonics érseké. Abból a néhány levélből, amely a Radanayval váltott levelezésből reánk maradt, meleg rokonszenv árad a püspök felé, bár Széchenyinek sem volt sok oka arra, hogy Radanayt megszeresse és kedvelje.[25] A történtek tényleg azt is mutatják, hogy Széchenyi is a Radanay ellenes csoporthoz tartozott. Széchenyinek püspöki konferenciát kellett egybehívni, hogy a Radanay-ügyet osztatlanul megtárgyalhassák. Megidézték ide a vádlott püspököt is, hogy részletesen kihallgathassák s a homályosabb kérdésekben ad hoc felvilágosítást kérhessenek tőle. A konferenciának az udvar által előírt feladata az volt, hogy megállapítsák: vajjon Radanay excessusai elégségesek-e a letételéhez, s hogy ezt megtehetik-e a Szentszék előzetes tudomása nélkül. Az esztergomi érsek elnöklésével megtartott vizsgálaton jelen volt a veszprémi, a váci, a nyitrai, a csanádi és az erdélyi püspök, Kollonics Lipót kardinális és a Jezsuita rend két teológiai és kánonjogi szakértője. A konferencia tagjainak véleménye megoszlott: akik a történteket elegendő oknak látták a letételhez, azok még

[25] Radanay még zalavári apátsága idejében hevesen összetűzött Széchenyi Györggyel, aki akkor még győri püspök és kalocsai érsek, azaz Radanay közvetlen felettese volt. Széchenyi az egervári uradalmak átvétele alkalmával megkárosította Radanay apátot, amire ez igen hevesen megtámadta s a királynál is bevádolta. (O. L.: Neo-Regestrata Acta, fasc. 959. Nr. 19.). Széchenyi azonban később igen barátságos hangú levelet írt Radanay püspöknek s hatásosan védelmébe veszi Jany Ferenc szerémi püspök és pécsváradi apáttal szemben (Brüsztle i. m. 264—265).

azzal is támogatni igyekeztek felfogásukat, hogy Radanay a kánonjog szerint insufficiens is a püspökségre, mert népe előtt megvetett és gyűlöletes, s ez volt a többség véleménye. Hogy ez a köztudatba dobott felfogás mennyire nem volt abszolút igazságos, az csak most, 250 év távlatában áll tisztán előttünk. Akkor csak azok láttak világosan, akiket sem a gyűlölet, sem a téves és be nem igazolt információ, a felületesség és a felsőbbség auctoritása nem tett vakká és elfogulttá. Radanay szerencsétlenségére csak egyetlen olyan ember akadt kollégái között, aki nemcsak tisztán látott, hanem igazságát ki is merte nyilatkoztatni. Ez Jaklin Balázs volt, a már többször emlegetett nyitrai püspök. „Vannak, akik a püspök elmozdítását sürgetik — iratja a megkérdezett magyar kancellária nevében, — s vannak akik azt mondják: maradjon. Egyházmegyéje hívei pedig igen alázatosan kérik, hogy hagyják meg nekik és tartsák meg számukra". *A magyar kancellária* így hivatalosan is *Radanay pártjára állt* s jelentésében rámutatott azokra a komoly bonyodalmakra, amelyek előadódnának akkor, ha Radanayt kánoni vizsgálat nélkül fosztanák meg a püspökségtől. „Látja a magyar kancellária azt is, . . . — írják — hogy a háborúk következtében a püspöknek olyan csekély a jövedelme és olyannyira szegény, hogy a pápai bullákat nem tudja kiváltani. Meg kellene kérdezni Felséged nevében, a birodalmi protektor-kardinális közvetítésével, a Szentszéket, hogy Radanay praesentatiójának elfogadása és praeconisatiója rendben, illetőleg érvényben van-e, avagy érvényüktől valami törvényes formula fosztja-e meg, mert a mi jogunkban a püspöki birtoklásra vonatkozólag semmiféle rendelkezés nincs". A királyi kancellária mintha csak azt akarná mondani a bécsieknek és Radanay ellenségeinek: hát megérdemli ezt a hálátlanságot Radanay püspök, „a zalavári apát, a zalai erődítmény kapitánya, aki latinul, németül, magyarul, olaszul és horvátul beszél, aki azon végekre betörő török és tatár csapatokat megállította, a heretikusok és azok nyomában járó rossz és veszedelmes tanok terjedését megakadályozta, aki az ellenség kezébe került és ott kemény börtönt, veréseket és egyéb kínzásokat tűrt el, csak azért, mert Felséged iránti hűségéről nem akart lemondai?"[26]

Radanay jóakaróinak száma azonban sokkal kisebb volt, semhogy eredményt tudtak volna elérni. Az udvari kamara és az udvari kancellária gyűlölettel és tervszerűséggel összeszedett adatai minden jószándékú törekvést és enyhítő körülményt megbénítottak. A kiküldött vizsgálóbiztosok szerint még a hívők eredményes lelkigondozását sem lehet Radanay püspöktől

[62] A kancellária felirata, Koller i. m. 118.

remélni. Úgy tüntették fel, hogy maguk a hívők is kéjencnek és erkölcstelen életűnek tartják. Jaklin hasztalan állította ennek ellenkezőjét. „Mennél előbb meg kell fosztani Radanayt a püspökségtől, — adta tovább a jelszót az udvari kancellária, — még pedig úgy, hogy az utána következő püspök évenként 200 forintot fizessen neki. Tényleges formában kapja vissza a zalavári apátságot és kapitányságot, s hogy püspöki címét is megtarthassa, címzetes püspökké kell tenni."[27]

Ilyen és hasonló tervek készültek Radanay ellen Bécsben. Végre a jószándékú, de könnyen befolyásolható *Lipót* császár is *kijelentette*, — bár meggyőződése ellenére, — hogy *„jobban szeretné, ha a Szentszék nem confirmálná Radanay kinevezését."*[28]

Az ügy most már kezdett olyan állapotba jutni, ahol igen jelentős elvi kérdések határai súrolták egymást. Amint láttuk, Radanay felségsértési ügyével nem akartak közbotrányt előidézni, s éppen ezért — az elintézésnek sub rosa jellege miatt — lehetetlenné vált, hogy a közvélemény előtt úgy a magyar királyi apostoli főkegyúri jog sértetlenségét, mint pedig az egyházi törvénykönyv rendelkezéseit épségben megtarthassák. A consistoriumban már felülvizsgálták Radanaynak a főpásztori méltóságra való alkalmasságát, s a praeconisatio annak rendje és módja szerint megtörtént. Hogy a bulla még a kúriában hevert, annak Radanay szegénysége, de nem a hibája volt az oka. Mivel már a kinevezés sem történt a Szentszék intencióinak megfelelően, s most ha még ráadásul recedál is a praeconisatiótól, a püspöki kinevezések kánonjogszerinti alapelvével szemben döntő jelentőségű és veszedelmes praecedenst teremtett volna. Bécsben várták is a Szentszék ellenállását s így minden módon arra törekedtek, hogy olyan erőteljes érveket hozzanak fel Radanay ellen, amelyet a tekintély elvén álló egyháziak magukévá tehetnek. Erre szolgált a felségsértés kidomborítása, amelynél Kollonics is nagy igyekezettel segédkezett. Kollonics már régebben is nagy szerepet játszott Radanay elgáncsolásában. Már Radanay püspökségének első éveiben megbánta, hogy őt ajánlotta a pécsi egyházmegye élére. Amikor XI. Ince halála után, 1689-ben, az új pápa megválasztása céljából Rómába utazott, Lipót megbízásából[29] már megbeszéléseket folytatott a consistorium tagjaival, hogy Radanay confirmatióját megakadályozza. Ekkor pedig már a confirmatiót megelőző eljárások aktái a Szent Kongregáció előtt voltak. Az érseknek sikerült is akkor keresztülvinni, hogy a

[27] Koller i. m. 119.
[28] Érseki Levéltár: Archivum vetus, 2107.
[29] U. o. u. a. fasc.

Radanay-ügyet levegyék a napirendről. Így már 1689 óta nyugodtan tanácskozhattak Radanay végleges elejtésének módozatain. A döntést, — amint láttuk, — maga Radanay püspök siettette térítéseivel, a kamara ellen elkövetett excessusaival és felségsértési ügyével.

Lipót király Kollonics érseket bízta meg azzal, hogy Tanari kardinálissal, aki akkor a Szentszék bécsi nunciusa volt, Jaklin nyitrai püspökkel és Stettinger Kristóf jézustársasági atyával, a császári gyóntatóval, tüzetesen vitassa meg a Radanay-ügyet, s a kérdést oly módon igyekezzenek megoldani, hogy a magyar királyi főkegyúri jog is sértetlen maradjon, meg a Radanay számára történt megelőző kinevezés is érvényét veszítse.[30]

A kijelölt tanács feladata igen nehéz volt, főleg azért, mert Rómából is befolyásolni igyekezték a Radanay-ügy kifejletét. A római illetékesek véleménye is megoszlott ebben az ügyben, bár legnagyobb részben Radanay mellett foglaltak állást. Radanay szerencsétlenségére azonban a Szent Kongregáció akkori elnöke, Cassamati bíboros is úgy vélekedett, hogy miután Radanay nem váltotta ki a praeconisátiót, püspöki kinevezése is érvényét veszítette. Az udvar egyik érvelése is ez volt. Cassamati mellett Casa kardinális már Radanay királyi kinevezésének módját is feszegette: szerinte Radanaynak, mint egyházi személynek a kinevezést abban a formában, ahogyan történt, nem lett volna szabad elfogadni.[31] Cassamati és Casa elgondolása a kibúvás politikája volt. Könnyen átlátható azonban, hogy ilyen indokolással a bécsi udvar nem kívánhatta Radanay degradatióját. A két bíboros által elgondolt út a magyar királyi főkegyúri jog súlyos megsértése lett volna. A négyestanács már sokkal körültekintőbb volt.

„Sokáig és sokat gondolkodtunk az ügyről — írja Kollonics Rómába, — és úgy gondoltuk, hogy mind a püspökségnek, mind Őszentsége jogának, mind pedig a császárnak az lesz a legjobb, hogy Őfelsége a már bemutatott Radanayn kívül még valaki mást is fog nominálni és kéri Őszentségét, hogy válasszon egyet a kettő közül... Ezt azzal a biztos reménnyel teheti, hogy Őszentsége jámborsága és bölcsessége, minden kétséget kizárólag, a méltóbbat fogja majd megerősíteni."[32]

Casa kardinális bele ment volna az ügy ily módon való megoldásába, annál inkább is, mivel két alkalmas személy praesentálása és nominálása a Szentszék elveivel is megegyezett. Lipótnak is tetszett a négyestanács ajánlata és felszólította az érseket, hogy egy alkalmas személyről tegyen neki jelentést.

[30] U. o. u. a. fasc.
[31] U. o. u. a. fasc.
[32] U. o. u. a. fasc.

Kollonics Lipót *Dolny István* esztergomi nagyprépostot szerette volna a pécsi püspökség élére állítani, aki — szerinte — jámborsággal és egyéb kiváló tulajdonságokkal megáldott pap volt.[33] Dolny alkalmasságát eldöntő vizsgálóbizottság igen előnyös jelentésétől azt remélték, hogy az érdemtelenül befeketített Radanay számításba sem jöhet Dolny mellett a consistorium döntésénél. A Bécsből Rómába érkezett praesentatio tehát, — ha látszólag nem is ellenkezett a kánonjogi szabályokkal, — lényegileg nem felelt meg a nominatio elgondolásának: hiányzott t. i. a két alkalmas személy megjelölése akkor, amikor Radanay alkalmatlanságát már évek óta bizonyítgatták. A két személy jelölésével a királyi kegyúri jog féltékenyen őrzött elvi tételei is csorbát szenvedtek, de Bécsben már — ebben az esetben — leszámoltak ezzel, s megelégedtek volna a tényleges eredménnyel; azaz Dolny személyében úgyis csak egy alkalmas személyt[34] jelöltek meg, tehát a királyi kegyúri jog érvényesülése a gyakorlatban nem dezavuálódott volna.

A végtelen óvatos Szentszék azonban a legmesszebbmenően átgondolta a helyzet jogi állását és az ügy tényleges végrehajtásából a későbbi püspöki kinevezésekre háramló praecedens súlyosságát.

A fínom fogalmakon megedzett és begyakorolt egyházjogászok nem tartották szerencsés megoldásnak azt, ami a négyestanács hosszú vitájának az eredménye volt. A bizottság, akarva-e vagy öntudatlanul, racionálisnak látszó ajánlatával az apostoli magyar király főkegyúri joggyakorlatát támasztották alá, sőt azt még — a Szentszék szerint — egy igen veszedelmes tervvel tetézték: t. i., ha a már praeconisált, sőt a confirmatio előtt álló Radanayt elejtik, ezt tulajdonképpen *a magyar király kívánságára* teszik csak azért, mert őt a méltóságra a király kevésbbé alkalmasnak „látja".[35] S mindez olyan püspökkel szemben történik, akit már a consistoriumban alkalmasnak találtak a püspöki méltóságra, hiszen éppen ezért praeconisálták. Igen súlyos és egyházi szempontból káros következményekkel járna, ha a Szentszék a praeconisatio után figyelembe venné azokat a feljelentéseket és vádakat, amelyeket talán csak azért emelnek, „hogy valamely püspököt az ő méltóságából elmozdítani, szerzett jogaitól megfosztani és helyébe másik püspököt kinevezni tudjanak, ha kevésbbé alkalmasnak látszik avagy a confirmatio előtt ilyen szempontból méltatlannak jelentenék ki csak azért, hogy meg ne erősítsék".[36]

[33] U. o. u. a. fasc.
[34] U. o. u. a. fasc.
[35] U. o. u. a. fasc.
[36] U. o. u. a. fasc.

M. KIR. HORTHY MIKLÓS-TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRA SZEGED

A helyzetet súlyosabbá tette az a körülmény, hogy Radanay elejtését már csak úgy lehetett volna keresztülvinni, ha kánonilag alkalmatlannak találják a püspökségre. Erre azonban nem igen lehetett számítani, mert Radanay a legbuzgóbb a papok közé tartozott. Hiszen jó részben éppen túlbuzgó térítései miatt került összeütközésbe az udvarral. Az egyházi javak megvédése érdekében vívott küzdelmét sem kifogásolhatták kánonilag, mert éppen az ellenkező esetben jutott volna összeütközésbe az egyházi javak el-nem-idegenítésének *(abalienatio)* ősi tételével.

Radanay teljesen tisztában volt azzal, hogy mi készül ellene. Az is nyilt titok volt előtte, hogy ügyében a consistorium miként vélekedik. Hogy a kánoni szabálytalanságnak vagy alkalmatlanságnak még az árnyéka is távol legyen tőle, az illetékes főpapokhoz, nunciushoz, sőt VIII. Sándor és XII. Ince pápákhoz is gyakran jelentést tesz eredményes főpapi működéséről és alázatosan kéri őket szerencsétlen helyzetének kedvező elbírálására.

„Emberi értelem alig bírja felfogni, még kevésbbé leírni, — írja Buonvisinek Rómába,[37] — hogy már két év óta mennyit szenvedek csak azért, mert az isteni és emberi törvényekkel ellenkező intencióknak nem vetem alá magamat. Ugyanis, ha engedelmeskednék vagy beleegyezésemet adnám, püspökségem ismét a különféle herezisbe és romokba omlana és teljesen pusztává lenne. Az esztergomi érsek őmagassága engem nyilvános kiátkozással fenyeget, ha a pécsi püspökségnek csak a legcsekélyebb részét is átengedem. Ha azonban Eminenciád a Szentszéknél és a pápa őszentségénél nem lesz jóakaróm, lehetetlen, hogy továbbra is fenntarthassam magamat."

„Eddig több mint százezer (!) embert vittem vissza a katolikus egyházba, üdvös intelmekkel, fínom eszközökkel (!) és buzgósággal. Még sok ezret tudnék visszavezetni, csak Eminenciád lenne kegyes arról gondoskodni, hogy az Istentől és a császári felségtől rámruházott pécsi püspökséget birtokomba vehessem."

Radanay sokat remélt a becsületes és igazságos Buonvisitől, akit még mint bécsi nunciust ismert meg. „Hogy mennyi ariánust, skizmatikust, heretikust és pogányt vezettem vissza a római katolikus egyház kebelébe, — írja a pápának,[38] — igen jól tudja igazolni Buonvisi Őeminentiája és még sokan, akik szívükön viselik a hithirdetés és a hittérítés fontosságát. Biztos vagyok benne, hogy a boszniai püspök és más szavahihető férfiak is már informálták Szentségedet, hogy milyen

[37] Érseki Levéltár: Archivum vetus, W. 21.
[38] Koller i. m. 170.

kegyetlenül háborgatnak pécsi püspökségemben, s hogy fegyveres erővel fosztanak meg még a megélhetés és a ruházkodás eszközeitől is. Egyúttal erőszakkal tétlenségre kárhoztatnak a nélkül, hogy bármely ügyben vagy vétségben kánonilag kifogást tudnának emelni. De ha legalább azok, akik ellenem hála helyett gyűlölettel vannak eltelve és akik a püspökségemet óhajtják, a legcsekélyebb mértékben is kimutatták volna a püspökségre való alkalmatlanságomat! A consecráló bullát is már régen kiváltottam volna, ha ellenfeleim ebben meg nem akadályoznak. Hogy pedig Isten dicsőségére és az édes haza szolgálatára mit tettem ebben a háborús időben, eléggé bizonyítják az engem ért csapások és bebörtönözések, amiket a pogányoktól és a rebellisektől elszenvedtem." A továbbiakban kéri a pápát, hogy „ártatlan" ügyének felülvizsgálására küldje ki a szomszédos veszprémi, váci, boszniai és a zágrábi püspököket. „Már több kanonok és hadseregbeli tábornok átvizsgálta az ügyemet — írja — és gondoskodtam arról, hogy a vizsgálat eredményét az apostoli magyar királynak és a felséges udvar minisztereinek is megküldjék."

Radanay ártatlansága hangsúlyozása mellett vallásos buzgalmát is felemlítette ingatag helyzetének megerősítése érdekében. Számtalanszor emlegette térítéseit, születését pedig csodának minősítette. „Kora gyermekségemtől fogva szűzi életet élek" — írja Jaklin Balázsnak. Mindezeket, a védelmére felhozott tulajdonságokat aztán egy olyan hihetetlenül naív, de komoly meggyőződéssel és őszinteséggel előadott állítással akarja betetőzni, melynek — szinte középkorian misztikus — levegőjét csak az érti meg, aki Radanay lelkivilágának összetettségét ismeri. Ugyanis, Wagner György pécsi kamarai sótiszttel 1690-ben (ekkor még jó viszonyban volt vele) egy tanusítványt irat az általa végbevitt csodatételekről.[39] Ezekről a csodákról abban az időben sokat beszéltek Pécsett és az egyházmegyében. Wagner szerint Radanay visszaadta a vakok látását s a démonok által megszállt emberekből ráírással és fohászkodással kiűzte az ördögöt. Ez a hír felment a budai kamarához,[40] az esztergomi érsekséghez s maga Radanay is nem egy levélben célzott és hivatkozott rá. „Csodálatos, hogy születtem, — írta Jaklin Balázsnak, — csodálatosabb, hogy annyi veszélyben megmaradtam, még csodálatosabb, hogy Kollonics Lipót érsek ajánlására, a császár a pécsi püspökség élére állított. Rám illik, amit Excellenciád írt nekem, hogy ismerem a keleti és az európai nyelveket s hogy a heretiku-

[39] Érseki Levéltár: Archivum vetus, 2107.

[40] O. L.: Ofner Kameraladministration: Berichte u. Schreiben, Elench. 1690. Radanay.

sok és pogányok sok ezrét vezettem a szent egyház világosságához. Nem említem itt azokat a vakokat, a különböző betegségekkel terhelteket és a démonoktól megszállottakat, akiket Isten az ő mérhetetlen felségének erejével, az én alázatos kérésemre látóvá tett, meggyógyított és megszabadított. Ha ezeket valaki el nem hinné, jöjjön el, lássa és kutassa ki, hogy vajjon így van-e?" [41]

Radanay buzgó tevékenységéből, intézkedéseiből és az előbb elmondottak naiv felhasználásából is látható, hogy a maga részéről mindent meg fog tenni püspökségének megtartása érdekében. A kérdésnek pedig csak két megoldási módja volt, az egyik az, amelyikkel majd tényleg meg is oldják, a másik pedig Radanay lemondása. Radanay azonban kijelentette, hogy *„püspökségéről valóban sohasem fog lemondani.* Ha azonban — teszi hozzá — az arra illetékes fórum és a törvényes bírák úgy találnák, hogy a legcsekélyebb mértékben is ártalmas vagy hasznavehetetlen vagyok, akkor a püspökségemről és életemről is — bármilyen kedvesek is számomra — kész vagyok lemondani".[42] Ilyen értelemben ír a pápának is.

Előzőleg láttuk, hogy a felségsértés ügyét nem akarták a bíróság elé vinni s a Szentszék sem talált jogcímet arra, hogy a már elismert Radanayt kánoni vizsgálat alá vonja. A bizonytalanság az ügy késleltetését tanácsolta, jóllehet a püspökség székkérdésével kapcsolatos inquisito már 1691-ben rámutatott a halogatás káros következményeire. „Az annyi év óta függőben lévő ügy igen nagy hátrány volt a hívők lelkületére," — írja az érsek is Rómába.

A beállott szélcsendből a bécsi udvar aztán azt következtette ki, hogy a Szentszék hallgatása, annak néma beleegyezése Dolny püspökségébe és Radanay elejtésébe; ezért 1696. december 15-én *hatályon kívül helyezte* Radanay 1687. augusztus 7-ről keltezett kinevezését és ugyanakkor Dolnyt tette meg pécsi püspökké. „Amikor Radanayt a pécsi püspökségre megneveztük és választottuk *(nominaveramus et elegeramus)* — mondja az oklevél [43] — és annak rendje-módja szerint bemutattuk (?), abban a reményben voltunk, hogy a kánoni gyakorlat szerint a szokásos praesentatiót és confirmatiót is meg fogja kapni Őszentségétől s így püspöki kötelességeinek rendjén megfelel. A szükséges pápai megerősítést azonban, jóllehet azóta már hosszú idő telt el, nem kapta meg. Közben pedig Felségünkhöz panaszok érkeztek be, melyek részben azon

[41] Radanay levele Jaklinhoz. Koller i. m. 170.
[42] Érseki Levéltár Archivum vetus, 2107.
[43] O. L.: Liber regius, XXIV. 215.

püspökség kormányzására való alkalmatlanságáról szóltak, részben pedig arról, hogy a népet elidegeníti. Egyéb más okok és dolgok (!) is vezették a mi jószándékú lelkületünket, hogy a megelőzőleg tett kegyes kinevezést *(collatio)* visszavonjuk ... és a pécsi püspökséget a tolnai főispánsággal együtt Dolny Istvánnak ... adjuk *(dandum et conferendum).*" Mindehhez aztán — de már nem csupán üres okleveles formulával — hozzáteszi: „Stephanum Dolny ad ... Episcopatum ... nominandum eligendumque duximus et praesentandum". Dolny praesentálásának aktái már tényleg nem érték váratlanul a Szentszéket, de ez a körültekintés nélkül szerkesztett oklevél olyan nyiltan juttatta kifejezésre a főkegyúri jog érvényesülni akarását, hogy a nominálásra és a praesentálásra való célzás a lényeget nem tudta elhomályosítani; t. i. azt, hogy Radanayt anélkül, hogy az illetékes fórumon kánonilag alkalmatlannak találták volna a püspökségre, közjogi méltósága hatáskörébe eső ténykedése miatt, egyházi méltóságából elbocsájtják és degradálják.

Radanay nem vette tudomásul a királyi rendelkezést és Pécsett maradt. Szerencsére Dolny István sem jelent meg az egyházmegye székhelyén, bár — hogy a főkegyúri jog rendelkezésének érvényét se falzifikálja — olyan intézkedéseket tett, amelyek a megyés püspök jogköréhez tartoztak.[44]

A Szentszék nem volt megelégedve ezzel az önkényes megoldással. Radanay pártfogói tehát Rómában nagyobb eredménnyel működhettek. Jaklin Balázs folyton sürgette a confirmatio végrehajtását és mozgalmat indított a végből, hogy a bullákat *ingyen* adják ki Radanaynak. Széchenyi György ekkor már nem élt. 1695-ben Kollonics Lipót foglalta el a prímási széket. Kollonics esztergomi érseksége alatt már több jóakaratot tanúsított a püspökkel szemben. Így Radanay ügye előnyösen kezdett kialakulni. A Szentszék mindamellett kényes helyzetben volt. Szándéka szerint Radanayt akarta confirmálni, viszont az udvar kívánságának elejtésével sem szerette volna az udvar neheztelését magára vonni. Szinte kapóra jött aztán a *csanádi püspökség megüresedése,* ahova azonnal Dolny Istvánt ültette be. Az udvar bizonyára nagyot nézett ezen a fordulaton, de nem ellenkezhetetett, amivel mind Dolnyt, mind pedig Radanayt — ha mellékgondolattal is — püspökségre jelölte és nevezte meg. Rendes körülmények között csak örülhetett volna, hogy mindkét jelöltjét alkalmasnak találták a fő-

[44] 1697. március 10-én az esztergomi káptalan előtt tiltakozik Draskovics János gróf baranyai főispánsága ellen, mivel a főispánság „örökjogon" a pécsi püspököket illeti meg. (A contradictio szövegét közli Koller i. m. 178.). 1697 áprilisában a pécsi püspöksséghez tartozó egynéhány falu átengedése és elidegenítése ellen protestál az esztergomi káptalannál (Koller i. m. 179.).

pásztori méltóságra, most azonban úgy érezte, hogy kijátszották a Szentszék, óhaja ellenére, 1699. szeptember 7-én confirmálta Radanayt a pécsi püspökségben. Lipót sem tehetett mást, mint hogy megerősítette Radanayt a püspökségben.[45] Ezt a királyi resolutiót 1700. január 21-én adták ki Bécsben s benne nagy igyekezettel akarták ellensúlyozni a Szentszék befolyását. A Radanay által 1700. január 21-ig megtett intézkedéseket, különösen azokat, amelyek a jurisdictio körébe tartoztak, *megsemmisíti és hatálytalanítja.* Tanácsadó testületet állít a püspök mellé és elrendeli, hogy ezután a püspök electióját mindig nyomon kövesse a felszentelés is. „A főpásztori teendőknek csak így lehet eleget tenni, — mondja a resolutio. Így növekszik a katolikus egyház s így pusztulnak ki a heretikusok. A felszentelés szükséges ahhoz, hogy egy főpásztor Isten ígéinek hirdetésében fáradhatatlan szorgalmat tanúsíthasson, . . . hívei és alárendeltjei között pedig a békességet megtarthassa."

Érdekes, hogy ezeket a gondolatokat éppen ott termelték ki, ahol *legtöbbet tettek Radanay confirmatiója és consecratiója elgáncsolására.* A Szentszék, hogy a viszály méregfogát végre gyökerestől kihúzza, 1700. augusztus 3-án *felszenteli* Radanayt, aki 12 évi küzdelem után, 70 éves korában érte meg ezt az annyira óhajtott napot. Bécsből azonban még mindig nem hagyták békében; coadjutort akartak melléállítani. Ennek a tervnek a kivitelét ismét a Szentszék hiúsította meg. Kijelentette, hogy a coadjutorságba a püspöki méltóság méltó reprezentálása hátránya nélkül nem egyezhetne bele, mivel a nagyon szegény egyházmegye püspöki jövedelme magának Radanaynak sem elég, nem hogy azon még a coadjutorral osztozkodjék. Így Radanay életének hátralévő három esztendejét csak a káptalani tagokból alkotott tanácsadó testület segédkezése mellett élte le, nagy csendességben, testileg és lelkileg teljesen összetörve.

[45] Káptalani Levéltár, Pécs: Fasc. XVII. Nr. 2.

Kisbán Emil:

A Pálosrend eltörlése.

I.

1936 augusztus 20-án, az első árpádházi szent király névünnepén volt 150 éve annak, hogy II. József rendelete értelmében a Pálosrend tagjai levetették fehér szerzetesi ruhájukat. Távozniok kellett a II. József által eltörölt szerzetesrendek vagyonából létesített vallásalaphoz csatolt templomaikból, birtokaikból és házaikból, amelyekben a rendelet kihirdetésétől életbeléptetéséig terjedő öt hónapig csupán az átmeneti intézkedések megtétele, a rendi vagyon megőrzése, a nép pasztorálásának folytonossága s csak végső fokon saját sorsuk intézése céljából maradtak a már feloszlatásra ítélt rend tagjai. Az egyetlen magyar rend szerzetesei éppen a honkeresztelő Szent István napján, akinek emlékét a többi nemzeti szentünkével együtt szinte hagyományszerűen ápolták s amelyet éppen Mária Terézia emelt hazánk országos ünnepei közé, voltak kénytelenek odahagyni csendes, de szigorú szerzetesi életök színhelyét s költöztek szerte szerzetesi celláikból a szélrózsa minden irányában.

II. József erőszakos rendeletei közül nem ez az egyetlen, amely az egyházat sújtja. Súlyosabb természetű egyházi intézkedéseinek azonban kétségkívül ez a záróköve. Ha tetemre hívjuk történelmi ismeretünk világánál a korszellemet kitermelő tényezőket, amelyek többek közt a rend eltörlését is eredményezték, természetes tényként illeszkedik az alkotmányellenesen és erőszakosan kormányzó felvilágosult abszolutista uralkodó többi rendelkezései közé ez is. Másrészt azonban a XVIII. század barokk vallási életének és a fölvilágosodás eszméjének, továbbá az uralkodó és Szentszék viszonyának alakulása is egyre nehezebbé tette a szerzetesség helyzetét hazánkban, ami szintén növelte az egyházellenes és egyben a rendi légkör feszültségét is.

A XVIII. század második felében az uralkodó részéről egyre gyakrabban nyilvánuló s az egyházi hatalom csökkentésére irányuló törekvések és rendeletek láncolata nem magában álló elszigetelt jelenség, hanem a nyugati racionalisták és deisták egyházat és vallást támadó munkái által erősen fertőzött közvéleménynek, társadalmi felfogásnak is természetesnek látszó megnyilvánulása.

Uralkodóink 1690-től kezdve egyelőre a Szentszék utólagos értesítése mellett avatkoztak az egyház ügyeibe. Különösen az egyházi javaknak a Szentszék tudtanélküli megadóztatása terén történt eleinte sok sérelem. A pápai diplomácia alig győzte az ezek miatt szükségessé vált sok levélbeli tárgyalást a hazai hatóságokkal. Mindamellett azonban a Szentszék a sok kellemetlenség mellett is állandóan bölcs mérsékletet és engedékenységet tanusított azzal az országgal szemben, amelyet nemrég az ő segítségével szabadítottak fel a pogány török járma alól, s amely a XVIII. század első felét is folytonos harc és kardcsörtetés közt élte át. Sőt lojalitása jeléül 1758-ban megadta a királynőnek az apostoli királyi címet.[1]

Az uralkodó további egyházellenes intézkedéseiből azonban csakhamar kiviláglott, hogy a főcél az egyházi ügyek függetlenítése Rómától. Ezt a célt szolgálta *Hontheim János* trieri felszentelt püspök sok félreértésre okot szolgáltató könyve is.[2] Az általa terjesztett febronista eszmekör megnyilatkozása *Kollár Ádám* könyve is, amelyben nyiltan tör pálcát egyházi téren az uralkodó felségjoga mellett.[3] A könyvében hirdetett eszméinek hatása erősen érezhető a királynőnek a Szentszék hatáskörét érintő intézkedésein és rendeletein. Az egyébként mélyen vallásos lelkületű királynő a nyugati racionalisták műveitől fertőzött lelkületű tanácsosaira (Sonnenfels, Kaunitz) túlsokat hallgatva pápai beleegyezés nélkül adóztatta meg az egyházi javadalmakat. A Rómából érkező egyházi rendeletek kihirdetésének engedélyezését pedig királyi tetszésjogától tette függővé. Betiltotta a külföldi búcsújárásokat, több kolostort és egyházi ünnepet törölt el, sőt a kancellária útján a bécsi nuncius hatáskörének megnyirbálásától sem riadt vissza. Egyházi iniézkedései között pedig van már több olyan is, amely a szerzetességnek, sőt kedvelt pálosainak belső életébe is komoly beavatkozást jelent. Így ő szorgalmazta leginkább a hétéves háború lezajlása után gróf *Barkóczy Ferenc* hercegprímás útján a rend kolostoraiban a karizsolozsma visszaállítását, a régi szigorúbb életmód megvalósítását, amelytől a kor szükségszerű követelményei az egyetemes szerzetességgel együtt a pálosokat is eltérítették.[4] Rendeleteit tekintve igen nagy ellentétet találunk a királynénak mély vallásossága, a rend iránt tanúsított nagy szeretete és reávonatkozó szigorú rendeletei

[1] Hóman—Szekfü : Magyar történet VI. 246.

[2] Justini Febronii de Statu Ecclesiae deque legitima potestate Romani Pontificis.

[3] Kollár Ádám : De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Ungariae libellus singularis. 1764.

[4] Gróf Barkóczy hercegprímás Bécsben 1763. május 15-én kelt levele a máriavölgyi káptalanhoz. Acta Paulinorum Tom. VIII. pag. 238. Bpesti Egyetemi könyvtár kézirattára.

között. 1773-ban az eltörölt jezsuiták szatmári, szakolcai, székesfehérvári, ungvári és sárospataki gimnáziumainak átvétele után a bécsi Burgba látogató vicarius generalis gubernans és a máriavölgyi perjel előtt elragadtatással nyilatkozott a rendről: „Rendjük iránt mindig nagy ragaszkodással viseltettem és viseltetem; kérem imádkozzanak értem s az újonnan reámbízott ifjúságot tanítsák jól; szerzetüknek növendékeit is mint eddig, hasonlókép a jövőben is úgy neveljék; nagyon vigasztal annak a tudása, hogy a nyilvános iskolákra rendjük legjelesebb egyénei folyamodtak." [5] Nyilatkozatával azonban sarkalatos ellentétben állnak a szerzetességet érintő intézkedései. Így 1772-ben a szerzetesrendek jövedelmének tizedrészét várerődítés céljaira foglalta le. Igaz ugyan, hogy ez nem teljesen új intézkedés. Erre a célra már 1725-től öt éven át 1890 forintot fizetett a rend részletekben, majd 1744-től 1772-ig évenként 134—156 forintot. Mária Terézia csupán felemelte a pápai quota címén fizetendő s várerődítés céljait szolgáló rendi adót.[6] Sokkal mélyebben nyult azonban a rend életébe, amikor rendeletileg szabályozta, hogy egy miséért csak egy forintot fogadhatnak el, a nyugalomba vonuló szerzetes nyugdíját pedig évi 200 forintban állapította meg. 1770. október 17-én elrendelte a szerzetesek összeírását, új tagok felvételét megtiltotta, a szerzetesi fogadalom letételének idejét pedig 24 éves korhatárhoz kötötte. Eddig a korhatárig a szerzetesjelölt minden anyagi kötelezettség nélkül szabadon léphetett ki a rendből.[7] Majd bizonyos mértékben enyhítette a kolostori élet szigorát és fegyelmezettségét is. Eltörölte a rend földalatti börtöneit, amelyek helyett ezentúl rendes lakószobák használatát írta elő. Rendeleteinek betartását szigorú anyagi természetű büntetésekkel, esetleg a kolostor bezárásának kilátásba helyezésével biztosította.[8] Képzelhető, hogy intézkedései mennyire megdöbbentették a pálosokat, akik a jezsuiták eltörlése feletti ámulatukból még csak alig ocsudtak fel,[9] sőt azt a hírt is vették, hogy az uralkodó a szerzetesrendek számát is csökkenteni óhajtja.[10]

A Mária Teréziától és tanácsosaitól megkezdett s az egyház jogkörét egyre szűkítő folyamat a felvilágosodás eszmekörének terjedésével még nagyobbb arányokat öltött *II. József*

[5] Diarium Conventus Mariae Thallensis O. S. Pauli Tom. III.
[6] V. ö. u. o.
[7] Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete 320. l.
[8] Streszka Márton: Annalium ordinis S. Pauli I. eremitae... volumen tertium pag. 738. Ez az eddig elveszettnek hitt kézirat a czenstochowai pálos kolostor kézirattárában van.
[9] XIV. Kelemen 1773-ban kiadott Dominus ac Redemptor kezdetű bullájával törölte el a jezsuita rendet.
[10] Streszka Márton: i. m. pag. 739.

alatt, aki a racionalista szellem teljes megtestesülése az uralkodói székben. Felvilágosult abszolutista volt, aki a természetjogból vezette le hatalmát s nem tűrte a kívülről érkező beavatkozásokat. Ezért egyházi téren abban látta főcélját, hogy a katolikus egyházi szervezet szálait Rómától elvágja, a többi vallásnak az államvallással és az állammal való viszonyát pedig Róma kizárásával újólag rendezze. Ezirányú rendelkezéseinek keresztülvitele közben tanúsított elveinek összesége külön szellemi légkör: a jozefinizmus. II. József lelkülete telve volt az encyklopaedia íróinak gondolattömegével és racionalizmusával anélkül azonban, hogy egyénileg vallástalan lett volna. Tanácsadói a jezsuiták ellenségei, a janzenisták voltak.[11] (Spendau abbé, Rautenstrauch von Hängelin, Wittola.) Tízéves uralkodása alatt anyja nyomdokain haladva az egyháznak Rómától való függetlenítése végett a rendeletek egész tömegét adta ki. Garampi, majd Caprara bécsi nunciusoknak hatáskörét igen csekélyre szabta, valósággal mellőzte őket. Rendelkezéseit legtöbbször nem is tudatta velük, ellenben mindenben Kaunitzra, Voltaire hívére hallgatott.[12]

1780. március 25-én kelt rendelete a szerzetesrendek destruálásra irányuló első komolyabb törekvése. Ezzel a szerzetesrendek és Rómában székelő generálisaik közt minden összeköttetést beszüntetett, a rendeket a megyéspüspökök fennhatósága alá helyezte. Felszólította őket, hogy két hónapon belül nyilatkozzék affelől, hogy „milyen alakban akarják intézményüket fenntartani" Rendelete kimondja, hogy a jövőben csupán a birodalom határain belül tartózkodó tartományfőnök, a generálisra való tekintet nélkül, „teljes joggal az érsekek, vagy püspökök, különösen azonban a világi hatóságok felügyelete alatt" kormányozhatják a szerzetesrendeket. Ezen hatóságok engedelme nélkül még káptalant sem hívhatnak egybe. Ezeknek megtartása a birodalom határain kívül ezentúl tilos. A szerzetesrendek ezentúl idegen országokból vizitátorokat sem fogadhatnak. A káptalanokon felvett jegyzőkönyveiket pedig minden alkalommal a világi kormányzatnak, a guberniumnak kell bemutatniok. Megtiltja a szerzeteseknek a birodalom határainak átlépését, főleg azonban a Rómában való tartózkodást. Eltiltja őket a külföldi breviáriumok és szertartási könyvek beszerzésétől. A nagy szegénységgel küzködő külföldi rendtarto-

[11] Jansenius püspök XVII. századi hittudós felfogása szerint csupán Isten kegyelme teszi az embert jócselekedetre képessé, tehát az Ő akaratától függ elhatározása, illetőleg üdvözülése. Komoly férfiaktól lebecsült szépirodalmi műveit II. Rákóczi Ferenc is buzgón olvasgatta rodostói magányában. V. ö. Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. 164. l.

[12] Meszlényi Antal: A jozefinizmus kora Magyarországon (1780—1846) 13—17. l.

mányok felsegítésére ezentúl semmiféle pénzösszeg sem küldhető.[13] Királyi tetszésjogát nem egyszer még dogmai természetű ügyekben is érvényesítette a Szentszékkel szemben. 1781. március 26-i rendelete a Rómából érkező minden rendelet kihirdetését a Helytartó Tanács útján szerzett királyi placetum megszerzésétől tette függővé, a hazai szerzetesrendeket pedig függetlenítette a Szentszéktől. (1781. március 30.) A főpapokat arra kötelezte, hogy kinevezésük után csupán neki tegyenek hűségesküt. Majd a pápa tekintélyén akart csorbát ütni. Megtiltotta birodalma papságának az *Unigenitus* bulla használatát (1781. május 4.), az *In Coena Domini* bullát pedig eltávolíttatta a szertartáskönyvekből s az ezekhez ragaszkodó püspököket súlyos büntetés kilátásba helyezésével félemlítette meg. Kiadta híres türelmi rendeletét (1781. október 29.), amellyel a nemkatolikusok és a katolikusok elégedetlenségét egyaránt kihívta.[14] A Rómában és Bolognában tanuló teológusokat a páviai szemináriumba rendelte vissza (1781. november 12.), majd a szerzetesrendeket két csoportra osztotta s a közt nem szolgálók („publico non servientes") csoportjába tartozók közül hét éven át minden esztendőben eltörölt egyet-egyet. 1782. január 26-án a szemlélődő életet élő szerzetesrendeket törölte el. A kapucinusok, kamalduliak, karthausiak, klarisszák és más apácarendek, melyek sem tanítással, sem gyógyítással nem foglalkoztak, estek ekkor a császári önkény áldozatául.

Ordódy rendfőnök eme rendelet hatása alatt aggódó lélekkel küldte Bécsbe puhatolódzás végett titkárát, aki nevében nemcsak a kancelláriánál, hanem más számottevő tényezők előtt is hangoztatta, hogy a Szentszék a pálosokat Mária Terézia beleegyezésével monachusoknak nyilvánította, rendfőnöküket pedig a monostorok apátjaihoz hasonlóan a pontificaliákkal ruházta fel. Hangoztatta, hogy a rendtagok a közt szolgálják: nyilvános gimnáziumaikban az ifjúság tanításával foglalkoznak, monostoraikban pedig prédikálnak és pasztorálnak. Az ifjúság alaposabb oktatása végett pedig nemrég vették át a királynő kívánságára az eltörölt jezsuitarend több házát és iskoláját. A királyi tanácsosok megnyugtatták a rendi titkárt, majd tudomására adták azt is, hogy Esterházy Ferenc királyi kancellár a rendet az uralkodónál alaposan beajánlotta, eltörléséről a magas kancellárián szó sem volt, bár lehetséges, hogy az államhatalom néhány monostorukat elveszi s ezek jövedelmét a közre nézve hasznosabb intézmények fenntartására fordítja.[15]

[13] Streszka Márton i. m. pag. 823. II. József 1780. március 24-én kelt rendeletének szószerinti szövege.

[14] Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában. II. 60—61. l.

[15] Streszka Márton i. m. pag. 827.

A pálosok eme nyilatkozatát megnyugvással fogadták, bár csakhamar tapasztalniok kellett, hogy a rendek eltörlése továbbra is folytatódik. Így 1783. november 25-én a trinitáriusokat, 1784-ben a karmelitákat, 1785. február 22-én az ágostonrendieket törölte el az uralkodó, február 7-én pedig a Pálosrendet érte el végzete, miután már előzőleg több idegen tartománybeli házukat szüntették meg. Így 1782-ben a stájerországi ulimai monostort a prior és a konventbeliek közt dúló súlyos egyenetlenségek miatt, amelyeket még a gráci gubernium elé is vittek, egyszerűen királyi tekintélyével („authoritate regia") törölte el, a szerzeteseket pedig a tartomány egyéb monostoraiba telepítette át s számukra évi 200 forint nyugdíjat adatott.[16]

A következő évben egyszerű decretummal törölte el négy *istriai* kolostorukat: a szent Péterről az erdőben és a Boldogságos Szűzről nevezett (ćepići) lacensei monostoraikat, a claravarensei és a Szent *Sixtus-i* székházaikat. A felszabaduló szerzeteseket a tartomány többi rendházában helyeztette el s eltartásukat a megmaradt konventekre (Zengg, Novi, Cirkvenica) bízta, majd a Magyar Helytartó Tanács útján eleinte évi 150, később 200 forint nyugdíjat adatott nekik.

Ausztriában a rannai, bécsújhelyi és hernalsi kolostorokat törölte el. Az osztrák szerzetesek még ez év október végén kénytelenek voltak más kolostorokba költözni, majd később közülük egyesek mint világi papok helyezkedtek el, a többiek pedig 240 forint évi nyugdíjat húztak s ebből tengették szegényes életüket.[17] Arbesser Alajos vicarius gubernans provincialis panaszolja is, hogy a még meglévő három kolostorukat is fenyegeti az eltörlés veszélye. A svábrajnai tartományban a langnaui és rorhaldei monostort elkülönítette a birodalmiaktól. A rendfőnök hatásköre alól felszabadította és a püspökök joghatósága alá helyezte őket. Ennek az így önállósult tartománynak Seyfritz Xavér Ferenc vicarius gubernans halála után Störch Gáspár, majd Winter Pál voltak a főnökei.

Lengyelországban, ahol ezidőtájt a pálosoknak aránylag még a legkedvezőbb volt a helyzetük, csupán a pinczovi konventet vesztették el egyidőre.

Horvátországban 1874-ben a plébániák számának gyarapítására a nép lelki gondozásának behatóbbá tétele végett Lepoglaván, Remetén és Szveticén plébániákat szervezett az uralkodó s ezek vezetésével a helybeli pálos szónokokat bízta meg.

Hazánkban pedig egyelőre a nagyszombati formális konventet törölte el, amelyre szerinte mint szerzetesi házi iskolára

[16] Streszka Márton i. m. pag. 857.
[17] U. o. pag. 861.

a nagyszombati egyetemnek Budára való áthelyezése óta semmi szükség sem volt. Javainak, felszerelésének és más alapítványainak kezelését egyelőre a máriavölgyi monostorra bízta, az épületet magát pedig a hercegprímás birtokába utalta, aki viszont három szemináriumi és két konviktusi épületet volt kénytelen ezért a világi hatóságoknak laktanyai célokra átadni.[18] Majd 1784-ben a pesti rendházat látogatta meg. Alaposan megtekintette a rendház tervrajzát, sőt építészekkel is tárgyalt afelől, hogy hogyan lehetne az épületet az alapítandó Seminarium Generalis Cleri céljaira felhasználni. 1785-ben pedig a pálos atyákat innen a váci domonkosok kolostorába telepítette át, kolostorukat pedig a klarisszák szomszédos kolostorával együtt szemináriumi céljaira le is foglalta. Ezzel Pozsony, Zágráb és Eger után itt is megalakult a Seminarium generale, a pálos teologiai intézetek pedig evvel egyidőben feleslegesekké válván, megszűntek. Növendékeik ezentúl itten hallgatták az egyetem jozefinista szellemű tanárainak előadásait.[19] Végeredményben, amint látható, csupán a piaristáknak és az irgalmasoknak kegyelmezett.

VI. Pius végre is megelégelve az önkényes egyházellenes császári rendelkezéseket, személyesen kelt át az Alpeseken, hogy a császárt Bécsben sérelmes rendeletei visszavonására bírja. Nem törődött azzal sem, hogy 1781. november 15-én kelt levelére, amelyben jövetele szándékát közölte a császárral, igen hűvös választ kapott.[20] Az egyház érdekeinek személyi ügyeit is alávetette.

Az utolsó rendi titkárnak, *Gyuris Kajetánnak* mint szemtanúnak szavai szerint „a tiszteletreméltó már 65-ik évében lévő öreg nem törődött egészségével, az út nagyságával és az időjárás viszontagságaival; az sem tartotta vissza, hogy a császár megtisztelőnek, de mégsem kívánatosnak mondotta érkezését. Március 22-én szerencsésen Bécsbe érkezett. Az érkező elé Őfelsége messze elébe ment s miután meghatározott helyen kölcsönösen üdvözölték egymást, saját kocsiját ajánlotta fel neki, amelyen együtt helyet foglalva a távolabbi útakat is ellepő tömeg előtt hajtattak a városba a királyi palotáig, ahol az apostoli vendéget megillető pompával fogadta. Ettől kezdve aztán egyetlen olyan nap sem volt, amelyen nemcsak a szomszédos, de a távolabbi helyekről is minden rendbeli és rangú megszámlálhatatlan ember meg ne jelent volna az egyház legfőbb fejének látása végett. Ezek közül egyeseket az asszonyok

[18] U. o. pag. 863.
[19] U. o. pag. 875.
[20] II. József németnyelvű levele a pápához. Wien 1781. dec. 15. U. o. pag. 832.

kivételével megszólítás, másokat saruinak csókolása végett bocsátott naponként magához (azok között, akiket rövid megszólításával tüntetett ki, magam is jelen voltam), másokat pedig a királyi palota erkélyéről áldott meg. A legnagyobb dolog, amit nyilvánosan véghezvitt az volt, hogy húsvét ünnepén Szent Istvánról az érseki templomban szent beszédet is tartva, pápai szertartással szent misét mondott s ezután Bécs városának igen fényes fórumáról, a jezsuiták egykori rendházának, most már laktanyának erkélyéről az egész népet, amely az ágyúból adott jelt meghallhatta, megáldotta. Az íly nagy ünnepséghez csak egyet kívánt: az uralkodó jelenlétét. Egyesek szembántalmával mentegették a császárt, mások folytatták a vádaskodást azzal, hogy „ex praetextu hoc negatam" ravaszságból tagadta ezt meg:... Míly különbözők az emberek véleményei! És bizonyára nem restellte Eybell királyi tanácsos, ezen korszak tanultjainak egyike, hogy ennek a ritka vendégnek a mi országunkban való jelenlétekor közzé ne tegye méltóságának nem kevéssé ártó német nyelvű: Mi a pápa? című könyvecskéjét. Többen mások nem tartóztathatták magukat, irígy szemmel látva személyének a méltóságát (enélkül is a pápa valóban szeretetreméltó), hogy többszörösen is megadják neki a tiszteletet; sőt mindkét részről bíráló iratokkal illették. Ugyanis így sóvárognak a tanultak, az ilyen és ekkora tanultságnak bogaraitól terheltek! Szemtelenek! Legalább a vendégbarátság jogait tartották volna meg, ha már a törvényt megvetették. De fájt az irígy hízelgőknek, hogy a nép kedveli azt, akit gyűlöletesnek kívántak. És ezeket a katolikusok...

A mi hitünktől idegenek közül többen az ő látásának vágyától Bécsbe utazva, róla a legjobb véleményt nyilvánították; egyesek saruit is megcsókolták. Ügyeinek végeztével, tartózkodása végén a két bíborosi kalapot, amelyeket Rómából hozott magával, Firmiani hercegnek, a passaui bíboros érseknek és Batthyány József gróf esztergomi bíboros érseknek, Magyarország prímásának adományozta. Megérkezte után egy hónap elteltével, hazájába visszatért."[21]

Ordódy rendfőnök is felhasználta az alkalmat s a magyar tartományi vizitáció után személyesen kereste fel Őszentségét és II. Józsefet. A pápa csupán a nagykáptalan idejét tudakolta meg tőle s meghallgatta a rendje helyzetéről adott felvilágosítást is; Az utóbbi már ekkor hangoztatta kívánságát, hogy a birodalma területén fekvő lengyel pálosrendházak közül egyesek az idegen, lengyel tartományhoz tartoznak s ezzel szemben fennhatóságát nem gyakorolhatta oly szabadon, mintha

[21] A pápa látogatására vonatkozólag v. ö. Meszlényi Antal i. m. 27. l. és Streszka i. m. pag. 828—829.

ezek a magyar tartományhoz tartoznának. A Szentszék nyilván ezért vette ki 1784-ben a lengyel tartományt a rendfőnök fennhatósága alól.[22]

1782. március 22-től április 22-ig tartózkodott Bécsben s ezalatt mindent megtett a császár ellenszenvének csökkentésére. A Mária Terézia halálakor elmaradt Capella papale miatt neheztelő császárt azzal engesztelte meg, hogy imádkozott anyja szarkofágjánál a kapucinusok kriptájában.

Egy hónapi tárgyalás után, mint aki jól végezte dolgát, tért vissza Rómába. A vele szemben egyébként udvariasan viselkedő uralkodó pedig tovább folytatta sérelmes egyházpolitikáját. Újabb rendeleteivel most már nemcsak a világi iskolázást, hanem a papképzést is világi felügyelet alá helyezte. Mint már előbb jeleztük, 1784-ben az egyházmegyei papnöveldéket szűntette meg s helyettük Pozsonyban, Egerben és Zágrábban generális szemináriumokat alapított. Házassági téren eltörölte az egyházi bíráskodás jogát. Mint a birodalom főseprestyése kiadatta az istentiszteleti könyvet, amelyben az egyházi liturgia kérdéseiben is a legaprólékosabban rendelkezett.[23]

II.

Ezen egyházpolitikai intézkedései közül természetesen majdnem mindegyik érintette a Pálosrendet is. Rendeletei főként a rend belügyeit sértették. Azzal, hogy letiltotta a nagykáptalan megtartását, a rend alkotmányos életét bénította meg. Azzal, hogy a rendi növendékeket a római Apollinaris collegiumból egyelőre a Collegium Ticensebe kellett áthelyezniök,[24] majd ezeket újabb rendeletével teljesen eltiltotta a Rómában való tanulástól,[25] a rendi növendékek alaposabb egyházi szellemben való kiképzését gátolta. Azzal, hogy erőszakosan elvette tőlük a nagyszombati rendházat, amelyben rendi növendékeiket nevelték, a rendi élet folytonosságának biztos bázisa ellen tört, a búcsúk ellen hozott szigorú rendelkezéseivel pedig a pálos szellem fejlesztette vallásos élet megnyilvánulásain kívül a rend gazdasági életére mért bénító csapást. Ezek a

[22] VI. Pius 1784. december 3-án Rómában kelt Apostolicae Brevis Authoritas kezdetű breveje. Az erről szóló értesítések kelte: Róma 1784. június 9 és Varsó 1784. július 8. Szószerinti szövegük: Streszka i. m. pag. 824—850.

[23] Meszlényi i. m. 29. l.

[24] Pozsony, 1782. május 3-án kelt 3709. sz. Helytartó Tanácsi rendelet. Orsz. Ltár. Helyt. Tanácsi osztály.

[25] Pozsony, 1782. június 3-án kelt 6471. sz. Helytartó Tanácsi rendelet. U. o.

rendelkezések nemcsak a kortársak, hanem a mai ember szemében is valósággal érthetetlenek. Mert ha a Pálosrend történetének utolsó évtizedeibe tekintünk, minden téren a rohamos fejlődés és emelkedés jelenségeivel találkozunk. Igaz, hogy az osztrák örökösödési és hétéves háború alatt a rendi fegyelem és belső életük bizonyos hanyatlást mutatott, ami a kor zilált viszonyaiból is magyarázható, műveltség tekintetében azonban nagyot fejlődött a rend. Rendi és világi oktatásával pedig számottevő tényezővé vált hazánkban a papképzés és a világi ifjúság oktatása és nevelése terén egyaránt. Midőn pedig a hatvanas években *Barkóczy Ferenc* hercegprímás a Constitutiok értelmében visszaállíttatta az egyes rendházakban a karizsolozsmát s a rendfőnökök szigorú intézkedéseikkel a szerzetesi fogadalmak és a fegyelem pontos betartására törekedtek, a rend ismét a régi fényében emelkedett az aszkézis útján.[26] A rendfőnökök évenként kiadott pásztorlevelei, vizitációs útjaikon tapasztalt hiányok rendezésére tett intézkedései is a rend emelését célozták. Főleg a főrangú szerzetesek megrendszabályozása által, akik eleddig kényelmesebb életmódjukkal, fényűzésükkel, gyakori rokonlátogatásaikkal nemcsak rendjüknek, hanem hozzátartozóiknak is terhére voltak, értek el eredményt. A szórványos jelenségektől eltekintve azonban a rendtagok hivatásuk magaslatán állottak. A máriavölgyi kolostor pedig, amely a rendfőnök állandó tartózkodási helye volt, valósággal híres volt szerzeteseinek fegyelmezettségéről és életszentségéről. A kilengések között gyakran megrótták a rendfőnökök a pesti rendház vendégeskedéseit s néhány rendház lakóinak gyakori érintkezését a világiakkal. Ezek azonban, mint az iratokból is kitűnik, a rend egyetemleges érdekeit és népszerűségét szolgálták. Magasrangú befolyásos urak, a kir. és hétszemélyes tábla tagjai és főrendek voltak ugyanis vendégeik, akik főleg anyagi téren tettek igen nagy szolgálatot a rendnek. Azt kell mondanunk, hogy épp az eltörlés idején s előtte vagy két évtizeden át semminemű komolyabb ok nem merült fel a szigorú intézkedés megtételére. Az egész csupán *Ordódy Károly* rendfőnök és *Szentmártonyi Tamás* titkár önérzetén esett sérelem s a tartományfőnököknek velük szemben tanúsított visszataszító viselkedéséből származó rendi konfliktus kiszivárgásának tudható be. Ezeket a kellemetlenségeket használta fel az uralkodó jogcímül a rend ellen, aki amúgyis minden lehetőt felhasznált, amint rendeleteiből is láthattuk, hogy egyházi téren saját akaratát érvényesíthesse.

[26] Lásd: Barkóczy Ferenc hercegprímás 1763. május 15-én Bécsben, 1763. június 11-én Esztergomban és Thomassich Gellért rendfőnök 1763. június 3-án Máriavölgyben kelt leveleit. Acta Paulinorum Tom. VIII. pag. 238—250. Budapesti Egyet. Könyvtár.

A Pálosrend eltörlésére vonatkozó *1786. február 7-én* kiadott eltörlő rendeletet a császár és volteriánus szellemű tanácsadói szempontjából több ok tette szükségessé. A már előbb hangoztatott jozefinista szellem, amely az egyházi ügyeket az államhatalom hatáskörébe akarta vonni s Rómától teljesen elszakítani, a felvilágosodott abszolutizmus szemszögéből tekintve a császár részéről semmiféle külső hatalom beavatkozását nem akarta megtűrni a birodalom területén. Az inkább az uralkodó akaratától függő világi lelkészek csekély számának növelésével az egyre jobban elhatalmasodó paphiányon akart segíteni azzal, hogy a szerzeteseket, akik constitutióik értelmében világi papi hivatalt nem vállalhattak, eltörlő rendeleteivel felszabadítsa s ezzel őket az egyes egyházmegyék szolgálatába állíthassa. Főcélja a nép lelki gondozásával foglalkozó plébániák szaporítása volt. Ezt pedig nemcsak az eltörölt szerzetesrendek egyházmegyékhez beosztott tagjainak papi hivatalokban való alkalmazásával, hanem a szükséges pénz előteremtésével is elő kellett segítenie. Érdeke volt tehát, hogy az általa eltörölt rendek elkobzott vagyonából alapított vallásalap is, amely az új plébániák szervezéséhez szolgáltatta a szükséges anyagiakat, maga is anyagilag erősbödjön, hogy a hozzáfűződő várakozásnak minden tekintetben meg tudjon felelni.[27] Az állam nagy céljainak, főleg népei boldogításának érdekében tanácsosaira hallgatva a legcsekélyebb egyházi, főleg azonban szerzetesi ügyekbe is beavatkozott. A szerzetesi élet fegyelmét lazító „felszabadító" rendeleteivel pedig szinte mesterségesen építette meg maga számára a hídat, amely a szerzetesrendek eltörléséhez vezetett. A szerzetesrendekkel, Róma legerősebb bástyáival szemben tanúsított rosszindulatú egyházpolitikájának céltudatosságát mi sem igazolja jobban, mint éppen a Pálosrenddel szemben tanúsított magatartása. Az 1784 után kiadott rendeleteiből, amelyek Mária Terézia rendeleteinek tudatos folytatásai, már minden rendtag észrevette a rendre leselkedő nagy veszedelmet. Egyik rendeletével a rendfőnöki és tartományfőnöki vizitációkat tiltotta meg.[28] Eszerint most már sem a rendfőnöknek, sem a tartományfőnöknek nem volt beleszólása az egyes házak ügyeibe. Majd eltörölte a definitoriumot (rendi tanácsot), amely a rendfőnökkel, illetve a tartományfőnökkel eleddig a legnagyobb egyetértésben vitatta meg az egész rend, illetőleg az egyes tartományok ügyes-bajos dolgait. Az ezeken hozott üdvös rendelkezésekkel nem egyszer segítették át a rend hajóját a veszedelmeken. Bizonyos mértékben előttünk

[27] A m. kir. kancellária 1756. január 24-én kelt felterjesztése. Orsz. Ltár Kanc. osztály fasc. 644.

[28] Streszka Márton i. m. pag. 874.

demokratikusaknak látszó intézkedéseivel a fegyelmezett lelkű szerzetesek körében a bomlás szellemét terjesztette anélkül azonban, hogy ezzel egyelőre is csak saját célját elérte volna. De a tervei végrehajtásának kedvező légkört mindenesetre biztosítani akarta. Ezért elrendelte, hogy ezentúl a tartományfőnököt a perjelek, ezeket viszont a laikus testvérek kivételével az egyes házak tagjai válasszák s a hatalmat kezükben tartó perjelek tisztségüket választás útján szótöbbséggel nyerjék el. Rendelkezése szerint most már a perjelek töltik be kinevezés útján a rendházak többi tisztségét s ugyancsak ők választják hat évre a tartományfőnököt. Ez azonban most már csak tiszteletbeli állás, mert hatalma gyakorlásának területéről, a vizitációtól eltiltották. Csak rendkívüli esetekben, a nagy bajokkal küzködő rendházak ügyeibe szólhattak bele. De megfosztotta legfőbb tanácsadó szervétől, definitoriumától is, amelyet a császári rendelet egyszerűen eltörölt.[29] A rend régi, többszázéves gyakorlata és az adott szükségletei nyomán kiépült rendi alkotmánynak az eltörléssel egyenrangú átalakítása a rend tagjait a legnagyobb zavarba hozta. Egyelőre tartózkodtak minden olyan váltóztatástól, amely az új rendszerből adódhatott volna. Jellemző erre csupán az a tény, hogy midőn Gindl Gáspár tartományfőnök 1784. február 4-én kihirdette az uralkodó eme rendelkezéseit, utána május 29-én *Máriacsaládon* tartott tartományi választókáptalanon ismét őt választották meg tartományfőnökké.[30] Bizalmuk tehát a régi, kipróbált rendszerrel választott tartományfőnök személye iránt megingathatatlan volt. Bizonyos tehát, hogy maguk a szerzetesek sem éltek a császár által számukra biztosított szabadság jogával. Legalább is a különböző tartományokban lefolyt választások eredménye is ezt igazolta. Így az osztrákok ismét Arbesser Alajost, a gráci egyetem teológia tanárát, a horvátok Prekrith Pált, az istriaiak Grubach Vencelt, a németek Winter Pált választották meg tartományfőnökükké. Módjukban lett volna ezzel a módszerrel gyengébb akaratú társaikat az előljárói székbe ültetni és mégis minden alkalommal meggyőződésük szerint a legkiválóbbakat és szinte mondhatnók, az arra legalkalmasabbakat választották meg, akik a rendházak és szerzetesek ügyeit lelkiismeretesen, felelősségük teljes tudatában intézték s így, bár a minden hatalommal rendelkező perjelek éppen választásuk révén alantasaiktól függtek, a rendben uralkodó lelkiismeretesség minden bajnak, ami ebből a helyzetből származhatott volna, útját vágta.

[29] Streszka Márton i. m. pag. 879. II. Józsefnek a szerzetesrendek tisztújítását szabályozó 1784. november 30-án Bécsben kelt rendeletének másolata.

[30] Császár Elemér: A Pálosrend feloszlatása. Századok 1901. évf.

A rendi gondolkodás egységén azonban erős csorbát ütött a rendelet a változott rendi szervezet által megszünt magas rendi állások megszüntetése miatt támadt elégedetlenség által. A rendtagok törekvéseik célját vesztették el ezzel. II. József azonban még tovább ment a renddel szemben valószínűleg a rendtagok ambiciójának lohasztása végett. Eltörölte a rendi doktorátust a rendi főelőljárók kiváltságaival egyetemben, s a szerzetesi testületekben jogok tekintetében a szeniorátust léptette életbe.[31] Lehetővé tette, hogy szerzetesek is pályázhassanak plébánosi állásokra függetlenül előljárójuk akaratától. Elrendelte, hogy a kolostorok alapító okiratait hat héten belül mutassák be (1785. október 18.), a kolostorok előljárói pedig három havonként adjanak kimutatást a személyzetről, majd 1786. január 10-én megtiltotta a káptalanoknak új rendeletek hozatalát, a régiek érvényességét pedig az ő megerősítésétől tette függővé.[32]

Rendeleteivel, amint látható, alapjaiban támadta meg a rend létét, amit még fokozott azzal is, hogy több kolostort, mint már előbb említettem, már eleve elvett tőlük. Igy Istriában, a három legszegényebb rendház kivételével, valamennyit államosította, Ausztriában is eltörölt néhányat s a svábrajnai tartomány három rendházát, amelyek nem Ausztria területén voltak, különválasztotta az osztrák tartománytól.[33] Majd a lengyeleket is, mint idegeneket teljesen elválasztotta a birodalmi tartományok területén levőktől.[34] Az eltörölt rendházakat birtokaikkal együtt az állam foglalta le. A tartományfőnökök most már képtelenek lettek a sok viszályra okot adó rendfőnöki járulékok befizetésére is. Rendtagjaik is, különösen az osztrák és istriai tartományban sok nélkülözésnek néztek elébe. Ilyen körülmények között tetézte még a bajt, hogy a rendfőnök nemcsak hogy nem tudott segíteni, hanem az önérzetén és hiúságán esett sérelem miatt határozottan rendje érdekei ellen dolgozott. Az így anyagiaktól, szinte a létfenntartás legelemibb eszközeitől is megfosztott tartományokban — a magyar kivételével — a császár rendelkezései miatt a rendfőnök személye ellen irányuló elégedetlenség már az *1785. évi választó nagykáptalanon* (augusztus 28.), amelyet már a Helytartó Tanács engedélyével hívott össze, erősen éreztette hatását. A rendfőnök

[31] Streszka Márton i. m. pag. 880.
[32] Streszka Márton i. m. pag. 882—888.
[33] Császár Elemér i. m. pag. 312. l.
[34] VI. Pius Apostolici Sedis auctoritas kezdetű Rómában 1784. dec. 3-án kelt brévéje kimondja a lengyel tartomány függetlenítését a rendfőnök iurisdictioja alól, ami ellen a jasnagurai pálosok hevesen tiltakoztak. — Első vicarius generalisuk Lubojenski Krisostom lett, aki székhelyéül a vieluni kolostort jelölte meg 1784. május 25-én. (V. ö. Streszka M. i. m. pag. 887.)

udvarias, de követelődző összehívó levelét[35] és a különböző tartományfőknek az ügyekkel való nemtörődést éreztető leveleit olvasva szinte megdöbbentő, hogy mennyire nem érdekli őket a rend legfontosabb ügye: a választás. A rendfőnöki járulékot követelő rendfőnöknek[36] írásban adják, hogy szegénységük miatt nem tudják előteremteni a szükséges anyagiakat még arra sem, hogy a nagykáptalanon megjelenhessenek, nemhogy a rendfőnöki járulékokat megküldjék. Prekrith Pál horvát tartományfőnök szelíd gúnnyal a királyhoz utasítja kérésével a rendfőnököt: kérjen tőle nyugdíjat, mert ha már a többi állást eltörölte a király, szünjön meg az övé is.[37] Hasonlóan gondolkodott az osztrák provinciális is.[38] A magyar tartomány, illetőleg a máriavölgyi ház viszont, mivel a rendfőnök nem fizette be az évi 200 forintot, vonakodott az ő titkára eltartásáról továbbra is gondoskodni. Majd összeférhetetlennek minősítették a rendfőnök ama törekvését, hogy a máriavölgyi plebániát és a perjelséget is a maga számára akarta lefoglalni pusztán jövedelmének szaporítása végett.

Ordódy sértett hiúságában még az egyébként megértően viselkedő magyarokra is megharagudott s a tartományfőnökök bántó magatartása miatt most már az uralkodóhoz fordult orvoslásért. *1785. július 5-én kelt beadványában* főleg a rendi fegyelem megbomlása és a rendtagok szabadabb életmódja miatt emelt panaszt.[39]

Kiemeli, hogy az 1785. augusztus 28-ára hirdetett választó nagykáptalant a magyarok kivételével minden tartomány lemondta. A tartományfőnökök, akik közül különösen a horvát Prekrith Pálra panaszkodik, még a rendfőnöki járandóságokat sem küldték el. Most már a rendfőnöki tekintély is, ami pedig a rend alapítása óta mindig sértetlen volt, veszélyben forog. Bizonyságul pedig mellékeli leveleik kivonatát. Majd 1785. augusztus 20-án Máriavölgyből a Helytartó Tanácshoz intézett beadványt a rendfőnöki járandóságok ügyében,[40] sőt a rendi titkárt, Gyuris Kajetánt Bécsbe küldte, akit a császár október 15-én félórás kihallgatáson fogadott s alkalmat adott neki, hogy a rend helyzetét feltárva mindent írásba foglalva adjon be.

[35] Orsz. Ltár. Helytartó Tanácsi osztály: Buda 1785. április 11-én kelt 19.859. sz. irat.

[36] Orsz. Ltár. Magyar udv. kancellária 1785: 8689. sz. irat.

[37] Orsz. Ltár kancelláriai osztály, 1785. június 16-án kelt 8689. sz. levél.

[38] U. o. 1785. június 26-án kelt levél.

[39] Ordódy 1785. július 4-én kelt felterjesztése a császárhoz. Orsz. Ltár kancelláriai osztály.

[40] Streszka i. m. pag. 888—889. közli a beadvány pontos másolatát, s egyben a királyi tanács Budán 1785. augusztus 8-án 20.866. sz. alatt Csáky József gróf aláírásával ellátott válaszát is.

Ezeknek az eljárásoknak eredményekép a királyi tanács 1785. november 2-án leiratot íntézett a rendfőnökhöz,[41] amelyben kötelezi a tartományokat a rendfőnöki járulékok beküldésére.

Közben azonban Ordódynak, akinek személyét egyébként Streszka Márton rendi historikus is igen nagyrabecsüli, a máriavölgyi atyákkal támadt viszálya, melynek során ismét az uralkodóhoz fordult panaszával. Szerinte a máriavölgyiek ócsárolták személyét és rendfőnöki tisztségét. Személyes panaszait és intelmeit semmibe se vették „a kolostori fegyelmet a folytonos kizárások, házi egyenetlenkedések, a kar elhanyagolása által közbotrányosan sértették meg."[42] Majd Tomsich Vitus perjelhez intézett levelében[43] a máriavölgyi atyákat is megintette azért, hogy nem elég tisztességtudók vele szemben. Ennyi panasz tudomásulvétele után a királyi tanács a közszeretetben álló *Gindl Gáspár* tartományfőnököt bizta meg az ügy elintézésével, aki a rendfőnöki titkárt, Niczky Pál tartományi tanácsost és Csaszta Anselm szónokot vette maga mellé s mint bizottság augusztus 30-án erélyesen megkezdte a panaszok kivizsgálását, hogy az ügyet rendbehozza.[44]

A Helytartótanács a kancellária nyomására figyelmeztette is a máriavölgyi atyákat rendfőnökükkel szemben fennálló kötelességeikre, el is rendelte a rendfőnöki járulékok pontos befizetését.[35] Egyben felszólította a rendfőnököt, hogy jelentse fel az elégedetlenkedőket a püspök útján a Helytartótanácsnál,[46] Az ő, valamint a Helytartótanács közbelépésére felvett tárgyalások közben azonban az uralkodó felhasználva a rendi viszálykodást, döntő lépésre határozta magát, Ordódy jelentésével, melyben a rendfőnöki járulékokat nem fizető tartományfőnökök és a máriavölgyi atyák ellen általánosságban mozgó vádat emelt, nem elégedett meg, (1786. január 8.)[47] A rendfőnököt helyettesítő titkár *Szentmártonyi Tamás* azonban, akit a bécsi Burgban személyesen fogadott ebben az ügyben, felszólítására komoly vádakkal telitett memorandumot nyujtott be, ami súlyos intézkedésének alapul szolgált. A rendfőnök követeléseivel szemben gerincesen viselkedő horvát tartomány ellen hangoztatott vádakat beadványában az egész rendre általánosította. Szerinte a rendben nagyon elharapódzott a fegyelmezetlenség.

[41] Streszka Márton i. m. pag. 892. közli a királyi tanács 32.697. sz. 1785. november 2-án kelt leiratát.

[42] Streszka Márton i. m. pag. 892.

[43] Máriavölgy 1785. augusztus 19.

[44] Streszka Márton i. m. pag. 895—907.

[45] Orsz. Ltár Kanc. oszt. 1785. szeptember 5-én és október 4-én kelt iratok 1785 : 12.185. sz. és 1785. november 2-án kelt 32.697. sz. irat.

[46] Orsz. Ltár Kancelláriai osztály 1785 : 8689. sz.

[47] U. o. 644. sz.

A szorgalmas, dolgozni vágyó, fiatal szerzetesek rendelkezésére nem állott kellő munkaterület. A rendtől elvették plébániáit, a megmaradtak élére pedig ép a legalkalmatlanabb papokat küldték ki feletteseik. Az unalom és munkátlanság következtében rendházaikban lakomázás, pletykálkodás. kártya stb. egyre jobban terjed. Az alantasaitól függő perjel viszont éppen helyzeténél fogva tehetetlen velük szemben, Még a gazdálkodást is elhanyagolják, mert érzik, hogy komoly változások előestéjén állanak. Ezért sokat költekeznek. A rendtagok száma is egyre fogy, a belépők száma pedig nagyon csekély.[48]

Az uralkodó a rendfőnök és Szentmártonyi jelentéseit a Kancelláriára küldte, hogy tegyen neki a nevezett ügyben előzetes jelentést. A Kancellária első felterjesztését, amely szigorú eljárást, de végérvényben kegyelmet jelentett volna még a rend számára, nem találta kielégítőnek[49] s ezért újabb felszólítására a Kancellária most már második felterjesztésében a rend eltörlését javasolta.[50]

A császár a rend eme sötét képét látva, megragadta a kedvező alkalmat s kiadta alapjában véve jogtalan rendeletét.

„Mivel tudomásunkra jutott, hogy a magyarországi Pálosrendben és tartományaiban a kolostori fegyelem teljesen alálhanyatlott, jónak tünt előttünk, hogy nevezett rend tartományainkban teljesen eltöröltessék, javai a vallásalaphoz csatoltassanak, tagjai pedig, ha alkalmasak, alkalmaztassanak az iskoláknál vagy a lelkek gondozásánál, ha pedig nem, akkor nyugdíjaztassanak. Bécs, 1786. február 7. II. József s. k. Pálffy Károly gr. s. k. Szegedi József s, k."[51]

A rendelet jogtalan volt, mert a Pálosrend törvényesen becikkelyezett rend volt, melynek eltörlését az országgyűlésnek is tárgyalnia kellett volna.[52] Maga Ordódy pedig hiába felleb-

[48] Szentmártonyi beadványa a császárhoz 1786. január 13-án. U. o. Kancelláriai osztály fasc. 644.

[49] Orsz. Ltár kancelláriai osztály 1786 : 643. fasc.

[50] U. o. 1786 : 1388. fasc.

[51] A rendelet szószerinti szövege: „Cum esset nobis relatum, quod disciplina Claustralis in Ordine Paulinorum per Hungariam, eiusque Provincias penitus deflexerit; visum est nobis, ut dictus ordo generatim per nostras provincias cassetur, bona illius Fundo Religionis cedant, membra autem, si sunt apta, ad scholas aut ad Curam animarum applicentur, sin vero non, tunc pensionentur. Viennae 7. Febr. 1786. Josephus II. m. p. Carolus Pálffy Comes m. p. Josephus Szegedi m. p." A leirat eredeti fogalmazványa az Országos Levéltár kancelláriai osztályán 1786 : 1388. szám alatt van.

[52] Az eltörlés alkalmával a rendnek 90 helyen volt kolostora. *Hazánkban* 28 helyen voltak pálosok. Máriavölgyben, Bánfalván, Sajóládon, Márianosztrán, Felsőelefánton, Sátoraljaújhelyen, Pápán, Pesten, Pécsett és Sasvárott formális konventjük, Tőketerebesen, Varannón, Késmárkon, Szakolcán, Nezsideren, Tüskevárott, Székesfehérvárt, Nagyváradon és Tövisen, továbbá Rómában kisebb konventjük, — Szentkúton,

bezett ezután a rendelet ellen az országgyűléshez, szavát nem hallgatták meg. Hamarosan napirendre tértek az ügy felett. Ő maga Veszprémbe költözött, felvette a Casanuova apát címét s meglehetősen nagy elhagyatottságban halt meg.

Szentmártonyi és Ordódy jelentéseinek kirívó igazságtalanságáról felesleges beszélnünk. Csak túl aggályos lelkület festhette a rendet, amely utolsó percéig hivatása magaslatán állott, ilyen sötét színekkel. Igaz ugyan, hogy a XVIII. század életfelfogásának megfelelően „átalakult életmódjuk alkalmazkodott a modern élet követelményeihez, megváltozott viszonyuk az előljárókhoz, de alapjában megmaradt a rend a régi szorgalmas, törekvő, buzgó szerzetesrendnek" — állapítja meg róluk egyik tudósunk, aki protestáns létére is igaz szeretettel veszi pártfogásába a rendet.[53]

Egyházi téren továbbra is nagy buzgalommal működtek. Pasztorációs tevékenységükkel, szónoklataikkal sok hívőt toboroztak templomaikba, iskoláikban pedig lelkesen tanítottak és neveltek. Rendfőnöki engedéllyel előkelő családok nevelői és a hadsereg katonalelkészei voltak, sőt Szatmárnémetiben még a hivatalos revizori és cenzori állást is ők töltötték be a hatóságok nagy megelégedésére.[54] Munkásságuk önzetlenségét mi sem igazolja jobban, mint éppen a feloszlatást intéző biztosok meleghangú felterjesztései, melyekben nagy ügybuzgalmukat dícsérik s további alkalmaztatásuk mellett törnek lándzsát.[55]

De nemcsak papi hivatásuk területén szereztek rendjük-

Diósgyőrött, Szatmáron székházuk, — Tordán, Illyefalván, Máriacsaládon, Mocsáron adminisztraturájuk, Hunsdorfon pedig parochiájuk volt. — *Lengyelországban:* 24 helyen voltak pálosok. Czenstechowában a jasnagurai és a szent Borbáláról nevezett kolostor, továbbá a bessoviei, varsói. glogaui, vieluni, vielgomlini, vierusovi, brdoviei, oporovi, konopnicei, lencesicei, topolnai, vlodaviei, lesnai, brzozovi, nisnovi kolostorok formális konvent, a jaslovi, vilnai, leopoliei kolostoruk székház és a kreszovi administratura jellegű volt. — *A sváb-rajnai* tartományban: (5) Bondorffon, Langnauban, Rorhaldeban formális konventjük, Grünwaldban és Thanban pedig kisebb konventjük volt. — *Az istriai* tartományban: Czirkvenicán, Noviban és Segnián formális, Gvosdon és Bescén pedig kisebb conventjük volt. — A horvát tartományban nyolc formális konventjük volt: Remetén, Lepoglaván, Csáktornyán, Szveticén, Krisin, Kamenszkán. Pozsegában és Varasdon. — *Ausztriában*: Krumlovon és Voborsiscen (Morvaország) voltak formális konventjeik, továbbá Bécsújhelyen, Rannán, Bécs-Hernalson és M. Troston. — *Portugáliában* Henricus a Santo Antoniónak, a portugál tartomány historikusának adatai alapján 19 helyon voltak pálosok. Főkolostoruk a transpaganai tartományban lévő *Ossahegyi* kolostor, a portugáliai remeteélet eredetének a helyén. Streszka Márton i. m. pag. 918.

[53] Császár Elemér i. m. 316. l.

[54] U. o.

[55] Orsz. Ltár Helytartótanácsi oszt. E_2—E_{12} jelzésű leltárokhoz csatolt jelentések.

nek közmegbecsülést, hanem a közélet minden megnyilvánulásából is tevékenyen vették ki részüket. Költők, írók, tudósok támadtak soraikban olyan tömegben, mint még eddig soha. A kivágásra ítélt fa még egy végső erőfeszítéssel akarta megmutatni nagyszerű teljesitőképességét s kiváló gyümölcsöket, nagynevű tudósokat termelt, akik a magyarság kulturális törekvéseinek könyvébe örökre beírták nevüket. Komoly kötelességérzés, nagy képzettség, mély tudás és kíváló szorgalom jellemezte őket. Perjeleik is hivatásuk magaslatán álló egyének voltak, akik minden függésük mellett sem nézték el rendtársaik gyöngeségét és hibáit s akiket a királyi biztosok mindig kellő tiszteletben részesítettek s a rendtársak vezetésére kiválóan alkalmasoknak találtak.

A rendi birtokok kezelése és gazdálkodásuk is, ha nem is volt mindenről írásos feljegyzésük, szintén mintaszerű volt. Fejlett szociális érzékükről tesz pedig tanúságot az a tény, hogy jobban fizették alkalmazottaikat, mint más uraságok, alacsonyabb kamatra adtak kölcsönöket, a szegényeket, szenvedőket pedig nem egy ízben anyagi támogatásban, sőt kamatmentes kölcsönben is részesítették. Az így kölcsönadott összegekért, ha jóindulatú szegény emberről vott szó, fizetési nehézségek esetén nem is pörösködtek.[56]

II. József az eltörlési művelet végrehajtását és a velejáró költségek fedezését a *Helytartótanácsra* bízta, meghagyva, hogy azon mód szerint járjon el, amely az 1782-ben feloszlatott rendekkel szemben volt irányadó.[57] Vidéken a főispán támogatása mellett megyei és kamarai tisztviselőket, Pesten és vidékén pedig biztosokat bízott meg az ügyek intézésével. Majd Niczky Kristóf grófot, a Helytartótanács elnökét bizalmasan óvatosságra intették, hogy a rend feloszlatásának túlkorai elhíresztelése következtében a vallásalapot anyagi kár ne érhesse.[58]

Niczky a Helytartótanács útján nyolc királyi komisszáriusnak küldte el a feloszlatásra vonatkozó részletes utasítást. Értesítette azt a kilenc kamaraigazgatóságot is, amelynek területén páloskolostor volt, a rendelet kihírdetésének napját pedig március 20-ában állapította meg. Ezen a napon egészen váratlanul jelentek meg a rendelet végrehajtásával megbízott királyi biztosok az általuk alakított bizottság élén az eltörlésre ítélt kolostorokban.[59]

A gróf Majláth József főispán és Orczy Lőrinc báró kama-

[56] V. ö. Császár Elemér i. m. 327. l.
[57] U. o. Normal-Unterricht 1782—550. fasc.
[58] U. o. 1786 : 1388. fasc.
[59] Az erdélyi kolostorok (Tövis, Torda, Illyefalva) eltörlésére vonatkozó iratokat nem találtam meg. Minden valószínűség szerint a kolozsvári levéltárban vannak.

rai elnök vezetése alatt álló Fehér- és Borsodmegyét is felölelő pesti kerület területén fekvő kolostorokba a következő királyi biztosok szálltak ki: Acsára Gyurkovics János megyei perceptor és Széplaki János, Székesfehérvárra Marich Tamás alispán és Rupp Károly óbudai kamarai birtokfelügyelő, Felsődiósgyőrbe Szőllőssy Ferenc kamarauradalmi praefectus és Molnár András, Sajóládra Melczer László megyei főjegyző és Kókay Márton, Pestre Orczy Lőrinc és Schmidt Ignác sóhivatali ellenőr.

Az Ürményi József főispán és Lovász Zsigmond kamarai adminisztrátor vezetése alá tartozó Pozsony- és Barsmegyét is felölelő nyitrai kerület területén fekvő hat pálos kolostor biztosai a következők voltak: Máriacsaládon (Bars megye) Simonyi Farkas helyettes alispán és Haagen Antal verebélyi sótiszt, Sasvárott (Nyitra megye) Bacskády József alispán és Moga János harmincados, Szakolcán Ocskay Ferenc nyitrai táblabíró és Feldtinger Károly harmincados, Felsőelefánton Séllyey István nyitrai táblabíró és Rajcsányi György szeredi sótiszt, a pozsonymegyei Máriavölgyön és a nagyszombati házban, amely az előbbi fennhatósága alá tartozott, Horváth Zsigmond consiliarius és Wettstein Zsigmond lovag.

A báró Prónai László turóci főispán vezetése alatt álló hontmegyei márianosztrai rendházba Anchely János váci praefectust, a Széchényi Ferenc gróf vezetése alatt álló pécsi kerület kolostoraiba, a csáktornyaiba Kovacsóczy Ignácot és Grahovecz Ignácot, majd Rígelsberger Ignácot, a pécsibe és a hozzátartozó szentkutiba Kovácsics Ferencet és Wagner Antalt küldték ki.

A gróf Győry Ferenc kerületi biztos és Szentgáli József kamarai adminisztrátor vezetése alatt álló Sopron- és Veszprémmegyéket felölelő győri kerület négy pálosrendházába, Nezsiderbe a megye részéről Temlin Zsigmondot, a kamara részéről Stöllmacher János Györgyöt, Bánfalvára Illéssy Józsefet és Mikulay Simont, Nagyjenő-Tüskevárra Hőgyészy Sándort és Komitsár Mihály győri harmincadost, Pápára pedig Eördögh Pált és Derra Károly sótisztet küldték ki.

A Teleky Sámuel kormánybiztos és Klobusiczky Antal kamarai adminisztrátor vezetése alatt álló Biharmegye területén fekvő nagyváradi kolostor biztosai Beöthy János és Krauthan Rezső sótiszt, a Révay Simon báró főispán és Csathó Ádám kamarai adminisztrátor vezetése alatt álló Ung- és Szatmármegye területén fekvő mocsári rendház biztosai Horváth Pál és Hauck Ádám, a szatmárnémeti ház biztosai pedig Krasznetz Sámuel és Thonauer Jakab voltak.

Végül a Szentiványi Ferenc és Sztáray Mihály gróf által kormányzott Zemplén- és Szepesmegyék területéhez tartozó sátoraljaújhelyi kolostorba Szirmay László alispánt és Fábry Ignác számvevőt a késmárki kolostorba Nozdroviczky Györgyöt

és Vizkelety Ferenc sótisztet, Varannóra Bydeskuty István zempléni táblabírót és Drahoss Pált, majd Schrám Imre számvevőt, Tőketerebesre pedig Szentkuty Gergely Mátét és Strobly József sótisztet küldte ki a Helytartótanács.[60] Az említett királyi biztosok a perjel szobájában, vagy az ebédlőben összehivott atyák és a kolostor egész személyzete előtt felolvasták a kerületi biztos megbízó levelét és a császár rendeletét, amely kimondja a rend eltörlését az egész birodalom területén, elrendeli továbbá, hogy minden vagyonukat a vallásalaphoz csatolják, tagjaikat pedig, (amennyiben alkalmasak még a szolgálatra), a tanügy, vagy pasztoráció terén helyezzék el, ellenkező esetben pedig nyugdíjazzák őket. Értésükre adták, hogy a fogadalmasok négy hétig tartózkodhatnak még az egyes rendházakban és 150 forint évi nyugdíjat kapnak fejenként, a fogadalmasok pedig öt hónap mulva, augusztus 20-án kötelesek kolostoraikat elhagyni. A fölösleges szolgákat rögtön elbocsátották. Majd a kapott utasítás szerint a rendelet végrehajtása iránt intézkedtek. Az első dolguk a kolostor kulcsainak átvétele és a nyilatkozati eskü: a luramentum manifestationis kiállítása volt, amelyet az atyákkal, majd az alkalmazottakkal is aláirattak bizonyságául annak, hogy semmiféle vagyoni álladékot el nem titkolnak s ezt esküvel is erősítik. Majd hiteles szakértőkkel becsültették fel az egyes kolostorok egész vagyonát és mindenről pontos leltárt készítettek. Figyelmük a leltár rovatai szerint kiterjedt a készpénz-állományra, a mesteremberek munkáinak kimutatására, a kölcsönadott tőkékre, a kölcsöntvevők névsorára, a templomok, házak, telkek, birtokok becsértékére és jövedelmére, mindennemű gazdasági és egyéb felszerelésre, a rendtagok betegségének feltűntetésével a gyógyszerkimutatásra, a feloszlatási munkálatokkal járó költségekre, a becslőknek, a szerzeteseknek, a jobbágyoknak, a bérlőknek névsorára, alapítványok és adományok, oklevelek, szerződések, kéziratok, könyvek, bútorok és egyéb felszerelési és használati tárgyak kimutatására. De idézzük az éppen Máriavölgyben tartózkodó Gyuris Kajetánnak, az utolsó rendfőnöki titkárnak a feloszlatásról a lengyel tartományfőnökhöz írt levelét:

„Március 20-ika végzetes nap volt, az osztrák örökös tartományokban fennálló Pálosrendünk végső szomorúságának és gyászának napja. Ugyanis ezen a napon délelőtt kilenc órakor megjelentek máriavölgyi monostorunknál (hasonlóképpen az összes tartományokban minden monostornál) a császári biztosok és bejárva a templom és monostor kapuit, a kolostori harang szavával mindannyiunkat a rendfőnök atyával együtt összehivtak s itt a császár által eltörlésünkről hozott decretu-

[60] Országos Levéltár Helytartótanácsi oszt. E_2—E_{12} jelzésű leltárak,

mot felolvasták, s a templom, sekrestye, gazdasági épületek és pincék kulcsait magukhoz vették. A templomok és monostorok minden ingó és ingatlan vagyonát a vallásalaphoz csatolva tőlünk elvették, a mi eltörölt testvéreinknek pedig napi 80 lengyel garast utaltak ki és ugyanezeknek még öt hónapra a monostorokban lakóhelyet, de clausura és kar nélkül engedélyeztek. Így Isten engedelmével az ő titkos bíráskodása következtében elpusztult a királyoknak nagy jámborságával és bőkezűségével, pápák több privilégiumával, a mieinknek szentségével, tudományával és aggódó gondoskodásával megalapozott, megrögzített, tökéletesített és isteni gondoskodással szerencséltetett századok műve. Ez az eltörlés pedig azon egyetlen mozzanatból eredt, mivel így látszott megfelelőnek a császári önkényes rendszer számára.

Szerencsét kívánunk egyben a lengyel tartománynak, mivel az apostoli Szentszék tekintélyével nemrég elkülöníttetve a mi tartományainktól, sértetlen maradt a mi végső csapásunktól; vajha ezt Isten a jövő századokra magként őrízné és sokszorozná meg a pálos család kibővítésére és minden szerencsével és égi áldással megnövelné. Minthogy pedig már másképpen magunkon a közösségben nem segíthetünk, legalább részleges kérdésekben segítsük egymást életünkben és halálunk után egyaránt. Most már, mikor a mi országainkban általános szétszóródásnak indulunk, az előttünk mindig kedves általunk igen nagyrabecsült lengyel tartománynak és összes tagjainak végső búcsút mondunk, talán már ebben a világban végsőt, de Isten utolsó ítéletekor ismét meglátjuk egymást.

Így a mi összes eltörölt tartományaink és monostoraink nevében, ugyancsak eltörölt összes testvéreink nevében a tekintetes lengyel tartománynak tudtára adom és hűségesen megírom, a főtisztelendő tartományfőnökök és a tartomány többi előljáróját igen alázatosan tisztelem, az eddig nekem adott kegyekért hálás megemlékezéseimet ígérem és főtisztelendő atyaságodnak a velem folytatott kedves levelezéséért hálát adok, nagy szeretettel üdvözlöm és maradok igen lekötelezett testvére és szolgája Gyuris Kajetán, már megszünt rendfőnöki titkár." [61]

Az eltörlés alkalmával felvett leltárakból és királyi biztosoknak a Helytartó Tanácshoz küldött részletes összefoglaló jelentéseiből, amelyek gyakran egész könyvterjedelműek s több száz, sőt némelyik ezernél is több írott oldalra rúg, könnyűszerrel meggyőződhetünk a pálos vagyon 1786. évbeli nagyságáról s egyben arról a nagy jövedelemről is, amelyet ez a hatalmas

[61] Acta Provinciae Poloniae Tomus XIII. pag. 69—71/b. Czenstochowai pálos kézirattár.

vagyon évenkint a rendnek hozott. Ebből, valamint az ezek alapján összeállított s alant közölt számadatokból könnyen megállapítható, hogy vagyonukat a körülményekhez képest nagyon is jól kezelték, gazdaságaikat meg éppenséggel nem hanyagolták el, ahogy azt a túlaggályos Szentmártonyi Tamás a már említett beadványában hangoztatta. A részletező számadatok unalmas felsorolását elhagyva, csak a fontosabbakra szorítkozunk itt. A leltárak tanusága szerint az eltörölt rend 24 kolostorának tiszta vagyonát feltüntető táblázat meggyőzhet bennünket állításaink valóságáról.[62]

Késmárk	101,779.33	rénesforint
Pápa	334,232.59	„
Csáktornya	130,621.12	„
Sasvár	238,141.28	„
Szakolca	61,251.48	„
Mária-Család	148,732.20	„
Pest	895,288.43	„
Máriavölgy	305,399.47	„
Szatmárnémeti	3,216.18	„
Mocsár	23,973.21	„
Székesfehérvár	108,874.37	„
Acsa	243,154.54	„
Tüskevár	144,612.24	„
Pécs	299,547.27	„
Bánfalva	102,871.12	„
Nezsider	50,639.20	„
Várad	181,566.55	„
Elefánt	223,073.04	„
Terebes	94,261.30	„
Varanno	84,180.01	„
Sátoraljaújhely	223,175.39	„
Nosztra	210,344.41	„
Sajólád	284,043.50	„
Felsőgyőr	82,799.37	„
Összesen:	4.575,782.40	rénes-

forint vagyon, ami viszont a következőképp oszlott meg:

[62] A fenti táblázat az eltörlés alkalmával össszeállított, jelenleg az Orsz. Ltárban E_2—E_{12} és az Egyet. könyvtár kézirattárában I. 13 jelzésű leltárak és Császár Elemér idevonatkozó tanulmányában található táblázatos vagyoni kimutatás alapján készült. Az összegeket 60 krajcáros forintokban kell érteni. A krajcártöredékeket, jelentéktelenségük miatt nem vettem fel.

készpénz	53,329.06	rénesforint
követelés	11,412.58	„
aktiv tőke: (kölcsön képen)	426,338.05	„
alapitványok	443,546.23	„
földbirtok	2,610.957.58	„
épületek	739.053.59	„
ingóságok, naturáliák és instrukció	144,561.15	„
templomi értéktárgyak	148,580.56	„
Eszerint tehát a teljes vagyon: ...	4.575,782.42	forint
a tartozás:	51,022.28	„
a tiszta vagyon:	4.524,760.14	forint.

Ezek alapján bátran állíthatjuk, hogy birtokaikat jól kezelték, adósságaik nem voltak, tőkéiket jól helyezték el s birtokaikkal kapcsolatosan jó bérleti szerződéseket kötöttek. A rend anyagi helyzete állandóan emelkedett, vagyonuk növekedett, szinte állíthatjuk, hogy anyagi virágzása tetőpontján érte a rendet a halálos csapás.

A rend azonban a XVIII. században a szellemiek terén is vezető szerepet vitt. Ha semmi más nem állana rendelkezésünkre, csupán a leltárakhoz csatolt Cathalogus librorum, vagyis az egyes házak könyvtáraiban talált könyvek jegyzékei, ezekből is fényes bizonyságot meríthetünk a szerzetesek szellemi életének magas színvonaláról. Kolostori életük komolyságának, mélységes lelki kultúrájuknak fényes bizonyságai ezek az elsárgult kéziratos ívek, amelyek rengeteg teológiai, történelmi, nyelvi, matematikai, fizikai, csillagászati, orvosi stb. vonatkozású tudományos szakmunkák, továbbá a korabeli erősen fejlődni kezdő nemzeti irodalmi termékek beszerzéséről és gondos tanulmányozásáról tesznek tanuságot. Általában majdnem minden kolostori könyvtárban kb. ezer kötetre rúgott a tudományos munkák száma. Könyvtáraik gyarapításáról pedig káptalani határozatok útján intézkedtek. Minden kolostornak volt külön könyvtárosa, akinek kötelességeit a Constitutiók szabták meg.[63] Nemcsak a rend és világiak, hanem maguk a rendtagok is gyakran helyeztek letétbe ünnepélyes fogadalmuk letétele előtt bizonyos összegeket azzal, hogy ezeknek kamatait a könyvtár gyarapítására fordítsák. Így Usz Miklós novicius 1000 forintot,[64] Orosz Ferenc 150 forintot adott latinnyelvű tudományos művekre.[65]

Különösen *lepoglavai* könyvtáruk volt híres, melynek fejlesztéséről több ízben is gondoskodtak káptalani határozatok-

[63] Constitutiones religionis S Pauli I. eremitae. Romae 1725. pag. 30.
[64] Acta Paulinorum Conventus Pestiensis fasc. 20. Nr. 30. 1759. jan. 29. Orsz. Ltár.
[65] U. o. fasc. 17. Nr. 17. 1762. december 2.

kal és nagy adományokkal. Többezer kötetnyi könyv volt itt. De lássuk néhány kolostoruk könyvállományának számadatait: Sasvárott 993, Szakolcán 149, Máriavölgyön 1145, Szatmárnémetiben 707, Székesfehérvárott 1610, Sátoraljaújhelyt 2000, Mária-Nosztrán 909, Felsődiósgyőrön 295, Nagyváradon 384, Nezsideren 617, Bánfalván 1409 (értéke 224.17 forint) Késmárkon 1000, Pápán 1500 mű volt könyvtárukban. De gondosan őrizték az egyes rendházakra vonatkozó kéziratokat is. Így Sasvárott 21, Szatmárnémetiben 13, Varannón 77 ügyiratot őriztek. A rendre vonatkozó hatalmas levéltári anyagot pedig eleinte Lepoglaván, majd Máriavölgyben, később Bécsújhelyen és Elefánton, a XVIII. század második felében pedig a pesti rendház levéltárában őrizték. Egyik-másik kolostorukban pedig a teológia szakkörén kívül egész különleges jellegű szakirodalom-gyüjteménnyel találkozunk. Így Felsőelefánton csupán az orvosi könyvek száma volt 28. A pálos könyvtárak közül az egész országban a *pesti* volt a legnagyobb. A XVIII. század majdnem minden nevezetesebb tudományos munkája megvolt itt. „Körülbelül 2000 szerző munkája 3700 példányban 6100 kötetben állott a rendtagok rendelkezésére. Ezrekre menő kötetei, régi pergamentkötésű foliánsai és újabb munkái a felosztalás után az Egyetemi könyvtár tulajdonába mentek át."[66] A negyven láb hosszú, tizennégy láb széles és negyvenhárom láb magas elsőemeleti utcai díszes könyvtár ma is a pesti szeminárium legszebb terme.[67] Rengeteg német, olasz, latin, magyar és szláv könyv volt ezekben a könyvtárakban. Különösen szépen voltak itt képviselve a Német-, Olaszországban és Hollandiában megjelent nyomdatermékek, valamint a hazai tankönyvek és külföldi szónoki művek. Ezek mind azt bizonyítják, hogy koruk tudományos haladását állandóan figyelték és a szakirodalmat közülük többen is eredeti munkákkal fejlesztették.

Pesti könyvtárukban a francia és olasz drámairodalom, a latin és görög klasszikusok, az újabb filozófusok (Bacon) művei, történelmi, világi és egyházjogi, teológiai munkák, idegen nyelvű nyelvtanok, szótárak, Pázmány, Verbőczy, Bél Mátyás művei, Pereszlényi magyar nyelvtana, Molnár fizikája, Károlyi és Molnár bibliafordításai éppúgy megvoltak, mint a hivatásukhoz szükséges szentatyák, moralisták, exegéták, gyakorlati egyházi szónokok művei: Fleury egyháztörténete, Heidenstein Historia belli Moscoviticije, Mommachus levelei Febroniushoz, Dorn, Pázmány, Biró, Szabó és Csuzy Zsigmond,

[66] Közi Horváth József: A pesti pálosok könyvtára. Katolikus Szemle 1929. 604. old.
[67] V. ö. Saly László: Az egyetemi templom. Budapest, 1926.

Massilon, Bossuet, Trautwein, Káldi, Szent Ágoston, Chrisostomus és Telegdy szónoki beszédei, Segner Pál Homo Christianusa, Houdry Bibliotheca concionatoriuma, Cornelius in Lapide munkái, Reviczky Philosophiája stb. Sőt eretnekek (Photius, Calvin, Melanchton, Luther, Károlyi bibliája stb.) műveivel is találkozunk. A korhoz viszonyítva ennek a könyvtárnak egész modern színezete volt. A kiváló olasz, spanyol, angol és német írók művei, hazai történetírásunk számos kiválóságának alkotásai, Anonymus, Istvánffy Miklós, Kéry János, Pray György, Katona István művei éppúgy megvoltak itt, mint az olasz, német, francia újságok és lexikonszerű munkák: a 47 kötetes Acta eruditorum és az 1732—50 közt Halle-Lipcsében megjelent Commentarii Academiae Petropolitanae c. lexikonszerű munka. Majdnem minden könyvtárukban a rendtagok munkái is szép számmal szerepeltek.[68] De talán nem lesz érdektelen néhány nagyobb könyvtár nevezetesebb könyveit felsorolnunk, hogy képünk műveltségük színvonaláról minél tökéletesebb legyen.

A horvátországi *kőrösi* (Krisi, Kreutz) könyvtár főleg teológiai és klasszikai művekből állt. Pozsegán, ahol gimnáziumuk volt, csupán 40 drb. iskolai könyv volt a tudós Völgyi Szilveszter szobájában. Berti János Lőrinc egyháztörténelme, Páriz Pápai szótára, továbbá német, horvát, latin nyelvtanok és teológiai könyvek egész tömegén, Kanislich Antal horvátnyelvű keleti egyháztörténelmén, Losscanus philosophia moralisán kívül Wolff matematikája, Bél Mátyás Prodromusa, Eggerer és Benger rendtörténeti munkái is megvoltak itt.

Varasdon, ahol a jezsuiták kollégiumát vették át, könyvtárukat 191.26 forintra becsülték. Igen értékes könyveik voltak itt, akárcsak Remetén, ahol a könytárat 939.38 forintra becsülték. Az értékes könyvtárból a pozsegai gimnáziumhoz helyezett tanárok, így Völgyi Szilveszter, a retorika tanára és a zágrábi akadémián tanuló pálos növendékek is igen sok értékes könyvet vittek magukkal. Szakolcán a jezsuitáktól átvett (1773) könyvtárat eltöröltetésükig 149 művel jobbára teológiai, aszkétikus (23), rendtörténelmi (13), lexikonszerü (6), szónoklástani (4), egyházjogi (5), politikai (4), költői (9), stb. művel gyarapították.

A *máriacsaládi* könyvtár 1184 könyvét 398.30 forintra értékelték.

Sárvárott főleg teológiai és a rendre vonatkozó műveken

[68] Cathalogus librorum bibliothecae PP. Paulinorum Pestinensium per Administrationem Pest confectus. Anno 1786. Kézirat az Egyet. könyvtárban.

és néhány klasszikuson kívül alig volt más tárgyú könyv. Szent Ágoston, Bonaventura, Johannes, Cassianus, Thirzus Gonzales, Albertus Magnus, Bellarmin Róbert, Viva Domonkos, Spinola, Erasmus, Belegambe Ferenc jobbára teológiai, Szegedi János, Justiniánus császár jogi, Vogler Károly, Pongrátz Gáspár, Bossuet Jakab, Hudri Vince vitázó munkái, Segner Pál, Andreas Girolamo, Fortunatus Trojer szónoki beszédei, Istvánffy Miklós, Pray György történelmi és a pálos írók közül Teretius György, Eggerer András, Benger Miklós, Mallesich Gáspár, Pongrátz Ignác, Belostenecz János, Kéry János, Orosz Ferenc, Kordecki Ágost, Meislseder Ferdinánd, Sotarius Bertalan, Fuhrmann Mátyás művei.

A *máriavölgyi* 1145 könyvből álló könyvtár számszerint a következőkép oszlott meg: Biblia, bibliamagyarázó művek és szentatyák: 70, teológiai, morális, vitázó és egyházjogi művek: 358, filozófiai művek: 662, magyar, német és szlávnyelvű történelmű művek: 26. Olasz, magyar, német, szláv, lengyel szónoki művek: 274, aszkétikusok: 82, elmélkedő munkák és imádságos könyvek: 96, jogi művek: 25, egyháztörténelmi művek: 56, orvosi könyvek: 96, jogi művek: 25, egyháztörténelmi művek: 56, orvosi könyvek: 18, humanisták: 48, vegyesek: 23, rendi könyvek: 4.

Ez a könyvtár a hittudományi és hitterjesztő munkákban volt gazdag. Megvoltak itt a többek között Monoszlay Andrásnak: A szentek tiszteletéről, a kegyelemről és szabadakaratról, Veresmarty Mihálynak megfontolása, hogy mely hitet kell védelmezni, Otrokocsi Foris Ferencnek: Róma Isten állama, Pázmány összes művei, Durnigerhörn Jeromosnak: A lutheri hit hamisságának bizonyítása és Világosság a sötétségben című művei. A rendi történészek: Niesporkovics Ambrus, Borkovics, Eggerer, Goldonovszki, Sotarevics Bertalan munkái, Kordeczki Ágost Gigantomachiája, a szentek élete, Inchoffer Menyhért és Bolandus művei. Az orvostudomány és gyógyszertan művelői is szépen voltak itt képviselve: Csalpinus András Apotheca domesticaja, Pophini Gáspár: De compositione medicinarumja, Sernerti Dániel, Pluterius Félix, Franicius György, Svelterius János, Veccerius Jakab, Schreter János, Fornelli János, Picker János, Heffer Farkas, stb. művei egész külön kis orvosi szakirodalmi gyüjteményt alkottak itt. A humanista és klasszikus írókon (Aesopus, Catullus, Tibullus, Propertius, Cicero, Vergilius, Ovidius, stb.) kívül megvolt itt Molnár György latin nyelvtana, több német, olasz, latin, tót, horvát és lengyel szótáron kívül a Parnassus poeticus c. költeményes gyüjtemény és gyászbeszédeket tartalmazó: Variae orationes triumphales funebrales cum Emblematibus című verses feliratokat tartalmazó gyüjtemény.

Szatmárnémetiben, ahol 1773-ban vették át a jezsuiták gimnáziumát, a jezsuita könyvtár állományát nagy buzgalommal fejlesztették. Az itt leltározott s a jezsuiták által szerzett 585 könyv a következőkép oszlott meg: bibliamagyarázó 46, szentatyák 23, teológia 21, egyházjogi 9, hitvitázó 55, moralista 38, szónoki 106, spiritualista 134, scholastikus 35, haeretikus 16, történelmi 40, politikai 3, világi jogi 13, orvosi 2, philosophiai 25, földrajzi 3, szótár 12. Ehhez járult még a gimnázium felszereléséhez tartozó 70 könyv. 1777 után 52 könyvvel gyarapították ezt a jezsuiták által nagyszerűen fejlesztett könyvtárat.

Az itt élő pálosok lelkiszükségletének hű tükre ez az újonnan beszerzett, jobbára a teológia, hitvitázás, szónoklat, történelem, bölcselet és földrajz körébe vágó könyvmennyiség. Jeromos, Iraeneus, Chrisologus, Caesariai Özséb, Beda Venerabilis, Theodor püspök és Theophilactus művein kívül Perényi Bálint, Miapkovszky Adrián, Berzeviczy György. Nollbeck, Canísius Péter theologiai, — Bellarmin, Ebermann Vitus, Illyés István, Cichovi Miklós, Barklai János, Pichler Vitus, Rajcsányi János, Barna János, Campianus Edmond, Viva Domokos hitvitázó, — Fábry Mátyás, Temesvári Pelbárt, Pázmány Péter Káldi György, Rauscher Farkas, Bodler János, Frammer Ignác szónoki beszédei, Lyppomanus, Pray György, Kéry János, Turóczy László, Szegedi György, Illyés József András és Pázmány történelmi munkái, — Bertalanffy Pál Világnak hétrendbeli rövid esmérete, Bél Mátyás Compendium Hungariae Geographiája és egy névtelen Synopsys Geographica című földrajzi munkája, — Szenczi Molnár Albert zsoltárai és Komáromi György Pápistaság újsága című művei.

Bánfalván 224·17 forintra becsülték az 1409 kötetből álló könyvállományt. Ezt főleg a rendi növendékekre való tekintettel fejlesztették, akárcsak a pápai, sátoraljaujhelyi, sajóládi és márianosztrai könyvtáraikat. Eck János, Krieg György, Schilling Florenc, Brugger László, Gorius János, Gotthard György szentbeszédei — Gavantus Thesaurus sacrorum rituumja (1647 Antwerpen), Laner Tóbiás: Instructissima Bibliothecája (Velence 1708), Albertus Magnus Postillái Lukács evangéliuma felett és a Szentírást magyarázó egyéb művek egész garmadájával találkozunk itt, majd Engel egyházjogi s Istvánffy Miklós, Desericzy József, Baronius Caesar, Bedekovits József, Raifenstuhl János, Zsámboki János, Eggerer András, Benger Miklós, Koszi Ferenc, Orosz Ferenc történelmi munkái, Aristoteles, aquinói Tamás, Portner András, Maurus Sylvester, Kollorkeji László, Czipiz Miklós, Rosty Miklós, Isidorus Aesinus bölcseleti művei, Müller János, Mallesich Gáspár, Kuzáni Miklós, Teretius György, Lucas Pinellus elmélkedő, lelkiolvasmányul szolgáló munkái, Bergvong József földrajzi, Snorius Cyprian retorikai munkái s nagyobb

latin írók művei gyönyörködtették az ismeretekre törekvő rendi ifjúság és rendtagok lelkületét.

Nezsideren az emeleten elhelyezett könyvtárukban 617 könyv és 8 kézirat volt. A többek közt megvolt itt: Vitt Frigyes földrajzi atlasza, Magyarország helyrajza, Münster Sebestyén Beschreibung aller Länderje (Basel, 1588), Lipót császár olasznyelvű története, Dondini Vilmos Gallia története, Prileszki János Szent Cyprián cselekedetei és írásai, Radován László kamalduliak története, Schmidt Miklós Esztergom érsekeiről írt munkája, — Laimann Pál Theológia morálisa (Velence. 1710.) Pignatelli Jakab Compendium consultationum canonicarumja (Coloniae, 1723.), Viva Domokos és Schnet Anselm filozófiai és teológiai könyvei, Stobaeus György epistolái és sententiái, Sigray Ferenc Speculum passionisa, Engelgrave Henrik (Antverpiae. 1552.), Simunics Mihály, Segner Pál, Kollenicz András szónoki beszédei, Mallesich Gáspár Quadripartitum regulariuma, Otrokocsi Fóris Ferenc Examen reformationis Lutherii et sociorum (Tyrnaviae, 1696.) című munkája, retorikai szabályokat tartalmazó könyvek, nyelvtanok, német, olasz latin, és francia szótárak és a rendtagok kéziratos teológiai munkái.

Felsőelefánton 28 műből állott csupán az orvosi szakirodalom körébe vágó könyvállomány. Megtaláljuk ezek között a prágai egyetem orvosi fakultásának kiadványait, Friderhof Opera chimica et practicáját (Venete, 1744), Prost Aneas De praesagienda vita et morte aegrotantiumát (Venetiis, 1751.), Plench Jakab Materia chyralgicáját (Wien, 1771.). Cnochius Frigyes Lexikon Pharmaceuticumát (Frankfurt, 1766.), Freu Jakab Praxis Chiralgicaját (Nürnberg, 1743.), Kulmas Ádám Tabella anatomicaját (Augsburg, 1745.), Mados Dávid Opus de Praeparandis medicamentis-ét (Halle, 1745.), Amann Pál Praxis vulnerum-ját (Frankfurt, 1590.), Ivercin József, Rudolf János, Moren Erhard művein kívül Sparsan Vilmos Jánosnak 1733-ban Lipcsében megjelént Tractatus chyralgicus de natura humana című művét.

Nagyváradon 384 műből állott a könyvtár. A már másutt említett egyházi irodalmon kívül főleg történelmi (Bonfini Antal, Spangár András, Pethő Gergely, Hevenessy Gábor, Dondinus Vilmos művei, a Historia fratrum minorum, Kolozsvár 1740, Graveson egyháztörténete, Venetiis 1738, Imperatores Ottomanici 1748. Ortus et progressus Franciscanorum Monachi 1732.), földrajzi (Continuatio Cosmographiae Kassa 1738, Geographiae synopsis Tyrnaviae, 1691, Tybisci Hungariae fluvii notio Cassoviae 1735.), bölcseleti (Siskovics János), egyházjogi (Engel András) és a szentek életét tárgyaló művek (Vita B. Cunegundis Tyrnaviae, 1744: Vitae historia S. Ignatii Wien 1744; Vita B. Calasantii Pozsony 1749; Acta Sanctorum Hungaríae, Tyrnaviae 1744;

Rex admirabilis sive vita S. Ladislai. Wien 1683; Vita Joannis Elemosinarii 1732.) voltak túlsúlyban.

Sátoraljaújhelyen a híresebb teológusok (Raifenstuhl Ágoston, Tyrin Jakab, Bellarmin Róbert, Friderico Fornesi, Antoine, Buxenbaum, Josephus Panormitanus, Cornelius a Lapide, Drexel, Alaxander Casameti, Potti cardinalis, Scherber György, Bartholomeo Gavanta, Leblanc, Manzi, Morus Tamás, Kempis Tamás, Bivald), történészek (Friedrich Urbán a salvatorianus ferencesek történetét tárgyaló műve, Cornides Dániel Geneologia regum Hungariae-ja, Justus Lipsiusnak Róma város története, Telemachus Historia Hungariae-ja, Ferrarai Zsigmond, Pethő Gergely, Nicefor egyháztörténete [Paris, 1574.], J. Caesar, Anonymus, Turóczi, Bonfini, Panaver Antal Deductio Episcoporum Magnovaradiensium [Wiennae, 1776.], Pray György, Katona István stb.), szónokok (Jakob Nueff, Divi Justini Orationes ad Gentiles, Alexander Calamaso, D. Toppiani, Káldi György, Telegdi Miklós, Labator, Kolenics András, Oliva Pál, János bíboros, Beszei Péter, Balduinus Frigyes, Molitoris Vilmos, Caccia, Voraginei Jakab, Schretter János, Sotarevich Bertalan, Csuzy Zsigmond) művei, földrajzi munkák (Palma Ferenc Notitia rerum Hungariae-ja, Radziwil: Zarándoklás a szent földre, Fröhlich Dániel, Bél Mátyás, Picinelli Fülöp Mundus symbolicusa), szótárak (Calepinus), nyelvtanok stb. igen szép számmal voltak képviselve.

A *márianosztrai* könyvtárban összesen 909 mű volt, amelyek főleg a szerzetestanárok és a növendékek szakismeretének bővítését szolgálták. Itt is főleg teológiai, erkölcstani, egyházjogi történelmi, földrajzi, matematikai munkák, a latin és görög klasszikusok és a korabeli magyar költők és írók művei, sőt még 18 eretnek író munkája is megvolt. Kéry János, Bertalanffy, Sandini, Burius, Timon, Ferrarius, Beringi Vitus, Desericzy Ince, Pongrácz Ignác, Fridenfels Armand, Pray, Surius, Koszy Ferenc, Roschmond Antal, Köszögi Ferenc, Konti Mihály, Landor László, Magió Ferenc, Rosty Miklós, Boslin Ferenc történelmi művei, Surius Vita Sanctoruma, Pelczhoffer Ferenc Doctrina Politicaja, a rendalapítók és szentek közül Kal. Szent Józsefnek, remete Szent Pálnak, Duns Scotusnak, alamizsnás Szent Jánosnak, Cseppelényi Györgynek, szent Romualdnak, szalézi Szent Ferencnek stb. életrajzai, Boetius, Bácsmegyei, Mabilon, Kaprinay István, Heiland Sámuel, Pint Sándor, Bakony János, Mangold Mario, Szentistváni Imre, Nádasdy János, Pavlovszky Dániel bölcseleti, Marin János, Vasquez Gábor teológiai művei, továbbá rengeteg latin és görög auctor, nyelvtanok, tankönyvek, szótárak voltak itt meg.[69]

[69] A leltárakhoz csatolt Cathalogus librorum alapján. Országos Levéltar Helytartó Tanácsi osztály.

Kiváló írók és költők is támadtak soraikban, akik a XVIII. század második felében az újjáébredő nemzeti szellem élesztgetése körül nagy érdemeket szereztek. Virág Benedek, Ányos Pál, Verseghy Ferenc, Kreskay Imre, Táncz Menyhért érdemeit e téren irodalomtörténetírásunk eléggé méltatja. A kisebbek közül, akik nemcsak a magyar, hanem a latinnyelvű verselés terén is szorgoskodtak, még Balogh Zsigmond, Horváth Gergely, Szentgyörgyi Gellért, Encsély Vencel, Bossányi Imre, Simon Máté és Nagy Vince neveit említhetjük.

Számos jeles iskoladrámát is írtak, amelyek közül ötöt a Tudományos Akadémia kézirattára őriz Táncz Menyhért kézírásában. Néhány latinnyelvű deklamáció is maradt ránk. Ilyenek a Furtivum obsonium (Dramation), Somnus quadragenarius (Paradoxon historicum e Plutarchi t. 2. petitum) és a Mutua excusatio. (Dialogus comicus breviculae actionis.) A tudományos irodalomnak is akadtak soraikban lelkes művelői e században. A múlt században főleg egyháztörténeti, teológiai és rendtörténeti kérdésekkel foglalkoztak íróik. E téren kitűntek a XVII. század folyamán: Borkovics Márton, Eggerer András, Landor László, Kéry János, Vanoviczy János, Bolla Péter, Kolecsányi Ádám, Barilovics Lajos stb. A XVIII. században Benger Miklós, Streszka Márton és Orosz Ferenc váltak ki a rendtörténetírás terén. Valósággal folytatói ezek Borkovics és Eggerer nagyarányú munkásságának. De a bölcselet, morális, egyházjog és egyháztörténelem tudományának is akadtak közöttük avatott művelői. A sok kisebb író közül Esterházy Pált, Jankovics Gellértet, Paksi Lajost, Bertoni Flórist, Jenei Mártont és Kollarics Joachimot említjük meg, akik az egyháztörténelem, egyházjog és morális lelkes művelői voltak. Pór Imre és Rosti Miklós a bölcseleti szakirodalmat fejlesztették, Alaxovics Vazul, Csuzy Zsigmond, Simon Máté, Egyed Joachim pedig nemcsak kiváló egyházi szónokok voltak, hanem a szónoki irodalom kiváló munkásai közé is tartoztak, Így Csuzy Zsigmond híres egyházi szónokot (meghalt 1729. Sajóládon) még a jezsuiták is meghívták templomaikba szónoklatok tartására. Művei: Evangéliumi Trombita, Zengedező sípszó, Evangéliumi kenyér, Kosárba rakott aprólékos morzsalék 1723—1725 közt jelentek meg Pozsonyban. Míg Faludi a nemesség. addig ő az egyszerű falusi és városi lakoság, az iparosok és parasztok prédikátora volt. Nyelvünk szókincsének gyarapítása terén is nagy érdemeket szerzett a rend. Akadémiánk első elgondolása, a Hazafiúi Magyar Társaság megalapítása is a pesti pálosrendház lakóinak eszmekörében született meg.

Természetesen az íly nagy érdemekkel rendelkező s egyben rendkívüli népszerűségnek örvendő rend tagjaival szemben a királyi biztosok is a legnagyobb előzékenységgel jártak el s

nagy jóindulattal végezték nehéz és kellemetlen feladatukat. Maguk a szerzetesek pedig bármily nehezükre esett is, szolgálatkészen állottak rendelkezésükre. Segítségük nélkül nem is tudták volna a rend bonyodalmas ügyeit megismerni s így feladatukat elvégezni, melynek során igen sok ügyben kellett intézkedniök. Így az ingatlanok újabb bérbeadását, a felszerelési tárgyak, termények és állatállomány árverését, stb. illetőleg. Az így felszámolt és vallásalaphoz csatolt kolostorok ingó és ingatlan vagyonának kezelését mindenütt kurátorokra, gondnokokra bízták, akik a leltárak alapján gondjaikba vett vagyonról ellennyugtát adtak.

Különösen személyi ügyekben jártak el nagy tapintattal. A szerzetesek kívánságait külön-külön is meghallgatták arra vonatkozólag, hogy a rend elhagyása után az ország melyik községében óhajtanak letelepedni s egyházi ténykedést kifejteni. Az ezirányú kívánságokat kellőképpen támogatták is a hatóságoknál. A nem fogadalmasoknak négy héten belül, a fogadalmasoknak pedig a kihirdetés napjától számított öt hónap után, vagyis augusztus 20-án kellett a rendelet értelmében a kolostort elhagyniok. Ezalatt az idő alatt használhatták szobáik leltározott bútorait s egyéb használati tárgyaikat. A rendi javak ügyében azonban már nem a perjelek, hanem a királyi biztosok rendelkeztek, a szerzetesek ellátásáról pedig a királyi biztos engedelmével a superior gondoskodott a számukra a királyi kincstárból kiutalt csekély összegből. (Személyenként napi 40 krajcárt, a superior napi egy forintot, Ordódy napi két forintot kapott). Nem egyszer kellett a superiornak rendtársai gyógyszer- és orvosszámlájának kiegyenlítése végett a királyi biztoshoz fordulnia, hogy a lefoglalt rendi pénztárból a szükséges összeget utalja ki.[70]

Elérkezett azonban lassankint augusztus 20-a, a szétköltözés szomorú napja.

Az idősek és betegek szerény megélhetésüket is alig biztosító nyugdíjukkal (eleinte havi 16 forint, később évi 300 forint), az ország különböző községeiben, ahová kívánságuk szerint a Helytartótanács rendelte őket, telepedtek meg, a fiatalabbak és munkaképesek pedig a császári rendelet értelmében mint világi papi személyek egyházmegyei szolgálatba léptek, vagy a tanügy terén helyezkedtek el. A cura animarum és a schola voltak ismét azok a területek, amelyeken remete Szent Pál elbocsátott fiai, ha más ruhában is, szívükben némi elkeseredéssel is, de fegyelmezett lélekkel és lelkiismeretességgel mindenki megelégedésére működhettek. Szinte meghatók a királyi biz-

[70] Az Acta abolitionis ordinis S. Pauli I. eremitae anyagában több izben találhatók olyan iratok, melyekben hasonló kérelemmel fordulnak a volt rendi elöljárók a királyi biztosokhoz.

tosok felterjesztései, melyekben szeretettel ajánlják őket és munkájukat a Helytartótanács figyelmébe s kérik további alkalmaztatásukat. A Helytartótanács pedig, hogy az égető paphiányon segítsen, örömmel ragadta meg ezeket az alkalmakat.

Ha csak futó pillantást is vetünk a volt rendtagok későbbi sorsára, könnyen megállapíthatjuk, hogy azok, akik tudtak és akartak is dolgozni, megtalálták lehetőségeiket, ha másképp nem is, mint főuri családok nevelői (Virág Benedek, Kreskay Imre), vagy tábori lelkészek (Verseghy Ferenc), vagy mint teológiai tanárok (Billisics Alajos Pécsett.) Legtöbben a világi pasztoráció terén helyezkedtek el. Csak néhányat említünk ezek közül: Stahel Mihály késmárki superior az ottani parochiát és öt fiókját látta el négy volt rendtársával, akik mint káplánok működtek mellette. Leichleitner Ignác a hunsdorfi és lomnici (Szepes megye) parochiális fiókokat, Horvát Elek az elefánti plebániát pasztorálta tovább. Az utolsó rendfőnöki titkár Gyuris Kajetán a pozsonymegyei Csütörtök község plébánosa lett. A pécsi pálosok közül 18-an léptek egyházmegyei szolgálatba: Streszka Márton, Iváncsics Lőrinc, Esterházy László Pál (püspök), Székely Lipót, Demkovics Zsigmond, Nittray Sámuel, Táncz Menyhért, Márján Lénárd, verbói Szluha György, Tanhoffer Pál, Bellonis Imre, Bene Nepomuk Károly, Kupecz Alajos János, Billisics Máté és Wolff Imre.[71] Közülük: Billisics Máté Kocsolán, Simon Máté Kárászon, verbói Szluha György pedig Szekszárdon lett plébános. Ez utóbbinak nevéhez fűződik a szekszárdi nagytemplom felépítése. A bánfalvaiak főleg Pozsonyban, Nagyszombatban és Sopronban, a szakolcaiak, a varannóiak és tőketerebesiek Zemplén megye területén, a tüskevériak főleg a Dunántúlon telepedtek le. A pozsegaiak közül öten mint tanárok működtek tovább gimnáziumukban: a tudós Völgyi Szilveszter, Spanich Melchior, Meznár Ádám, Sesták Gellért és Meznár Dávid.[72] Virág Benedek (1754—1830) Székesfehérvárott folytatta tanári tevékenységét 1797-ig s ez idő alatt mint pap Milassin Miklós székesfehérvári püspök egyházmegyéjéhez tartozott, majd pedig Budán telepedett meg, ahol *Verseghy Ferenccel* (1757—1822), a németes irányú költészet és nyelvtudományi irodalmunk lelkes művelőjével, Alexovics nagy ellenfelével is felvette a kapcsolatot. Tanártársai között látjuk 1786 után Potyondi Rafaelt, Schwarzbauer Eleket, Némethy Kristófot és Farkas Gergelyt. Sándorovics János az ungvári, Paulini Márton igazgató, Jánossy Jácint, Petrás Simon és Poór István a szakolcai gimnáziumban tanítottak. Kreskay Imre (1748—1811) pálos költő pedig világi

[71] Brüsztle: Recensio II. k. pag. 915.

[72] Egyéb adatok az Acta abolitionis irataiban. Orsz. Ltár. Helyt. Tanácsi osztály.

pap lett, majd Dunántúl nevelősködött hosszabb ideig s mint az alkalmi költészet lelkes művelője kortársaihoz írt dicsőítő ódáival, valamint írótársaihoz (Ányos) intézett verses leveleivel a tiszta magyar beszéd művelője és a deákos szellem avatott terjesztője volt, Táncz Menyhért (1743—1800) pápai és sátoraljaújhelyi középiskolai, pécsi teológiai tanár, majd Pesten Gindl Gáspár mellett rendtartományi titkár, a pálos iskoladrámák másolója, sőt a József című munka szerzője Pesten élt haláláig eleinte 190, később 300 forint évi nyugdíjából.

A pesti pálosok közül *Alexovics Vazul* aszkétikus felfogású híres egyházi szónok a francia felvilágosodás eszméi ellen küzdött és szónoklataival a katolikus hitvédelem terén fejtett ki üdvös tevékenységet.[73] Az egyre terjedő szabadgondolkozásnak akart gátat vetni A könyvek szabados olvasásáról[74] című könyvével. A vallásellenes művek olvasásából eredő veszedelmekre figyelmezteti a hívőket. Népszerűségét mi sem igazolja jobban, mint éppen az a tény, hogy beszédeit még a XX. században is kiadták. Ugyanezt a célt szolgálta Poór Imre három hitvédelmi értekezést tartalmazó könyve is.[75] Hasonló babérokért küzdött Kollarics Joachim is.

A Pálosrend terjesztette egészséges nemzeti érzés, a rendtagok hazafias szelleme még sokáig kísértett a magyar közélet porondján. S ha külső alakjában meg is szűnt a rend, volt tagjai továbbra is a régi szellemben működtek a változott viszonyoknak megfelelően más pályákon. Megható szeretettel vették körül egykori s egyben utolsó magyar tartományfőnöküket, Gindl Gáspárt, aki nemes egyszerűségével, mély alázatosságával, nagy tudományával hathatósan küzdött (1802) utolsó leheletéig rendje visszaállításáért. Ez a tudós szerzetes hatalmas felkészültségre tett szert. Tartományfőnöki lakásában 400 saját könyvén kívül a könyvtárból kivett könyvek egész seregét tartogatta állandóan kéznél.[76] Még mint fiatal szerzetes 1750-ben tartományfőnökének buzdítására lázas buzgalommal látott az egyes rendházak okleveleinek és hivatalos iratainak rendszeres összeírásához, hogy a mult fényes bizonyságait a már talán akkor sejtett elmúlás veszedelmétől megóvja. Hatalmas, körülbelül 1000 oldalra terjedő kéziratos munkája jelen-

[73] Alexovics Vazul: Ünnepnapi predikációk. Pest 1789 és Pozsony 1807. — Vasárnapi predikációk. Tavaszi rész 1790. Nyári rész. Őszi rész. Téli rész.

[74] Pesten 1792-ben jelent meg.

[75] Emerici Poór: Dissertationes adversus libertinos in applicanda ad studium theologicum philosophia.

[76] Inventarien des aufgehobenen Pauliner Klosters. Pest № 15. Orsz. Levéltár.

leg az Országos Levéltár Kincstári osztályán van.[77] A benne regisztrált anyag élénk világot vet az egyes kolostorok részleges és a rend általános vagyoni helyzetére, alapítványaira, adományozásaira. Ezek tanulmányozásából a rend általános vagyoni helyzetének koronkint is hű képe alkotható meg. Kár, hogy a tudós írónak nyomtatásban egyetlen műve sem jelent meg. A rend oktató szervezetének összefoglalását ugyancsak az ő tollából a Nemzeti Múzeum kézirattára őrzi.[78]

III.

A pálosok visszatelepítésére irányuló törekvés az 1790. évhez fűződik. *II. Lipótnak* ez év április 30-án kelt Circa ecclesiastica et religionaria című rendelete ugyanis utasította az országgyűlést az eltörölt szerzetesrendek ügyének a tárgyalására.[79]

Az uralkodónak ez az intézkedése a volt pálosokban is reménységet keltett. Az eltörölt rend sátoraljaújhelyi tagjai a megyét kérték, hogy az 1790—91. évi országgyűlésre küldött követei által hathatós tevékenységet fejtsen ki a rend visszaállítása érdekében. Megható ennek a magyarnyelvű kérvénynek nagy áldozatkészségükre és hivatásszeretetükre jellemző néhény szava: „Csak Sátoraljaújhelyben az egynéhány-száz esztendőkig nemcsak a boldog, hanem a boldogtalan háborús és mirigyes időkben is buzgón gyakorolt sokféle lelki és testi szolgálatainkon kívül iskolákat, mintegy száznegyven esztendőkig csupán csak baráti szeretetből, minden más haszonvétel nélkül, néha a magunk rövidségével is gyorsan tanítottunk s tovább is azután azon indító okból tanítani minden órán készek vagyunk."[80]

A szerzetesrendek visszaállítására irányuló törekvések azonban tulajdonképen *I. Ferenc* korában, a XIX. század első éveiben indultak meg. I. Ferenc főleg a középiskolai szellem romlásának meggátlása és a II. József által elkövetett jogtalanság jóvátétele végett már 1802-ben (március 12., illetve június 25.) kiadta a bencések, premontreiek és a ciszterciták

[77] Elenchus summarius Archivi almae Hungaricae ordinis Sancti Pauli primi Eremitae... Opera Patris Gaspari Gindl. Anno domini 1750. Orsz. Ltár kincstári osztály 2565. sz.

[78] Gindl Gáspár: Status et cursus studiorum domesticorum in Provincia Hungariae Paulinorum. Magy. Nemzeti Múzeum kézirattára Quart 1114. sz.

[79] Meszlényi Antal: A tanító szerzetesrendek visszaállítása. Bpest. 1933. 5. old.

[80] M. T. prot. 104. pag. 601. loc. 38. Nr. 42. Sátoraljaújhelyi Levéltár.

visszaállításáról szóló rendeleteit.[81] Rendelkezésére hamarosan birtokaikba is beiktatták ezeket a rendeket s így megkezdődhetett önálló rendi életük. Pedig ezek a rendek az eltörlés előtt csupán egy-egy gimnáziumban tanitottak, a pálosoknak viszont nyolc gimnáziumuk volt s külföldi tartományaikban is foglalkoztak tanítással. Pápán, Sátoraljaújhelyen, a horvátországi Kőrösön, az isztriai Segnián, (Zengg), a morvaországi Krumlovon s a jezsuiták eltörlése után Pozsegán, Varasdon, Zágrábban és hazánkban Szatmáron, Szakolcán, Székesfehérvárott, Késmárkon, Ungvárott és átmenetileg Sárospatakon is tanítottak. Egész különös tenát, hogy tárgyaltak a Pálosrendről a restaurálási kísérletek alkalmával s mégis mellőzték a fentemlített rendekkel szemben. A magyar királyi kancellária 1801. október 8-án kelt egyik javaslata[82] a bencésekkel együtt visszaállításukat szorgalmazta ugyan, azonban I. Ferenc a kancellária ama érthető aggályát, hogy a vallásalap már nem képes a pálosok vagyonát visszaadni, továbbá ama megokolást is, hogy a még élő pálosok tanítómunkára alkalmatlanok s hogy a fentemlített három renddel eléggé rendezték már a magyar tanügyet, magáévá tette annál is inkább, mert József nádor és Somogyi János államtanácsos is a kérdés teljesítését nemcsak időszerűtlennek, de lehetetlennek is minősítették.[83] 1803-ban *a horvát-szlavon országgyűlés rendjei* a magyaroktól is függetlenül kérték, hogy állítsák vissza a Pálosrendet gimnáziumaik vezetése végett, de ez a kísérlet is hasonló nehézségek miatt hiúsult meg.[84]

A kancellária ellenezte, Somogyi János pedig a rendről ugyan elismerő, azonban a visszaállítás kérdésében mégis semleges veleményt adott.[85] A kérés elutasítása ez esetben is azért történt, mert a vallásalap nem bírta volna el.

I. Ferenc végül is a hosszas tárgyalásokra pontot tett. 1804 március 28-án kimondotta, hogy: a „pálosok visszaállításától el kell tekinteni".[86] A valóságban azonban kétségkívül *a rend erős nemzeti szelleme* volt a legfőbb ok, ami az uralkodót a rend visszaállítása terén befolyásolta. II. József is talajdonképpen azért törölte el a rendet, mert erős magyar érzésénél fogva nem lett volna alkalmas nemzetellenes tan-

[81] Fejér György: Jurium ac. libertatum Religionis et Ecclesiae Catholicae. Bpest, 1847. pag. 465—468. közli a visszaállitási okmányt.

[82] Orsz. Ltár Kanc. oszt. Nr. 12.043—1801.

[83] Orsz. Ltár Kanc. oszt. Nr. 12.043—1891.

[84] Meszlényi Antal i. m. 4. old.

[85] Staatsarchiv. Wien, Staatsrat 632—1803. V. ö. Hermann Egyed: Kísérletek a pálosok visszaállítására a 18. sz. fordulóján. Theologia 1935. évf. 1. sz. 63—67. ll.

[86] Staatsarchiv, Wien, Staatsrat 632—1803. V. ö. Hermann Egyed i. m. 661.

ügyi rendeleteinek pontos betartására. Hiába kérte gróf Esterházy Károly egri püspök is terjedelmes emlékiratban a pálosok visszallítását.[87] Törekvése meddő maradt, akárcsak a rend tagjai által megindított törekvések. (1900 körül).

Szcitovszky János hercegprímás „benefactor et confrater ordinis" buzgólkodására 1864-ben, Sztolarczyk Romuald perjel és Knézsa Tibor alperjel vezetésével négy pálos érkezett Czenstochowából és telepedett le az u. n. *Péliföldön, Pilisszentkereszten*, (Esztergommegye). Két klérikusuk is volt, Majewsky Baltazár és Garus Szerafin, akik Esztergomban végezték teológiai tanulmányaikat. A pártoló hercegprímás halála után azonban (1866), főleg utóda *Simor János* hercegprímás szűkkeblűsége miatt ez a kísérlet is meghiúsult. *Kurdys Florián* progenerális kénytelen volt elődének Kneflinski Máté lesnói perjelnek, az utolsó visitator generálisnak oly nagy gonddal előkészített visszatelepítési kísérletét megsemmisíteni. A klerikusokat és noviciusokat elbocsátotta, a kolostort feloszlatta s az atyákat visszarendelte Krakkóba. A két pálos klerikus pedig tanulmányai befejezése után Sziléziába ment, ahol szekularisáltak s mint világi papok helyezkedtek el.[88] Jelentős kísérletek voltak ezek a rend életében már csak azért is, mert épp akkor jelent meg *a cár pétervári rendelete* (1864 november 8.), mely az összes szerzetesrendet eltörölte, közöttük a pálosok tiz kolostorát is, szerzeteseiket a jasnagurai kolostorba deportálta, az országa területén kívül született klerikusokat kilépésre és szülőföldjükre való visszatérésre kényszerítette. Ugyanekkor a fogadalmat nem tett jelölteket és összes újoncaikat a rendelet értelmében el kellett bocsátaniok, új tagok felvételét pedig megtiltották. Szépen emeli ki a telepítés jelentőségét az utolsó lengyel tartományfőnök, *Kubarski Péter* s a rendnek utolsó vikáriusa, *Tobolczik Eugenius* atya: „De az osztrák birodalom területén Krakkóban áll a sziklán (Rupellán) a mi monostorunk és az isteni előrelátás segítségével, mikor Lengyelországban meghalunk, feltámadunk, mert Scitovszky János bíboros hercegprímás 1866-ban nekünk adományozta a Péliföldön Esztergom közelé-

[87] Esterházy Károly egri püspök emlékiratai. V. ö. Hermann Egyed i. m.

[88] Az Acta Provinciae Poloniae Tom. XXI. pag. 512—519 közli a Kneflinski Máté progenerator alatt 1864. január 5-én tartott rendkívüli ülésen a Scitovszky János hercegprímás, Zalka János kanonok, továbbá a rend megbízottai Hawelski Eustach és Stolarczyk Romuald közt 1863. december 14 és 18 közt lefolyt tárgyalásokról felvett 5132. számu jegyzőkönyvet, valamint a köszönőlevelet is (In Claro Monte die 7. Januarii 1864. Acta Prov. Poloniae Tom. XXI. pag. 529.), amelyben Kneflinski köszönetet mond a hercegprímásnak a rend számára felajánlott Máriacsaládért és Szenfkeresztért, további azért az anyagi támogatásért is, amellyel vállalta 2—3 klerikusnak neveltetését.

ben a kis Szentkeresztről nevezett monostort és már elültették a pálosok új sarjadékát. De jaj! a bíboros halála után 1867-ben ez az új telepítés is Isten engedelmével tönkrement és közeledik a pálosok vége."[89]

Hasonlóképpen hiúsult meg a *nagylévárdi* telepítés is. Itt Melisek Adolf plébános szorgalmazására Wenckheim István gróf 1902-ben adott nekik házat. 1904 november 1-én pedig a szentkereszti kolostort is visszaadta nekik Vaszary Kolos hercegprímás.

Első perjelük Muszynski Lajos, akit Federovicz Ambrus krakói perjel iktatott be hivatalába, a következő év februárjáig vezette a rendház ügyeit. Utódai: Majcher Alfonz és Cieslevicz József mindent megtettek a vezetésük alatt álló szerzetesek, Majer Vincenti, Kowalczik Alexander, Jendrzejczyk Ágost, Zdebel Károly és Federovicz Ambrus segítségével, hogy a rendet hazánkbnn megerősítsék. Csakhamar felszentelték vagy egy és negyed század után Nagylévárdon az első pálost is hazánkban *Salkovszky Pál* személyében (1903. jan. 21.) A baj ezuttal azonban az volt, hogy kevesen léptek a rendbe. Noviciátusuk elvégzése után csak Tóth Marián (jelenleg Lesnán él) és Majoch Benedek conversus maradtak a rendben. Így ez a szépen induló telepítés is meghiúsult.[90]

A világháború vérzivatarjai után *Zichy Gyula* kalocsai érsek még pécsi püspök korában telepítette le őket Pécsett, de ez is csak kísérlet maradt. Újabban 1934 május 13-án Pesten,[91] majd még ez év őszén Pécsett kaptak rendházat, ahol már épül új templomuk.

Ez utóbbi telepítés nagy anyagi és erkölcsi nehézségeinek leküzdése körül az 1930-ban XI. Pius által jóváhagyott Constitutiók[92] alapján összehívott nagykáptalanon hat évre prior generálissá választott *Przezdzieczki* Piusnak vannak elévülhetetlen érdemei. Ez a sokat próbált, nagy tapasztalattal, emberismerettel és mély tudománnyal rendelkező szigorú szerzetes igazi küldetést tölt be a rend életében. Elvei mellett való kitar-

[89] Eugen Tobolczik: Sub praesidio Beatae Virginis Mariae in monasterio Clari Montis Czenstochowiensis Cathalogus anno 1867. conscriptus c. négyrét nagyságú, 123 lap terjedelmű és a pálosrendi elöljárók fényképeit tartalmazó kézirat. Pag. 75.

[90] Jedrzejczyk Ágost atyának 1908. nov. 29-én kelt s a rendfőnökhöz intézett levele számol be a telepítés sikertelenségének okairól. Acta Prov. Polonicae Tom. V. pag. 522. v. ö. Gyenis András: A Pálosrend multjából 74. l.

[91] Pfeiffer Gyula: Nagyasszonyunk szentgellérthegyi Sziklatemplomának története. Bpest 1931. A templomot a mellette épült zárdával a ferencesekkel való hosszas kísérletezés után az 1934. május 13-án hazánkba visszatérő pálosoknak adta át a Sziklatemplom Bizottság.

[92] Constitutiones S. Pauli primi eremitae... Cracoviae, 1930.

tásáért még a világháború előtt Szimbirszkbe száműzték néhány évre az oroszok, ahol a pravoszláv hitüek sokkal nagyobb tiszteletben részesítették őt a katolikus szerzetest, mint saját pópáikat. Kormányának legjelentősebb ténye a rend 1934. évi visszatelepítése. Ez azonban már nem kísérlet, hanem a lengyel-magyar barátságon alapuló valóság, melytől joggal remélhetjük, hogy a rend most már hazánkban ismét a katolikus és nemzeti gondolat jegyében a fellendülés útjára lép már csak azért is, mert a nagyjelentőségű mozgalomnak hátterében igen nagy férfiak állanak egész erkölcsi súlyukkal. Zichy Gyula kalocsai érsek, Virág Ferenc pécsi püspök, Mosonyi Dénes nagyprépost, Pfeiffer Gyula államtitkár stb. Ez utóbbi érdeme a Szikla-templom létesítése és a visszatelepítés munkájának jórésze.

Ifjúi erejében megújultan új élet fakadt a mult nagy romhalmazán. A visszatelepített rend egyelőre még csak kicsiny, üde virág a mult nagyságát hirdető romokon, de multjának nagy dicsősége sokak szívét, különösen a katolikus ifjúságét, amelynek nagyobbarányú belépését a rendbe egyelőre csupán könnyen legyőzhető gazdasági okok nehezítik, büszkeséggel dobbantja meg. A pálos szellem pedig rohamosan erősödik napjainkban s megújhodott erőinek tudatában diadalmasan kér részt hazánk és a magyar katolicizmus korszerű kérdéseinek és lelki irányvonalának kiépítésében. S aminthogy igaz, hogy a rend fellendülése mindig egybeesett hazánk szellemi és anyagi virágzásával, hanyatlása pedig a nemzeti erők elernyedésével, országunk pusztulásával, rendületlenül hisszük napjainkban is az annyiszor bevált, a haza és a rend együttes szeretetétől áthatott pálosjóslat teljesülését:

Et tu Hungaria, mi dulcis patria, cum Paulinis
Crescis et cum iis itidem decrescis.[93]

[93] Állítólag Pongrác atya szavai.

Gárdonyi Klára dr.:

A biedermeier kor vallásossága

A 18. század fejlődéstörténeti jelentősége a magyar irodalom szempontjából az, hogy ekkor válik ki a vallásos literatúrából az a világi, profán ág, amely a 19. század nemzeti klasszicizmusában éri el tetőfokát. Az értékek átváltódásának e folyamatában a vallásosság veszít ugyan jelentőségéből, azonban mégis elválaszthatatlanul hozzátartozik éppen úgy ennek, mint bármely más idő szellemi életének teljességéhez.

A biedermeier kor vallásosságának kutatása egészen új megvilágításban tünteti elénk a magyar biedermeier lelki képét.[1] Olyan vonásokkal gazdagítja e kor jellemét, amelyek alapvetően hozzátartoznak a biedermeier életérzéshez, s amelyekről eddig úgy látszott, hogy a magyar lélekből teljesen hiányoznak. A vallásossággal kapcsolatban mint új vonások tünnek elénk a lemondásban való megnyugvás, a legaprólékosabb részletekre kiterjedő szemlélődés, epikus nyugalom a művészi (elsősorban irodalmi) alkotásban. Eddigi vizsgálódásaink kiegészítéseképen azt hisszük, megtaláltuk a magyar biedermeier vallásosságában a hajlamot a biedermeier életfelfogásra. Ez egyszersmind azt is jelenti, hogy a biedermeier kor vallásosságában egy az osztrák — tehát eredetinek tekinthető — biedermeiernek megfelelőbb életérzést találtunk, mint az eddigi kutatás bármely más területén. Ezt bizonyos fokig maga a vallásosság hozza magával, de ez a vallásosság mint életstílus is speciálisan biedermeier. — Mi a biedermeier? Éppen olyan szellemtörténeti fogalom, mint a barokk, vagy a humanizmus. Egy bizonyos időponthoz kapcsolt szellemi jegyek összességére gondolunk, ha a biedermeier életérzésről beszélünk. Ez az időpont az 1815—1848-ig terjedő évek. Azok a jegyek azonban, amelyek a biedermeiert közelebbről meghatározzák, korántsem a mindenki által ismert külsőséges requisitumok: egy régi óra, metszett üvegpohár, krinolin, elomló lágyságú érzelmek. Nem a „régi jó idők" egy darabkája, amelyre meghatottan, talán egy kis irígykedéssel, s egy kis enyhe sajnálattal gondolunk. Sőt

[1] A biedermeier fontosabb irodalmát ld. „Biedermeier a magyar költészetben" c. doktori értekezésemben. Újabban az osztrák biedermeier kutatás nyomán nálunk is többen foglalkoznak e korral.

addig, amíg ezektől a képzetektől magunkat teljesen függetlenné tenni nem tudjuk, nem érezhetjük meg egészen, hogy mit keres a szellemtörténet a biedermeierben. (Más lapra tartozik, hogy miért éppen a biedermeier kor külsőségei maradtak meg oly egyértelműen és oly népszerűen még a mai kor emberében is.) A szellemtörténet a kor lelkét kutatja, azokat az apró vonásokat, amelyekből eredő gyanánt tevődik össze a biedermeier életérzés. Mi ennek az életérzésnek most csupán egy lényeges vonásával kívánunk foglalkozni, azzal a magatartással, amelyet a biedermeier lélek Istennel szemben elfoglal.

Általában vallásosság szempontjából a „polgáriasodás kora" egyúttal a toleranciáé és a vallási közönyösségé is.[2] De megszívlelendőnek tartottuk saját magunkra nézve is azt, amit e kor embere, Kis János, a vallásosságról, illetve a vallástalanságról mond: A vallásosság kérdésével csak az foglalkozhat, aki a vallást mindenekfelett fontosnak tartja. Aki vallástalan, az nem gondol rá, aki pedig elfogultan vallásszerető, az könnyen elveszti tárgyilagosságát és kíméletlenül kárhoztat. A vallás „az emberi okosságnak egy beláthatatlan lelki világról s az azzal való öszve kaptsoltatásunkról formált ideája." A vallás az emberi lélek természetére van alapítva és csak úgy szűnik meg, ha minden okos emberi lélek elpusztul. Meghomályosodhatik, tévedések csúszhatnak az okosságok közé, de sohasem enyészhetik el. A valóságos vallásszeretetet az emberek a szívükben viselik s más szívét senki nem láthatja. A jóság még inkább látható, mert cselekedetekben nyilvánul meg. A feddhetetlen élet sem mindig bizonysága a vallásosságnak, bár e nélkül meg nem állhat. „Az élet terhei, bajjai, nyomorúságai, s különösen a sors nehéz tsapásai alatt magasan felemelkedő lélek, s a bajnoki állhatatossággal s mindent feláldozni kész szives szeretettel öszve kaptsolt szent élet: tsak ez bizonyithatja meg néminemüképen, legalább ez teheti nagy mértékben hihetővé a valóságos vallás szeretésnek létét. De melly kevesen tehették s tehetik az illyen vizsgálást illendő közelségről s illendő figyelemmel? Még a magunk idejebelieket is nehéz igy megvisgálni, mennyivel inkább a más idő s országbélieket." A polgári társadalomban a vallásszeretés ismertetőjele az istentisztelet állhatatos gyakorlása, hacsak valamely vallástalan vagy erkölcstelen cselekedettel az ellenkezőt nem bizonyítja; „...gyakorolhatja valaki az isteni tiszteletet, ha a

[2] Erre vonatkozólag ld. Hóman—Szekfű Magyar Története VII. kötetének megfelelő helyét. Megjegyzendő, hogy jelen dolgozatunkban nem azt tartottuk szem előtt, hogy az egyes vallásfelekezetek mennyiben és milyen mértékben tüntetnek fel biedermeier vonásokat, hanem általában kapcsolatokat kerestünk biedermeier életfelfogás és vallásosság között.

vallást igazán nem szereti is, valamint igazán szeretheti a vallást az ollyan is, a ki valamely fontos akadályok miatt a közönséges isteni tisztelet gyakorlását elmulatja." Kis János nem tartja olyan sokkal rosszabbnak korát a réginél. De azért látja, hogy meghidegedett a buzgóság és nincs egyházi tekintély.[3]

E fönti idézetben benne rejlenek mindazok a szempontok, amelyeket nekünk is szem előtt kellett tartunk, s benne rejlik a sors csapásai alatt magasra felemelkedő biedermeier életérzésnek az alapja a politikai viszonyokkal szoros kapcsolatban álló lemondás az aktív életről, bizonyos körülményekkel való megalkuvás — de e lemondáson, e megalkuváson belül egy kiegyensúlyozott és a lelki erők koncentrálásával állandóan egyensúlyban tartott, összhangzó világképbe való beilleszkedés. E világnézet végső harmóniáját az adja, hogy egy legfelsőbb, tökéletes lénybe vetett hiten alapszik. S ehhez a hithez éppen úgy jut el, mint ahogy a kanti filozófia a világban levő igazság tökéletlenségéből kiindulva eljut egy tökéletesebb világ létezésének szükségességéhez. A biedermeier életérzés hordozója tisztában van azzal, hogy ennek a tökéletes világnak a létét csak hinni lehet, bebizonyítani, ésszel felfogni nem. Ebben az ideális világban találja meg értelmét és megoldását a földi lemondás. A biedermeier vallásos érzelme vágyódás a tökéletes állapot után, amelyet itt a földön a szenvedélyek elhomályosítanak.[4] Annyira elhomályosítanak, hogy az ember nem mindig tudja felismerni és követni a magasabb hatalom intéseit, amelyek pedig következetes törvényszerűséggel nyilatkoznak meg az életben, s amelyeknek követése egyértelmű a „tiszta lét"-tel (das reine Sein), ami biedermeier életideál. Hogy a polgári kor sajátos vallási öntudatát szemlélhessük, idézünk néhány egykorú nyilatkozatot a „vallási korszellem"-ről:

Isten mindentudósága korlátozza az emberi szenvedélyeket. A hanyatló vallásossággal a haza boldogsága is hanyatlik. A múlt század „szörnyetegeinek" (Voltaire, Rousseau) követői a vallásos érzelmekből kivetkőzve kivetkőztek az emberiségből is. Bár örök feledésbe merülnének. „...Senki igaz vallásosság nélkül jó hazafi nem lehét; főképen pedig egy magyar nem, mert a magyarnak mindenkor s minden időben kitünő bélyege volt a vallási buzgalom, sőt jelszava mindenkor: „Élni vagy halni Istenért, Királyért, Hazáért..."[5]

Scitovszky János beszédeiben a hitetlenség s erkölcstelenség szomorú állapotát festi: „...látjuk, halljuk a hitetlenséget, az erkölcstelenséget, és iránta érzéktelenek vagyunk —

[3] Kis János: A vallástalanságról, s a vallásbéli buzgóság meghidegedésének okairól. Sopron, 1815.
[4] Wilhelm Bietak: Das Lebensgefühl des „Biedermeier", 70—72. l.
[5] Körm[öczy?]: A Vallásosság. Alveare, 1837, IV. 289. l.

szerencsétlen idő, boldogtalan korszellem". A keresztény egyházban mindig voltak tévelygők, a mai kor legfőbb hibája, hogy nem tiszteli az egyházi tekintélyt, nem tiszteli az erkölcsi törvényt. Ma nyiltan hirdetik, hogy minden vallás egyformán üdvözít, hogy a jó szív magában hit nélkül is elegendő.[6]

„....a religió helyébe a fönnhangon hirdetett humanitás állittatik." „A korszellem azon elvből indul ki, hogy az ember önerejűleg, megválva minden isteni útmutatástól, föltalálhatja az igazságot."[7]

A haladás kora minden nagysága mellett sem teheti boldoggá nemzedékét, ebben az egyben tökéletlen. Minden művelt nemzet igyekszik polgári szerkezetét jobbítani, sőt újjáalakítani, s a nép boldogulására alkalmasabbat alkotni. Az elavultat elhagyják, sok hasznos újítás van, de a társas életben a nyugtalanság és a dúlás elemeit kiirtani nem tudják. Ellentét van a parlamenti szónoklatok és a való élet között. Békéről tartanak beszédeket, de a családi viszályt nem tudják megszüntetni; „...korunkban az egyes polgárok gyakorta a legkeserűbb harcznak dulásait önkeblökben szenvedik", elégedetlenség, önzés, irígység pusztítják az emberi szívet. Szabadságért sóhajtanak és rabjai szenvedélyeiknek. A tudományosság mellett hiányzik a boldogító tudás. Embert, polgárt, családot, népet nemzetet csak az igaz vallásosság boldogíthat, enélkül nem érheti el a kor valódi nagyságát. Tudománynak, művészetnek s minden polgári intézménynek a vallásosság által kell az emberiség boldogítását célozni. A polgári jólét alapja a törvényes engedelmesség, ezt pedig csak vallásosság által érhetni el. Aki hisz Istenben, az tisztelni, teljesíteni fogja a törvények rendeletét ott is, hová a legvizslább polgári rendőrség sem hathat. „Hiba, hogy a nép a felsőbbséget emberi hatalomnak tekinti, mellytől magát mint valamelly tehertől nyomatni véli." Az egyenetlenségek megszűnését, a polgárok kibékítését is csak a vallásosságtól várhatjuk, mert ez megtanítja őket arra, hogy megnyugodjanak az isteni gondviselésben; „a jövendő életben nyerendő boldogság édes reményében nélkülözhetni a földi javakat". Megtanulnák, hogy kincsek és méltóságok magukban nem boldogítanak, a boldogság „csak a lelki nyugodalmon és belső megelégedésen épülhet". Ezt pedig a nyomorgattatott is elérheti erkölcsös és vallásos érzetében. „Vallásosság nélkül az igaz fölvilágosodás napja soha nem derülhet."[8] Nem az együgyűséggel párosult vallásosság butít el, hanem a szenvedély. Ezért a vallásosságot valódi műveltség és jólét

[6] Alveare: 1837.
[7] Szenczy Ferenc: Elv-harc. Religio és Nevelés 1841.
[8] Körmöczy Imre: XIX. század. R. és N. 1841.

előmozdítására a népben kell meggyökereztetni.[9] Van, aki úgy látja, hogy az indifferentizmus nem általában a vallással, hanem csak a vallás különböző formáival szemben jetentkezik.[10]

A jelenkor szelleme a függetlenség és szabadság szelleme, mely felforgatja a régit és új formákat teremt. „A vizsgálódás szelleme ez, mellynek végszéle eszelősség; a szabadság szelleme ez, melly... szabadossággá válik." A korszellem a vallással szemben egykedvű, eltörli a hagyományt, kételkedik és elméskedik az erkölcsi törvények felől, végül teljes hitetlenségbe süllyed. A lelkipásztorok kötelessége, hogy mindent megvizsgáljanak, irtsák a rosszat s ami jó, tartsák meg.[11] A vallási kegyelet megőrzését hangoztatja Fáy András is „Óramutató"-jában, amelyben egyébként különösen a református iskolázás és népnevelés megreformálására vonatkozó gondolatait fejti ki.

A biedermeier kor egyik központi kérdése a nevelés általában. Vallásosság szempontjából azt mondhatjuk, hogy erősen hangoztatják a családi hitnevelés szükségességét. Emellett legtöbbet szólnak még a népnevelésről. A nevelés ügye szoros kapcsolatban van a nőkérdéssel is, amely ebben a korban — a nőemancipáció megindulása idején — sajátos formát ölt. A nők egy része új ideálok felé törekszik, a másik nem pedig akkor ébred annak tudatára, hogy a nőies, a házias leány- és asszonytípus kialakítása, megőrzése közös feladat s általános emberi, nemzeti és családi szempontból egyaránt életbevágóan fontos. A biedermeier eszménye természetesen nem az emancipált, de nem is a műveletlen, öntudatlan, hanem a hivatása magaslatán álló nő.

Lássuk e kérdéseket kissé közelebbről a vallásosság szempontjából. Az iskolai vallásos oktatást inkább a népnevelés szempontjából teszik vizsgálat tárgyává.[12] A gyermek fogékony lelkébe bele kell oltani az igazi vallásosságot, a vallás szeretetét, ami elsősorban a szülők, az anya szent kötelessége. A vallásos szellemben nevelt gyermekek mindenkor tisztelni fogják a törvényt, nem fognak túlságba csapongani, „vakon nem rohannak szélsőségek után s fölforgató elemek helyett békés szellemekké növekednek föl" — ezek a tulajdonságok teljesen megfelelnek a biedermeier életideál megszemélyesitőjének. Akinek nem jut a vallás kegyelme, félreérti a lét célját. Ez nemcsak a műveletlen, de a művelt vallástalanokra is vonatkozik. A hit szelleme dúsnál, szegénynél, tudatlannál és műveletlennél egyaránt döntő befolyású. „Jelenkorunk a haladás

[9] Az egyház és korszakunk. R. és N. 1843.
[10] Guzmics I.: Előszó. Vallási és Egyházi Tár. 1832.
[11] A lelki pásztor az uralkodó korszellemnek arányában. V. és E. T. 1832.
[12] Erre nézve az egykorú irodalomban gazdag anyagot találhatunk.

százada. Tudomány, művészet, nemzeti ipar, törvényjavítás forognak szőnyegen. Ezen tagokból ép test alkottatik össze, de a religió a lehellet, mely azt meglelkesítendi". A polgári boldogság alapja a vallás.[13] A szülők szent kötelessége az emberiség iránti tiszteletre, önmegtagadásra, engedelmességre, erkölcsi törvények ismeretére való nevelés.[14] A házi nevelés sokszor akadályozza az iskolai vallásos nevelés hatását. „Ugyanis napjainkban az anyagi jólét szertelen hajhászása csaknem egészen száműzé a családi körökből a religiót s mindazt, ami ahhoz tartozik". Az iskola és az élet közötti ellentét a vallás tekintélyének rovására megy. Pedig a vallás nemcsak a jövő, hanem a jelen életnek is legbiztosabb alapja s leggazdagabb forrása.[15] A vallásos nemzeti nevelés terhe nemzetünk birtokosait illetné, mert elsősorban ezeknek áll érdekükben szerény, hű, munkás, engedelmes, ügyes, minden jóra fogékony, mértékletes s egyszersmind vagyonos alattvalókkal gazdagítani magukat. E téren javításra van szükség, a vallástanítókat anyagilag biztosítani kell.[16] Máshol azt olvassuk, hogy a népnevelés az egyháznak joga és kötelessége s ennek a vallásosságra kell alapítva lenni. A hitnevelés eredménye a műveltség és jólét is.[17]

Régebben az anyákra volt bízva az a feladat, hogy a gyermeket neveljék, a gyermek szíve az anya kezében van. Azelőtt kora gyermekségétől kezdve mindenütt a vallás jeleit, képeit látta a gyermek, szüleivel együtt végezte vallási kötelességeit. Most az anyák magukra hagyják a gyermekeket, a romlott cselédre bizzák őket, templomba azért mennek, hogy ruhájukat mutogassák. A gyermekekben első csirájában elfojtják azt isteni szeretetet.[18] Pedig a szerencsétlen, megromlott emberiségen csak a hit, a vallásosabb nevelés segíthet. És ezen a téren a nők tehetnek legtöbbet, akik természetüknél fogva fogékonyabbak a vallásosság iránt. A földi jólét alapja az erkölcs s ez csak ott virágzik, ahol a keresztény vallás. Ahol vallásosság s erkölcsösség virágzik, ott sértetlenül állnak a természeti s polgári jogok, a rend zavartalan, az emberek elégedettek, a polgárokat a testvéri szeretet hatja át. Mindenkinek munkálni kell az emberiség jólétét, de főleg a nőknek, minden szerepükben: ha nők, ha feleségek, ha anyák. A nőkben több a gyengédség, ők alázatosak, szerények, szelídek, lelkük hajlandóbb a hitre. Ők adják a társalgási hangot — bár

[13] Kuthy Lajos: A hitnevelés szüksége. R. és N. 1841.
[14] Briedl Fidél: Néhány szó az erkölcsi nevelésről. V. és E. T. 1835.
[15] Ballay Valér: Elégséges e azon religiói képzés, mellyet nyilvános iskoláink adnak? R. és N. 1841.
[16] Nagy Péter: Népnevelési részletek. R. és N. 1841.
[17] Népnevelési vezéreszmék. R. és N. 1843.
[18] Scitovszky János püspök beszéde. Alveare 1837.

a divatkirálynők a vallásosságot, buzgalmat, tiszta erkölcsöt hoznák vissza divatba (bár „e divatos vallásosságnak böcse nem kielégítő a tökéletesség után törekvő észre nézve", de „e divat utóbb lelki szükséggé válik, valóságos jellemmé nemesül"). A jó, vallásos, Isten szíve szerinti nő a vallás ereje által bátran tűri az élet bajait. „Kis körében ügyel mindenre, a kicsinységet nem veti meg, tudván, hogy a parányi mag gyakran nagyszerű eseményeket rejt magában". Az ilyen nő áldás, — férjét a szép és jó iránt szent lángra gyújtja s az lassan egybeforr lelkével, életével. — Legnagyobb sikert az emberi szellem nemesítésében a nők, mint anyák érhetik el. Legfontosabb az első nevelés s elsősorban az anyáé, aki jobban szereti a családját, mint a világ zsibongását. „Ő gyermekei körében leli édenét s onnan hosszabb időre csak kényszerítve távozik". Nincs egyházi szónok, aki a nőkkel e téren versenyezhetne. A haza boldogságának alapját így a nők vethetik meg, a tiszta vallásos buzgóság előmozdítása által. Jutalmuk az öntudat boldogító nyugalma lesz.[19]

A nőnem kezében vannak a házi erények, a nyilvános példák, az uralkodó hang s mindez a nevelés által. „Nagy jó a jó asszony". „Az értelmes és csöndes nőt s a jól nevelt lelket nem lehet eléggé becsülni". Erényes és okos nő inkább tettekkel igyekszik hatni, mint szavakkal. „Ha a házi s nyilvános körökben az erényi hangulat uralkodóvá lesz, a status jó polgárokra tarthat számot."[20] Mindezekben a vallásosság vezérszólama mellett ott látjuk az anyagi jólétre való törekvést, ami a „jó polgár" életideáljához szintén hozzá tartozik. Nem nagy vagyon, csak anyagi jólét, egyszerű, de gondtalan életnívó felé való törekvés ez.

A biedermeier vallásosságnak az egykoru magyar szellemi áramlatokkal való szoros kapcsolatát mutatja, hogy a vallás is, a nyelv is az irodalom szolgálatába kíván állni. Ezt olvashatjuk két egyházi folyóiratunk programmjában. Az Egyházi Folyóírás előszavában külön magyarázatot kapunk arra nézve, hogy „a religiónak, mint igaz boldogságunk szükséges eszközének" terjesztésére a magyar nyelvet választották, „mindenkinek akarván használni, nemcsak azoknak, kik deákul értenek"... „nagyon fogunk örvendezni, ha Religió és Egyház dolgainak előterjesztésével honni nyelvünk gyarapítására is va-

[19] Szabó Imre: Nőnem és emberiség. R. és N. 1841.
[20] Podenstein János: A nőnem befolyása az erkölcsökre, hazára, religióra. R. és N. 1841.

lami hasznot hajthatunk." Kéri azokat, akik írni akarnak bele, hogy „mostani jelesebb íróink írásmódjára ügyeljenek."

Az Egyházi Értekezések és Tudósításokban ugyanez a kérdés a „Sammeln und Hegen" tipikusan biedermeier gondolatának keretében jelenik meg. Mióta Európa békéje helyreállt, a történetírás és a tudomány nagy lépésekkel halad előre. „Még a legkisebb fejtegetéseket, vizsgálódásokat, világosításokat, jegyzéseket is homályban hagyni, feledékenységbe temetni sajnos veszteségnek esmértetett; és hogy a morzsalékok se vesszenek el, számokra Archivumok, Tárházak s több effélék szereztettek, mellyeknek segedelmével azon kicsinyszerű, de nyomós dolgozások összeszedegettetvén, mind most közönségessé tétessenek, mind a jövendő kor számára fenntartassanak."

A Tudományos Gyüjtemény mintájára adják ki az Egyházi Értesítőt, melynek szerkesztője hasznosnak vélte" a theologyára nézve is olly intézetet kezdeni, melly annak tudományos előadásához anyanyelvünket lassankint hajtogatván elkészítené, a szép elméket felserkentvén eredetiségre fejtőztetné: apróbb műdarabjaikat közhasznúakká tenné, sőt a következő időre is átbocsátaná." Itt pedig a Kármán-féle eredetiség-gondolatot találjuk karöltve a biedermeier hagyománytisztelettel.

Az irodalom leghívebben tükrözi valamely kor erkölcsi, tehát vallásos felfogását is. A biedermeier kor vallásos irányzatú, tehát célkitűzésében bizonyos fokig irodalom alatti szépirodalmát vizsgálva, az ebben előforduló problémák fölvetéséből és megoldásából is vonhatunk le eredményes következtetéseket a biedermeier vallásosságra nézve; a vallásos líra pedig a kor emberének Isten iránti érzelmeibe nyújt betekintést.

Az alábbiakban néhány hosszabb novella[21] alapján először bemutatjuk a kor társadalmi problémáit, amelyek a női ideál, szerelem, házasság, család, erkölcs, nevelés kérdéseit vetik föl. Bennük majd kibontakozik előttünk a biedermeier kor világképe a vallásosság centrumából nézve. Ez a világkép az, amely az élet minden vonatkozását biedermeier értelemben tárja elénk s ez az, amit e kor magyar irodalmának jelentősebb alkotásaiban hiába keresünk.

Szabó Imre novellájában (Az özvegy leánya) egy leány szerepel, aki anyja akarata szerint szándékozik férjhezmenni, vagy legalábbis nem nyiltan az ellen. Ez természetesen az író felfogása, aki azért azt is leszögezi, hogy nem mindig az idősebbeknek van igazuk, „a fiatal szívnek is vannak sejtelmei".

[21] Az itt következő fejtegetéseinkhez alapul szolgáló elbeszélések az Őrangyal c. vallási almanach megfelelő köteteiben (1843—48, 1852) találhatók.

„Átkozott legyen, ki Isten oltárához azért megy csupán, hogy ott pénzt vagy birtokot biztosítson magának" — mondja a novella hősnője. Vőlegényét szülei gazdag házasságba akarják kényszeríteni, aki pedig inkább nem nősül, semmint, hogy olyan valakit vegyen el, akit nem szeret. Szent előtte a családi élet, mint Isten temploma. A probléma megoldása: A fiatalok szívük parancsát követik, megesküsznek, majd „csöndes elvonultságban, a háziasság szende körében" élvezik a családi élet örömeit. Az idő és egy békítő rokon közbelépése aztán megoldják az összes ellentéteket. Az élettel szemben ez a beállítás kissé optimisztikus. De nem is az itt a fontos, amit az író az életből vett, hanem éppen az a fölfogás, hogy a dolgoknak hogyan kellene történnie.

Ney Ferenc „Két anya" c. elbeszélése több másik, közelálló problémára világít rá. A túlkorai férjhezmenés hátrányait tárja elénk az egyik szereplő alakjában, akinek erkölcsi összeomlását, a családját ért csapásokat főképen az okozza, hogy olyan korban lépett házasságra, amelyben „a nőiesség rendeltetéséről" nem volt, nem lehetett fogalma. A házasság szentség s e fontos lépés alapja kölcsönös becsülés és hűség, elvszilárdság kell, hogy legyen. E nő leánya nevelését elhanyagolja, férjét megcsalja s gonosz ember, kinek ezáltal hatalmába kerül, végleg feldúlja lelki nyugalmát. A hűtlenség a nő legfőbb bűnei közé tartozik s ennek oka legtöbbször a vallástalanság. Mindenkinek éreznie kell kötelessége egész súlyát s az, ha a kötelesség súlyos, nem menti fel az embert alóla. Sorsát mindenkinek el kell tűrnie, „ellenlázadást örökké tilt az erkölcsiség fő törvénye". A küzdelmekbe merült nő hősi erejét, az erény diadalát egyedül a vallásosság biztosíthatja. Istenben mindig bízni kell, nőhöz nem illik reménytelen csüggedés. Ugyanebben a novellában szerepel egy nevelő, kinek életproblemája meglehetősen hasonlít a „legbiedermeierebb" német regény, Stifter Nachsommer-je hősének problémájához. E regénynek voltaképen két főhőse van, de a kettő ugyanaz, csak tisztultabb alakban. Az egyik, a kor szerint idősebb, nem tudja legyőzni önmagát s ezért boldogságával fizet ő is és a leány is, akit szeret. Azonban az ő élettapasztalatukon megnemesbülve nő fel az újabb nemzedék és sikerül elérnie, megtalálnia a földi élet igazi értelmét és célját: a boldogságot. A novellákban szereplő nevelő ezt az utóbbi típust képviseli, de az előbbi életkörülményei közt valósítja meg a kitűzött életeszményt. Felelőssége teljes tudatában nem vállalja tovább a leány nevelését, akibe időközben beleszeretett. „Az érzelem támadhat szabadon, észrevétlenül, ki fogja ezt gátolni? De hogy szenvedéllyé ne fajuljon, melly zsarnokunkká lesz, arról tenni kell a jellemerőnek, őrködni az észnek." Észreveszi a leány

viszont-vonzalmát, de soha, még egy gondolattal sem élt visszza a belé, mint nevelőbe helyezett bizalommal.

Máshol találkozunk olyan megoldással is, amely nem tragikus és nem is feloldó, de mindamellett túl komor, s csak azért, hogy egy erkölcsi igazságot illusztráljon. Hősei — a férfi és a nő is a lemondást teszik életideáljukká, mégpedig a túlvilágba vetett hiten alapuló lemondást. — Egy apa megfogadja, hogy ha gyermeke születik, azt Istennek szenteli. A fiú csak atyja halálos ágyán értesül ennek fogadalmáról, amikor szíve már nem szabad, azonban mégis eleget tesz atyja kívánságának. „Nem szabad mellőzni valamit azért, mert az szeretetünk tárgyára szomorúságot, bút áraszt, ha ezáltal megsértjük a felsőbb hatalmat, s balga az, aki Istennek adott szaváról csak egy pillanatra is megfeledkezik." A földöntúli boldogságért lemond a mulandó örömökről — mélyen biedermeier gondolat: a lemondás, amely értelmét és célját Istenben, a túlvilági boldogságban találja meg —, s ezért Isten kiválasztottai közé sorolja őt. A leány nem esik kétségbe, nem lázad föl, férjhez megy máshoz, de halála órájáig őt szereti. E novella alapmotívuma az, hogy Isten gyönyörűségét találja a kötelességteljesítésben. Ez azonban már a biedermeier értelemben vett lemondás legvégső foka, mert vallásos idealizmusában nélkülözi a józan valóságszeretetet.

Nem a romantika szenvedélyes regényhőseivel, hanem olyan emberekkel találkozunk itt, akiknek életét a környezet irányítja, imponderabiliáival jó vagy rossz irányba tereli. Ilyen Jósika Miklós „Gazdagság nem boldogság" c. novellájában a két testvér, Péter és Pál alakja. Egy felakasztott rabló gyermekei, akiket annak öccse nevelt fel. Az egyikből uzsorás lesz, mégpedig az uzsorásnak az a típusa, akinek elve kevésbbé gonosznak lenni, mint lehetne. A másikból becsületes mesterember és családapa lesz. Pál „ki akarja gyógyítani" testvérét a túlzott becsületességből, rá akarja venni, hogy fordítsa saját hasznára pénzét. A legtöbb gazdag, jótékony ember így szerezte vagyonát, míg a becsületesek neve elenyészik. Pétert álszégyen tartja vissza attól, hogy ne hallgasson testvérére, de felesége előtt eltitkolja, hogy uzsorás lett, öntudatlanul is érezvén, hogy helytelen irányban indult el; lassankint külsőleg is hasonlítani kezd bátyjára. A leírásból következtetni lehet arra, hogy milyen gyűlölt alakja lehetett az akkori társadalomnak az uzsorás. Ennek az akaratán és jobb belátásán kívül uzsorásnak van egy leánya, aki jó marad ebben a környezetben is, „s ez érdem: mert alig van hely, hol a legbetegebb pruderie, s a legmagasztosabban hangzó szavak mellett olly tág kerete volna a jónak, mint polgáriasodott városainkban". E leányt anyja tanította arra, hogy maradjon hű önmagához és Istenhez.

Később férjhez megy valakihez, akinek atyja zsidó volt, bár nehezen küzdi le előítéletét. Kibontakozik előttünk e novellában a házasság problémája. A nő szereti férjét, de házaséletük prózaivá, hétköznapivá válik, s „hölgyek mindenkori szüksége, hogy valamit tehessenek, mi nem szabad". Pedig Amethist (így hívják az asszonyt) nem tartozott azon „czikorteljes, fellengős, érzelemben elmálló" hölgyek közé, amilyeneket e kor gombamódra termelt. Lassankint terhére válik szorgalmas és becsületes férje, de még nem romlott el egészen. Udvarlója elhagyja, hülni kezdenek egymás iránt, minthogy az alap nem lehetett kölcsönös becsülés

Az elbeszélés aztán valóságos pastoral-lal fejeződik be, hősei révbe jutnak, a falusi magány és családi boldogság csöndes révébe. A férj a legjobb utat, a szelídséget választja egy tévútra vezetett nő megjobbítására. A másik motívum az, hogy a család barátja, egy lelkész, alkalmat ad Amethistnek, hogy jót tehessen, s az az ezért viszonzásul kapott szeretetben megtalálja önmagát. Erkölcsi kötelességérzete visszatér a valláshoz, tiszteli Istent s szereti felebarát tait. A társadalmi viszonyokat így festi az író : „Polgáriasodásunk közepette az élet középkori regényessége eltünt a föld színéről . . . s egy más regényesség foglalta el annak helyét. Nem történik kevesebb gonoszság, mint régen, de a polgáriasodott gonosztevő nyájas arccal oszt testi és erkölcsi halált." Mindezt meg merik tenni, de nem merik kimondani és félnek meghallgatni. Pedig le kell rántani az álarcot ezekről, mert ez az állapot az örvény szélére vezet. Ez az elbeszélés futó képe akar lenni a „jelenkori" romlottságnak, s híven tükrözi az író felfogását. Pedig „nincs a világnak olly pompás regénye, nincsenek olly hevítő, ingerlő felfokozó iszonyok és bonyodalmak, mellyeknél egy kis béke, egy szeretett nő, jól nevelt gyermek kiszámíthatatlanul többet ne érnének". Hány ember, ki hitét emberekben, szerelemben elvesztette, fejezi be pályáját csendes, nyárspolgári házassággal, „gyermekeit péppel édelgeti, nejecskéje mellől, mint a török Újvár elől, nem mozdul, s valódi példás pater, sőtt néha példátlan mater familiás lesz".

Ney Ferenc „Női boldogság" cimű novellájában szerepel egy általunk is eléggé ismert leánytípus. Táncmulatságban nem talál örömet, szívesebben olvas egy jó könyvet, szereti a természetet. Egy ifjúból, aki megtetszett neki, kiábrándul, mikor az a vallásról tiszteletlenül beszél. De ez az általános társalgási hang, jegyzi meg az író. „Családi élet, házassági viszony, szülői és gyermeki kapcsolat, felsőségi tekintély, irodalmi erkölcsiség, s közéleti illedék már úgyis megannyi gúny tárgyaivá aljasultak a kíméletlen ajkak játékai alatt ; csak az volt híjja, hogy a vallás szentsége, a hit ágazatai, az erény fénycsillagai, sőt maga az Istenség is szentetlen nyelvek fulánkjaitól sérteget-

tessék, s ezt tenni divatos vidámságnak, s mindenen felülemelkedő szépelműségnek tartassék". — S mikor Vilma megtalálja élete párját, előbb becsülni tanulja, azután szereti meg. Az eszmélet, az öntudatra ébredés korszakában látjuk, hogy semmi sem véletlen, mindent Isten keze irányít, a földi boldogságot is. Vilma tisztában van azzal is, hogy a nőre nagy és fontos kötelességek várnak, „... hölgy életének fényszaka az anyaság. Anyának lenni szívvel, lélekkel, mi dícső! Anyának lenni a földi boldogságok legfőbbike! — Szeretet azon éltető elem, melly a hölgyet boldogíthatja". Szeretni Istent, szülőt, férjet, gyermeket, s a hont, ezt parancsolja vallás és erény, s így Isten áldása nyugszik műveinken.

E novella másik ellentétes nőtípusa Irma, aki három napi ismeretség után eljegyzi magát,s mikor anyagilag tönkremennek, férje, ki csak pénzéért vette el, elhagyja. Késő bánattal ébred rá hibáira. Csak azért járt templomba, hogy láthassa azokat, akik neki tetszettek, gyermekét csecsebecsének tartotta, majd tehernek, aki visszatartja a szórakozástól. A nyomortól és züllléstől barátnője menti meg őt és gyermekét, s lelki vígaszt nyujt neki azzal, hogy felébreszti benne anyai kötelelességérzetét.

A Vilmának megfelelő férfi főhős neve Béla. Őt is életének azon a pontján mutajta be az író, midőn eszmélkedik, öntudatra ébred. Eddig emberek bizalmát kereste, most rátalál Istenre, akiben hisz és bízik. „Most hiszek Istenben, de emberek iránti bizalmam megsemmisült." „Szerettem az erényt, de gyülölöm a világot, épen azért, mert valódi erénnyel alig találkozom". Minden ember eljut életében legalább egyszer erre a pontra. A biedermeier lélek nyilvánul meg itt, ebben a novellában, akkor is, mikor ez az emberekből kiábrándult ifjú ismét egy kicsit szeretni kezdi a világot; nem a mulandó örömekért, hanem azért, mert visszatér szülőföldjére, ahol újra gyermeknek érzi magát, ahonnan elindult, s ahova visszatér. S ami a legfőbb szerepet játssza ennél a visszatérésnél: megtalálja gyermekkori hitének emlékeit, látja, hogy vannak még valahol a világon emberek, akik Istenhez bizalommal fordulnak, s újra szeretni kezdi őket. Elfogja az áhitat, a buzgalom, lelke felemelkedik. Húsvét van épen. Belép a templomba, az orgona hangja, a szent szertartások könnyet csalnak szemébe. Természetesen az sem véletlen, hogy éppen itt, éppen ekkor meglátja azt a nőt, akit később élettársul választ. Idősebb barátja, aki lelki fejlődését, kétségeit aggódó szeretettel figyeli, inti őt, óvja a visszaeséstől. Figyelmezteti, hogy csak a tiszta, benső vallásosság adhat erős vígaszt, s lelkének oszlopa csak egy tiszta nő szerelme lehet, olyan nőé, kinek minden erénye, női jótulajdonsága mellett, lelkével összeforrt a vallás szentsége. „Ha bánat fog el, ő vígasztal, ha terveid megbuknak, ő emeli fel csüg-

gedő lelkedet, ha minden ellened esküdni látszik, minden elhagy, gúnyol és üldöz, s te már-már fenyíted ökleidet az egész világgal harczra kelendő: ő csillapítva odairányozza tekintetedet, hol minden harcz ki lesz egyenlítve, s attól esd fejedre kegyelmet, kitől egyedül várhatni a gyógyszert a legiszonyúbb csapásokban is...“ S végül „a gyermekben tisztul meg végképp a férfiú szellemi élete; ő azon kapocs melly jelent s jövőt összefűz, s melyet azért bízott Isten gondjaidra, hogy benne megtestesítsd, s általa terjeszd az erényéletet, s Istenimádást jövő nemzedékek sorai közt“. Az emberi élet értelme, hogy boldog legyen és boldogítson. De az egész emberiséget boldogítani lehetetlen. Erre való a családi kör, amelyet egészen be tudunk tölteni. A családtagok egymásra kölcsönösen tökéletesítő hatást gyakorolnak. „A férfiú munkásságának valóságos köre: a családi élet kertje.“ A házasság „az emberi nemzet felnemesítése, az emberek erkölcsösökké, szentekké nevelése rejlik ez isteni eszmében. Hol anyagi, számítás, vagy puszta vérösztön vezeti egymás karjaiba a párokat, ott ez eszme istenessége megszentségteleníttetik... szerelmen pedig csak úgy leng Isten áldása, ha az bensőleg méltó a szentség malasztjaira.“ Igaz, benső, erényes-szerelemre ne vonakodjék áldását adni az apa, s ne kényszerítse gyermekét saját akarata szerinti házasságba.

Jósika Miklós „Ahogy Isten akarja“ c. novellájának hőse egy falusi lelkész, egyéniségéből belső vídámság sugárzik, „boldogító kiáradása egy nyugott, magában kibékült kedélynek, hol a követelések mérséklettek, hol hiúság helyett önérzetű irányt vesz a gondolkodás.“ Nem vetette meg az élvezeteket sem, amennyiben azok elveivel, kötelességeivel összhangzásban voltak. „Pompás étvágya volt, szerette a szép természetet, annyi más előtt talán csekélységnek látszó apróság neki valódi gyermeki örömet okozott.“ Szerette a reggeli és esti pihenés óráit, „... nem tartozott azon gépi lényekhez, kik magokat egy mindig működő tengelynek, nagy archimedi csavarnak tekintik,... szerette néha kezét ölébe tenni, néha a szőlőárnyékolt tornácra kiülni s belemélyedni tekintetével a nap aranyában ragyogó völgy kebelébe. Mégis jó gazda volt idejével, s még a pihenés, a szemlélet e boldog, e nyugodt óráival is tudott gazdálkodni.“ Jelszava ez volt: Ahogy Isten akarja. Boldog volt mint lelkész és mint ember, „mert hivatása egész fontosságát fel bírta fogni, s éppen oly távól volt minden vakbúzgóságtól mint szenteskedéstől.“ A vallást meg tudta kedveltetni híveivel, s a tisztelet amit beléjük csepegtetett nem a félelem, nem rettegés, vagy a babona, hanem a szeretet tisztelete volt.“ Nem hitt a vallástalanságban, majdnem rögeszméje volt az a meggyőződés, hogy az ember, aki minden filózófia segítségével sem bírja megfejteni saját természetét, „önkénytelen, s akaratja ellen érzi, vagy

sejti egy felsőbb gyámnokság hatását." Íme, a biedermeier kor lelkészének élethű, kedves képe. Neveltje csüggedetlen, hitre és gyakorlati életszemléletre tesz szert. Érdekesen világítja meg, Jósika e nő lelkivilágát, s benne előttünk áll a nők egykori mindennapi élete: imádsággal kezdi meg napját, s egész nap munkálkodik. Nem barátja az emancipált nőknek, a házasságról magas eszméi vannak, s tudja azt is, hogy ha nem megy férjhez, akkor is gyámság alatt marad, s élete jelentőséget csak egy derék, becsületes férj társaságában nyer. E novellával kapcsolatban azt mondhatjuk, hogy a társadalmi életben nagyjából semmi sem változott meg olyan nagy mértékben, mint a nő társadalmi helyzete.

A lemondás biedermeier motívumával találkozunk egy nőíró, Nemesné gr. Csiszár Amália: Czeleszta c. novellájában. Hősnője, Dandár Czeleszta, szíve ellenére köt házasságot, hogy elszegényedett szülein segítsen. A szív szavánál magasabb parancs tehát a kötelesség. Férje hűtlen lesz hozzá, de ő megbocsát neki, s mikor hűtlensége következményeképen megőrül, akkor is híven ápolja, s egykori szerelmesét elutasítja akkor is, midőn férje meghal. „Czelesztát rendíthetetlen religiója már itt e földön angyallá változtatta... egyetlen szerelme most Istenhez és szenvedő embervéreihez volt fordulva, s elszánt lemondása alatt nem lappangott földi elkeseredettség, hanem a hit és szent ihletség azon mennyei sugára mely a valódi erényt még a földön dicsőíti".

Teljes biedermeier életfelfogás kibontakozását találjuk meg Ney Ferenc: „Egy őrangyal" című novellájában. Alapmotívuma ennek az elbeszélésnek az, hogy a család őrangyala egy gyermek, aki „tiszta lét"-ének szinte földöntúli érzékenységével több ízben hárítja el a szeretteit fenyegető veszedelmet. — Az író fejtegetéseit a következőkben foglalhatjuk össze: — Isten léte a történelemből világosan kitűnik, csak homályos szemünk nem ismeri fel jelenlétét. Ne keressünk kézzelfogható, materiális jeleket: csodákat, de értsük meg a szellem felsőbb szózatát. „Néha a legcsekélyebb dologban Istenkeze működik éretted, — a szeretet egy hangjában, gyermeked könnyeiben vagy mosolyában őrangyalod érinti meg lelkedet." „Vannak emberek, akik mindenben vakesetet látnak, kik mindenütt az eszméletlen anyag vas ujjait látják." Nem látják a történeti magasabb összefüggést. Viszont vannak, akik mindenben látják a kapcsolatok örök törvényszerűségét, azt, hogy „porszem sem mozdul meg anélkül, hogy ennek új alakulásokra befolyása ne lenne". És ez felel meg a valóságnak biedermeier értelemben. — Isten, a természet és az ember szoros kapcsolatban vannak egymással.

A biedermeier ideális természet-képe a rendezett termé-

szet. Általában az idillikus falusi életben található ez meg, a természet közelségében amely az élet értelmét tisztán és tökéletesen magába zárja és szemlélteti. — A kert, a gazdaság, „legyen minden részleteiben lehetőleg összhangzó egész". „A kert kicsinyben tükrözi ama rend szellemét, mely az egész gazdaságot jellemzi. — E rendezett természet öntudatos és céltudatos alakítója az ember. Az ember földi munkálkodásának végcélja az „igazságos arányosság", az eszmény tehát nem a fölösleg, hanem az elég. Az ember nem áll egyedül, hanem tagja egy életközösségnek. A novella hősét a keresztény szeretet lelke hatja át, s ezért óhajt segíteni embertársain ő, aki világosan lát, s akinek ezért lehet, ő, aki jó, s akinek ezért kell s szabad segítenie. Látja, hogy az embereket az éhség, a nyomor viszi rá a rosszra, a forradalomra, — a jóllakott földműves nyugodtan, megelégedetten él. Útálja a harcot, a vérengzést. „Mutassa meg nekem valaki, hogy a harcz és háború életet oszt, bőséget teremt, elveket szaporít, fájdalmakat irt, szenvedést kevesbít, hogy szívet nemesít, indulatot finomít, hogy művel, szépít, szellemít, hogy lehet gazdaságot, ipart, művészetet, tudományt máskép virágoztatni mint béke ölén, hogy lehet harcz által kétszerezni, sőt háromszorozni a közjövedelmeket" „Gyujtott-e csak egyszer is századok óta röppentyű vagy granát, mellynek fényénél el lehetne mondani: íme így dícsőíti, így ünnepli az ember az Isten szeretetét a földön?" A háború, főleg a polgárháború, a világ legnagyobb átka. — Az emberiségen nem elég segíteni akarni, „tettekben kell nyilatkozni a szeretet szent erényének". Egyes ember tettei — emberek vagyunk — csak csekély körre szorítkozhatnak, „de azért ép e csekély kör legméltóbb az egyén küzdelmei s cselekvényeihez. Lángeszeké az emberiség sorsát irányítani, fejedelmeké az nemzetek fejlődését vezérelni — az egyes ember szerető munkálkodásainak tárgya — az ember." Mélyen átérzett, megbocsátó emberszeretet szükséges ehhez a munkához, amely hisz abban, hogy alapjában véve minden ember jó, s az elvetemülteket nem tekinti megbélyegzetteknek, hanem szánja őket. „Az Istenember nem felhők fölött lebegő elméletül állitá oda szent tanítványa homlokára a szeretet lángoló csillagát, melly utolérhetetlen magasságban lobogva a halandók vágytól égő szeme előtt: hanem oda füzé, mint örökvirulatú diadalkoszorút... a gyakorlati élet helántékira, hol minden bátor küzdő elérheti azt, csak ne restelje utána kezeit kinyujtani." Ez a tettekben megnyilatkozó szeretet a biedermeier legfőbb erénye.

Mindenütt azt látjuk tehát, hogy a polgári meggyőződésre a koronát a vallásos ihlettség teszi rá. Ihlet, eszmény nélkül biedermeier életfelfogás el nem képzelhető. Ebben a most bemutatott világképben a vallás a legfőbb eszmény. Ez magában foglal

minden más ideált, így a kor egyik legfőbb ihletőjét a hazafiasságot is. Nemes emberség, Istenbe vetett hit ebben nyerik végső értelmüket, céljukat. S e cél elérésén, a „polgáriasult nemzet-eszmény" megvalósításán belül legfőbb erény a teljesített kötelesség, a munka, a szorgalom; természetesen az a munka, amely „ápol, termeszt, javít". S ebből a munkából, saját hivatása körén belül a nőnek is ki kell vennie a részét. Minden munkában részt vesz ő is, de mégis legboldogabb akkor, mikor legszentebb hivatását tölti be. „Soha sejtett gyönyört érez az anya, kinek gyermeke született. Leányát pedig leendő anyává neveli, kiben a jövendőség reményei teljesülnek." Ebben az elbeszélésben találjuk meg a biedermeter kornak és a kor vallásosságának elválaszthatatlanul összeforrt képét, amely egyúttal a magyar biedermeiernek az élet minden területére kiterjeszkedő egységes életfelfogását is magában foglalja.

Hogy a biedermeier kor embere hogyan imádkozott, hogy Istenhez való személyes kapcsolatát milyen formában fejezte ki, ezt lehetne, de nem lenne elég egykorú imakönyvek, kegyes olvasmányok alapján eldönteni. Az írott szöveg nem mindig azonos a vallásos érzelem kifejezésével, legfeljebb alapja annak. Legtöbbször az ember legbensőbb, személyes érzelmei, vallásosságának bensősége határozná meg az imádság szavait, sőt sokszor szavakba sem foglalt gondolatait, amelyek éppen ezért papirosra írva nem maradhatnak ránk. Talán szabad azt mondanunk, hogy az emberi szív évszázadok alatt alig változik. Csak a kifejezés változik, az ízlés, a szokás, ahogyan egy bizonyos időpontban szavakba szokás önteni a vallásos érzelmeket. Az a kép, amit itt néhány lírai költemény alapján a kor vallási érzelmeiről nyújtani szándékozunk, korántsem akar hű, vagy teljes lenni, csupán összeszedtük azokat a vonásokat, ahogy a biedermeier korban a költészetben Istenről beszélni szokás volt. Ez talán egyénibb, jellemzőbb egy korra nézve, mint az írott imádság, amelyben sok a tradíció és az egyes vallásfelekezetek szerinti dogmatikus elképzelés. Itt sem a nagy költőkből indulunk ki, hanem a kimondottan vallásos lírából. Egy kiemelkedő egyéniséggel is találkozunk itt, aki mint költő is figyelemreméltó: Tárkányi Bélával. Az ő költészetében a mély vallásosság tiszta biedermeier életbölcselettel párosul. Anyja iránti forró fiúi szeretete, az a meleg kapcsolat, amely őket egymáshoz fűzi, egész életének őrszelleme. Az ő szavai, tanításai kísérik végig az életen:

„Kövesd a erényt, habár nem csillogó,
De ami élvet ő ad, az való."

De hit nélkül az erény is csak puszta szó.

„Légy bátor és tanulj lemondani,
Mert ebben áll a fő élettitok,
Ez az, ha jól fel tudtad oldani,
Mi lelki békére vezetni fog.“ [22]

Hit, erény, lemondás, lelki béke — ezek Tárkányi életbölcseletének ideáljai — biedermeier életideálok. Előadásmódjában benne van az epikus nyugalom, ami Stifternek is sajátja és ami a rezignált és Istenben mint e rezignáció végső okában és értelmében megnyugvó lélekből fakad.

A kor vallásos költészetében, mint általában az egész biedermeier lírában előtérben van az „én.“ Az, aki ír, magáról ír, vagy az olvasóhoz szól akkor is, mikor Istenről beszél. Az igazi ihletettség hiánya ennek az oka. Ez a figyelem-felkeltő momentum a valódi belső tartalom, az érzelem hiányát mutatja. Másrészt a helytelen irányba szoktatott érzelem ennek az alapja, amely a divatot (érzelgés) követi és ezért nem talál önmagára. De még így is e költészetben Isten az az ideál. aki az élet zűrzavaros útjain lehetővé teszi a helytállást, a hit segítségével. Isten nem csal meg senkit, benne a tökéletesség teljesül be, amely irgalommal és szeretettel párosul. Leggyakoribb gondolat, amellyel a lírai költészetben találkozunk, Isten jelenléte a természetben. Az itt megnyilvánuló rend szemlélete annak alkotójára vezeti gondolatainkat. A vihar is Isten létezését és hatalmát érzékelteti. Az orkán mögött Isten mosolyog, ez is a gondviselés jele.[23] A hajnal, nemcsak mint természeti jelenség, hanem mint az öntudatra ébredés első mozzanata is az alkotóra irányítja gondolatainkat, Az első gondolat szárnyat ölt, a hajnalálmokat felváltja a való, a virradat. Imádkozik minden és mindenki dícséri az Urat. Minden jó fölülről származik és ide kívánkozik az ember is.[24] Hajnalban a hegytetőn szent érzelmekkel telik meg a lélek, templomban érzi magát, s imádja azt, aki által „éj után Dereng a bájkorány.“ A madársereg éneke az égi szent karokra emlékezteti a vallásos áhítatban elmerült embert s elragadja a tiszta hódolat, melyről csak Isten tudja, aki a szívekbe lát, hogy milyen mély.[25] Alkonyatkor ismét a hegyoldalon — magasra száll a lélek gerjedelme s együtt ünnepel a természettel:

„S ha fölzeng benn falun az estharang,
S buzgón csendelg e hang az ormokon,

[22] Tárkányi Béla: Anyámról.
[23] Lisznyai: Vihar.
[24] Benőfi Soma: Reggeli merengés.
[25] Szabó Imre: Korány.

Megnyílnak ajkim e szelíd imára,
S lelkem a szív ez érzékeny szavára,
Hitében a nagy éggel lesz rokon".[26]

De bárhová tekint is az ember a világban, mindenütt az égi szeretetet látja. Csillagok, az ember csöndes álma, harmatcseppek, növények és nap, a szív érzelmei és a bánat könnyei, melyeket az ég letöröl, mint ezt hirdetik.[27]

Számtalan fohászt olvashatunk a költemények között, melyek Istenhez szállnak, de ezek többnyire sablonosak, élménynélküliek. Legtöbbször segítségért könyörögnek az élet viszályaiban, de inkább az égi, mint a földi boldogságot kérik.[28] A föld is tavaszról álmodik a hótakaró alatt. Életünk is ilyen, a sírban a feltámadásról álmodunk.[29] A boldog jövő felénk mosolyog nyugodt perceinkben, s a vallás mentő karja leng körülöttünk.[30] A halál csak „szender" nem végenyészet, a síron túl álmunkból új életre ébredünk, ahol kitárulnak előttünk a fölérhetetlen titkok. Hinnünk kell a túlvilági életben, nem tudnánk imádni Istent, ha enyészetre teremtett volna, ha olyan vágyat ültetett volna szívünkbe, amely sohasem csillapulhat.[31] Az egész természet Isten bölcsességét, jóságát hírdeti. Egyaránt gondoskodik mindenről, s a jót, ha próbára teszi is, de el nem hagyja. A bűnbe süllyedt ember mellé is elküldi őrangyalát, s egy szívből jövő fohászért bocsánatot ad. A börtönfalak közé vígasztalást visz az ártatlanul szenvedőnek, ha másban nem, a túlvilág reményében.

„Isten, hatalmas a világ fölött,
Megfoghatatlan égi tiszta lény!
Előtted arcra hull a porszülött,
Tehetetlen semmisége érzetén,
Engedd csodálni bölcsességedet,
Imádni téged, áldva szent neved".[32]

A szent irgalom képében jelenik itt meg Isten előttünk. Az ég, a föld, a nap hirdetik létét, mindenütt van és sehol sincsen. Mennydörögve hírdeti nevét, s ő maga az élő irgalom — hol érhetjük el? Vagy csak az ő kegyelme ér el minket?

„Teremtésnek teremtetlen szava!
Világnak lelke, napnak fénye, hit!
Vég és időn túl mellynek fogyta nincsen
Téged kereslek, titkok titka, Isten!"

[26] Szelestey László: Merengés.
[27] Szabó Imre: Isteni szeretet.
[28] Pájer: Kérelem.
[29] Sujánszky Antal: Eszme-gyöngy.
[30] Nyulassy Antal: Valláshoz.
[31] Szabó Imre: Merengés.
[32] Lakner János: Hymnus.

Róla beszél a halál, a balsors, a veszély is, ő az, aki erőt ad a szenvedéshez.[33] Ha mindenki elhagyott, az éltető vigaszt a hit adja.

„Imádkozván malasztos ir
Fog szűdre omlani,
Mert boldogító érezet
Az Istent áldani".[34]

A gyermek, a fiatal leány imáját is versbe foglalták,[35] de ezeknek hangja hamis, mesterkélt, éppen úgy, mint az a sok „szende kéjmalaszt" és „angyalédes éldelet," amelyről írnak. Talán nem is egészen szándékosan, de mindig, mindenütt az érzelgést keresik, s ebben kifogyhatatlanok. Sokkal természetesebben hangzik, amikor élettapasztalatot, életbölcsességet fejeznek ki e költemények: Boldog és szabad az, aki Istenben bízik.

„Nyelveden szived beszéljen,
Légy igaz, nemes, szelid,
Tedd a jót, kerüld a rosszat,
Ennyi az, mi üdvözit".[36]

De ezzel már el is értük témánk határát. Még csak meg szeretnők említeni, hogy gyakran fordul elő együtt vallás és hazafiság gondolata:

„Erénytelen hon nem lehet szabad,
S hit nélkül nemzet hol virágozott?"[37]

Több oldalról próbáltunk rávilágítani a biedermeier kor vallásosságára. Főleg a kor azon jelenségeiben törekedtünk erre, amelyek a biedermeier életérzéssel kapcsolatba hozhatók. A biedermeier világnézet és a vallásosság szerves kapcsolata talán a felhozott példákból is már eléggé kitűnik, s dolgozatunk célja ennél több egyelőre nem is lehetett. Ezen az inkább elméleti jelentőségű eredményen kívül azonban le kell szögeznünk azt is, hogy a biedermeier kor vallásosságának problémája olyan eredményekkel kecsegtet, amelyek a magyar biedermeier kutatás szempontjából igen jelentősek.

[33] Jámbor Pál: Isten.
[34] Szelestey László: Isten imádás..
[35] Szabó Imre: Kis gyermek imádságai. Sujánszky Antal: Hajadon imája.
[36] Tárkányi Béla: Dávid 33. zsoltára.
[37] Szelestey László: Búcsúra térő anyámhoz.

Ifj. Iványi-Grünwald Béla:

Széchenyi István vallásosságának kérdése

I.

A vallásosság sajátos élményértéke lehet a személyiségnek. Az emberi egyéniség létének földi vonatkozásokban is sorsdöntő tényezőjévé válhat, lehetvén nemes tépelődések kovásza, tisztító könnyek árjának forrása, bátor harmoniák hangulatába ringató lélekhegedű. A vallásosságot így, a belső szférák nemes alkotó elemeként felfogva tisztázta gróf Széchenyi István vallásosságának kérdését Fekete Antal nemrég megjelent könyve.[1] A szerző nagy feladatának kitűnő elvégzéséhez elsősorban a modern szakirodalom ama műveinek ismeretével készült fel, melyek a vallásos élményt analizálják, a modern bölcseleti felfogásoknak megfelelően a vallásosságban a magasabb értékvonatkoztatás mozzanatát domborítva ki.[2] Fekete figyelme kiterjedt azokra a kutatásokra is, melyek a vallásos lélek történeti formaváltozásait buvárolták. Így, főleg Martin jeles dolgozatainak ismeretében,[3] megfelelhetett arra a kérdésre is:

[1] Gróf Széchenyi István vallásossága. Írta Fekete Antal piarista. Budapest, 1936. (Palaestra Calasanctiana. A piaristák doktori értekezései az 1932. évtől. 16. szám.) Következőkben Fekete jelzéssel idézem.

[2] Főleg Hofmann, Paul: Das religiöse Erlebnis, de mindenekelőtt Spranger Eduard híres Lebensformen c. műve hatása alatt szerző a vallási élményben feleletet lát azokra az értékigényekre, „melyeket életem mint egész emel. Mihelyt tehát valamely értékélményt az egész élet értelmére való jelentőségében fogok fel, akkor annak már vallásos tónusa van". (Fekete, 23. l. említett szerzők nyomán.) A vallási magatartás ilyen fogalmazása már bizonyos olyan előfeltevésekből indul ki, melyeket korunk életfilozófiája vetett fel.

[3] Idézve Feketénél 34. l.-on; u. ott 36—37 s. köv. lapokon a romantika tisztultabb korszakának katolicizmusáról pár igen találó megjegyzés: a német szellem idővel eljutott abba a stádiumba, mikor a vallásnak melegebb, érzelmesebb, élményszerűbb átélése a romantika szubjektivizmusának túlzása nélkül következett be azoknál, kik soha sem voltak a szó szoros értelmében vett romantikusok, hanem kezdettől fogva katolikusok. (Fekete a 114. és 115. lapon leír egy „romantikus-katolikus vallási élményt" Széchenyinél.) Külön ki kell emelni egy igen érdekes megállapítást: Széchenyinek van egy tézise arról, hogy „minden vallás jó". Fekete szerint „ezen a ponton talál útat vallási gondolkodásába is a romantika. A romantika volt ugyanis az, mely a különféle vallások iránt — mint az Isten-élmény individuális megnyilatkozásai iránt — tisztelettel viseltetett, különbözőségüket, külön egyéni sa-

mennyiben volt Széchenyi vallásossága romantikus Istenkeresés. Idevonatkozó eredményei a Széchenyi-kérdés egyes problémáit tökéletesen tisztázták. Stílustörténeti és külföldi vallástörténeti megállapítások természetesen Fekete könyvében nem külső sablonok, melyeket Széchenyi koválygó lelkének kitöréseire húzna, megkísérelve a lehetetlent: merev stílusformákba gyömöszölni a Széchenyi egyéniség izzó lávafolyamát. Elsősorban a Legnagyobb Magyarból indul ki és saját kutatásának eredményei sem teszik tudományos értelemben dogmatikussá: ha Széchenyi életének egyes korszakában az egyéniségnek a vallásossághoz való viszonyát tisztázta, eredményeit nem alkalmazza megfontolás nélkül hőse következő életszakaszára. Végigvezet könyve Széchenyi egész életpályáján. A munka megállapításaira s ellenvetéseink megtételére más alkalommal még visszatérünk, e dolgozatunkban is ki kell emelni könyve érdemeként azt, hogy a Széchenyi egyéniség vallásos vonatkozásait, belső vallásos életének tartalmát, hitéletének „eseménytörténetét" tisztázta. Aki Széchenyi István vallásosságának lélekhullámzása iránt érdeklődik, az jeles utitársat talál Fekete könyvében, mellyel a Széchenyi lélek végtelen óceánján nagyon tanulságos az utazás. Azt látjuk belőle, hogy nem hideg lánggal égő fárosz, nem az óceáni esték végtelenjében mindig szabályosan kigyúló világítótorony ez a vallásosság. De nem is meghitt, harmónikus alázatot varázsoló lámpás, mely egyszerű vidéki hajlékokban árasztja a béke tüzét. A lélek mélyén ég s néha „éget," egyszer pislogott, máskor lánggal égett... De nem aludt ki, csak az utolsó évek bágyadt fénye után a végső órákban...[4]

játos jellegüket értéknek tekintette, sőt elment az egyénkinti külön vallás... követeléséig." (Fekete 123—124. l.) Azt hiszem ez a megállapítás helyes s valóban nem felvilágosodás hatásáról van szó, mikor ő „az egyedül üdvözítő vallás gondolatától épen nincs áthatva", mint Varga mondja. (Széchenyi vallásossága. Protestáns Szemle, 1934. 502. l.)

[4] Döblingi tartózkodása alatti számos dokumentuma a Legnagyobb Magyarnak Fekete előadása szerint is igazolni látszik bizonyos vonatkozásban Zichy Antal ama megállapításait, hogy „Döblingben néha elhagyta őt az éltető hit". (Fekete, 130. l.) Ennek magyarázatát Fekete Széchenyinek a döblingi évek alatt kifejlődő erős racionalizmusában látja; másrészt több egyházpolitikai tény feletti elkeseredésével magyarázza, főleg az izgatta fel, hogy az Egyház Ferenc Józseffel konkordátumot kötött. A döblingi idő erős racionalizmusa pszichologiailag igen érdekes probléma. Itt további analizis talán érdekes eredményekkel kecsegtet. Nincs-e ebben valami szerepe annak a ténynek, hogy Széchenyi tudatosan védekezik valami őrültség-gyanús irracionalizmus lehetőségével szemben s fantázia világát, irracionalizmusát legalább is látszatra háttérbe szorítja? — Mindenesetre a döblingi időszakot is figyelembevéve állapítja meg Zichy és Grünwald nézeteivel szemben Fekete: „Már maga az is túlzás, ha valaki egyenrangúnak veszi benne a kételyt és gúnyt a buzgó vallásossággal. Nem volt ő egyáltalában szkep-

Fekete eredményei tehát biografikus szempontból igen értékesek, hiszen segítségükkel Széchenyi belső világának sok elrejtett mozzanatát ismerhetjük meg. Ez a célkitűzés lebegett a szerző előtt is, ki előrebocsátja, hogy „nem Széchenyi objektív alkotásaiban megnyilvánuló vallási tartalmat, hanem egyéniségét, vallási magatartását és ennek változásait" akarta vizsgálni. A belső vallásosság és a történelmi jelentőségű konkrét cselekvés összefüggésének megítélésében még napjainkban is mintha nagy szakadék volna közfelfogás, sőt történeti tudat és tudományos történetírásunk megállapításai között. Persze Szekfü Gyula munkái után[5] nem kellene tulajdonképpen sok szót vesztegetni arra, hogy ez az összefüggés általánosságban és elvben létezik-e. A közfelfogás kialakítására azonban még mindig bizonyos hatással van az ú. n. illegális történetírás s a hagyományos történetszemlélet. Az előbbi alatt a történeti regények, a történetírói belletrisztika ízlésrontó és a tényleges problémákat elkerülő fecsegése értendő. Ez az illegális történetírás Széchenyi

tikus... sehol sem tapasztaljuk, hogy Isten létében, avagy a lélek halhatatlanságában kételkedett volna" (id. m. 134—135. l.). Fekete könyve befejező oldalain található a Széchenyi féle vallásosságnak az egyéni, belső élettel való összefüggések tekintetében egyik legfontosabb mozzanatának kiemelése. Annak hangsúlyozása, hogy az emberi tökély, a humanista emberideál állandó szem előtt tartásával egyidejűleg hiányzott lelkében az Isten kegyelmére való alázatos ráhagyatkozás korrelativuma. A botlások megítélésében bosszúlta meg magát önmaga tökéletességének szem előtt tartása, „nem tudott a természetfölöttibe menekülni ezek tudata elől" (Fekete, 197. l.); valóban hiányzott belőle a tökéletes harmóniát biztosító alázat, mely az isteni irgalomra hagyatkozva mélységes bűnbánattal napirendre térhet a botlások felett. Ez tragikus felelősségérzetével van kapcsolatban. Persze alapos tévedés lenne vallásosságának ilyen hiányából kiindulva nem látni meg, hogy mit jelentett a vallásosság az alkotó Széchenyi egyéniség disszharmóniájának csökkentésénél. Nagyon tanulságosak Fekete megállapításai arra vonatkozólag, hogy vallásossága milyen szerepet játszott abban, hogy korábban nem lett öngyilkos.

[5] Szekfü ezen megállapításai még a huszas évek elején megjelent könyveiben feltalálhatók. Így a Három nemzedék-ben s Széchenyi igéi című művében; újabban a Magyar Történet XIX. századról szóló kötetében. Kijelentései a történettudomány klasszikus téziseivé váltak. „A reformműködés, a politikai rendszer Széchenyinél valódi nemzeti küldetéssé magasodott: egész elméjét, akaratát és politikai munkáját a legmélyebb vallásos érzelmek irányítják; vallásos hite volt az, ami őt szakadatlan nemzetreformátori munkára sarkalta." (Széchenyi igéi, Bp. 1921. 6. l.) „Széchenyi erkölcsisége a keresztény erkölcs, annak legbelsőbb, leglelkibb felfogásában, politikai rendszere pedig az a rendszer, mely a keresztény erkölcs megvalósítását tűzi az állami működés feladatául." (Három nemzedék). Széchenyi előtt Szekfü szerint vallásos természetű cél lebegett: „nemzetének igaz keresztény életre vezetése". Mindezekben megfigyelhető, hogy Széchenyi vallásos belső életén túl (melyről Szekfü szintén megemlékezik, de igen röviden) a megállapításai lényege: annak a kapcsolatnak hangsúlyozása, mely az alkotó, aktív nemzetnevelő Széchenyi és a vallás között fennáll.

vallásos életét (ha ugyan egyáltalában tudomást vesz róla) az aberrációk világába sorozza, vagy sexuális bűnök okozta „beteges tépelődések," lelkiismeretfurdalások bizarr kísérőjelenségének tartja. Egy-két nagyképű szerző attól sem riad vissza, hogy egyes Széchenyi műveknek néha oldalakra terjedő vallásos tartalmait egyszerűen jelentéktelen stílusflórának minősítsen, valami élősdi képződménynek annál a hatalmas Széchenyi fánál, melynek gyökerei e díszes szerzők tanítása szerint „ősparaszt lázadás," (vagy máskor a mérhetetlen sexualitás) buja őstalajából táplálkoznak. Ilyen nézetekkel persze nem lehet vitatkozni. De ha a hagyományos nézeteket konzerváló tudományos történetírás arra hivatkozva siklana el Széchenyi vallásosságának kérdése felett, hogy ez az érzelem filológiai alapossággal még nem lett a históriai kutatás tárgyává téve s így alkotás világa és vallásossága közötti kapcsolat előtérbe helyezése még tudománytalan volna, — akkor Fekete munkája e téren is előbbre vitte a kutatást. Mivel Szekfü megállapításai után semmi kétségünk sem lehet arra vonatkozólag, hogy Széchenyi vallásossága és történetformáló tevékenysége között kapcsolat létezik, s miután Fekete analizise e vallásosságot belső összefüggéseiben tudományos eszközökkel tisztázta, *a Széchenyi vallásosságával foglalkozó kutatás centrumába immár annak a számtalan folyamatnak analizise kerül, mely folyamatokon keresztül a vallás Igéje Széchenyi-féle tetté lett.* A történetírás feladata különben is elsősorban az, hogy a történeti hős lelkiségének összes szubtilitásait feltáró biográfikus megállapításokat úgy értékesítse, hogy azok segítségével a konkrétumokat létrehozó, az alkotó tevékenységű hős cselekvésvilágának motívumai, rejtett összefüggései megismerhetők legyenek.

Hogyan színezi ki Széchenyi vallásossága egy konkrét történeti munkáját s milyen szerepet játszik az egyik döntő fontosságú cselekvésének (az epochális Hitel megírásának) idejében, — ezekre a kérdésekre korlátozva, e sorok szerzője már kísérletet tett ilyen analízis végrehajtására.[6] A problémát az egész Széchenyire vonatkoztatva inkább felveti, sem mint annak hiánytalan megoldását maga is remélhetné: a Protestáns Szemle egy kiváló dolgozatának szerzője, Varga Zoltán.[7] A transcendencia és immanencia problematikájából kiindulva készül fel annak a kérdésnek tisztázásához: milyen szerepet játszott is végtére az alkotó, tevékeny Széchenyinél a vallás

[6] Gróf Széchenyi István Hitel és a Hitellel foglalkozó kisebb vitairatok. Szerkesztette és történeti bevezetéssel ellátva kiadta Iványi-Grünwald Béla. A Magyar Történelmi Társulat Fontes sorozatában, megj. 1930-ban.

[7] Varga Zoltán: Széchenyi vallásossága. Protestáns Szemle 1934. 500. l. skk.

világa. Vajjon az immanencia mitosza-e az, mely elsősorban áthatja a Legnagyobb Magyart? E kérdésre bizonyos vonatkozásban inkább igenlő feleletet ad Varga. Értelmezése szerint az immanencia az a létforma, mely földi életünkben legfőbb isteni parancsnak a földi tevékenység buzgó folytatását látja. Immanencia az a mitosz, mely szerint az egyén életének középpontjában a hivatásszerű munkának kell állnia s szakadatlan erővel kell a Föld fiának az isteni világterv földi végrehajtásán fáradoznia. Az az egyén, ki az isteni világterv beteljesedését, a Legfőbb Jelenvalóság állapotának megvalósítását szakadatlan tevékenységével szolgálja, így Istennek tetsző aktivitást fejt ki, vallásos, még pedig immanens értelemben. Széchenyi vallásosságában — Varga felfogása szerint — ez a létfelfogás a domináns, szemben atyjáéval, aki a transcendens típus megtestesítője. A transcendens ember a világi cselekvéstől visszahúzódva vallásos életformáját földöntúli magaslatok szakadatlan tekintésében, buzgó imaéletben, vétkei és bűnei megállapításában, azaz a végtelen magasban lakó Istennel ilyen kapcsolatot teremtő tevékenységében éli ki. Varga részletmegállapításaival sokban nem értünk egyet, problémafelvetésének azonban komoly jelentőséget kell tulajdonítani. Azt hisszük azonban, hogy a két mitosz fogalmazásával a részleteken túlmenőleg is ellentmondással élhetünk. Varga túlságosan mai és nagyon is filozófiai fogalmi világból kiindulva járt el. Kategóriái sprangeri kategóriák, melyek az immanenciát és a transcendenciát nagyon is az individuum léttevékenységének szemszögéből nézik. Ez a fogalmazás a földi világra irányuló vagy a világon Kívüli felé tartó egyéni életaktust emeli exisztenciális attitüddé. A modern életfilozófián iskolázott pszichológia álláspontja érthető, érdekes karakterológiai eredményekre is vezethet alkalmazása. Azonban nem alkalmas arra, hogy — az egyéniség belső életén túlhaladólag — ezen kategóriák alapján, helyesebben transcendencia és immanencia mitoszának ilyen értelmezésével járjunk el egy modernkori történeti szinguláritással szemben. A teljesen kontemplatív életforma már hosszú századok óta hiányzik a történetformáló egyéniségek életében, az újkori fejlődésben aktív egyéniségek játsszák a főszerepet, akik ima és hitélet mellett nagyon is világi aktivitást fejtenek ki. Mindazonáltal egyes egyénekben bizonyos szembefordulás lehet az immanencia mitoszával szemben. A sprangeri kategóriák alapján mégis könnyen az immanens típusba sorozhatók, holott még sem abba tartozóak. Nem az egyéni tevékenység intenzitása, nem annak meghatározása, hogy vajjon az egyén a „handeln, wirken sey dein gebet" igéjét tűzte-e ki magának célul,[8] —

[8] Varga cikkében idézi Széchenyi ezen mondatát.

dönti el korunkban a problémát.[9] A transcendencia és immanencia kérdésének felvetése esetén bonyolultabb relációk kibogozása szükséges, a cselekvés intenzitása helyett annak tartalma, a cselekvésért való felelősség összefüggéseinek kiderítése az, ami elsősorban fontos. Mindenekelőtt azonban az a körülmény tartandó szem előtt, hogy itt a történeti összefüggések végtelenje által meghatározott, korszakok politikai beállításától függő helyzetekről van szó. Ez alapvető kérdéshez tehát elsősorban a történeti helyzetből kiindulva kell közeledni.

II.

A történeti fejlődés folyamán a transcendencia világképe korántsem „hanyatlott le" a középkor korai századainak elmúltával. A középkor későbbi saeculumaiban már megkezdődő immanentizáló korszakot az abszolut királyság „újkori" epochájában ismét mereven transcendens megoldások ideje váltotta fel. Az újabb kutatások[10] hangsúlyozzák, hogy ezekben az időkben transcendens Istenhit érvényesült. Maga az abszolut királyság koncepciója sem más, mint a korszak teológiai elképzelésének a politikai élet síkján történő szekularizálása. A világkép a világot távolról igazgató, a földtől messze proiciált, *transcendált* Isten hitét jelenti, hitet abban az Istenben, ki a természet nagy törvényeit kiszabta. Az ő akarata érvényesül a földi lét történésében, a természet az isteni törvények szabta úton működik. Az abszolut monarcha viszont a földi birodalom, az állam számára határozza meg a törvényeket, mint Isten kegyelméből az isteni törvények letéteményese. Emberi történés és természeti lét a messzi istenség törvényei szerint folyik le. Mint Descartes mondja: „est Dieu qui a établi ces lois en nature ainsi qu'un roi établit les lois en son royaume..."

[9] A későbbiekben fogjuk látni, hogy éppen ilyen alapon támadható az a felfogás, mely Széchenyi Ferencre vonatkozólag a visszavonulás attitüdjét sorsdöntőnek fogja fel. Varga itt e sorok írójának Széchenyi publikációjára hivatkozik. Felfogásomat Hermann Egyed utasította vissza Széchenyi Ferenc gróf című cikkében. Korunk Szava 1936, 136. lapon. Fekete Antal szintén vitába száll ezzel, főkép abban a vonatkozásban, mintha Széchenyi Ferenc a világtól való visszahúzódás tanácsát adta volna fiának. (Fekete, 58. l., illetve 157. l.). Mindezekre jelen dolgozatunkban visszatérünk. V. ö. 271. l. 13. sz. jegyzet.

[10] Mindezekre vonatkozólag Carl Schmitt: Politische Theologie, München und Leipzig 1929. A Descartes idézet ugyancsak nála. Az ellenforradalmi ideológia felfogásáról a sátán és forradalom azonosítása kérdésében v. ö. Rhoden: Joseph de Maistre, der Politischer Theoritiker (München, 1929) 138. s kk. Széchenyit 1848 eseményei pillanatnyilag hasonló felfogásra hangolták a forradalom vezéreivel szemben. 1848. márc. 19-én például ezt írja Naplójában: „Die jetzigen Führer sind vielmehr mit dem Teufel als mit Gott in Pakt." Döbl. hagyaték I. 275. l.

A természettudományos felfogás, mely az újkorban hovatovább főleg a polgári írástudók mágikus tudománya lesz, egyre inkább fölfedezi a természeti törvényeket. Így a természeti történés törvényszerűsége és a kívülről, messziről a maga sajátos törvényei szerint igazgató Isten elképzelésén nyugvó lét-magyarázat között szakadás, belső törés jön létre. Ez az ellentmondás okozta kínzó nyugtalanság nemcsak a természet erőinek területére szorítkozik. Politikai viszonylatban a gondolkozók a társadalom belső tevékenységének jelentőségére jönnek rá s „társadalmi törvényeket" fedeznek fel. Gondolati síkon az abszolut királyság eszméje hova tovább háttérbe szorul az alkotmányos királyság ideájával szemben. A király most már nem az isteni törvényeket abszolut hatalommal végrehajtó szuverén, hanem az ő feladata most már csak az, hogy a társadalom ellentétes belső erői által teremtett diszharmoniában a rendet biztosítsa, illetve a társadalmi törvények jelentőségét felismerve békésen vezesse az államot. A kívülről, transcendens magaslatokból szívébe oltott isteni törvények követése helyett az uralkodónak a társadalmi szerződések normáit kell szem előtt tartania. A társadalom az tehát, mely létrehozza a maga törvényeit, mint ahogy a természetnek is sajátos, belső törvényei vannak, amelyeknek megfelelően minden külső vezetéstől függetlenül éli a maga életét. Noha egyes értelmezések hosszú ideig bizonyos kompromisszumot képzelnek el és Isten tevékenységét még valami, a teremtéskor stabilizált legfőbb szabályozás lehetőségében meghagyják, mindamellett a világkép eltávolodik a transcendencia felfogásától. A katolikus felfogás hivatalos képviselőiben politikailag jóformán a XIX. század elejéig, inkább az abszolut királyság felfogása mellett marad meg. A korszak protestáns vallásossága az új világképpel valaminő szintézist alkot. A protestáns immanencia felfogása erősödik meg: Isten ott él a teremtett világban, „bennt van" a dolgokban, sőt egyes felfogások szerint az immanens világ azonos Istennel; minden esetre a földi történésben az isteni világterv teljesedik ki. Politikai vonatkozásban ezt a felfogást az angol-amerikai demokrácia úgy fejezi ki, hogy a társadalmat alkotó egyének isteni eredetét hangsúlyozza; így a társadalom tevékenységében, az Isten képére teremtett emberek demokráciájában Isten akarata fejeződik ki.

Az új világkép jellemző vonása a társadalom fontosságának meglátása. Ehhez járul még sajátos optimista hit a társadalom funkciójával szembe. Ha a társadalmi törvényeket megismerjük és azokat érvényesítjük, a társadalom az eddigi tekintélyektől függetlenül szervezheti önmagát, — az új írástudók és társadalombölcsek tanítása szerint. Mivel a katolicizmus a régi felfogáshoz, az abszolut király koncepciójához maradt hű, a

modern polgári gondolkozók végtelen optimizmussal a társadalom új formáival és erőivel szemben (parlamentárizmus, nemzet-szuverénitás) a társadalmat reorganizálni akaró kísérletükben a vallástól egyre inkább emancipálják magukat.

A francia forradalom nagyszabású kísérlet a társadalom ilyen metafizikai képletek nélküli újjászervezésére és a katolikus hagyományok felfogásával ellentétes társadalmi rend kanonizálására. A francia forradalom utáni helyzetben, az ellenforradalom véres eseményeinek idejében az európai politikai gondolatvilágban egy új „metafizikai intermezzo" hangzott el. Ez az ellenforradalom államböl cselete. A természettudományos mitoszt új világkép váltja fel. Ez a társadalom aktivitásával szemben nem olyan optimista, mint a természettudományos. Ez utóbbival ellentétben nagyon is teológiai jellegű. A francia ellenforradalmi gondolkozók nagyrésze teológiai műveltségű, vagy pedig az emigráció éveiben a vallásos lét-magyarázaton nagyon mélyen elgondolkozott. A véres eseményeket immár nem lehetett magyarázni az emberi társadalom törvényszerű, harmonikus menetével. Az események hatása alatt, még a reálista szemléletű politikusok is egy állandóan kísértő, lappangó, majd felbukkanó sötét erőnek démonikus kitörését, apokaliptikus feltűnését, nyugtalanító földi jelenlétét sejtik. Az eddigi társadalmi tényezőket, régebben elte.netettnek hitt erők váltják fel. Teória, gyakorlat, frazeológia az Örök Rossz, a Sátán földi prezenciáját véli felfedezni egyes politikai törekvések hátterében. A társadalom belső tevékenységének helyességébe és harmónikus törvényszerűségébe vetett bizalom naiv optimizmusa helyet cserél azzal a felfogással, hogy a Sátán öröktől fogva kísérletezik az emberi nem megrontásán s a forradalmak éveiben a forradalmárok táborát vezeti. Természetesen ilyen és hasonló politikai felfogásból nagyon sokféle következtetést lehetett levonni. Ezek mindenesetre általában megegyeztek abban, hogy nem kedveztek a szabad vitatkozás, a polgári disputa, a parlamentáris véleménynyilvánítás szabadsága elveinek s főleg nem kedveztek annak a felfogásnak, mely a társadalmi törvényeket kiokoskodó, megismerő s hírdető szellemi embernek vezetőszerepet juttatott a társadalom vezetésében. Egyes fogalmazásokban nem kedvezett az új teória annak a nézetnek sem, mely a társadalmi produktumoknak kellő jelentőséget biztosított s mely mindezek sorából a Nemzetet, a nemzeti közakaratot legfőbb szuverénitássá akarta emelni az államban. Nem kedvezett az új felfogás a pártélet lehetőségének sem. Végső következetességgel a spanyol Donoso Cortez vonta le liberális ifjúság után ennek az ellenforradalmi elméletnek tanulságát a modern diktatúra teóriájában. Ha egyes politikai irányok hívei az ördög földi táborát alkotják, akkor ezzel a forradalmi táborral szem-

ben nem a disputa lehetőségét s így a lelki infekció terjedését lehetővé tevő demokrácia rendszerének fenntartása az indokolt, hanem nagy leszámolással, diktatúrával kell döntést, elintézést, győzelmet biztosítani a Sátán szövetségeseivel szemben. Kétségtelen, hogy a Legnagyobb Magyar eszmevilágától ez az ellenforradalmi mentalitás a maga egészében idegen volt. Széchenyi gondolatvilágától mi sem áll távolabb, mint a diktatúra gondolata, az ellenfelekben a Sátán táborát látó világkép nyomai csak 1848 hatása alatt találhatók fel lelkében. Már első megnyilatkozásával, a Hitelben, a közvéleményre akar hatni, bízik a szabad vitatkozás lehetőségében, a társadalom tevékenységével szemben nem pesszimista. Dialektikája a politika világában nem a Jó és Rossz földi küzdelmét látja. A politikai bűnök világában is inkább a szükséges, helyénvaló, a nemzet élete szempontjából fontos jónak hiányát kifogásolja, semmint a Gonosz jelenlétét. A hibákon neveléssel, a hibák feltárásával akar segíteni és nem a diktatórikus döntés fegyvereivel.

Széchenyi István lelkében nem keltett visszhangot az ellenforradalom latin-katolikus metafizikai intermezzója. Nem állott közelebb a tradicionalizmus ama rendszeréhez sem, mely az osztrák katolikus restaurációs állambölcseletben nyert kifejezést és öregedő édesatyja személyében hivatott vezért. A szakirodalom Széchényi Ferenc életvégi katolikus „fordulatával" újabban tüzetesen foglalkozik. Gillemot dolgozata[11] nagyon tanulságosan mutatja be Széchényi Ferenc bécsi köre mozgalmának tartalmát is. Látjuk, hogy Hofbauer, Zakariás Werner, Pilát, Jób, Schlegel Frigyes és Dorottya társaságában milyen célok érdekében tevékenykedett Ferenc gróf. Katolicizmusának tartalmi analízise Széchenyi István vallásosságának kiderítésére nézve is fontos. E sorok írója Ferenc és István vallásosságát szembeállította egymással s az előbbiéről azt mondotta, hogy nem tudott megtelni szociális tartalommal s hogy fiának, a XIX. század legaktívabb magyarjának az emberektől való visszahúzódás, a társadalmi tevékenységtől való óvakodás attitüdjét ajánlotta.[12] Ez állításokkal szemben legelőször Hermann Egyed Gillemot könyve alapos ismertetésében[13] vetett fel

[11] V. ö. Gillemot K.: Gr. Széchényi Ferenc és bécsi köre, Budapest, 1933.

[12] Idézett Hitel publikáció.

[13] V. ö. 10. sz. jegyzet. Hermann szerint: „Ha Széchényi katolikus tevékenységét végigtekintjük, önkéntelenül is felvetődik a kérdés: milyen volt az ő vallásossága fiának társadalomjavító hite mellett? Igaz-e, amit egy kiváló Széchenyi-ismerő mond, hogy az öreg grófé tökéletes ellentéte volt a fiúénak, hogy Ferenc gróf a világban csalódva azt csak rettentő kísértések helyének tekinti, hogy elvesztette bizalmát az emberekben, s hogy vallásossága sohasem tudott megtelni szociális tartalommal. De látjuk: Széchenyi öreg korára csak a politi-

ellentmondásokat. Előzőleg azonban Varga említett dolgozatában mindezeket nagyon figyelemre méltóknak találja Széchényi Ferenc transcendenciájáról alkotott véleményének alátámasztására. E sorok írója Hitel publikációja bevezetésének pár mondatában Széchényi Ferenccel kapcsolatban a „szociális tartalmat" nem abban az értelemben akarta használni, melyet általában a humánus, emberies érzés kifejezésére vesznek igénybe. Szociális alatt a társadalmit s a szociális tartalom hiánya alatt azt értette, hogy a legnagyobb magyar édesatyja e sorsdöntő históriai faktor spontán tevékenységének, belső dinamikájának döntő jelentőségét nem ismerte fel. Fiának adott útbaigazításában azért adta a visszahúzódás tanácsát, mert bizalmatlan volt a társadalommal, mint önálló aktív erővel szemben s azokkal az emberekkel szemben is, kik a társadalommal szabad kapcsolatot akartak létesíteni, de nem helyezték magukat ama egyház vezetése alá, amelynek Széchényi Ferenc egyedül tulajdonítja a társadalmat vezető funkció jogosságát. Ilyen értelemben hiányzott Széchényi Ferencnél a szociális attitüd, ilyen értelemben nem tudta vallásosságát szociális tartalommal betölteni. Nem arról van tehát szó, mintha Széchényi Ferenc buzgó hitélete, imáinak áhitata s az egyháznak világi dolgokban vezetőül való elfogadása összeférhetetlen lett volna benne a humánumot, emberies érzést jelentő szociális érzülettel. Széchenyi István azután vallásosságának bensőséges gyakorlatát, sőt katolikuma számos elemének megvalósítását a társadalom aktivitásának felhasználásával (a nélkül, hogy azt a társadalmat egyházi vezetés alá helyezte volna) meg tudta valósítani. Vallásossága szociális tartalommal összeegyeztetett volt, vezető lehetett a társadalom egyik jelentős modern produktumának, a nemzetnek hű tagjaként, társadalom és aktivitása között közvetlen kapcsolatot teremthetett, figyelemmel lévén a társadalom sajátos belső törvényeire és tisztelettel eltelve annak életproduktumai (nemzet, faj stb.) iránt.

Az előzőkből kiderül, hogy a társadalomról alkotott felfogás igen jelentős diagnosztikai súllyal bír annak megállapítá-

kától vonult vissza. Azonban szent barátja, Hofbauer Kelemen, aki a legnagyobb hatással volt reá, eminenter szociális tevékenységet fejtett ki, s a gróf templomépítő tevékenysége, nagy alapítványai, főkép azonban fentebb vázolt tevékenysége világosan mutatják, hogy mi sem állott tőle távolabb, mint a remeteszerű, antiszociális vallásosság. Hogy fiára is éppen a szociális tartalmú vallásosságot akarta átszármaztatni, az a hozzá intézett intelemből kétségtelen. S hogy fiára is éppen ez hatott, mutatja az, hogy atyja intelmét talizmánként állandóan keblén hordozta. Más színezetű a két nagy magyar vallásossága. Az egyik a problémákkal viaskodó titáné, a másik az Istenhez jutott és benne már megbékélt — nem félünk kimondani — szenté! De mindkettő igaz volt és ezért szükségképen szociális is!" (Korunk Szava.)

sára, hogy valamely újabbkori történeti szingularitás vallásos érzelme a transcendencia vagy immanencia tartalmi körébe esik. S ez az, ahol nem tudunk egyetérteni Varga Zoltán érvelésével, csak idevonatkozó eredményével. Ő Széchényi Ferencnél az Egyház vezetőszerepének elfogadását mintha szociális és gazdasági helyzet stabilizálására irányuló törekvésre látszik visszavezetni; vagy legalább is ezt olvashatjuk ki a sorok között, melyek ezt a koncepciót — a feudális-rendi szelleművel harcoló — Széchenyi István-féle szociális rendszerrel állítják szembe. Ép Széchényi Ferenc humánus-szociális beállítása miatt (melyről pl. a vagyonról alkotott felfogását szemlélve is meggyőződhetünk[14]) azt hisszük, hogy ő nála távolról sem rendi-feudális érdekszempontok játszották a főszerepet az egyház világi szuverénitásának követelésénél. Valóban Széchényi Ferenc transcendencia hitéből fakadnak ilyen beállítottságának vagy fordulatának gyökerei. Még pedig — azt hisszük — a következő összefüggésben: Nem tette magáévá a modern természettudományos világképet s a modern elméleteknek a társadalomról alkotott felfogásával szakítva, nem veszi figyelembe a társadalom belső erejéről kialakult nézeteket. Szerinte a messze távolból világot és történést vezető Isten törvényeinek letéteményese az egyházi rend. E két fontos (negatív és pozitív) gondolatsor összeállításából következik a fentismertetett rezultáns: az Egyházi rendnek döntő fontossága van a társadalom vezetésénél, a messzire projiciált, a transcendens Isten ez által irányítja a politikai kozmoszt. Emberi, „szociális" aktivítást abban az irányban kell kifejteni, hogy a világrend minél inkább eljusson a transcendencia felfogásából következő helyzetbe, azaz az egyház szuverénitása érvényesüljön. Széchényi Ferenc példája is azt mutatja tehát, hogy történelmi szereplőknek immanencia-transcendencia típusához való tartozása eldöntésénél sem az ima- és hit-világ buzgóságának, sem az aktivitás intenzitásának nincs olyan nagy szerepe, mint vallásosságuk mellett társadalomról alkotott felfogásuk tartalmának. Épp transcendens meggyőződése következtében lesz Széchényi Ferenc oly tevékeny az aufklärista udvari politikával szemben, mely az Udvar szuverénitását hírdette a társadalom-

[14] Hermann Egyed id. cikkében idézi Széchényi Ferenc 1817-ben kelt levelét fiához, ebben, mint mondja: „Hathatósan figyelmébe ajánlja az önművelődést, figyelmezteti, hogy vagyonáról valamikor számadást kell adnia. A vagyonnak ő csak kezelője, de nem az övé, alattvalói verejtéke s talán betegséget, éhséget, szomjúságot szenvedő munkás könnye tapad hozzá. Ezeket le kell törülnie úgy, hogy vagyona nagy részét újra visszaadja a szegényeknek. Örömmel és megnyugvással látja, hogy szíve nemes és könyörületes, maradjon is mindig ilyen, de ne legyen gyenge a hízelgések behatására."

ban. De nagy aktivitást kellett Ferenc grófnak kifejtenie egy másik irányban is: nevezetesen a magyar szellemi emberek belső emancipálódási folyamatával szemben. A kora íróival élénk levelezést folytató gróf riadt tanuja volt egyes fenyegető jelenségeknek,[15] melyek a transcendens világképének megfelelő társadalomvezetés ideálját még jobban veszélyeztették. A szellemi elit érzés, gondolatvilágának és „modorának" megváltozására gondolunk. A Martinovits-féle összeesküvés világosan mutatja, hogy milyen felfogások jutnak e réteg egyes képviselőiben kifejezésre. Márpedig a szellemi elit lassanként azzal az igénnyel lép fel, hogy a társadalom vezetését közvetlenül kezébe vegye az az intellektuális réteg, melynek érzés és gondolatvilága nagy lázadás az Egyházzal szemben. Hisz ezek világképét a természet törvényeinek felismerése színezi ki, politikai elméleteiknek viszont állandó frazeológiája: „a társadalmi törvény". A szellem új hátvédet keres, új kapcsolatok vállalása kezdődik a nemzeti társadalommal való szolidaritás hangoztatásával. Komplikált lelki küzdelem után Ferenc gróf egyszerre kettős folyamattól rémülhetett meg: a réteg belső gondolatvilágától, mely szellemileg szakít Istennel; külsőleg pedig attól a gyors emancipálódástól, mellyel a szellem az udvarral, egyházzal, de főleg a feudális világgal való kapcsolatát lelkileg megszakította akkor, midőn e kapcsolat a nevelősködés, mecénás-igénybevétel külsőségben még talán fenn is állott.

Ez a folyamat Európában végbemegy. A szellem a társadalom lényegét és értékét annak lüktető, eleven erőiben, differenciált mozgalmasságában fedezve fel, az új társadalmi tényezőkkel (nemzet, feltörő réteg) keres kapcsolatot. A vezető, eljövendő elit többségét intellektuális emberek teszik ki, akiknél a régi természet-mitosz hanyatlásával megszűnt a bizalom a társadalom vezetésében még szerepet játszó Egyház funkciójában, mint ahogy az új szellem metafizikája a deizmuson túlmenőleg is tagadja az Istenség szerepét és beavatkozásának lehetőségét a világ történésébe. A transcendenciának fénye így mintha leáldozni látszana. A világ az emberi összefüggések szférájában a társadalom belső erői szerint, annak törvényei értelmében halad, a transcendens, messziről igazgató, erkölcsi törvényeket alkotó Isten fogalmát ki lehet zárni az emberi történések világából; — ezt a nézetet hirdették a tradícionálista, vagy ellenforradalmi bölcselők táborán kívüli nyugati gondolkozók. A francia katolikus liberális kísérlet, mely a társadalom segítségével akarta a transcedens Isten által lefektetett s az Egyház által őrzött törvények uralmát visszaállítani, a XIX. szá-

[15] Vom Zeitgeist című munkája tanúskodik erről.

zad elején még nem következett el.[16] Ha tehát a vallásos gondolat élt a szellemben, ez inkább az immanencia híveinél uralkodott, az amerikai-angol demokráciák mitoszában. Már pedig Széchenyi gondolatvilága ezekkel épp oly kevéssé függ össze, mint ahogy nem volt tradícionálista, vagy ellenforradalmár s nem tartozott a romantikus szellemi emberek típusába. Hogyan viszonylik mégis vallásossága alkotó tevékenységéhez?

III.

E dolgozat kerete a problémák részletes kifejtését annál kevésbbé engedi meg, mivel ilyen analizis végrehajtása a fontosabb Széchenyi dokumentumoknak a részletekig menő, sokszor egészen szubtilis elemzésének lehetőségén fordul meg. Az idevonatkozó problémák felvetésével és kialakult nézetünk egyszerű felvázolásával fejezzük be dolgozatunkat.

A világnézetek s politikai rendszerek vallásos tartalmának csillagképét ábrázoltuk, amint azok az európai gondolkozás csillagos égboltján feltünnek. Ha a történeti hős egyéniségét a külföldi korszellem állásának konstellációja határozná meg, akkor a tetterős, reálista Széchenyi aktivitását vagy a restaurációs, vagy a külföldi polgári eszmevilág formái között fejtené ki. Valóban mintha ez utóbbi csillagképének jegyében született volna! A valóságban azonban igazi történelmi szingularitás ő, s az ezernyi variáns, mely tevékenységét ettől a polgári iránytól megkülönböztetően színezi, épp a vallásosság fényéből meríti konturjait.

[16] A francia liberális katolikus mozgalom egyes kimagaslóbb alakjainak ilyen felfogásáról Gurian munkája tájékoztat. A katolikus liberálizmus nem a Szabadság elve alapján akarta organizálni a Társadalmat, mint a francia dogmatikus liberálisok javarésze. Fekete könyvének megítélését Albachról nem fogadhatom mindenben el. Nem lehet azt mondani Albachhal kapcsolatban, hogy ő „nem a széles néprétegek szociális megerősödése, hanem az alkotmányos, a jogszerű átalakulás után kívánkozott." (Fekete 45. l.) Szociális koncepció és alkotmányos átalakulás vágya nem összeférhetetlen fogalmak s ha a katolikus liberalizmust a fenti módon értelmezzük, akkor az átalakulás szociális eredményekkel is járna, hiszen ekkor a katolikus elvek uralma valósulna meg, mely elvek szociálisak. Albach egy-két prédikációjából különben kiderül, hogy ő Krisztus egyházának szabad érvényesülését akarta a társadalomban. Jellemző transcendenciájára, hogy a deista tézissel szembefordul (idézi Fekete 51. l.) Mindezek szerintem mintha azt látszanának bizonyítani, hogy Albachnál katolikus liberalizmusról van szó, alulról, a társadalmon keresztül akarja érvényesíteni a vallás által megőrzött isteni törvények uralmát. Elismerem, hogy a probléma teljes kifejtése csak a francia politikai irodalom magyarországi hatásának kiderítésével együtt történhetik meg.

A történelem színpadára lépő hős a legnemesebb és legtragikusabb anyaggal, a szeretet ezernyi szálával volt össze fűzve a Nemzettel, a Fajjal; a modern társadalom cselekvési formáját meghatározó legfontosabb kategóriájával. Egyén és nemzet összefűződésének sorsszerű törvényét felismerte s nemzete iránti szeretete parancsszavának hatása alatt boldogan vette tudomásul, hogy a Természet szoros kapcsolattal kötötte őt össze fajával. Modern életfilozófia és nacionalizmus-történet egyet ért abban, hogy a Nemzet kategóriájának tudomásulvételével az Egyéniség az új korban új, szinte vallásos megnyilatkozhatási formát fedezett fel. A szeretet — mint például Max Scheler[17] szeretet pszichológiája hangoztatja — uj emberré magasztosítja a régit, a szeretet szárnyán az ember földöntúli magaslatokra emelkedhet. Filozófiai formanyelven valóban sokféle módon lehet elnevezni az Egyén uj kapcsolatát a földi tényezők új csoportjával. Vallásos tónust lehet ebben az új attitüdben felfedezni, szinte transcendens vágyakozását az Egyénnek a végtelen felé. A történész előtt inkább az a valószínű, hogy a transcendens-vallásos típus kezd eltünni a történelem színpadáról.

A történelem számos nacionalizmusának és nacionalistájának példájából okulva meg lehet állapítani, hogy a nacionalizmusnak döntő szerepe van abban a folyamatban, mely a modern egyéniségnél a transcendens világkép helyébe az immanencia rendszerét helyezi. A nemzettel való szoros kapcsolat tudata az, mely az egyéneknél szinte befejezi az immanentizálódás folyamatát. A nemzeti gondolat ugyanis legtöbbször mint egy, az Istentől meghatározott feladat elvégzésére szolgáló létforma jelentkezik a különböző *nemzeti mitoszokban*. Az egyén eleinte egy ilyen misszió tudatban megnyugodva, később aztán anélkül, szinte minden magasabb kapcsolattudatot s főleg felelőségérzetét a nemzetre vonatkoztatja s lassanként egyéni cselekvésének törvényét a nemzeti misszió-, utóbb érdek-, majd hatalom-tudat normavilágából kölcsönzi. A felelőségtudat és törvénytisztelet parancsa, amit az Egyén a transcendens korban (s itt nem csak a korai középkor századaira kell gondolnunk) a messze lévő Istennel szemben érzett, annak transcendes távolságból változatlanul kijelölt törvényrendszerét elfogadva és kötelezőnek ismerve el, a társadalom belső törvényeinek felismerésén túlhaladva lassanként egyre inkább a nemzetire immanentizálódott; egyelőre az immanens ideálizmus filozófiájának sikján. A fejlődés útja tehát az volt, hogy az emberi szellem a társadalom belső törvényeinek

[17] Scheler e felfogása a modern életfilozófiákba szinte kivétel nélkül utat talált.

egyszerű tudomásulvételét túlhaladta s nacionalizmusok korában a nemzet iránti szeretet valóban új embert faragott a régiből, hisz ez a bensőséges kapcsolat sok esetben a szublimált függéstudatok szféráját is átalakította. Ezzel betetőződött az immanencia mitoszának térhódítása, az a folyamat, mely az újhumanizmus korában még beérte azzal, hogy a nemzetiben kultúrális eszközt látott az isteni világterv végrehajtására: a világ kultúrspektrumának a különböző nemzeti színekkel való színezésére . . .

Széchenyi nemzeti tevékenységében ez a legutoljára említett mozzanat, mint az újhumanizmus hatása, kétségkívül fellelhető.[18] Tagadhatatlan, hogy ezzel nacionalizmusa immanens vonatkozásokat is nyer. Az immanencia határait súrolja továbbá nála a *nemzeti erény* sajátos fogalmazása, mely nagy eszmények földi tevékenységgel történő megvalósítása készségét jelenti. Ám már itt, a nemzeti erénynél is láljuk, hogy nemzetfelfogása nem gyökeresíti őt az immanencia talajába. Erény fogalmazása csak egy láncszem transcendens rendszerében, mely a nagy eszmények legfőbb hordozóját Istenben tiszteli s így kidomborítván, hogy ezen eszményeket Tőle vesszük át, transcendens elemeket is tartalmaz, különben földi aktivitást követelő rendszerében, sőt ha a transcendenst a szokásos fogalmazásnak megfelelően fogjuk fel, akkor tisztára transcendens lenne ez az értékrendszer, mely messzefekvő isteni magaslatokig terjed.[19]

Maradjunk azonban következetesen annál a felfogásnál, mely egyéni vallásos vonatkozásokon túl, avagy ezek szubtilis magaslata alatt, transcendens és immanens tartalmak jelenlétét történelmi kategóriákkal: a társadalommal szemben elfoglalt álláspontból iparkodik meghatározni, hogy közelebb férkőzzék a cselekvés világához. A kérdés tehát az, milyen helyzet áll elő az által, hogy Széchenyi az adott társadalmi keretet, a nemzetit maga számára aktivitási formául választotta ki. Számára ezzel kétségkívül az a kötelezettség járt, hogy a nemzet léttörvényeit meg kellett ismernie, ebből kellett kiindulnia s a nemzet vezetői számára kötelező *reális* szemléletet magáévá kellett tennie. Következett az is, hogy így az adott helyzetben és korban a vezetés és legfőbb szuverénitás kérdésében nem tette magáévá édesatyja felfogását. Kérdés azonban, hogy ezzel a transcendencia hitében élő atyjával szemben immanens vallásos jelenség lett-e s a két személyiség vallásossága közötti különbség lényegét nem határozza-e meg csupán az a mozzanat, hogy a társadalom szerepére vonatkozólag más felfogást

[18] V. ö. Hitel publikációmban idézett irodalom.
[19] U. ott a Hitel értékrendszeréről mondottak.

vallottak, de nem két különböző „mitosz" volt az, amiből kiindultak?

Felfogásunk szerint Széchenyinél azért nem lehet az immanens létmagyarázat domináns szerepéről szólni (még a transcendenciával való enyhe keveredés koncepciójának fenntartásával sem), mert a dolgokat végső vonatkozásban megszabó Törvény provenienciájának kérdésében s ezzel kapcsolatban a magasabb felelőség-viszony vonatkozásaiban mindig az isteni elsőbbségéből indul ki s ezen fontos összefüggés-tudatok területén — végső, kétségbeesett lépéséig — sohasem ismeri el más, immanens tényező primátusát. Hiszen Széchenyi tragikus felelősségtudatának éppen az a lényege, hogy nemcsak a maga, hanem azt lehet mondani saját nemzete bűneiért is felelősséget érez Istennel szemben. Imáiban Isten segítségét kéri nemzetnevelő munkájában, s az irgalmas Istenhez kiált fel gyötrő és tragikus felelőségtudata óráiban, katasztrófák idején. A nemzeti etika mindenhatóságát sohasem hirdeti s mikor isteni törvények humanizmusa parancsolta keresztény törvény s kortársai egyrészének a nemzeti érdek parancsszavával indokolni vélt politikája közötti összeütközés támad, ő habozás nélkül: a „szeresd felebarátodat, mint tenmagadat" elvét választja. A nemzet bármily értékes, de időleges formája mögött mindig elismert valami örököt, a faj sorsdöntőnek tartott kapcsolatvilága mellett más mélyebb összefüggéseket tartott szentnek. A törvényt végső forrásában Istentől vette s tudatosan, vallása normáit követve vette át őket egyháza tanításaiból.

Bár a vallásának buzgó követője, a modern társadalomvezetés ideáját tekintve az adott történelmi helyzetben szinguláris megoldást nyujtott. Feltétlenül nyugati, polgári hatás nála a szellem tisztelete s az elittől szinte megkövetelése az intellektuális küzdés szabályai betartásának. Az intellektus nemzetvezető fontosságát, a kimüvelt emberfő jelentőségét ő maga sűrűn hangoztatja. Korszakos munkájának megindításával tisztára szellemi eszközökkel lép fel s szellemisége és a társadalom között közvetlen kapcsolatot akar teremteni. Könyveket ír, folyóiratot vezet. Ha az elit táborában nagy szerepet is akar juttatni tehetősebb s így független osztálytársainak, ennek előfeltétele részükről a szellem tisztelete kell legyen. Munkatársai között írók, intellektuális foglalkozású emberek vannak. Mindez kétségkívül nyugati vonás, kétségkívül polgári hatás. Azonban bármily érdekes okfejtéseket nyujt is a külföldi szellemtörténet a polgári etosz vallásos gyökereiről, akkor, Széchenyi fellépése idején a nem tradicionálista, vagy ellenforradalmi táborba tartozó szellemi embereknél (akik a társadalom vezetését az Egyháznak tulajdonítják) az ily értelemben vett vallásosság, a transcendenciának Széchenyies mértéke szinte egye-

dülálló. A társadalmi produktumok jelentőségének modern felismerése, szellem nyugati módon történő csatasorbahívása a Legnagyobb Magyarnál mélységes transcendencia hitével párosult.

Sőt ezen túlmenőleg is épp ilyen beállítottsága következkeztében, épp vallásossága folytán politikája konkrét tartalmivilágába is igen sok katolikus elem került. Ezek kibúvárolása, feltárása, az idevonatkozó kutatás megindítása elsősorbani kötelessége a mindenkori nemzeti és katolikus történetírásunknak. Már maga az a körülmény, hogy a transcendencia felfogása alapján a nemzeti lét törvényeit és az egyén felelőségtudatát nem szakította ki a transcendens Istenbe vetett hitéből s értékvilága nem a modern immanentizmusok rendszerében gyökerezett, sokat megmagyaráz kortársai nacionalizmusával való összeütközésénél. Konkrét tevékenységében, mint Szekfü mesterien kifejti a suum cuique rendszere, a politikai méltányosság felfogása érvényesül. Hozzátesszük, hogy emellett döntő jelentőségűnek tartjuk ama társadalomfelfogását is, mely a mértéktartás erényének fontosságát hangsúlyozza a nemzeti politikában. Egész politikai tevékenysége ennek szem előtt tartásáról tanúskodik, idevonatkozó kutatások azt mutatják, hogy organikus társadalomszemléletének mélyebb gyökerei feltárásánál a katolikus tradiciók éltető televényeire bukkanunk.

* * *

Széchenyi vallásosságának „kérdéséről" szólva, nem részletes tárgyalás, hanem a problématisztázás előbbrevitele volt célunk. Az alkotó Széchenyire gondolva három mozzanatot emelhetünk ki. Isten iránti primér felelősségtudatát, mely transcendens vallásosságából következik. Ezáttal döntő módon különbözik a modern politikus típusától. Másodszor azt, hogy nála buzgó vallásos élet a szellemi réteg vezetőszerepének felismerésével párosul, ebben is sajátos példát mutat kortársai között. Végül — nem lehet eléggé hangsúlyozni —, hogy politikájának tartalmi világában katolikus hagyományok érvényesülnek. Típus, Példa és Tartalom nemcsak egyént formáló mivoltukban, hanem a történeti hatás szempontjából is jelentősek.

A KATOLIKUS TÖRTÉNETÍRÓK MUNKAKÖZÖSSÉGE

1934 óta működik Szekfü Gyula egyetemi tanár irányításával. Nevének megfelelően „munkaközösség", tehát nem szervezett társulat, hanem közös célok felé törekvő történészek szellemi együttműködése.

Célja

az elhanyagolt katolikus egyháztörténeti kutatás föllendítése és a történettudomány mai színvonalára emelése, egyháztörténetíráson nemcsak a szervezeti kérdéseket értve, hanem mindazt, ami a magyar vallásos élet történetére és a katolikus egyház szerepére vonatkozik,

- *a magyar történelemben eddig fel nem ismert, vagy félreértett katolikus vonatkozásoknak az objektív igazság alapján való tisztázása,*
- *alkalmat nyujtani arra, hogy a munkaközösség résztvevői, akik a történettudomány legkülönbözőbb ágaival foglalkoznak, az egyes történeti tudományágak újabb eredményeit és a segédtudományok módszereit összefoglalóan megismertessék egymással,*
- *egymás tudományos munkásságának támogatása,*
- *mindezek alapján pedig a magyar katolikus társadalom történelmi műveltségének kimélyítése.*

Célja elérésére

megbeszélésekkel kapcsolatos előadásokat tart minden hónapban,

- *vidéki vándorgyűléseken igyekszik szélesebb körökkel kapcsolatot szerezni,*
- *kiadja a „Regnum" c. évkönyvet, mely a munkaközösség tagjai tudományos kutatásainak eredményét közli.*

A MUNKAKÖZÖSSÉG ELŐADÁSAI

eddig a következők voltak:

1934/35 *Csóka Lajos:* Világnézet és történetírás.

1935/36 *Tóth László:* A katolikus történetírás létjogosultsága.
Gogolák Lajos: A mai cseh történetírás problémái.
Tamás Lajos: A román történetírás és a kontinuitás kérdése.
Kniezsa István: Nyelvészet és helytörténetírás.
Vayer Lajos: Az ikonografia mint történeti segédtudomány.
Bónis György: A modern jogtörténetírás problémái.

1936/37 *Dercsényi Dezső:* Az árpádkori művészet problémái.
Ungár László: Gazdaságpolitikai törekvések a kiegyezés után.
Balanyi György: A katolikus történetírás létjogosultsága.
Gerencsér István: Pázmány filozófiája.
Gogolák Lajos: A nacionalizmus történetfilozófiája Olaszországban.
Párdányi Miklós: A breton nemzetiségi kérdés.
Ungár László: Henri Bremond egyháztörténetírása.

1937/38 *Clauser Mihály:* Pázmány magyarsága.
Sármándi Sándor: A mai Ausztria történeti tudata.

A MUNKAKÖZÖSSÉGNEK A KATOLIKUS NYÁRI EGYETEMMEL KAPCSOLATOS ÜLÉSEI ESZTERGOMBAN:

1935. június 29. **Szakülés:**

Csapodi Csaba: Katolikus és protestáns történetírás.
Ortutay Gyula: A magyar falukutatás új útjai.
Clauser Mihály: A katolikus irodalomtörténetírás.
Lukcsics Pál: A vidéki történeti kutatások problematikája.
Belitzky János: A helytörténetírás módszerei (útmutatás a helytörténetírók számára.)
Balanyi György: A magyar katolikus történetírás jelene és jövője.
Szekfü Gyula: Befejező gondolatok.

1935. június 29. **Nyilvános ülés:**

Herrmann Egyed: Beköszöntő.
Belitzky János: A korai magyar középkor problémái és a modern irodalom.
Tóth László: A pápa világi uralmának kérdése és a magyar közvélemény.
Ágoston Julián: Katolikus irodalom.

1936. július 5. **Szakülés:**

Kniezsa István: Helytörténetírás és nyelvészet.
Lénárd Ödön: Alapvetés újkori településtörténetünkhöz.
Kelényi B. Ottó: Buda mint a kereszténység védőbástyája.

Nyilvános ülés:

Balanyi György: Megnyitóbeszéd.
Csapodi Csaba: Szent István és a közelgő Szent István-jubileum.
Vanyó Tihamér: Az egyháztörténetírás a hazai és az egyetemes katolicizmusban.

1937. július 4. **Szakülés:**

Barta István: Középkorvégi szellemi művelődésünk és a külföldi egyetemek.
Gyenis András: A jezsuita rendtörténetírás problémái.
Murarik Antal: Az egyház befolyása a női vagyonjog alakulására a középkorban (leánynegyed.)

Nyilvános ülés:

Salacz Gábor: A polgári házasság bevezetése Magyarországon.
Gábriel Asztrik: Szent Erzsébet magyarsága nyugati szemmel.
Bálint Sándor: Népünk imádságai.

A „REGNUM" évkönyv első kötete 1936-ban jelent meg.

TARTALOM

Oldal

Vanyó Tihamér dr. O. S. B. főiskolai tanár: Az egyházmegye-történetírásról ... 3

Bálint Sándor dr. egyetemi magántanár: Népünk imádságai ... 19

Karsai Géza dr. O. S. B. főiskolai tanár: A színjátszás vallásos gyökerei ... 48

Balanyi György dr. egyetemi rk. tanár: Magyarországi Boldog Ilona ... 69

Gábriel Asztrik dr. prémontrei gimn. tanár: Szent Erzsébet magyarsága nyugati szemmel ... 80

Barta István dr. budapesti egy. könyvtári tisztviselő: Középkorvégi szellemi művelődésünk és a külföldi egyetemek ... 97

Kónyi Mária dr. tanárnő, egyházközségi nővér: A bátai apátság Szent Vér ereklyéje ... 119

Pásztor Lajos tanárjelölt: Temesvári Pelbárt és Laskai Ozsvát az egyházi és világi pályáról ... 141

Murarik Antal dr. joggyakornok: A lélekváltság ... 155

Miklósy Zoltán dr. orsz. levéltárnok: A magyarországi archipresbyterek ... 168

Clauser Mihály dr. Széchenyi-könyvtári tisztviselő: A patrióta Pázmány ... 173

Babics András dr. egyetemi tanársegéd: Radanay Mátyás pécsi püspök kinevezése ... — 187

Kisbán Emil dr. székesfővárosi tanár: A Pálosrend eltörlése ... 206

Gárdonyi Klára dr. Széchenyi-könyvtári tisztviselő: A biedermeier kor vallásossága ... 244

Ifj. Iványi-Grünwald Béla dr. egyetemi m. tanár: Széchenyi István gróf vallásosságának kérdése ... 263

A Munkaközösség működése ... 280

A címlap Mária-képét *Iván Szilárd* festőművész készítette.

M. KIR. HORTHY MIKLÓS-TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRA SZEGED

1940/41 | 301

A

REGNUM

1936. évi első kötetének tartalma:

Szekfü Gyula: Előszó.

Félegyházy József: A katolikus történetszemlélet és egyháztörténetírásunk feladatai.

Nagy Tibor: Az eusebianus reakció és a pannóniai ariánizmus kezdetei.

Belitzky János: A csornai premontrei prépostság alapítása és birtokszerzeményei a nemzetségi kegyuraság korában.

P. Gyenis András S. J.: A magyar püspökségek helyzete a mohácsi vésztől 1600-ig.

Vitéz Kárpáthy Kravjánszky Mór O. Praem.: Gromo, János Zsigmond testőrkapitánya.

Clauser Mihály: Pázmány Péter írói műhelyéből.

Horányi Lukács János O. Cist.: A márcsai görögkeleti püspökség kialakulása.

Kelényi B. Oftó: Marco d'Aviano és a barokk állammisztika.

Meszlényi Antal: II. Rákóczi Ferenc felkelésének valláspolitikája és a jezsuiták.

Bónis György: Házassági törvényjavaslatok a XVIII. század elején.

Schoen Arnold: A buda-tabáni Szent Katalin plébániatemplom.

Ember Győző: Egy katolikus államférfi a XVIII. században.

Csapodi Csaba: Kinek tartották Szent Istvánt a 18. században.

Hermann Egyed O. Praem.: A bécsi államtanács és báró Andrássy Antal rozsnyói püspök sequestratiója.

Ára 10 P.

A második kötet bolti ára 10 P.

Megrendelhetők *dr. Ember Győző* címén: Budapest, VII., Elemér-utca 39. — Postatakarékp. csekkszla száma: 53.700.

A

KORUNK SZAVA

aktiv katolikus orgánum

Szerkesztésért és kiadásért felelős:
SZÉCHENYI GYÖRGY gróf

Szerkeszti:
KATONA JENŐ

A szociális katolicizmusért,
az igazi reformokért,
a szellemi szabadságért küzd a

KORUNK SZAVA

Megjelenik minden hó 1-én és 15-én.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Budapest, II. kerület, Fő-utca 37a. szám.

Évente hatszor,
kb. 700 oldal terjedelemben
jelenik meg
a

Történetírás

dr. Belitzky János szerkesztésében

Előfizetési ára évi 12 P, két 6 P-s részletben is fizethető.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
BUDAPEST, I., MÁRVÁNY-UTCA 23. SZÁM.

Postatakarékpénztári csekkszáma: 44.593.